

A. Zunda

LATVIJAS

LIELBRITĀNIJAS

**attiecības
1930 - 1940**

23-4
55

Kontroleksemplārs

Antonijs Zunda

Antonijs Zunda

**Latvijas un Lielbritānijas attiecības
1930 – 1940**

Realitāte un ilūzijas

Latvijas un Lielbritānijas
attiecības
1930 – 1940

Realitāte un ilūzijas

Rīga 1998

Antonijs Ziedis

Latvijas un Lielbritānijas attiecības 1930 – 1940

Rēzekne un Rūjiena

98-4
- 55

L
9

Antonijs Zunda

Latvijas un Lielbritānijas attiecības 1930 – 1940

Realitāte un ilūzijas

Rīga 1998

UDK 327(474.3)(091)+327(410)(091)
Zu 540

98-6864
0304037370

Antonijs Zunda

Latvijas un Lielbritānijas attiecības 1930 – 1940

Realitāte un ilūzijas

Rīga, 1998, 267 lpp.

Grāmatā aplūkotas Latvijas un Lielbritānijas ekonomiskās un politiskās attiecības ļoti sarežģītā laika posmā – 30. gados. Baltijā, Eiropā un pasaulē kopumā šajā laikā brieda lielas pārmaiņas. Tuvojās jauns pasaules karš. Anglija šādā situācijā nevēlējās uzņemties konkrētas saistības Latvijas un pārējo Baltijas valstu pastāvēšanas garantijai, taču abu valstu ekonomiskie, politiskie, diplomātiskie un kultūras sakari attīstījās veiksmīgi. Liela loma tajā bija Latvijas sūtņiem Londonā Fr. Vesmanim un K. Zariņam, kā arī britu diplomātiem H. M. Nečbul-Hjūdžesenam, E. Monsonam un Č. Ordem. Latvijai draudzīgi bija arī *Foreign Office* atbildīgie darbinieki R. Vansitarts un L. Koljērs.

Izdevējs izsaka pateicību Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotās Karalistes vēstniecībai un Latvijas valsts kinofotofonodokumentu arhīvam par iespēju izmantot fotoattēlus grāmatas ilustrēšanai.

Zinātniskais redaktors – Dr. habil. hist. profesors Aivars Stranga

Literārā redaktore un korektore – Vija Kaņepe

Vāka mākslinieks – Valentīns Nasonovs

Datorsalikums – Andrejs Zīle, Svetlana Zīle,
Latvijas Universitātes žurnāla
"Latvijas Vēsture" fonda redakcija

Izdevējs – LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds,
Brīvības bulvāris 32, Rīga, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. ASF – 0150.

ISBN 9984-9085-9-3

© Antonijs Zunda, 1998

IEVADS

Pirmā pasaules kara beigās, sabrūkot bijušajām impērijām, uz Eiropas kartes parādījās daudzas jaunas valstis. To vidū bija arī Baltijas valstis – Latvija, Lietuva un Igaunija. Jaunizveidotās valstis gaidīja smags darbs gan tautsaimniecības atjaunošanā un nostiprināšanā, gan to starptautiskā atzīšanā. Īpaši smagas šīs problēmas bija Latvijai, kuras teritorijā visu kara laiku notika sīvas kaujas un līdz ar to postījumi bija visievērojamākie. Beidzoties karam, katastrofālā stāvoklī bija rūpniecība, lauksaimniecība, transports un citas ekonomikas nozares. Situāciju vēl vairāk pasliktināja tas, ka liela daļa Latvijas vadošo uzņēmumu kara laikā bija evakuēti uz Krievijas vidieni. Karam beidzoties, tie netika atdoti Latvijai. Latvija bija cietusi arī lielus dzīvā spēka zaudējumus. Daudzi desmiti tūkstošu cilvēku bija devušies bēgļu gaitās.

Tūlīt pēc kara Latvija uzreiz nevarēja sākt savas tautsaimniecības atjaunošanu. Divi pirmie pēckara gadi pagāja, cīnoties ar valsts ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem. Tikai pēc brīvības cīņām valdība beidzot varēja sākt nopietnu valsts ekonomiskās un politiskās nostiprināšanas darbu. Tā sekmīgā paveikšanā ļoti liela nozīme bija Rietumu valstu, tajā skaitā arī Lielbritānijas, palīdzībai un atbalstam.

Anglija jau Latvijas valsts veidošanās laikā izrādīja tai simpātijas un atbalstu. Ievērojamā valstsvīra Zigfrīda Annas Meierovica aktīvās darbības rezultātā Lielbritānija atzina Latvijas Republiku *de facto* jau 1918. gada 11. novembrī, t.i., septiņas dienas pat pirms tās oficiālās proklamēšanas. Līdzīgu nostāju Anglija ieņēma arī attiecībā pret citām Baltijas valstīm. Tā, piemēram, Igaunijas Nacionālo padomi tā atzina arī pirms valsts oficiālās dibināšanas. Tas notika 1918. gada 3. maijā. Anglija nekavējoties būtu atzinusi Baltijas valstis arī *de iure*, bet pret to iestājās ASV, kas savukārt atbalstīja nedalāmas Krievijas impērijas atjaunošanu tās bijušajās robežās. Līdz ar to ASV vadība tajā laikā Latviju, Lietuvu un Igauniju vēl uzskatīja par Krievijai piederošām Baltijas provincēm.

Tomēr Lielbritānija Baltijas valstu jautājumā gāja citu, atšķirīgu ceļu. Kaut arī britu premjers Deivids Loid-Džordžs visumā ieņēma atturīgu nostāju, topošās Baltijas valstis tika atbalstītas gan ar kara materiāliem un pārtiku, gan politiski. Anglijas valdība par šo palīdzību vēlāk gan pieprasīja pienācīgu samaksu. Latvija no 1925. gada maksāja Anglijai kara laika parādu.

Neskatoties uz iepriekšatzīmēto britu impērijas atbalstu, tās politikā attiecībā pret Baltijas valstu tālākas pastāvēšanas perspektīvām nebija pilnīgas skaidrības. Tā, piemēram, *Foreign Office* Ziemeļu departamenta direktors Dž. Gregorijs 1920. gada 2. novembrī izstrādātajā memorandā atzina, ka ilgstoša neatkarīgu Baltijas valstu pastāvēšana nav reāla. Ar laiku tās atkal pārņems Krievija vai Polija. Līdz ar to Anglijai nav vēlams uzņemties kādas pārāk nopietnas saistības Baltijā.

Tomēr šādas pesimistiskas Ārlietu ministrijas ierēdņu prognozes 20. gadu pašā sākumā būtiski neietekmēja Anglijas politiku Baltijas jautājumā. Lielbritānija šajā laikā diezgan noteikti atbalstīja Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautu centienus pēc neatkarīgas valsts izveidošanas. Anglijai šajā sakarā bija arī savi savtīgi nolūki. Tā šādā veidā centās nostiprināties Krievijas robežvalstīs, lai tās vēlāk izmantotu par tiltu saimniecisko sakaru veidošanai. Šāda stratēģija laika gaitā gan neattaisnojās. Padomju Krievijas sociālistiskie eksperimenti neradīja stabilitāti tās ekonomiskajos un politiskajos sakaros ar Rietumu valstīm. Pastāvēja arī uzskats, ka, nostiprinot Padomju Krievijas robežvalstis, ap to tiks izveidots t.s. sanitārais kordons, kas aizkavēs boļševisma tālāku izplatīšanos uz Rietumiem. Robežvalstis plānoja arī izmantot kā Padomju Krievijas eiropeizācijas placdarmu.

Jau no Baltijas valstu pastāvēšanas pirmajām dienām Lielbritānija atbalstīja to ciešu sadarbību. Britu ārlietu ministrs lords Kerzons 1923. gadā vairākkārt ieteica Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pārstāvjiem veidot Baltijas valstu savienību. Anglija uzskatīja, ka Baltijas valstu alianse veicinās gan šī reģiona ātrāku ekonomisko atdzimšanu, gan arī stiprinās tā drošību. Diemžēl Baltijas valstis starpkaru periodā (20.–30. gadi) neņēma vērā šos britu vēlējumus un reālu ekonomisko un militāro savienību neizveidoja. Tādējādi tās pašas veicināja Anglijā un citās Rietumu valstīs priekšstatu par nedrošo Baltijas zonu.

20. gadu sākumā Lielbritānija noslēdza ar Baltijas valstīm ekonomiskās sadarbības līgumus, kas tām bija ļoti izdevīgi. Ar Latviju tirdzniecības un kuģniecības līgumu Anglija parakstīja 1923. gada 22. jūnijā. Tam bija ļoti liela nozīme Latvijas ekonomiskā un starptautiskā stāvokļa nostiprināšanā. Līgums bija balstīts uz vislielākās labvēlības principiem un paredzēja pilnīgi brīvu Latvijas preču iekļūšanu britu tirgū. Anglija šajā laikā atbalstīja Latvijas uzņemšanu Tautu Savienībā, kā arī sniedza cita veida politisko un diplomātisko atbalstu. Britu karaliskā kara flote bija regulārs viesis Baltijas valstu ostās. Visa tā rezultātā Lielbritānija bija kļuvusi par Baltijas valstu galveno sabiedroto. Latvijas sabiedrībā gandrīz visus starpkaru perioda gadus valdīja liela sajūsma par britu politiku.

Lielbritānijas prestižs šeit bija ļoti augsts. Raksturīgas šajā sakarā bija I. Saeimas deputāta A. Kalniņa domas: "Anglija ir tā lielvalsts, ar kuru vajadzīgas vistuvākās attiecības."

Tiešām, visus 20. un 30. gadus starp Angliju un Latviju pastāvēja intensīvi saimnieciskie sakari. Lielbritānijas tirgus bija kļuvis par galveno Latvijas eksportā. Anglijai bija arī nozīmīgas investīcijas Latvijas rūpniecībā, transportā un banku sistēmā.

Jaunas iezīmes Anglijas politikā attiecībā pret Latviju un citām Austrumeiropas valstīm parādījās 20. gadu vidū, drīz vien pēc Lokarno konferences. Ja ekonomiskie sakari turpināja attīstīties iepriekšējo gadu līmenī un formā, tad politiskajā plāksnē Anglijas stratēģijā sākās pakāpeniska Baltijas un Austrumeiropas reģiona lomas un nozīmes samazināšanās. To labi parādīja Anglijas attieksme pret komunistu puču Igaunijā. Uz Igaunijas valdības lūgumu pēc palīdzības Anglija paziņoja, ka savu kara floti uz Tallinu nesūtīs. Morālam atbalstam Tallinā ieradās britu sūtnis Baltijas valstīs Dž. Vons.

Arī jaunajā situācijā Latvija un pārējās Baltijas valstis centās atrast savu vietu Lokarno stratēģijā. To ārlietu resori pastiprināti strādāja pie t.s. Austrumu Lokarno plāniem, kas paredzēja Rietumu valstu un Padomju Savienības kopējas garantijas *status quo* saglabāšanai reģionā. Austrumu Lokarno plāni cieta neveiksmi, jo jaunajos apstākļos nedz Lielbritānija, Francija, Vācija, nedz arī Padomju Savienība nebija ieinteresētas uzņemties šādas garantijas. Tas radīja satraukumu Baltijas valstīs, jo tās saprata, ka jaunā stratēģija perspektīvā novedīs pie Lielbritānijas politiskās attālināšanās un Vācijas un PSRS spiediena pieauguma.

Lielbritānijas politikā attieksmē pret Baltiju visus starpkaru perioda gadus varēja vērot zināmu interesi par ekonomiskajām, pirmkārt, tirdznieciskajām attiecībām ar šī reģiona valstīm. Īpašu politisku interešu nedz Latvijā, nedz kādā citā Baltijas valstī Anglijai nebija. Anglija negatavojās oficiāli uzņemties kādas saistības vai šo valstu drošības garantijas. Lielbritānijai bija indifferenta nostāja šajā jautājumā. Savukārt Latvijas Ārlietu ministrija uzskatīja: ja Anglijai šeit būs ekonomiskās intereses, tad varbūt ar laiku radīsies arī politiskās. Diemžēl Anglija necentās saistīt ekonomiskos, tirdznieciskos jautājumus ar kādām politiskām saistībām. To zināmā mērā arī noteica Anglijas kapitāla salīdzinoši niecīgā klātbūtne šajā reģionā. Principā Anglijai šeit nebija ko aizsargāt.

Anglijas ārpolitiskā stratēģija pēc Lokarno paredzēja, ka tā atsakās no cīņas par ietekmi Austrumeiropā un Baltijā un ka tā nolēmusi pievērst lielāku vērību Rietumeiropai. Zīmīgi šajā sakarā bija premjera St. Boldvina

izteikumi parlamentā: “Kad jūs domājat par Anglijas drošību, jums jādoma nevis par Donavas klintīm, bet vispirms par Reinu. Šeit ir mūsu robeža.” Ar šādas politikas palīdzību Anglija cerēja panākt stabilizāciju Eiropas rietumos, atrast ceļu, kā nomierināt neapmierināto Vāciju.

Šāda stratēģija no Anglijas puses pieļāva iespēju, ka Vācijas prasību daļēja apmierināšana varētu notikt uz Austrumeiropas valstu rēķina. Britu vadītāji cerēja, ka Vācijas aktivitāšu novirzīšana uz Austrumeiropu mazinās tās spiedienu Rietumeiropā un līdz ar to dos iespēju stabilizēt Rietumu demokrātisko valstu un Vācijas attiecības. Lokarno stratēģija perspektīvā pieļāva Vācijas nomierināšanu uz citu valstu rēķina. Ejot uz šādiem – zināmā mērā upuriem – Lielbritānija cerēja saglabāt sev vēlamo spēku līdzsvaru Eiropas valstu starpā, paturot tajā sev arbitra funkcijas.

Jaunus pārbaudījumus Anglijas un Latvijas attiecībām atnesa pasaules ekonomiskā krīze (1929–1933). Tās laikā bija vērojama Anglijas atteikšanās no brīvirdzniecības un pāreja uz protekcionismu. 1933. un 1934. gadā tika noslēgtas jaunas Latvijas un Anglijas tirdzniecības vienošanās, kas stipri apcirpa agrāko brīvirdzniecības principu, kāds pastāvēja starp abām valstīm. Tomēr Anglijas loma Latvijas ārējā tirdzniecībā krīzes gados pat pieauga.

Politisko attiecību jomā krīzes gadi bija raksturīgi ar stagnāciju. Latvijas sūtnis Londonā Fr. Vesmanis šajā sakarā bija spiests konstatēt: “Anglijas un Latvijas attiecībās pašlaik nav lielo jautājumu.” Ar to viņš domāja Latvijas mazo lomu Anglijas ārpolitiskajā stratēģijā. Tiesām, Latvija atradās nevis britu interešu priekšplānā, bet gan perifērijā.

Svarīgākais politiskais jautājums, ko 30. gadu sākumā Latvija mēģināja kārtot attiecībās ar Angliju, bija drošības garantijas. Latvija uz šo laiku it kā bija integrējusies Rietumu valstu svarīgākajās ekonomiskajās un politiskajās struktūrās. Tai bija noslēgti ekonomiski un politiski līgumi ar Angliju, Franciju, Vāciju, Poliju, Padomju Savienību un citām valstīm. Latvija, balstoties uz šiem līgumiem, varēja justies puslīdz droša. Tās kā neatkarīgas valsts pastāvēšana netika apstrīdēta. Bet starptautiskais saspīlējums un nestabilitāte 30. gadu sākumā virzīja Latviju uz domu par papildu drošības meklēšanu.

Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm mēģināja aktivizēt attiecības ar Lielbritāniju, cerot šeit atrast pretimnākšanu savu problēmu risināšanā. Šajā jomā daudz darīja jaunieceltais Latvijas sūtnis Londonā – K. Zariņš. Aktīvs darbs notika arī pie Baltijas savienības izveides. Latvija centās iekļauties jaunajos Eiropas drošības projektos – Austrumu paktā, Paneiropas plānā u.c.

Jaunās vēsmas starptautiskajā situācijā drīz vien lika sevi manīt arī Latvijā un pārējās Baltijas valstīs. Draudi šo neatkarīgo valstu pastāvēšanai pieauga. Tie kļuva arvien reālāki. Ļoti tuva patiesībai bija britu sūtņa Rīgā H. Nečbul-Hjūdžesena 1934. gada septembrī izteiktā atziņa: "Krievija tagad ir Baltijas valstu galvenās briesmas, ja aplūko tiešās agresijas iespējas šajās zemēs. Agresijas draudi no Vācijas un Polijas puses pašlaik mazāki. Vācijas ekonomiskais spiediens arī rada nopietnus draudus Latvijas neatkarībai."

Tiešām, 1934. gadā aktivitāti attiecībā pret Baltijas valstīm sāka izrādīt Padomju Savienība. Tā piedāvāja Vācijai un Polijai kopīgi garantēt Baltijas valstu pastāvēšanu. Šie priekšlikumi un sarunas tika izskatīti bez pašu Baltijas valstu ziņas, tās apejot. Padomju Savienība šajā laikā vēl neparunāja vienošanos ar Vāciju. Bet tas bija bīstams signāls Baltijas valstīm, nesolot tām neko labu.

Lielbritānija šādā situācijā nepiedāvāja Baltijas valstīm neko principiāli jaunu. Tā aicināja stiprināt Baltijas valstu savienību, noslēgt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, izkopt attiecības ar neitrālajām valstīm, neiesaistīties naidīgo valstu blokos. Latvija un pārējās Baltijas valstis savukārt gaidīja no Anglijas stingras un noteiktas drošības garantijas. Latvijas ārlietu ministrs V. Munters, redzot situācijas attīstību, sāka arvien noteiktāk runāt par Baltijas valstu ciešākas sadarbības nepieciešamību. 1934. gada septembrī tika izveidota Baltijas Antante. Anglija attiecībā pret to ieņēma labvēlīgu nostāju. Ja Baltijas Antante tiešām būtu kļuvusi par reālu Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ekonomiskās, politiskās un militārās savienības pamatu, tad to apvienotais potenciāls būtu ievērojami pieaudzis. Kara gadījumā, uzskatīja profesors E. Andersons, Baltijas valstis tad būtu spējušas saformēt apmēram 500 000 vīru lielu armiju. Tās rīcībā būtu 400 kara lidmašīnas, 4 zemūdenes, 8 mīnu kuģi, 100 tanki un cits bruņojums. Bet, tā kā Antante nekļuva par faktoru, kas pēc būtības apvienotu Latvijas, Lietuvas un Igaunijas potenciālus, tās praktiskā nozīme nebija liela.

Līdz ar to Latvija 30. gadu vidū un otrajā pusē vēl aizvien cerēja uz ekonomiskās un politiskās tuvināšanās iespējām ar Lielbritāniju. V. Muntera vairākkārtējās vizītes Londonā un viņa pieņemšana pašā augstākajā līmenī, kā arī sarunas ar Anglijas vadītājiem un to miglainie solījumi Tautu Savienības Statūtu ietvaros rūpējies par mieru un stabilitāti, saglabāja kaut kādas cerības. Tomēr nekāda konkrēta rīcība no britu puses nesekoja. Tieši otrādi, apskatāmajā posmā Anglija visiem spēkiem centās panākt vienošanos ar Vāciju. Šādas vienošanās modeļi nenoliedzami skāra

arī visas Austrumeiropas valstis, tajā skaitā Baltiju. Aktīvi samierināšanas politikas ar Vāciju aizstāvji britu kabinetā bija N. Čemberlens, S. Hors, Dž. Saimons, E. Halifakss un A. Kadogans.

Starptautisko notikumu attīstība 30. gadu otrajā pusē un beigās neveidojās labvēlīga miera un drošības nostiprināšanai Eiropā. Šādā situācijā vispirms Skandināvijas valstis, bet pēc tam arī Baltijas valstis pasludināja kursu uz neitralitāti. Latvija kopā ar citām valstīm atteicās no Tautu Savienības Statūtu 16.panta par kolektīvo drošību. Tādējādi Latvija teorētiski zaudēja nozīmīgas starptautiskas garantijas. Latvijas kurss uz neitralitāti bija mēģinājums sarežģītajā starptautiskajā situācijā izbalansēt starp naidīgiem blokiem, neiesaistoties nevienā no tiem. Jāatzīmē, ka daudzas valstis, starp tām arī Lielbritānija, apšaubīja Latvijas neitralitāti, uzsverot, ka tā nebūs spējīga to aizsargāt.

1939. gada vasarā, kad jau diezgan skaidri bija iezīmējušās jauna kara kontūras, Lielbritānija kopā ar Franciju un PSRS mēģināja noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu pret *Ass* grupējuma valstīm, galvenokārt Vāciju. Šo sarunu gaitā Baltijas valstis un to drošības problēma ieguva principiālu nozīmi. PSRS uzstāja uz triju lielvalstu garantiju piešķiršanu Baltijas valstīm. Sarunas arī šoreiz notika aiz Baltijas valstu muguras. Anglija un Francija, redzot potenciālos Vācijas agresijas draudus, centās panākt vienošanos ar Padomju Savienību. Francija, kas jutās apdraudēta visvairāk, izrādīja vislielāko pretimnākšanu PSRS prasībām. Lielbritānija savukārt centās objektīvāk izvērtēt situāciju un Padomju Savienības politikas būtību. Britu premjers N. Čemberlens diezgan noteikti paziņoja, ka Anglija nevar piekrist tādām garantijām, kas Baltijas valstīm tiek uzspiestas pret to gribu. Tas neatbilda Anglijas kā demokrātiskas valsts būtībai.

Šādā situācijā PSRS panāca vienošanos ar nacistisko Vāciju. 1939. gada 23. augustā tika parakstīts bēdīgi slavenais Molotova-Ribentropa pakts ar visiem slepenajiem protokoliem. Šīs vienošanās rezultātā PSRS ieguva noteikšanu Baltijā. PSRS no Vācijas bija ieguvusi to, ko tā centās saņemt no Anglijas un Francijas – kontroli pār Latviju, Lietuvu un Igauniju.

Sākoties Otrajam pasaules karam, bet it īpaši pēc PSRS kara bāzu izveidošanas Baltijā, Lielbritānija sāka skeptiski vērtēt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas kā neatkarīgu valstu tālākas pastāvēšanas iespējas. Britu prese tās sāka apzīmēt par Padomju Savienības vasaļiem un nedrošajām valstīm. Britu attieksmes maiņu Baltijas valstīs izjuta vēl tiešāk. Proti, jau no 1938. gada Anglija tām nepārdeva ieročus un kara materiālus. Angliju šajā laikā kaut cik nopietni interesēja vienīgi tas, lai Latvija kopā

ar pārējām Baltijas valstīm sašaurina savu lauksaimniecības ražojumu un izejvielu eksportu uz Vāciju. Anglija uzskatīja, ka viena no tās priekšrocībām nākošajā karā ar Vāciju ir tās neizsmeļamās izejvielu un pārtikas rezerves. Līdz ar to Anglija centās samazināt šādu rezervju veidošanas iespējas Vācijai. Anglija uzskatīja, ka Vācija nebūs spējīga ilgstoši karot divās frontēs, un tāpēc par katru cenu centās sev kā sabiedroto piesaistīt Padomju Savienību.

Latvija kara sākumā vēl mēģināja uzturēt intensīvus ekonomiskos sakarus ar Lielbritāniju. Bet tas nebija iespējams. Latvijas-Anglijas tirdzniecība sabruka. Latvijas valdība arī kara sākuma posmā Angliju uzskatīja par demokrātiskās pasaules balstu un vienu no ietekmīgākajiem spēkiem pasaulē. 1940. gada 18. maijā Latvijas sūtnim Londonā K. Zariņam tika piešķirtas ārkārtējas pilnvaras pārstāvēt Latviju ārvalstīs. Bet tam jau nebija būtiskas nozīmes. PSRS šajā laikā gatavojās okupēt Baltijas valstis. Anglija tam nepretojās, jo uzskatīja, ka tas atbilst viņas stratēģijai. Britu premjers V. Čērčils domāja, ka šādi Padomju Savienības soļi Baltijā agri vai vēlu novedīs pie tās sadursmēm ar Vāciju.

Vienīgais, kas 1940. gadā satrauca Anglijas vadītājus, bija britu īpašumu liktenis Baltijas valstīs. *Foreign Office* analītiķi atzīmēja, ka 1939.–1940. gada situācija Baltijā neatgādina 1919. gadu. Baltijas valstīm nebija cerību izdzīvot. Vienīgi pēc Rietumu demokrātisko valstu uzvaras karā pret Vāciju atkal pavērtos iespēja atjaunot Baltijas valstu suverenitāti jaunajā Eiropā. Bet briti uzskatīja, ka Baltijas valstis to nekad nevarēs izdarīt pašas saviem spēkiem, bez Rietumu valstu atbalsta.

Šajā grāmatā ir analizētas Latvijas un Lielbritānijas attiecības ļoti sarežģītā laika posmā – 30. gados. Aplūkojot abu valstu ekonomisko un politisko attiecību problēmas, tās saistītas ar notikumiem Baltijā, Eiropā un pasaulē kopumā. Kā redzams no darbā apkopotā materiāla, tad politiskie procesi Francijā, Vācijā, Padomju Savienībā un citās valstīs tieši ietekmēja arī Anglijas un Latvijas attiecības. Tās veidojās nevis kaut kur izolēti, bet tieši visu šo procesu mijiedarbībā.

Anglijai apskatāmajā posmā kopumā bija pretrunīga loma Latvijas valsts attīstībā. 20. gadu pašā sākumā Anglija vēl aktīvi atbalstīja Latvijas valstiskuma izveidošanos, tās iekļaušanos Rietumu valstu saimnieciskajās un politiskajās struktūrās. Lielbritānija arī sekmēja Latvijas ekonomisko uzplaukumu. Starp abām valstīm pastāvēja ļoti draudzīgas un sirsnīgas attiecības. Latvijas valstsvīri ar pienācīgu godu un cieņu tika uzņemti britu valdībā, parlamentā un karaļnamā. Bet, saasinoties situācijai pasaulē un pašā britu impērijā, mazinājās arī tās spējas ietekmēt norises un procesus

Austrumeiropā un Baltijas valstīs. 1940. gadā Anglija diezgan vienaldzīgi noskatījās, kā no Eiropas politiskās kartes pazuda neatkarīgās Baltijas valstis, kas 20 starpkaru perioda gadus dzīvoja ilūzijās, ka grūtā brīdī tās glābs un aizstāvēs varenā britu impērija. Šīs cerības izrādījās iluzoras. Mīts par Angliju kā galveno sabiedroto un aizstāvi bija beidzies.

Darbs izstrādāts uz Latvijas un Lielbritānijas arhīvu materiālu, publicēto dokumentu, oficiālās statistikas, preses un cita veida vēsturisko avotu bāzes. Abu valstu attiecību izpētē plaši izmantota vēsturiskā literatūra. Grāmata sastāv no sešām nodaļām. Pirmajās četrās iztirzāti galvenokārt Anglijas un Latvijas politisko attiecību jautājumi, bet pēdējās divas nodaļas veltītas ekonomisko attiecību izpētei.

1. nodaļa

LATVIJAS UN LIELBRITĀNIJAS POLITISKO ATTIECĪBU STAGNĀCIJA (1929 – 1932)

Stagnācijas priekšnoteikumi

Aplūkojot Latvijas un Anglijas attiecības 1920. gadu otrajā pusē, redzam, ka pēc Lokarno konferences britu politiskā interese par Latviju un pārējām Baltijas valstīm mazinājās. Tas vairs nebija 1918.–1919. gads vai 20. gadu sākums, kad Latvijai un Anglijai bija aktīvs politiskais un saimnieciskais dialogs, kas nostiprināja Latvijas sabiedrībā pārliecību par Lielbritāniju kā galveno sabiedroto un aizstāvi. Lielbritānijai bija ļoti augsts prestižs Latvijas sabiedrībā. Bet bija skaidrs, ka ar savu saimniecisko un politisko potenciālu nedz Latvija, nedz pārējās Baltijas valstis nevar būt vērā ņemams faktors britu lielajā politikā.

Latvijas un Anglijas attiecību novērtējumā pastāvēja pretruna. Ja Baltijā Angliju vērtēja kā galveno spēku Austrumeiropas valstu problēmu risināšanā, tad Anglijā uz Baltiju skatījās tikai kā uz mazu, nestabilu valstu grupu. Zināmu laiku Lielbritānija Baltijas valstis uzskatīja par iespējamu tiltu iekļūšanai Padomju Savienības plašajā tirgū.¹ Bet šīs cerības neatbaidīja. Anglijā pastāvēja arī uzskats, ka Baltija un pārējās Padomju Savienības robežvalstis Austrumeiropā varētu kalpot par šīs lielvalsts “eiropizācijas” bāzi.

Jāatzīmē, ka Lielbritānijas konservatīvā sabiedrība kopumā tomēr atturīgi uzņēma jaunās Baltijas valstis. Tam bija vairāki iemesli. Tā, piemēram, Latvija ļoti neveiksmīgi risināja Rīgas pilsētas parāda jautājumu brāļu Lazardu bankai Londonā. Tas savukārt neveicināja britu biznesa aprindās uzticību attiecībā pret Latviju kā potenciālu un drošu investīciju vietu. Arī Latvijā realizētā diezgan radikālā agrārā reforma izsauca negatīvas atskaņas Anglijā. Baltijas valstu savstarpējās nesaskaņas un ķildas, pat izteikta nevienprātība mazināja to prestižu Londonas acīs.²

Lielbritānijas Ārlietu ministrija 20. gadu otrajā pusē uzskatīja, ka britu politikas pamatmērķis Baltijas reģionā ir šo valstu saimnieciskais uzplaukums un politiskā stabilitāte. Anglija atbalstīja arī Baltijas valstu

savstarpējo tuvināšanos un Baltijas Antantes izveidošanu. Tautu Savienībā Anglija centās veicināt ātrāku Polijas un Lietuvas konflikta atrisināšanu, bet kaut kādu speciālu politisku interešu Anglijai Baltijas valstīs šajā laikā vairāk nebija.³ Lielbritānija gan regulāri sūtīja savu karalisko kara floti vizītēs uz Baltijas valstu ostām, ko Vācijā un Padomju Savienībā kādu laiku iztulkoja kā britu vēlmi saglabāt šeit savu klātbūtni, bet 20. gadu beigās tas jau neatbilda patiesībai. Tas tikai radīja Baltijas valstu sabiedrībā ilūzijas par to, ka krīzes situācijā Anglija aizsargās arī šo reģionu. Taču realitāte bija pavisam citāda, un to ne vienmēr pietiekoši labi saprata Tallinā, Rīgā un Kauņā.⁴

Tomēr, neskatoties uz zināmu Lielbritānijas politisko attālināšanos un tās sabiedrības vienaldzību 20. gadu beigās, Anglija kopā ar citām Rietumu valstīm bija akceptējusi Baltijas valstu pastāvēšanas tiesības. Baltijas valstis bija atradušas savu nišu Eiropas valstu ekonomiskajās un politiskajās struktūrās, kas bija izveidotas Versaļā un Lokarno. Diemžēl pasaules ekonomiskā krīze, kas sākās 1929. gadā, satricināja uz šiem abiem pīlāriem veidoto starptautisko kārtību. Jaunajā situācijā Latvijai – tāpat kā tās kaimiņiem Igaunijai un Lietuvai – bija jācīnās par savu valstu iegūto pozīciju saglabāšanu.⁵

1928. gada sākumā tika nomainīts britu sūtnis Rīgā. Par jauno sūtni kļuva Džozefs Edisons, kas savus pienākumus pildīja līdz 1930. gada 4. aprīlim. Diemžēl viņš nebija draudzīgs Latvijai un Baltijas valstīm kopumā. Kā raksta profesors E. Andersons, Dž. Edisons drīz vien nokļuva vācbaltiešu un krievu emigrantu kopienu iespaidā un izturējās ļoti rezervēti pret Latvijas valstiskumu. E. Andersons citē Dž. Edisona 1929. gada 14. maija ziņojumu Londonai: "Latvieši ir dzērāji, izvirtuši, cietsirdīgi, neuzticami, slinki, skaudīgi un nespējīgi cilvēki. Paši nespēdami neko paveikt, latvieši atsakās atzīt, ka to varētu paveikt citi." Šāda raksturojuma patiesumu apstrīdēja pat *Foreign Office*, kur Dž. Edisona vērtējumu ieteica pieņemt uzmanīgi un ar atturību.⁶

Bez šaubām, ne jau Dž. Edisona īpatnējā attieksme pret Latvijas sabiedrību noteica abu valstu attiecību līmeni. Stagnācijai Anglijas un Latvijas attiecībās bija daudz būtiskāki iemesli. 20. gadu beigās, sākoties pasaules ekonomiskajai krīzei, zināmās grūtībās nonāca arī kādreiz slavenā britu impērija. Angļu vēsturnieks A. Teilors kā svarīgākās problēmas nosauc ekonomisko stagnāciju un britu preču konkurences spēju samazināšanos pasaules tirgū. Tāpat kā citas valstis, arī Anglija cīnījās ar bezdarba un inflācijas problēmām. Sākās zināms rūgšanas process impērijas iekšienē. Domīnijas prasīja lielāku patstāvību attiecībās ar metropolē. Par Anglijas

Eiropas politikas nopietnāku problēmu pakāpeniski izvirzījās Vācija.⁷ Oksfordas universitātes profesors T. Loids savukārt atzīmē, ka R. Makdonalda valdībai, kas nāca pie varas Anglijā 1929. gadā, bija jālaipo starp Francijas atbalsta politiku un attiecību uzlabošanu ar Vāciju. Neskatoties uz to, Francija svarīgākos Makdonalda valdības ārpolitikas soļus iztulkoja kā provācisku politiku.⁸ Līdz ar to, saasinoties ekonomiskajām un sociālajām problēmām pašā Anglijā, rodoties nopietnām grūtībām impērijas iekšienē, sākoties Vācijas spiedienam Eiropā, Lielbritānija negribēja un droši vien arī nevarēja pievērst lielāku vērību Baltijas valstīm.

Vēsumu Anglijas un Latvijas attiecībās veicināja arī Latvijas kreisās valdības aktivitātes Austrumu virzienā. 1927. gadā Latvija noslēdza jaunu tirdzniecības līgumu ar Padomju Savienību. Anglijas konservatīvo valdībai savukārt tajā laikā bija ļoti saspīlētas attiecības ar PSRS. Latvijas valdības soļus Londonā iztulkoja kā nedraudzīgu žestu. To vēl vairāk pastiprināja Latvijas – PSRS sarunas par neuzbrukšanas un neitralitātes līgumu un tā parafēšana.

Drošības garantijas

Kā jau tika atzīmēts iepriekš, Latvija kopā ar citām jaunajām valstīm 20. gadu beigās bija pilnībā integrējusies Rietumu valstu ekonomiskajās un politiskajās struktūrās. Līdz ar to šo valstu pastāvēšana it kā netika apstrīdēta. Latvijai bija noslēgti politiski un saimnieciski līgumi ar Angliju, Franciju, Vāciju, Poliju, Padomju Savienību, Lietuvu un Igauniju un daudzām citām valstīm. Latvija, balstoties uz noslēgtajiem divpusējiem un arī starptautiskajiem līgumiem, varēja justies puslīdz droša. Bet pieaugoša starptautiskā saspīlējuma apstākļos, ko veicināja pasaules ekonomiskā krīze, Latvijai radās šaubas, vai noslēgtie līgumi tiks ievēroti. Latvija, tāpat kā citas Eiropas mazās un vidējās valstis, pastiprināti sāka meklēt papildu drošības garantijas savai pastāvēšanai.

Tādas pastiprināti piedāvāja Padomju Savienība, kas, nostiprinoties tās ekonomiskajam un militārajam potenciālam, sāka atkal iespieties Baltijas reģionā. 1929. gada 9. februārī Maskavā tika parakstīts PSRS, Polijas, Latvijas, Igaunijas un Rumānijas protokols. Tas paredzēja, ka pirms termiņa šo valstu attiecībās stājās spēkā Briāna - Keloga pakts, kas izslēdza militāru konfliktu kā savstarpējo strīdu noregulēšanas metodi.⁹

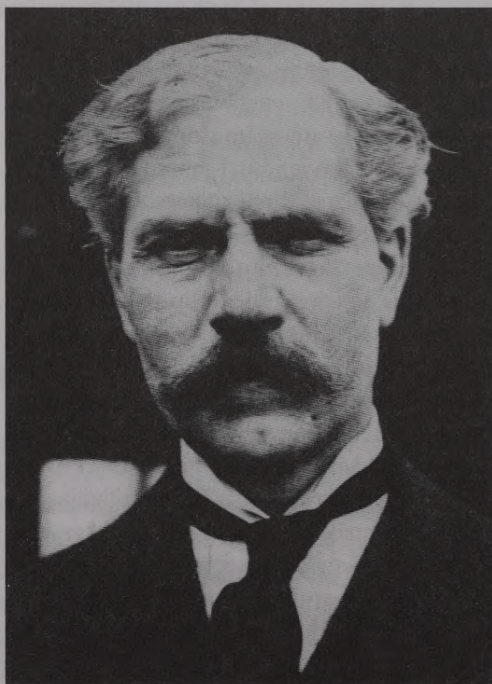
Latvija, cenšoties pārapdrošināt savu drošību, vērsa skatus arī Anglijas virzienā. 1929. gada martā no Londonas tika izsaukts Latvijas sūtnis Fr. Vesmanis. Viņš Saeimas Ārlietu komisijā sniedza ziņojumu par

abu valstu attiecībām. Bet iesākusies parlamenta vēlēšanu kampaņa Anglijā izjauca Latvijas plānus. Diemžēl arī pēc R. Makdonalda valdības izveidošanās Fr. Vesmanis ziņoja uz Rīgu, ka Anglijas jaunās valdības politika mazāk svarīgos jautājumos, piemēram, attiecībās ar Latviju un citām Baltijas valstīm vēl nav izpaudusies.¹⁰

Jaunu drošības garantiju meklējumos Latvija 1929. gada jūnijā ar prieku uzņēma Lielbritānijas karaliskās jūras kara flotes eskadras vizīti. Tā Latvijā tika iztulkota kā Lielbritānijas uzmanības apliecinājums. Arī angļu hidroplāna izlūklidojumus no Rīgas līdz Liepājai tā paša gada vasarā plaši aprakstīja Latvijas prese.¹¹

Diemžēl 1929. gada nogalē, raksturojot Latvijas un Anglijas attiecības, Fr. Vesmanis konstatēja, ka aizvadītajā gadā abu valstu aprītē nav bijis “lielo jautājumu”. Latvijas sūtnis gan ar gandarījumu uzsvēra, ka, salīdzinot ar diviem iepriekšējiem gadiem, asie uzbrukumi Latvijai visumā apsīkuši un oficiālās Lielbritānijas iestādēs un pie amata personām vienmēr ir rasta atsaucība un pretimnākšana.¹²

Bet tas diemžēl arī bija viss. Neko vairāk par diplomātiskās etiķetes ietvaros izteiktajām vispārējām frāzēm Latvija no Anglijas nesagaidīja. Un

*Ramzejs Makdonalds –
Lielbritānijas leiboristu
valdības vadītājs
1929. gadā.*

*Foto: Latvijas valsts kinofoto-
fonodokumentu arhīvs (KFFDA).*

tomēr Latvija savas cerības saistīja ar šo lielvalsti. Anglija pēc Latvijas vērtējuma bija viena no Rietumu demokrātijas citadelēm, kam nebija agresīvu nolūku un kas varēja nodrošināt pastāvošo *status quo* Austrumeiropā.

Latvijas ārpolitikas vadītāji, saistīdami savas valsts garantiju plānus ar Rietumu demokrātiskajām valstīm – pirmkārt, Angliju un Franciju, nokļuva zināmā ilūziju gūstā. Latvijas Ārlietu resors it kā centās neredzēt, ka jau kopš 20. gadu vidus, t.i., pēc Lokarno, Londonas un Parīzes, politiskā interese par Austrumeiropu un Baltiju samazinās. Latvijas un viņas mazo kaimiņvalstu drošība tādā situācijā bija vairāk atkarīga nevis no iepriekšnosauktajām Rietumu lielvalstīm, bet gan no Vācijas, Padomju Savienības un Polijas spēku mijiedarbības šajā reģionā.¹³

Vācija nemaz nekaitrējās to izmantot. 1929. gadā atšķirībā no Lielbritānijas tā uzsāka savas aktivitātes Latvijā. Rīgu vairākkārt apmeklēja vācu pazīstamais sociāldemokrāts, reihstāga prezidents P. Lēbe. Jūlija otrajā pusē Latvijā viesojās Vācijas darba ministrs Vīsel. Augusta vidū studiju ceļojumā Latvijā ieradās sociāldemokrātu partijas reihstāga frakcijas līderis R. Breitšeids. Viņš intervijā Latvijas preseī paziņoja, ka Vācija ir mazo valstu pusē. Latvijas ostās oficiālās vizītēs ieradās Vācijas kara kuģi. Vācijas politiskajām aktivitātēm Latvijā bija arī pietiekams ekonomiskais pamats, jo tā ieņēma vadošo vietu Latvijas ārējā tirdzniecībā un arī starp ārvalstu investoriem.

1930. gada sākumā zināmas cerības aktivizēt politisko dialogu ar Lielbritāniju saistījās ar tās sūtņa nomaīņu Rīgā. “Jaunākās Ziņas” šajā sakarā rakstīja, ka Dž. Edisona aiziešana un jauna sūtņa iecelšana intensificēs abu valstu attiecības.¹⁴ Bet Latvijai nācās kārtējo reizi vilties. Sūtniecība no Londonas ziņoja, ka britu presē savukārt parādījušies raksti, kas sūtņa nomaīņu Rīgā skaidroja ar pretējo – Baltijas valstu lomas mazināšanos Anglijas politikā.¹⁵ Šo informāciju arī apstiprināja sūtņa Fr. Vesmaņa saruna ar *Foreign Office* Ziemeļu nodaļas vadītāju. Tas sūtņa nomaīņu pamatoja ar paša Dž. Edisona personīgu lūgumu, kas uzskatījis, ka viņa talants pārāk nelietderīgi tiek izšķiests Rīgas mīglā.¹⁶ Par jauno Lielbritānijas sūtni Rīgā tika iecelts Hjū Montgomerijs Nečbul-Hjūdžesens.

Fr. Vesmanis uz jautājumu par tuvināšanās iespējām ar Lielbritāniju no Londonas rakstīja: “Mums jāņem vērā Latvijas mazais īpatsvars Eiropas politikā, kā arī tas, kādu lomu mēs varam spēlēt Anglijas plašajā interešu spektrā.”¹⁷ Tomēr, lai radītu kādas jaunas vēsmas Anglijas – Latvijas attiecībās, Latvija iesniedza priekšlikumu abpusēji atcelt iebraukšanas vīzas. *Foreign Office* nesteidzās dot pozitīvu atbildi.

Nedodot Latvijai kādas oficiālas drošības garantijas, Anglija neatteicās ar to sadarboties militārajā sfērā. Latvijas pagaidu pilnvarotais lietvedis Londonā L. Ēķis ziņoja ārlietu ministram A. Balodim, ka Anglijas militāro pārstāvju atsauksmes par Latvijas armiju un konkrētās sadarbības iespējām ar to ir daudz pozitīvākas nekā britu politiku izteikumi.¹⁸

1930. gada janvārī Rīgā ieradās Anglijas gaisa spēku majors D. Kolifers. Latvijas armijas vadība bija panākusi vienošanos ar angļiem, ka D. Kolifers divus gadus būs latviešu kara lidotāju instruktors. Tā paša gada vasarā Latvijas aviācijas spēku komandieris – pulkvedis A. Skurbe devās praksē uz Lielbritāniju. 1930. gada septembrī Latvijā viesojās britu gaisa spēku eskadra. Anļu kara lidotājus pieņēma Latvijas Valsts prezidents A. Kviesis.¹⁹

Abu valstu militāro kontaktu aktivizēšanos 1931. gada sākumā vēlreiz apstiprināja Latvijas sūtnis Londonā Fr. Vesmanis. Pārskatā par abu valstu attiecībām 1930. gadā viņš norādīja, ka no 2268 Latvijas sūtniecības izejošiem dokumentiem vairāk nekā 300 attiecas uz militāro kontaktu sfēru – līgumi, vienošanās par virsnieku apmaiņu, kara materiālu piegādes u.c.²⁰ Kā liecina oficiālā statistika, Latvija 1931. gadā Anglijā iegādājās bruņošanās piederumus par 541 884 latiem. Vācijā, Zviedrijā, Beļģijā un citās valstīs izdarītie iepirkumi bija daudzas reizes mazāki.²¹ Fr. Vesmanis norādīja, ka, neskatoties uz to, Anglijas – Latvijas attiecībās turpinās stagnācija.

1931. gada vasarā Lielbritānijas iekšpolitikajā attīstībā notika lielas pārmaiņas. 24. augustā atkāpās leiboristu partijas izveidotā valdība. Tā nebija spējusi atrisināt ekonomiskās krīzes izraisītās problēmas – bezdarbu, finanšu grūtības, inflāciju, saimniecisko lejupslīdi. Tika izveidota jauna nacionālā koalīcijas valdība, kurā ietilpa leiboristi, konservatīvie un liberāļi. Par jaunās valdības vadītāju palika iepriekšējais premjers R. Makdonalds. Nacionālā koalīcijas valdība Anglijā pastāvēja līdz 1935. gada 7. jūnijam.

Fr. Vesmanis šajā sakarā no Londonas ziņoja, ka R. Makdonalds nekad nav bijis īpaši draudzīgi noskaņots pret Baltijas valstīm. Politiskās pārmaiņas Londonā nesolīja kaut ko īpaši jaunu Latvijai. R. Makdonalda kabinets atteicās pat pārdot ieročus Baltijas valstīm. Kara ministrijas ierēdņi sūtīja Latvijas pārstāvjus uz ieroču fabrikām, aicinot noslēgt tiešos līgumus par piegādēm. Bet šādi līgumi bija daudz neizdevīgāki nekā starpvaldību oficiāli noslēgtie līgumi.²²

Jaunais britu sūtnis Rīgā H. M. Nečbul-Hjūdžesens, kas bija kompetents diplomāts un labi orientējās Baltijas reģiona problemātikā, vairāk nodarbojās ar saimnieciskiem jautājumiem, nevis ar abu valstu politiskās

sadarbības risināšanu. H. M. Nečbul-Hjūdžesens uzskatīja, ka Latvijai jāatmet cerības par Anglijas garantijām. Vienīgais, uz ko var cerēt Baltijas valstis, ir Tautu Savienība un tās atbalsts.

Līdzīgas domas 1931. gada nogalē pauda arī Latvijas sūtnis Londonā Fr. Vesmanis. Savā ziņojumā Ārlietu ministrijai viņš norādīja, ka Lielbritānijas oficiālajās aprindās un arī presē nav manāms politiskās intereses pieaugums par Latvijas problēmām. Fr. Vesmanis uzsvēra, ka Latviju nākotnē negaida nekas iepriecinošs, ka Anglijā atklāti tiek runāts par to, ka aktīva iejaukšanās Austrumeiropas problēmās vairs neatbilstot britu impērijas interesēm.²³ Latvijas Ārlietu ministrijas sapnis par Anglijas garantijām bija izgaiss, un vajadzēja rēķināties ar esošajām realitātēm.

Paneiropas plāns

Neskatoties uz to, ka Latvijas – Lielbritānijas politiskajās attiecībās pašā 30. gadu sākumā valdīja stagnācija, Latvija, iedziļinoties svarīgākajos Eiropas līmeņa politikas jautājumos, centās pieskaņot savu nostāju Anglijas pozīcijai. Tas bija diezgan labi redzams, izsekojot Latvijas reakcijai, t.s. Paneiropas plāna jautājumā. Ar ideju par Eiropas valstu federācijas izveidi Paneiropas formā 1929. gadā nāca klajā Francijas ārlietu ministrs A. Briāns. Viņš cerēja, ka Paneiropas plāns aizkavēs Versaļas sistēmas revīziju, bremsēs Vācijas revanšistiskās tieksmes, nodrošinās Francijas hegemoniju Eiropā. Iesaistot Angliju šajā plānā, būtu ierobežota tās separātiskā politika attiecībā pret Vāciju. Anglijai būtu jāklūst par pastāvošā *status quo* garantu. Eiropas sabiedriskās domas acīs plāns tika pasniegts kā miera, stabilitātes un ekonomiskā uzplaukuma projekts. Sevišķi pievilcīgas šādas idejas bija pasaules ekonomiskās krīzes periodā, kad sāka jukt un brukt iepriekšējos gados veidotā starptautiskā ekonomiskā un politiskā kārtība.

1929. gada septembrī Ženēvā A. Briāns ar Paneiropas plāna atziņām iepazīstināja Tautu Savienības X asamblejas dalībvalstis, to skaitā arī Latviju. Tika pieņemts lēmums, ka līdz 1930. gada septembrim ieinteresētajām valstīm jādod atbilde uz plānā izteiktajiem priekšlikumiem.

Lielbritānijas Ārlietu ministrija 1930. gada 30. maijā izstrādāja speciālu memorandu, kurā bija noformulēta Anglijas attieksme pret Paneiropas plānu. Memorands tika piesūtīts britu vēstniecībām ārvalstīs. Dokumenta ievaddaļā bija uzsvērts, ka A. Briāns ar savu Paneiropas projektu grib nostiprināt Francijas pozīcijas Eiropā, saglabāt nemainīgā

veidā Versaļas sistēmu, ierobežot Vāciju un izveidot paralēlas struktūras Tautu Savienībai.²⁴

Memorandā tika izskaidrota arī Anglijas attieksme. Ārlietu ministrija ieteica kopumā dot pozitīvu vērtējumu tikai pašai Paneiropas plāna idejai par Eiropas valstu federācijas izveidi. Anglija uzsvēra, ka interesanta pašreizējās krīzes periodā ir valstu ekonomiskās sadarbības ideja, kas atvieglotu saimnieciskos sakarus starp valstīm, mazinātu muitu barjeras un citus ierobežojumus.²⁵

Anglijas *Foreign Office* arī norādīja, ka Lielbritānijai nav pieņemama Francijas doma veidot kaut kādas paralēlas struktūras Tautu Savienībai. Tas tikai liecina, ka Francija grib uzkundzēties pārējām valstīm un nostiprināt savas pozīcijas. Šādā izpildījumā Paneiropas plāni kļūtu tikai par Francijas plāniem. Tomēr Ārlietu ministrija savā memorandā neieteica asi kritizēt un tieši vērsties pret Paneiropas plāniem, jo tas izsauktu atbildes reakciju Francijā un saasinātu attiecības ar šo Eiropas lielvalsti, kas bija Anglijas tuvākā sabiedrotā. Anglijas Ārlietu resorā uzskatīja, ka šādu Paneiropas plāna variantu nepieņems Vācija un Itālija.²⁶

Paneiropas plāna idejas apsprieda arī britu prese. Arī šeit atbalsts tika izteikts muitas tarifu samazināšanai un dažādu restrikciju atcelšanai Eiropas valstu tirdznieciskajās attiecībās. Bet tajā pašā laikā ietekmīgā "*The Times*" rakstīja, ka Anglijai nepieņemamas ir Paneiropas plāna politiskās idejas. Tika arī uzsvērts, ka britu impērija nevar atbalstīt plānus bez savu domīniju līdzdalības.²⁷ "*Daily Herald*" savukārt konstatēja, ka Itālijā Paneiropas plāni palielinās bailes no franču hegemonijas, bet Padomju Krievijā – bailes no vienotas Rietumu valstu politikas pret šo valsti.²⁸

Latvijas Ārlietu ministrija ar cerībām uzlūkoja Eiropas valstu savienības plānus. Nesaņēmusi kaut kādas papildu drošības garantijas no Lielbritānijas, Latvija cerēja, ka Paneiropas plāni stabilizēs situāciju Eiropā, tajā skaitā arī Baltijā. 1930. gada 17. maijā Latvijas Ārlietu ministrija saņēma A. Briāna memorandu par Paneiropas plānu. Ārlietu ministrs H. Celmiņš tūlīt pieprasīja Latvijas sūtņiem informāciju par Eiropas valstu nostāju. Fr. Vesmanis 24. maijā no Londonas ziņoja, ka Anglijā A. Briāna priekšlikumu kopumā uzņēmuši atturīgi.²⁹ Latvijas sūtnis arī konstatēja, ka bez Lielbritānijas atbalsta Paneiropas plānu realizācija nav reāla.

1930. gada jūnijā Latvijas Ārlietu ministrijā strādāja pie atbildes uz A. Briāna memorandu. Rietumu nodaļas vadītājs J. Feldmanis 19. jūnijā atkal pieprasīja sūtņiem papildu informāciju no Eiropas valstu galvaspilsētām. Izskaidrojot Latvijas ārlietu resora pozīciju, J. Feldmanis

sūtņiem rakstīja, ka Latvija ieinteresēta, lai visas Eiropas valstis atbalsta A. Briāna projektus, jo īpaši Anglija.³⁰

Diemžēl Latvijas sūtņu informācija no Berlīnes, Romas un arī Londonas nebija īpaši optimistiska. Fr. Vesmanis no Anglijas ziņoja, ka britu valdības pozīcija nav mainījusies. *Foreign Office* izsaka atbalstu tikai pašai plāna idejai, bet attiecībā uz tā realizāciju ir stipri skeptiska. Fr. Vesmanis arī rakstīja, ka britu preses tonis pret Paneiropas plāniem nav draudzīgs.³¹ Latvijas sūtnis Vācijā O. Voits ziņoja, ka Berlīnē valda izteikti negatīva nostāja attiecībā pret Eiropas valstu federācijas izveidi Francijas vadībā.³²

Latvijas sūtnis Helsinkos A. Balodis informēja, ka Somijas valdība izteikusi priekšlikumu par PSRS uzaicināšanu piedalīties Paneiropas izveidē. Uz to J. Feldmanis atbildēja, ka arī Latvijas interesēs būtu redzēt PSRS iekļautu šajos projektos. Latvijas drošība no tā tikai iegūtu.³³

1930. gada 3. jūlijā Lielbritānija deva savu oficiālo atbildi uz Francijas priekšlikumiem par Eiropas valstu federācijas izveidi. Anglija apsolīja piedalīties Paneiropas plānu tālākā apspriešanā un izstrādē. Bet tajā pašā laikā Anglija iebilda pret mēģinājumiem veidot paralēlas Viseiropas institūcijas, kas konkurētu ar Tautu Savienību. Anglija arī atsaucās uz savu domīniju iebildēm, kas nevēlētos pārāk ciešu britu impērijas piesaisti Eiropas problēmām.³⁴

Latvija iesniedza savu atbildi A. Briānam 1930. gada 9. jūlijā. Pamatos tā bija līdzīga Anglijas Ārlietu ministrijas nostādnēm. Arī Latvija atbalstīja plāna idejas, bet tajā pašā laikā norādīja, ka Eiropas ūnija nedrīkst vājināt Tautu Savienības pozīcijas vai pārņemt tās funkcijas.³⁵ Fr. Vesmanis pāris dienas vēlāk ziņoja no Londonas, ka *Foreign Office* pozitīvi novērtēta šāda Latvijas atbilde. Šo informāciju apstiprina arī britu Ārlietu ministrijas ziņojums sūtnim Rīgā.³⁶

Latvijas Ārlietu ministrija A. Briānam izteica arī vēlmi redzēt Padomju Savienību, iesaistītu pārējo Eiropas valstu vienotajā ansablī. Latvija uzsvēra, ka tikai visu ieinteresēto valstu kopdarbībā ir sasniedzami Paneiropas manifestā ietvertie mērķi. Arī šajā jautājumā Latvijas pozīcija tā vai citādi bija līdzīga Anglijas un Vācijas nostādnēm.³⁷

Tautu Savienības XI asamblejā Ženēvā 1930. gada septembrī, t.s. Eiropas kongresā, atkal tika apspriesti Eiropas valstu federācijas izveides plāni. Galvenais ziņotājs bija A. Briāns. Viņš uzsvēra, ka visas valstis, kas atsūtījušas atbildes uz Paneiropas plāniem, kopumā pozitīvi vērtē galvenokārt tikai apvienošanās ideju. A. Briāns atzīmēja, ka Eiropas valstis pašlaik nav politiski gatavas atbalstīt integrācijas projektus. Eiropas kongress tomēr nolēma izveidot speciālu Eiropas komisiju, kam uzticēja

darbu pie projekta pilnveidošanas un valstu viedokļu saskaņošanas. Latvijas ārlietu ministrs H. Celmiņš atbalstīja Anglijas ārlietu ministra priekšlikumu ievēlēt A. Briānu par Eiropas Komisijas priekšsēdētāju.³⁸

1930. gada 23. septembrī sākās Eiropas Komisijas pirmā sesija. Latvija tajā atbalstīja Anglijas un arī citu pārstāvju priekšlikumu atbīdīt politiskās problēmas un ķerties pie Eiropas valstu ekonomiskās sadarbības veicināšanas jautājumiem. Tas bija īpaši aktuāli pasaules ekonomiskās krīzes apstākļos, kad visas valstis vairāk vai mazāk īstenoja dempinga politiku, centās slēgt savu valstu tirgus ārvalstu precēm un tādā veidā paralizēja starptautisko tirdzniecību. Eiropas Komisijā apsprieda arī t.s. “muitas pamiera projektus”.³⁹

1931. gada maijā trešās Eiropas Komisijas sesijas laikā tika apspriests pakts par ekonomisko neuzbrukšanu, ko arī diktēja pasaules krīzes situācija. Kaut arī valstis atzina, ka situācijas stabilizācija prasa ievērot savstarpējās ekonomiskajās attiecībās izdevīguma principu un nemēģināt vienai valstij graut otras valsts ekonomiku, konkrēta vienošanās netika panākta. Daudz arī tika runāts par muižu kariem un to, kādu ļaunumu tie nodara savstarpējā tirdzniecībā. Nedz Francijas ārlietu ministram A. Briānam, nedz viņa kolēģim Anglijā A. Hendersonam neizdevās panākt pozitīvu risinājumu. Eiropas valstu tuvināšanās un sadarbības ideja, kas lielajā diplomātijā izvirzījās 1929.–1930. gadā, pakāpeniski tika aizmirsta. Jau 1932. gadā Eiropas valstu galvaspilsētās neviens vairs nepieminēja Paneiropas plānus. Lielvalstu savstarpējās neuzticības, nacionālisma un citu iemeslu dēļ Eiropas valstu kopdarbības idejas cieta neveiksmi. Latvijas Ārlietu ministrijā ar nožēlu konstatēja, ka šādā veidā zuda arī cerības saņemt kādas papildu drošības garantijas, kā arī iespējas stabilizēt starptautisko situāciju.

Vispasaules Atbruņošanās konference

Viens no lielās diplomātijas jautājumiem, kas bija apritē 30. gadu sākumā, saistījās ar Vispasaules Atbruņošanās konferenci. Arī šeit Latvija uzmanīgi sekoja līdzi lielvalstu, tajā skaitā Lielbritānijas, pozīcijai, cerot uz stāvokļa stabilizāciju, bruņošanās samazināšanos un drošības nostiprināšanos. Lēmumu par Atbruņošanās konferences sasaukšanu pieņēma Tautu Savienības padome 1925. gada decembrī. Aptuveni piecus gadus notika konferences sagatavošana, kuras gaitā vajadzēja izstrādāt starptautisku atbruņošanās konvenciju. Lielbritānija, ASV, Francija, Vācija un citas valstis iesniedza katra savus atbruņošanās konvencijas projektus. Lielbritānijas projekts, ko sauca par Makdonalda plānu, paredzēja sama-

zināt gaisa spēkus. Anglijai nebija stipras kara aviācijas, un tās iedzīvotāji bija koncentrēti lielajās pilsētās.⁴⁰ Līdz ar to šādā veidā Anglija vēlējās stiprināt savu drošību.

Savukārt Francija iesniedza t.s. Tardjē plānu, kurā bija ietverts priekšlikums par starptautisku bruņoto spēku izveidi ar represīvu un preventīvu raksturu Tautu Savienības vadībā. Šajā starptautiskajā armijā vadošā loma bija paredzēta Francijai. Dabiski, ka Anglija, ASV un Vācija kategoriski nostājās pret šādiem plāniem. Vācija konferencē uzstājās ar prasību, lai visām valstīm būtu pilnīga vienlīdzība bruņošanās jautājumos.⁴¹

Latvijas Ārlietu ministrija uzmanīgi sekoja līdzi lielvalstu diskusijām atbruņošanās jautājumos, lai izvēlētos savai valstij pēc iespējas izdevīgākas pozīcijas. No 1930. gada 21. janvāra līdz 22. aprīlim Londonā notika kara flotes regulēšanas jautājumiem veltīta konference. Tajā Makdonalda valdība guva daļējus panākumus. Lielbritānija un tās bijušie sabiedrotie vienojās par zemūdeņu tonnāžu un lielgabalu kalibra ierobežojumiem.⁴²

Rietumu nodaļas vadītājs L. Ēķis pieprasīja sūtnim Fr. Vesmanim detalizētu informāciju par šo konferenci. L. Ēķis cerēja, ka Londonas konferences lēmumi ļaus precizēt Latvijas pozīciju. Fr. Vesmanis bija spiests ziņot, ka Londonas konferencē Baltijas valstu situācija vispār netika pārrunāta. Latvijas sūtnis Londonā gan uzskatīja, ka konferencē pieņemtais līguma 25.punkts nepieciešamības gadījumā ļauj arī Latvijai tam pievienoties.⁴³

30. gadu pašā sākumā J. Feldmanis, Latvijas pārstāvis Atbruņošanās konferencē, vēl bija optimistiski noskaņots par tās rezultātiem. 1931. gadā viņš rakstīja ārlietu ministram K. Ulmanim: "Šeit valda uzskats, ka lielā Atbruņošanās konference iezīmēs jaunu laikmetu Tautu Savienības vēsturē... Šeit tiks apspriesti visi svarīgākie jautājumi pasaulē un apspriedes rezultātiem būs droši vien paliekama nozīme. Tādēļ uz Atbruņošanās konferenci jāgatavojas ar vislielāko nopietnību."⁴⁴

Atbruņošanās konferences sagatavošanas komisija izstrādāja bruņošanās limitēšanas konvenciju. Sauszemes bruņotos spēkus bija paredzēts samazināt un ierobežot ar valstu budžeta palīdzību un arī ar tiešu šo spēku regulēšanu. Konvencija arī paredzēja aizliegt ķīmiskos ieročus, kas vislielāko kaitējumu nodarīja tieši civiliedzīvotājiem. Tomēr jau tūlīt pēc konvencijas projekta pieņemšanas Vācija paziņoja, ka tā nav ar to apmierināta.⁴⁵ Kļuva arvien vairāk skaidrs, ka Atbruņošanās konferences rezultāti visvairāk ir atkarīgi no Vācijas un Francijas spējām iet uz kompromisu.

1931. gada janvārī Tautu Savienības Padome ķērās pie Atbruņošanās konferences sasaukšanas tehnisko un organizatorisko jautājumu risinā-

šanas. Pēc ilgām debatēm par konferences priekšsēdētāju ievēlēja Anglijas ārlietu ministru A. Hendersonu. Arī Latvija nobalsoja par šo kandidatūru. “Jaunākās Ziņas” to izcēla kā lielu panākumu, rakstot, ka britu ārlietu ministrs tagad ir “vispasaules miera eņģelis”.⁴⁶ Prese 1931. gada maija beigās arī rakstīja, ka konferencei varētu būt panākumi, jo Anglija vienmēr savā politikā ir uzsvērusi rūpes par mieru un starptautisko drošību.

Konferences sagatavošanas noslēguma posmā Latvijas Ārlietu ministrija tāpēc uzmanīgi sekoja britu valdības un parlamenta nostādņām. Tā Latvijas Ārlietu resorā ar patiku uzņēma ziņu, ka britu konservatīvo partijas līderis St. Boldvins parlamenta sēdēs izteicies, ka Padomju Savienības pieaugošais militārais potenciāls uztrauc ne tikai Rietumu valstis, bet arī mazās kaimiņzemes Baltijā. Arī V. Čērčils, pēc F. Vesmaņa informācijas, izteicies līdzīgi, uzsverot, ka Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija un Rumānija baidās no sava lielā kaimiņa PSRS un aicina veicināt tā bruņojuma samazināšanu.⁴⁷

Latvijas Ārlietu ministrija savu pozīciju Atbruņošanās konferencē saskaņoja arī ar tuvākajiem kaimiņiem – Igauniju. 1931. gada augustā notika Latvijas un Igaunijas ārlietu ministru tikšanās, kuras gaitā abas

Ludvigs Ēķis – Latvijas Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs. 1932. gads.

Foto: KFFDA.

puses precizēja, kādas ziņas par bruņotajiem spēkiem tiks iesniegtas Atbruņošanās konferences komisijai Ženēvā. Latvija un Igaunija vienojās, ka bruņoto spēku skaitliskajam sastāvam nepieskaitīs paramilitāro organizāciju biedrus – aizsargus.⁴⁸

1931. gada nogalē, neilgi pirms Atbruņošanās konferences atklāšanas, notika Latvijas ārlietu ministra K. Zariņa saruna ar britu sūtni Rīgā H. M. Nečbul-Hjūdžesenu. K. Zariņš sarunas gaitā pilnībā atbalstīja britu politiku atbruņošanās jautājumos. Viņš arī izteica cerību, ka Anglija konferences gaitā atbalstīs specifiskās Latvijas intereses.⁴⁹

1932. gada 2. februārī Ženēvā atklāja ilgi gatavoto Atbruņošanās konferenci. Tās darbā piedalījās 63 valstis. Latvijas ārlietu ministrs K. Zariņš pirms izbraukšanas uz Ženēvu intervijā presei paziņoja, ka Latvija ir samazinājusi savu militāro budžetu, dienesta laiku armijā un ar pašreizējo militāro potenciālu neapdraud nevienu valsti.⁵⁰ Savukārt, uzstādamies Atbruņošanās konferencē Ženēvā, K. Zariņš aicināja veidot valstu savstarpējās palīdzības sistēmu, kas stiprinātu to drošību un neatkarību. J. Feldmanis Ženēvas konferencē konkrēti raksturoja Latvijas bruņoto spēku lielumu – armijas skaitliskais sastāvs ir 20 000 karavīru,

*Arturs Hendersons –
Lielbritānijas leiboristu
valdības ārlietu ministrs
un Vispasaules
Atbruņošanās konferences
priekšsēdētājs.*

Foto: KFFDA.

Latvijai ir 2 traleri un 2 zemūdenes, kas nerada uzbrukuma draudus kaimiņvalstīm.⁵¹

Jūlija beigās Atbrūošanās konference beidza pirmo darba posmu. Bija pieņemta virkne rezolūciju. Pēc konferences vadītāja A. Hendersona iniciatīvas izdevās panākt kompromisu par bakteoroloģisko un ķīmisko ieroču aizliegšanu. Tika aizliegti arī gaisa uzbrukumi civiliedzīvotājiem. Valstis arī vienojās, ka jāizveido starptautiska kontroles komiteja, kas sekotu konferences lēmumu izpildei. Anglija un arī Baltijas valstis atbalstīja šādu lēmumus.⁵²

Saspīlējumu konferencē radīja Vācijas nostāja, kas prasīja visām valstīm vienlīdzīgas tiesības bruņošanās jautājumos. Anglijas delegācija kopumā atbalstīja Vācijas prasību, tādējādi cerot izglābt Atbrūošanās konferenci.⁵³ Bet V. Čērčils to asi kritizēja, uzsverot, ka, tiklīdz Vācija panāks vienlīdzību bruņošanās jautājumā ar Franciju un citiem kaimiņiem, tā sāks savu teritoriālo pretenziju apmierināšanu. Tas savukārt novedīs pie jauna kara Eiropā.⁵⁴

1933. gada februāra sākumā, kad konference pēc pārtraukuma atsāka darbu, Anglija iesniedza savu atbrūošanās plānu. Tas, kā jau iepriekš minēts, ieguva Makdonalda plāna nosaukumu. Makdonalda plāns paredzēja gan sauszemes, gan arī gaisa spēku samazināšanu. Anglija iestājās par Eiropas armijas standartizēšanu. Atbalstot Vācijas pretenzijas, Anglija pieļāva iespēju palielināt tās reihsvēru līdz 200 000 karavīriem. Šāds plāns savukārt izsauca Francijas neapmierinātību. To asi kritizēja arī V. Čērčils.⁵⁵

Eiropas mazās un vidējās valstis atbalstīja britu projektu, jo tās lielākoties daudzu iemeslu dēļ nemaz nevarēja sasniegt tām paredzēto armiju lielumu. Arī Latvijas delegācijas vadītājs J. Feldmanis iesniedza deklarāciju, kurā atbalstīja Makdonalda plānu. Viņš arī norādīja, ka britu priekšlikumi tomēr dod iespēju izrauties no apburtā loka un sākt jaunas diskusijas.⁵⁶ Tajās iesaistījās arī Latvija un citas mazās valstis. Tās izteica neizpratni par Anglijas priekšlikumu samazināt visu valstu jūras spēkus. Anglijas flotes varenību bija paredzēts saglabāt. J. Feldmanis, uzstājoties debatēs, norādīja, ka Latvija te nevar pilnībā sekot britu nostājai, jo tās flote jau tā ir maza. J. Feldmanis prasīja pat tiesības palielināt esošo Latvijas floti, lai spētu aizsargāt savu jūras robežu un krasta līniju.⁵⁷ Lielbritānijas pārstāvis A. Īdens apsoltīja ņemt vērā mazo valstu prasības.

Anglijas atbrūošanās plānu asi kritizēja Vācija, Francija un arī Padomju Savienība. Visas šīs valstis pārmeta Anglijai tieksmi saglabāt savu galveno potenciālu – jūras kara floti, cenšoties vienlaikus novājināt iespējamus pretiniekus. Makdonalda plāns piedzīvoja līdzīgu likteni

Tardjē un Huvera plāniem. Tas tika noraidīts un iegūla Tautu Savienības arhīvos. Latvijas ārlietu ministrs V. Salnais intervijā presei norādīja, ka konference sākusī nopietni buksēt un ir apšaubāmi tās panākumi. Latvijai, tāpat kā citām mazajām valstīm, konferencē vairāk ir morālā faktora loma, tās nevar kaut cik būtiski ietekmēt svarīgāko lēmumu pieņemšanu.⁵⁸

1933. gada oktobrī Atbruņošanās konference atkal atsāka darbu. Sakarā ar to, ka Vācija bija paziņojusi, ka tā atstāj konferenci, britu ārlietu ministrs Dž. Saimons aicināja atkal atgriezties pie Makdonalda plāna apspriešanas. Tomēr tas nenotika, jo konferences darbā bija iestāties haoss un apjukums. Lielvalstis nespēja pārvarēt savas pretrunas, un Atbruņošanās konferencē sākās dziļa krīze. Cenšoties nomierināt sabiedrisko domu, britu *Foreign Office* 1933. gada 21. novembrī nāca klajā ar speciālu memorandu. Tajā bija uzsvērts, ka Anglija paliek uzticīga iepriekšējai miera stiprināšanas politikai un centīsies panākt vienošanos ar citām valstīm atbruņošanās jautājumos.⁵⁹ Arī Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš sūtīja optimistiskus ziņojumus uz Rīgu par Anglijas valdības uzticību atbruņošanās idejām. Bet tas, bez šaubām, neglāba Atbruņošanās konferenci.

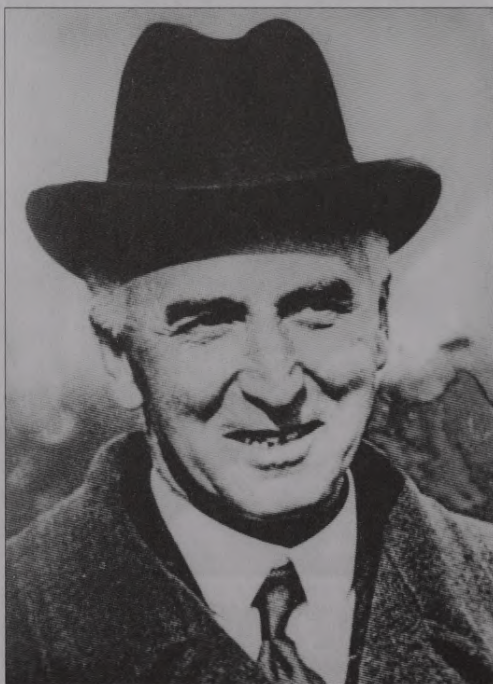
Vinstons Čērčils – viens no redzamākajiem konservatīvo partijas politiķiem Anglijā.

Foto: London Picture Service.

1934. gadā lielvalstis vēl mēģināja saskaņot savas pozīcijas, apmaiņoties ar memorandiem. Aprīlī un maijā vēl īsu laiku strādāja Atbruņošanās konferences Ģenerālā komisija un birojs. Anglija izmisīgi cīnījās par konvencijas parakstīšanu. Bet Vācija izvirzīja aizvien jaunas un jaunas prasības. Tagad tā pieprasīja sev atļaut veidot 300 000 vīru lielu armiju. To kategoriski noraidīja Francija. V. Munters Atbruņošanās konferences darbu nosauca par “dzīvības vilkšanu”, kas nevar neko vairāk izdarīt, kā pieņemt “platoniskas deklarācijas”.⁶⁰ Līdz ar to cieta neveiksmi Latvijas mēģinājumi, iekļaujoties atbruņošanās procesā, sarežģītajos starptautiskajos apstākļos stiprināt savu drošību. Pat Anglijas uzticība miera politikai un tās kompromisi neglāba Atbruņošanās konferenci. 30. gadu sākumā jau sāka iezīmēties nākošo konfliktu kontūras.

Dialogs ar Franciju

Tā kā 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā Lielbritānijas un Latvijas attiecībās bija iestājusies stagnācija un Anglija nevēlējās uzņemties tās drošības garantijas, Latvijas Ārlietu ministrija mēģināja aktivizēt sakarus

*Džons Saimons –
Lielbritānijas
ārlietu ministrs.
30. gadu sākums.*

Foto: KFFDA.

arī ar citām Rietumu demokrātiskajām valstīm. Latvija vispirms centās intensificēt attiecības ar Franciju. Tas daļēji atbilda Francijas interesēm, kas šajā laikā savukārt centās stiprināt savas savienības Austrumeiropā un arī meklēja dialoga iespējas ar Baltijas valstīm. 1930. gada novembrī Latvijas sūtnis Parīzē V. Šūmanis ziņoja Ārlietu ministrijai, ka Francija atbalsta militāras savienības izveidošanu starp Poliju un Baltijas valstīm.⁶¹ Šādā savienībā noteicošais spēks būtu Francija un Polija. Baltijas valstis šādā veidā iegūtu papildu drošības garantijas. Nenoliedzami, ka šāda Baltijas valstu izvēle tās ierindotu atklātā pretvācu nometnē.

Kā jau tika minēts iepriekš, zināms politisks dialogs Latvijai 1930. gadā ar Franciju veidojās, arī apspriežot Paneiropas plānus. Latvija pauda vispārēju atbalstu pašai Eiropas valstu ūnijas idejai, cenšoties izteikt arī savas īpašās nostādnēs. Domu apmaiņa par Paneiropas plānu veicināja Latvijas un Francijas attiecību aktivizēšanos arī citās jomās. 1930. gada augustā Latvija piedalījās Austrumeiropas valstu agrārā bloka konferencē. Konference notika Varšavā. Tā kā Polija bija Francijas galvenais sabiedrotais šajā reģionā, tad Latvijas prese rakstīja, ka Francija ar Varšavas konferences dalībvalstu palīdzību mēģina veicināt Paneiropas plānu īstenošanos.⁶² Arī žurnāls *"Bulletin of International News"* rakstīja, ka Francija ar konferences palīdzību veido Austrumu un Viduseiropas valstu bloku savā vadībā. Bloka sastāvā iekļautas arī Latvija un Igaunija.⁶³

1930. gada oktobrī Latvija piedalījās arī agrāro valstu konferencē Bukarestē. Tās laikā tika apspriestas iespējas aktivizēt valstu tirdzniecības sakarus un nepieļaut dempinga politiku. Arī šajā konferencē bija jūtama Francijas ieinteresētība sadarbības izvēršanā ar Austrumeiropas reģionu un Baltijas valstīm. Latvijas delegāciju vadīja sūtnis Varšavā – O. Grosvalds. Tās sastāvā bija arī Latvijas militārais atašejs Polijā – pulkvedis E. Vinters, kam savukārt bija labas attiecības ar Francijas un Polijas izlūkdienestiem. Latvijas Ministru prezidents H. Celmiņš instruktīvajā vēstulē O. Grosvaldam uzsvēra nepieciešamību meklēt noieta tirgu lauksaimniecības ražojumiem.⁶⁴

Bukarestes konference gan beidzās bez kādiem konkrētiem rezultātiem. Dalībvalstis konstatēja grūtības, kādas vērojamas agrārās produkcijas noieta tirgū. Bija nolemts turpināt ieinteresēto valstu diskusijas Parīzē un vēlāk arī Romā. O. Grosvalds savā atskaitē Ārlietu ministrijai rakstīja, ka Bukarestes konferences laikā bija jūtama Francijas klātbūtne un interese par šo reģionu, kaut arī Francijas pārstāvis piedalījās tikai novērotāja statusā.⁶⁵

Ļoti veiksmīgi 20. gados un 30. gadu sākumā attīstījās Latvijas un Francijas kultūras sakari. Latvijas sūtņi Parīzē O. Grosvalds un V. Šūma-

nis veicināja latviešu studentu apmācību Francijas universitātēs. Notika apmaiņas ar mākslas izstādēm. Rīgā sekmīgi darbojās Franču licejs un Franču institūts.⁶⁶

30. gadu sākumā, jūtot zināmu Latvijas ieinteresētību, Francija centās izvērst abu valstu saimnieciskos sakarus. Francija, zinot Latvijas valdības projektus par elektrostacijas būvi uz Daugavas, piedāvāja savu līdzdalību ar investīcijām. Latvijas Ministru prezidents K. Ulmanis atbalstīja Francijas aktivitātes. Redzot, cik smagi ekonomiskā krīze skārusi Anglijas un Vācijas tautsaimniecību un cik stabili vēl turas Francija, Latvijas cerībām bija zināms pamats. 1931. gada 8. maijā K. Ulmanis lūdza V. Šūmani noskaidrot, cik nopietnas ir iespējas saņemt franču investīcijas. K. Ulmanis uzsvēra, ka franču kapitālī Latvijā atrastu labas un izdevīgas realizēšanas iespējas.⁶⁷

1931. gada jūnijā Ministru kabinets pieņēma lēmumu sākt sarunas ar Franciju par vairāku miljonu latu lielu aizņēmumu Latvijas dzelzceļa attīstībai. Abu valstu sarunu sākums bija ļoti veiksmīgs. Latvijas prese augustā rakstīja, ka drīz iespējama līguma parakstīšana.⁶⁸

Šajā pašā laikā sākas arī Latvijas valdības sarunas ar franču elektrības kompāniju par Daugavas elektrostacijas būvi. Kopējā franču investīciju summa bija apmēram 6. miljoni latu. Franču elektrības kompānija arī plānoja uzcelt augstsprieguma līnijas un veikt elektriskā tīkla modernizāciju. 25. augustā valdība parakstīja vienošanos ar šo franču kompāniju. Bet 1931. gada nogalē pasaules ekonomiskā krīze skāra arī Francijas tautsaimniecību, un iepriekšparakstītie līgumi nestājās spēkā.

8. septembrī K. Ulmanis tikās ar Francijas finansu ministru P. Flandēnu. Latvijas Ministru prezidents ierosināja ieguldīt franču investīcijas dzelzceļa un ostu attīstībā, kā arī bankas izveidošanā. K. Ulmanis arī lūdza Latvijai kredītu 3–4 miljonu latu apmērā. Profesors E. Andersons raksta, ka K. Ulmanis sarunā ar P. Flandēnu izteicies, ka laiks vācu kapitālu pēc iespējas aizvietot ar franču kapitālu.⁶⁹ Tomēr, kaut arī sarunas starp Latvijū un Franciju bija ļoti reprezentatīvas, Francija nespēja izspiest vācu kapitālu no Latvijas ekonomikas.

1932. gada sākumā notika Francijas un Latvijas tirdzniecības sarunas. Latvija interesējās par iespējām krīzes apstākļos palielināt savu lauksaimniecības ražojumu eksportu uz Franciju. Francijas sūtnis Rīgā Ž. Tripjē Latvijas presē izteicās, ka varētu tikt palielināts Latvijas sviesta ievedums Francijā.⁷⁰ 9. martā Latvijas ārlietu ministrs K. Zariņš un Ž. Tripjē parakstīja jauno tirdzniecības līgumu, kas paredzēja klīringa principa ieviešanu savstarpējā tirdzniecībā. Latvijas prese to novērtēja kā abu valstu tuvināšanos un Francijas aktivitāšu pieaugumu Latvijā.⁷¹

Lozannas konferences laikā 1932. gada vasarā, kurā Lielbritānija un Francija apsprieda kara laika zaudējumu atlīdzināšanu un reparāciju jautājumu, Latvijas Ārlietu ministrija arī mēģināja pievienoties abu valstu noslēgtajam nolīgumam. Tas paredzēja uzticības atjaunošanu abu lielvalstu starpā un konsultatīvā pakta izveidošanu. Latvijas Ārlietu ministrija savos instruktīvajos materiālos sūtņiem ārvalstīs norādīja, ka Latvija ļoti ieinteresēta dialoga un draudzības atjaunošanā starp Angliju un Franciju. Anglijas un Francijas saskaņota miera nostiprināšanas politika ir Latvijas drošības lielākais garants.⁷² 1. augustā Latvijas Ārlietu ministrija informēja Franciju, ka tā pievienojas Lozannas paktam. 2. augustā analogs dokuments tika nosūtīts arī Anglijas valdībai.

1933. gada janvārī pēc nacistu nākšanas pie varas Vācijā un starptautiskās spriedzes pieauguma Latvijas Ārlietu ministrija konstatēja, ka ar Franciju izveidojies aktīvs saimnieciskais un politiskais dialogs. Latvijā valdīja uzskats, ka Francija ir tā lielvalsts, kur briesmu gadījumā var meklēt atbalstu.⁷³ Jaunais Latvijas sūtņis Parīzē O. Grosvalds, to precizējot, uzsvēra, ka Francija atbalstīs jebkuru valsti, kas nostāsies pret nacistisko Vāciju. Arī 1933. gada 24. aprīļa Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītāja L. Ēķa instruktīvajā vēstulē sūtņiem ārzemēs tika pausts optimisms par iespējamo Francijas politiku Baltijā. Dokumentā bija uzsvērts, ka pašreizējā situācijā no Anglijas var gaidīt reāli ekonomisko atbalstu, bet no Francijas – militāri politisko atbalstu. L. Ēķis pat uzsvēra, ka Francija arvien izteiktāk Eiropā izvirzās par spēku, kas saglabās *status quo*.⁷⁴

Latvijas un Anglijas attiecību stagnācija apskatāmajā laikā veicināja saimniecisko un politisko dialogu ar Franciju. Tam pamatā bija arī starptautiskās situācijas maiņa un Francijas mēģinājumi meklēt sev jaunus sabiedrotos Austrumeiropā. Franciju uz to spieda Vācijas aktivitātes. Latvijas Ārlietu resora vadītājiem radās pat ilūzijas, ka sarežģītajā starptautiskajā situācijā Francija varētu būt nopietnākais militāri politiskais garants, bet Anglija – saimnieciskais garants. Šāds pieņēmums 30. gadu pašā sākumā bija pārāk optimistisks, jo, kā parādīja notikumu tālākā attīstība, Francija un Anglija attiecībā pret Baltijas valstīm vadījās no savām specifiskām lielvalstu interesēm.

Atsauces

- 1 Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations and Europe Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*. – London, 1991. – P. 78.
- 2 Andersons E. *Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika I.* – Stokholma, 1982. – 321. lpp.
- 3 Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations ..* – P. 72–73.
- 4 Hinkkanen-Lievonen M. L. *British Trade and Enterprise in the Baltic States, 1919–1925*. – Helsinki, 1984. – P. 108–109.
- 5 Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations ..* – P. 75.
- 6 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 326. lpp.
- 7 Taylor A. *English History 1914–1945*. – Oxford, 1982. – P. 435–462.
- 8 Lloyd T. *Empire to Welfare State. English History 1906–1967*. – Oxford, 1970. – P.156–158.
- 9 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)*. – R, 1993. – 12. lpp.
- 10 Varšlavāns A. *Anglijas imperiālisma politiski diplomātiskā ietekme buržuāziskajā Latvijā 1926–1929*. – R, 1973. – 83.lpp.
- 11 *Jaunākās Ziņas*. – 1929. – 25. jūn.
- 12 Varšlavāns A. *Anglijas imperiālisma..* – 86. lpp.
- 13 Feldmanis I., Stranga A.. – 15. lpp.
- 14 *Jaunākās Ziņas*. – 1930. – 3. febr.
- 15 *Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA)*, 2570. f., 4. apr., 35. l., 25. lp.
- 16 *Turpat*.
- 17 *Turpat*. – 2574. f., 4. apr., 4126. l., 52.–53. lp.
- 18 *Turpat*. – 11. lp.
- 19 *Jaunākās Ziņas*. – 1930. – 15. jūl.
- 20 *LVVA*, 2574. f., 4. apr., 4694. l., 25.–26. lp; 1307. f., 1. apr., 1454. l., 3. lp.
- 21 *Turpat*. – 1313. f., 1. apr., 132. l., 126. lp.
- 22 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 565. lpp.
- 23 *LVVA*, 2574. f., 4. apr., 5170. l., 30.–35. lp.
- 24 *Documents on British Foreign Policy 1919–1939. – Second Series* – vol. 1. – London, 1946. – P. 326–330.
- 25 *Turpat*. – P. 328–333.
- 26 *Turpat*.
- 27 *The Times*. – 1930. – May 19.

- 28 *Daily Herald*. – 1930. – May 20.
- 29 LVVA, 2574. f., 4. apr., 4126. l., 165. lp.
- 30 *Turpat*. – 3979. l., 207. lp.
- 31 *Turpat*. – 3978. l., 1. lp.
- 32 *Turpat*. – 3979. l., 229. lp.
- 33 *Turpat*. – 207. lp.
- 34 *Documents on British Foreign Policy 1919–1939. – Second Series*
– vol. 1. – P. 336–345.
- 35 LVVA, 2574. f., 4. apr., 3978. l., 3.–4. lp., *Jaunākās Ziņas*. – 1930.
– 9. jūl.
- 36 *Documents on British Foreign Policy 1919–1939. – Second Series*
– vol. 1. – P. 350.
- 37 LVVA, 2574. f., 4. apr., 3978. l., 3.–4. lp.
- 38 *Jaunākās Ziņas*. – 1930. – 18., 25. sept.
- 39 *Brīvā Zeme*. – 1930. – 12., 13., 18., 24., 25. sept.
- 40 Lloyd T. *Empire to Welfare State*. – P. 188.
- 41 *Turpat*.
- 42 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 566. lpp.
- 43 *International Treaty for the Limitation and Reduction of Maval*
Armament. – London, 1930. – P. 34.
- 44 Zemīte L. *Tautu Savienība un Latvija. 1930–1939.* – R, 1992. – 5.
lpp.
- 45 *Turpat*. – 8. lpp.
- 46 *Jaunākās Ziņas*. – 1931. – 20. maijā.
- 47 LVVA, 2574. f., 4. apr., 4694. l., 92.–96. lp.
- 48 *Turpat*. – 4509. l., 6. lp.
- 49 *Turpat*. – 4708. l., 9. lp.
- 50 *Jaunākās Ziņas*. – 1932. – 29. janv.
- 51 Zemīte L. *Tautu Savienība*. – 10. lpp.
- 52 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 378. lpp.
- 53 *League of Nations. Conference for the Reduction and Limitation*
of Armaments. Conference Documents, vol. 2. – Geneva, 1932. –
P. 447.
- 54 Churchill W. *The Second World War*, vol. 1. – Boston, 1948. – P.
76.
- 55 *Brīvā Zeme*. – 1933. – 18. martā.
- 56 *Turpat*. – 29. martā.
- 57 Zemīte L. *Tautu Savienība*. – 12. lpp.
- 58 LVVA, 2574. f., 4. apr., 5538. l., 8. lp.

- 59 *Documents on British Foreign Policy 1919–1939. – Second Series*
– vol. 6. – London, 1957. – P. 947–951.
- 60 Zemīte L. *Tautu Savienība...* – 14.–15. lpp.
- 61 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 553. lpp.
- 62 *Pēdējā Brīdī.* – 1930. – 15. aug.
- 63 *Bulletion of International News.* – 1930. – 10. nr. – P. 979–980.
- 64 *LVVA*, 2574. f., 4. apr., 4562. l., 54.–60. lp.
- 65 *Turpat.* – 17. lp.
- 66 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 343. lpp.
- 67 *Turpat.* – 553. lpp.
- 68 *Jaunākās Ziņas.* – 1931. – 25. aug.
- 69 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 554. lpp.
- 70 *Jaunākās Ziņas.* – 1932. – 9. martā.
- 71 *Turpat.*
- 72 *LVVA*, 2574. f., 4. apr., 5056. l., 35.–36. lp.
- 73 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 555. lpp.
- 74 *LVVA*, 2574. f., 4. apr., 5530. l., 22., 77. lp.

2. nodaļa

BRITU NACIONĀLĀS VALDĪBAS EIROPAS POLITIKA UN LATVIJA (1933 – 1935)

Jaunās vēsmas Eiropā

Jaunas iezīmes Rietumu valstu politikā attiecībā pret Baltijas valstīm parādījās 20. gadu vidū, tūlīt pēc Lokarno konferences. Anglija pakāpeniski atteicās no kaut cik nopietnas politiskas klātbūtnes Latvijā, saglabājot tajā zināmas ekonomiskas intereses. Baltijas valstis arī jaunajā situācijā centās atrast savu vietu Lokarno stratēģijā, un to ārlietu resori pastiprināti strādāja pie t.s. Austrumu Lokarno plāniem, kas paredzēja kopējas Rietumu valstu un Padomju Savienības garantijas *status quo* saglabāšanai reģionā. Austrumu Lokarno plāni cieta neveiksmi, jo jaunos apstākļos nedz Lielbritānija, nedz Vācija, nedz arī Padomju Savienība nebija ieinteresētas uzņemties šādas garantijas. Tas radīja satraukumu Baltijas valstīs, jo tās saprata, ka jaunā stratēģija perspektīvā novedīs pie reālas Lielbritānijas politiskās attālināšanās un Vācijas un PSRS spiediena pieauguma šajā reģionā.

Tad Latvijas ārlietu ministrs F. Cielēns nāca klajā ar Baltijas Lokarno plāna projektiem. Viņš risināja sarunas ar Vācijas, Francijas un Anglijas ārlietu ministriem – G. Štrēzemani, A. Briānu un O. Čemberlenu. F. Cielēns uzskatīja, ka Lielbritānijai, Vācijai, Francijai un Padomju Savienībai jānoslēdz vienošanās, kas garantētu Latvijas, Igaunijas, Somijas un Lietuvas neitralitāti un patstāvību. Tomēr arī šie projekti palika tikai nodomu līmenī.¹

Anglija 1930. gadu pirmās puses saasinātajos starptautiskajos apstākļos necentās uzņemties kādas jaunas saistības vai piešķirt kādai valstij drošības garantijas, lai tādā veidā apturētu Vācijas ekspansīvās tieksmes, stabilizētu situāciju. Tipiski šajā sakarā bija konservatīvo partijas līdera St. Boldvina izteikumi parlamentā: “Kad jūs domājat par Anglijas drošību, jums jādomā nevis par Donavas klintīm, bet vispirms par Reinu. Šeit ir mūsu robeža.”²

Anglijas jaunā ārpolitiskā stratēģija nozīmēja, ka tā atsakās no cīņas par ietekmi Austrumeiropā un arī Baltijā un ir nolēmusi pievērst lielāku

vērību Rietumeiropai. Ar šādas politikas palīdzību Anglija cerēja panākt stabilizāciju Eiropas rietumos, atrast ceļu, kā nomierināt neapmierināto Vāciju. Vēsturiskajā literatūrā šāda politika ieguvusi agresora nomierināšanas politikas nosaukumu (angļu valodā – *appeasement policy*).

Šāda stratēģija no Anglijas puses pieļāva iespēju, ka Vācijas prasību daļēja apmierināšana varētu notikt uz Austrumeiropas valstu interešu rēķina. Anglijas vadītāji kopā ar Franciju arī cerēja, ka Vācijas aktivitāšu novirzīšana uz Austrumeiropu mazinās tās spiedienu Rietumeiropā un līdz ar to dos iespēju stabilizēt Rietumu demokrātisko valstu un Vācijas attiecības. Ejot uz šādiem – zināmā mērā upuriem – Lielbritānija cerēja uzturēt sev vēlamo spēku līdzsvaru Eiropā, saglabājot arbitra funkcijas tajā. Anglija arī uzskatīja, ka drošību Eiropā varētu stiprināt un saspīlējumu samazināt, ja izdotos noslēgt vispārēju vienošanos (*general settlement*) starp ieinteresētajām valstīm, vispirms domājot par Vāciju. Vācija, pēc Anglijas ārpolitikas vadītāju domām, šajā laikā jau bija kļuvusi par Eiropas centrālo problēmu.

Zināmā mērā jauns posms Latvijas republikas ārpolitikā un arī attiecībās ar Rietumu valstīm sākās 1933. gadā, kad Vācijā pie varas nāca nacionālsociālisti. Tas turpinājās līdz 1935. gadam, kad bija noslēdzies pirmais Versaļas sistēmas politiskā sabrukuma posms, kura laikā Vācija ar Anglijas un Francijas ziņu bija spērusi virkni soļu, kas liecināja par jaunas situācijas veidošanos Eiropā. Vācija 1935. gada martā, pārkāpdama Versaļas līgumu, ieviesa obligāto karaklausību, sāka veidot kara aviāciju un jūnija mēnesī noslēdza jūras vienošanos ar Angliju, kas tai deva iespēju veidot spēcīgu jūras karafloti. 1936.–1939. gadi bija pēdējais Latvijas un Rietumu valstu attiecību posms starpkaru periodā. Tas risinājās izteiktas pirmskara krīzes apstākļos. Šajā laikā Vācija atklāti sāka runāt par Versaļas sistēmas izmaiņām, par pastāvošā stāvokļa revidēšanu, par interešu sfēru un robežu pārdali Eiropā. Vācija arī aizgāja no Vispasaules Atbruņošanās konferences un izstājās no Tautu Savienības. Šāds Vācijas – pagaidām vēl politiskās ekspansijas kurss – liecināja par tās nopietnām pretenzijām uz Austrumeiropu, tajā skaitā arī uz Baltiju. Latvija tam pretī varēja likt vienīgi pašaušanos uz Tautu Savienību, neuzbrukšanas līgumu ar PSRS un cerības, ka grūtā brīdī palīgā nāks demokrātiskās Rietumu valstis, īpaši galvenais sabiedrotais – Lielbritānija.

Bet Anglija 1930. gadu sākumā pati pārdzīvoja nopietnas grūtības. To smagi bija skārusi pasaules ekonomiskā krīze. Ekonomikā kopumā bija vērojama lejupslīde un vadošo pozīciju zaudējums pasaules tirgū. Arī ārpolitiskajā jomā bija nopietnas problēmas. Bija sācies britu impēri-

jas sabrukums: neatkarību sāka pieprasīt Indija, neapmierinātību ar Anglijas politiku pauda arī Īrija un citas valstis. Raksturojot situāciju kopumā, pazīstamais angļu vēsturnieks A. Teilors uzsvēra: "Impērija šajā laikā vairs nebija cilvēks ar stipru veselību."³

Ja Lielbritānijas stratēģijā bija vērojama politiskās intereses mazināšanās par Austrumeiropu un arī Baltijas reģionu, tad to nevar teikt par citām lielvalstīm. Aktivitāti attiecībā pret Lietuvu, Latviju un Igauniju sāka izrādīt Vācija un PSRS. Viss liecināja par to, ka tās šeit cenšas nostiprināt savas pozīcijas. Austrumeiropas valstis, starp tām arī Lietuva, Latvija un Igaunija, pakāpeniski kļuva par Vācijas un PSRS interešu sadursmju objektu.⁴ Šīs jaunās starptautiskā stāvokļa iezīmes 30. gadu sākumā nesolīja neko labu Baltijas valstīm.

Neko labu Baltijas valstīm arī nesolīja četru valstu (Lielbritānijas, Francijas, Itālijas un Vācijas) vai Romas pakta projekti, kas 1933. gada pavasarī aktīvi tika apspriesti Eiropas vadošo valstu galvaspilsētās. Četru valstu pakts pieļāva Versaļas miera līgumos noteikto Eiropas valstu robežu revīzijas ideju. Latvijas ārlietu ministrs V. Salnais uzskatīja, ka šādā situācijā Latvija varētu kļūt par kaut kādu lielvalstu darījumu

*Voldemārs Salnais –
Latvijas ārlietu ministrs
1933. – 1934.*

Foto: KFFDA.

kompensācijas objektu. Latvijas Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs L. Ēķis instruktīvajā vēstulē sūtniem ārvalstīs uzsvēra, ka mazo un vidējo valstu izslēgšana no lemšanas par viņu likteņiem ir mums galīgi nepieņemama. Lielvalstu savstarpējo nesaskaņu dēļ četru valstu pakts nestājās spēkā, un Latvijas Ārlietu resora vadība uzskatīja, ka Rietumu lielvalstis vēl joprojām ir ieinteresētas *status quo* saglabāšanā Baltijas jūras austrumu piekrastē. Latvijā cerēja, ka Anglija un Francija vēl ir pieskaitāmas tām valstīm, kur sarežģītajos starptautisko attiecību apstākļos var rast atbalstu. Latvijas Ārlietu ministrijā domāja, ka no Francijas ir cerības saņemt militāri politisku atbalstu, bet no Anglijas – diplomātisku un ekonomisku.⁵

Latvijas diplomāts L. Sēja šajā laikā no Londonas vēstīja, kā mainās britu sabiedrības noskaņojums attiecībā pret nacistisko Vāciju: “Pirms hitleriešu apvērsuma zināms germanofils noskaņojums Anglijā bija diezgan izplatīts. Plašākas angļu aprindas domāja, ka Versaļas miera līgums vāciešiem nodarījis grūti panesamas pārvērtības. Tāpat vairums angļu stāvēja par pakāpenisku tiesību atdošanu Vācijai visā starptautiskajā dzīvē. Tagad no agrākās līdzjušanas vāciešiem maz palicis pāri. Vienīgi angļu fašisti simpatizē hitleriešiem un apvērsumam Vācijā. Bet angļu fašistus neviens neņem nopietni.”⁶

L. Sēja ar šādu optimistisku informāciju centās mazināt nervozitāti Latvijā un kļiedēt šaubas par Anglijas atbalsta iespējamību. Bet realitāte bija citāda. Tāpēc šādos apstākļos Baltijas valstu ārpolitiskajā stratēģijā iezīmējās jauni virzieni: aktivizēt Baltijas valstu savstarpējās attiecības un panākt Baltijas Antantes izveidošanu; stabilizēt attiecības ar PSRS un Vāciju; sadarboties ar valstīm, kas atbalsta *status quo* garantēšanas idejas Austrumeiropā. Īpaša uzmanība sarežģītajos starptautiskajos apstākļos joprojām tika pievērsta attiecību aktivizācijai ar Lielbritāniju.

Attiecību intensifikācijas mēģinājumi

Versaļas sistēmas politiskā sabrukuma pirmajā posmā no 1933. līdz 1935. gadam Anglijā pie varas bija nacionālā valdība, ko veidoja konservatīvo, liberāļu un leiboristu koalīcija ar R. Makdonaldu vadībā. Ārlietu ministra funkcijas šajā valdībā veica Dž. Saimons. Kaut arī ne premjers R. Makdonalds, ne Dž. Saimons “nekad nebija īsti draudzīgi attiecībā pret Baltijas valstīm”,⁷ reālā starptautiskā situācija lika ieviest šajos uzskatos zināmas korektīvas. 1933. gada sākumā bija vērojamas pazīmes, kas liecināja, ka jūtama zināma atdzīvošanās britu interesēs par Latvijas

ekonomiskajām un politiskajām problēmām. Janvāra mēnesī no Londonas pienāca informācija par to, ka Anglija ir gatava sākt sarunas par jauna tirdzniecības līguma noslēgšanu ar Latviju. Bet martā Latvijas valdība bija spiesta konstatēt, ka turpmākajā tirdzniecībā ar Angliju vajadzēs rēķināties ar zināmiem ierobežojumiem, jo Lielbritānija bija sākusī atteikties no iepriekšējo gadu brīvirdzniecības principiem. Latvijas ārlietu ministrs V. Salnais 24. aprīļa informācijā sūtniem ārvalstīs rakstīja: “.. mums jāreķinās ar Anglijas zināmām prasībām, jo tikai tādā veidā mēs varēsim uzturēt savu eksportu uz Angliju iepriekšējo gadu līmenī.”⁸

Anglijas un Latvijas attiecībās zināmu sastingumu 1932. gada otrajā pusē un 1933. gada sākumā veicināja tas, ka vairāk nekā gadu bija brīva Latvijas sūtņa vieta Londonā. Iepriekšējais sūtnis Fr. Vesmanis Angliju bija atstājis jau 1932. gada pavasarī. Sūtniecības pagaidu vadība bija nodota ģenerālkonsulam L. Sējam, kurš, ņemot vērā viņa diplomātisko rangu, ilgstoši nevarēja būt efektīga valsts augstākās politiskās pārstāvniecības forma Anglijā. Saeimas Ārlietu komisijā bija zināma neapmierinātība, ka sūtņa vieta vienā no Eiropas un pasaules ietekmīgākajām valstīm tik ilgi bija brīva. Tāpēc A. Bļodnieka valdība steidzās nokārtot Latvijas sūtņa iecelšanu Londonā.

1933. gada 11. maijā Latvija saņēma oficiālu Anglijas valdības paziņojumu, ka Viņa Majestātes Lielbritānijas valdība labprāt redzētu Kārlī Zariņu par Latvijas sūtni Londonā. Britu sūtnis Rīgā H. Nečbul-Hjūdžsens jau iepriekš bija sniedzis informāciju, ka K. Zariņš būs vēlams un gaidīts Londonā. Tas atbilda patiesībai. 1933. gada 16. jūlijā K. Zariņš tika apstiprināts par sūtni Londonā.⁹ Viņš šajā postenī palika līdz savai nāvei 1963. gadā. Pēc padomju okupācijas 1940. gadā K. Zariņš ilgu gadus bija viens no Latvijas valsts interešu pārstāvjiem Rietumu pasaulē.

Jau drīz vien pēc stāšanās amatā K. Zariņam atvērās atsevišķu britu saimniecisko, sabiedrisko un politisko darbinieku namu durvis. Tas jaunieceltajam sūtnim bija ļoti svarīgi. Jau otrajā nedēļā pēc ierašanās Londonā K. Zariņš saņēma Lielbritānijas parlamenta konservatīvo partijas deputāta Alfrēda Bosoma ielūgumu. Viesības A. Bosoma namā tika rīkotas par godu jaunieceltajam Latvijas sūtnim. Tajās piedalījās apmēram 40 Londonas sabiedrībā pazīstamu cilvēku: parlamenta deputāti, Ārlietu ministrijas augstākie ierēdņi, kultūras darbinieki utt. A. Bosoms Anglijā bija pazīstams kā mazo tautu patstāvības un tiesību aizstāvis. Viņš ar dziļām simpātijām izturējās pret jaundibinātajām Baltijas valstīm un sniedza tām iespējamu atbalstu.¹⁰

30. gadu sākumā Londonas diplomātiskajā korpusā bija 14 vēstnieki, 41 sūtnis, kā arī cita ranga diplomāti. Uzsākot darbību Londonā, K. Zariņš vispirms nodibināja labas attiecības ar Baltijas valstu sūtņiem: ar Igaunijas sūtni O. Kallasu un Lietuvas sūtni V. Sidzikausku. K. Zariņš, būdams sabiedriski aktīvs cilvēks, ļoti labi sadarbojās arī ar Somijas, Zviedrijas, Dānijas un Norvēģijas sūtņiem. Sevišķi draudzīgas attiecības K. Zariņam izveidojās ar Norvēģijas sūtni B. Vogtu, kas Anglijā bija nostrādājis jau 30 gadus un ļoti labi izprata angļu tautas psiholoģiju un tradīcijas.

K. Zariņam kā sūtnim nācās veikt ne tikai diplomātisko darbu, bet arī kārtot saimniecisko attiecību jautājumus. Lai ietaupītu līdzekļus, Latvijas ģenerālkonsulāts Londonā 1932. gadā tika apvienots ar sūtniecību. Līdz ar to K. Zariņš bija pirmais sūtnis, kam bija jāuzņemas arī valsts saimniecisko interešu pārzināšana. Aktuālākais šajā laikā bija abu valstu jauna tirdzniecības līguma noslēgšana. Ekonomiskās krīzes gados Latvijai ļoti svarīgi bija saglabāt un veicināt tirdzniecību ar Angliju.

Līdz ar to Latvijas jaunnozīmētais sūtnis Anglijā K. Zariņš centās darīt visu, lai kaut kādā veidā intensificētu abu valstu attiecības, lai pastiprinātu britu interesi par Latviju. Šajā virzienā K. Zariņš guva

*Kārlis Zariņš – Latvijas
sūtnis Lielbritānijā.
1933. gads*

Foto: KFFDA.

zināmus panākumus. Jūlija mēnesī Londonā tika nodibināta Anglijas – Baltijas biedrība, kuras mērķis bija panākt Latvijas un Anglijas ekonomisko, politisko un kulturālo tuvināšanos.¹¹ Biedrības vadītājs bija iepriekš minētais konservatīvo partijas parlamenta deputāts A. Bosoms, ar kuru K. Zariņam bija labas attiecības. Biedrībā bija iestājušies ģenerālis A. Berts, *Foreign Office* Ziemeļu departamenta vadītājs L. Koljērs, laikraksta “*Times*” īpašnieks Dž. Volters un citi britu ekonomisko un politisko aprindu pārstāvji.

1933. gada 6. jūlijā Londonā tika parakstīta Anglijas – Latvijas pagaidu tirdzniecības vienošanās (t.s. siļķu līgums), kas pavēra ceļu abu valstu ekonomisko sakaru tālākai attīstībai. Anglija piekrita atļaut ievest no Latvijas sviestu, bekonu un olas iepriekšējo gadu līmenī. Bet Latvija savukārt apņēmas iepirkt Anglijā siļķes – ne mazāk kā 10 000 t gadā. Prese šo abu valstu vienošanos, ņemot vērā siļķu lielos iepirkumus, nosauca par “siļķu līgumu”.

1933. gadā bija vērojamas arī citas pazīmes Anglijas – Latvijas attiecībās, kas liecināja par to zināmu aktivizēšanos. 18. augustā Rīgā ieradās prāva britu ekonomisko un politisko aprindu delegācija ar mērķi tuvāk iepazīties ar situāciju trijās Baltijas republikās. Delegāciju vadīja angļu ģenerālis A. Berts. Mēnesi vēlāk Latviju apmeklēja angļu skautu grupa (650 cilvēku), ko arī pavadīja jau minētais A. Berts. Angļu avīzē “*Times*” bija ievietota apcere par šo vizīti.¹² Savukārt oktobrī Latviju apmeklēja angļu parlamenta delegācija, ko vadīja A. Bosoms. Atskaņas par šo braucienu britu presē bija pozitīvas. “*Times*” rakstīja, ka Baltijas valstis: Lietuva, Latvija un Igaunija varētu kalpot par labu noieta tirgu britu precēm.¹³ Bet laikraksta “*Cronicle and Echo*” ievietotajā A. Meitlenda rakstā bija uzsvērts, ka draudzīgās attiecības starp Angliju un Baltijas valstīm nekad nav bijušas tik stipras kā pašreizējā momentā.¹⁴

Arī 1933. gada rudenī bija vēl manāma zināma interese no britu puses par Baltijas valstīm. 20. novembra ziņojumā no Londonas K. Zariņš rakstīja: “Saņemot visu kopā, nevarētu žēloties, ka atturīgie un vēsie angļi nebūtu izrādījuši interesi par Latviju. Sakarā ar Latvijas Republikas 15. pastāvēšanas gadadienu angļu radio bija īsa programma par Latviju, kurā ar runu uzstājās A. Bosoms. Bija raksti avīzēs “*Times*”, “*Observer*”, “*Financial Times*”.”¹⁵

Lielbritānijas – Latvijas attiecību aktivizācijai 1933. gadā pamatā bija ekonomiskie procesi. Šajā laikā tika parakstīta abu valstu pagaidu tirdznieciskā vienošanās, sākās sarunas par jauno tirdzniecības līgumu. Tas liecināja, ka, neskatoties uz Baltijas valstu nenozīmīgo ekonomisko

potenciālu un arī nelielo īpatsvaru Lielbritānijas tirdzniecībā, tās tomēr saistīja britu biznesa aprindu interesi. Kaut arī Baltijas valstīm nebija prioritāra vieta britu ārpolitiskajā stratēģijā, tomēr tradicionālie sakari saglabājās. Abu valstu sakaru aktivizēšanos 1933. gadā veicināja arī jaunnozīmētais sūtnis Londonā – K. Zariņš, kurš centās pastiprināti dibināt kontaktus ar britu biznesa un politiķu aprindām.

Anglijas intereses pieaugumu par Baltiju ar gandarījumu uzņēma Latvijā. Tās valdība un prese centās maksimāli izcelt šos Anglijas soļus un radīt plašā sabiedrībā ilūzijas par Latvijas Republikas galvenās sabiedrotās – Lielbritānijas labvēlīgas attieksmes palielināšanos. Bet šāds Anglijas politikas vērtējums izrādījās iluzors, jo, neskatoties uz visu iepriekš teikto, Anglija nekādas konkrētas politiskas saistības par Baltiju neuzņēmas.

Anglijas indiferentisms

Arī 1934. gadā Anglijas – Latvijas attiecībās dominēja galvenokārt ekonomiskie jautājumi. Turpinājās sarunas par jaunā tirdzniecības līguma parakstīšanu, kā arī bieži tika izvirzīts jautājums par Rīgas pilsētas parāda atmaksas nosacījumiem Lazardu bankai (*Lazard Brothers*) Londonā (parāds bija radies 1914. gadā cariskās Krievijas laikā, kad Rīgas pilsēta izdarīja aizņēmumu Londonas bankā komunālās saimniecības attīstībai). To, ka Anglija negatavoja aktivizēt politisko dialogu ar Latviju, apstiprināja britu ārlietu ministra pastāvīgā vietnieka R. Vansitarta saruna 1934. gada 29. martā ar V. Munteru. Tās laikā R. Vansitarts skaidri pateica, ka viņš neredz ne mazāko perspektīvu tam, ka Anglijas vai Francijas valdības varētu uzņemties kaut kādas politiskas saistības garantēt pastāvošo stāvokli Baltijā.¹⁶

Pēc Ārlietu ministrijas prasības par šo jautājumu notika K. Zariņa saruna arī ar *Foreign Office* Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljēru. Uz K. Zariņa tiešo jautājumu – vai britu valdība krīzes gadījumā garantētu Latvijas neatkarību? – britu Ārlietu resora atbildīgais ierēdnis, kas zināmā mērā simpatizēja Baltijas valstīm, atbildēja, ka šāds jautājums Viņas Majestātes valdībā nav pārrunāts. L. Koljērs izteicās, ka, ja šādu priekšlikumu izteiktu Tautu Savienība un to atbalstītu arī citas lielvalstis, tad arī Anglijas atbilde būtu pozitīva. L. Koljērs arī paskaidroja, ka šāda garantiju deklarācija nekad nelīdzinātos Lokarno paktam, kur fiksēts, ka Anglijai ar ieročiem rokās jāaizstāv robežu nemainība. K. Zariņam lika saprast, ka tās varētu būt kādas abstraktas politiskas garantijas, nevis konkrētas saistības. K. Zariņš uzskatīja, ka Lielbritānija joprojām ir

ieinteresēta Latvijas un pārējo Baltijas valstu pastāvēšanā, bet ne tik daudz, lai ar ieročiem rokās to aizstāvētu.¹⁷

Arī 6. aprīļa ziņojumā Ārlietu ministrijai K. Zariņš atkal konstatēja līdzīgas tendences. Viņš rakstīja: “Kopēju politisku interešu mums ar Angliju maz, ja būsīm ciešāk saistīti saimnieciskā laukā, tad arī politiskās intereses sekos.” Un kā vienu no “nepatīkamākajiem faktoriem, kas traucē Latvijas labajai slava saimnieciskajās un Sitijas aprindās”, K. Zariņš nosauca Rīgas pilsētas parāda jautājumu.¹⁸

Latvijas valdība centās iet ieteiktajā virzienā. 1934. gada 17. jūlijā tika parakstīts jauns tirdzniecības līgums ar Angliju. Tas noteica Anglijas preču: akmeņogļu, siļķu un dzelzs izstrādājumu ievaduma palielināšanu Latvijā, tirdzniecības bilances uzlabošanu par labu Anglijai, kā arī ievadmuitu uzlikšanu no Latvijas ievadamajām precēm: kokmateriāliem, sviestam un finierim.¹⁹ Šajā laikā tika nokārtots arī Rīgas pilsētas parāda jautājums. 4. augustā tika parakstīts līgums, ar kuru Rīgas pilsēta un Latvijas valdība apņēmas samaksāt Lazardu bankai Londonā 1 861 934 mārciņu sterliņu.²⁰

1934. gada pavasarī un vasarā atsevišķu Eiropas lielvalstu sarunās (Francijas un PSRS) ieskanējās Baltijas valstu neatkarības garantēšanas jautājums. Tās bija padomju – franču sarunas par Austrumu pakta izveidi. PSRS centās, lai Baltijas valstis būtu pakta sastāvā un lai Francija uzņemtos to pastāvēšanas garantijas. Francijas ārlietu ministrs L. Bartū 27. jūnijā nosūtīja uz *Foreign Office* Austrumu pakta projektu, kurā bija paredzēts iekļaut arī Baltijas valstis. Pēc franču – padomju projekta, Francijai bija jāklūst par Austrumu pakta, bet PSRS – par Lokarno pakta garantu. Princīpā tas bija solis uz PSRS – Francijas savienības izveidošanu. Tas savukārt nepatika Anglijai, kas šajā projektā saskatīja pretvācu savienības metus.

Lai nepieļautu PSRS un Francijas savienības izveidi, Anglija 1934. gada jūlijā paziņoja, ka tā atbalsta Austrumu pakta. Drīz vien sekoja arī Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra V. Muntera instruktīvā vēstule sūtņiem ārzemēs, kurā bija uzsvērts, ka Latvija ieņem līdzīgu nostāju pakta jautājumā. Tomēr V. Munters pauda bažas, ka Austrumu pakta pamatmērķis diemžēl nav Baltijas valstu garantijas, bet gan PSRS un Francijas pozīciju nostiprināšana pret Vāciju. V. Munters uzskatīja, ka tāpēc Latvijai jāieņem atturīga nostāja, oficiāli gan izrādot interesi par iespējām risināt Austrumeiropas reģiona drošības problēmas.²¹

Latvijas pozīciju skaidrāku padarīja K. Zariņa saruna ar L. Koljēru. Viņš izteicās, ka Lielbritānija nenoliedzami pozitīvi uzlūko visas tās

aktivitātes, kas vērstas, lai stiprinātu drošību Austrumeiropā. Tajā pašā laikā L. Koljērs arī norādīja, ka Anglija pati Austrumu paktā nedomā piedalīties un skeptiski skatās uz tā izveides perspektīvām Vācijas nostājas dēļ. Sarunas nobeigumā L. Koljērs vēlreiz atzīmēja, ka Anglija Austrumu pakta atbalsta morāliski.²²

Nenoliedzami, ka Anglijas nostāja zināmā mērā izšķīra Austrumu pakta likteni. Anglija, būdama viena no pasaules vadošajām valstīm, tajā laikā varēja daudz darīt kolektīvas drošības sistēmas izveidošanā. Bet Anglijas ārpolitiskā stratēģija 1930. gadu pirmajā pusē neparedzēja kādu konkrētu garantiju piešķiršanu Austrumeiropas reģionam. Tieši pretēji – Anglija plānoja panākt izlīgumu ar Vāciju, piekāpjoties tās prasībām. Ietekme Austrumeiropā zināmā mērā varēja būt viens no maiņas objektiem šajās Anglijas – Vācijas sarunās.

Anglijas stratēģiju Baltijas valstīs un to, kā tā vērtē šo valstu starptautisko stāvokli, raksturoja Lielbritānijas sūtņa Baltijas valstīs H. Nečbul-Hjūdžesena ziņojums britu Ārlietu ministrijai 1934. gada 13. septembrī. Viņš rakstīja, ka Baltijas valstu starptautiskais stāvoklis ir nenoteikts un sarežģīts un tās atrodas triju lielvalstu: Vācijas, Krievijas un Polijas atkarībā. Britu sūtnis uzsvēra, ka Baltijas valstu situāciju arī turpmāk noteiks šo triju valstu sacensība. Baltijas valstu pozīciju nostiprināšanos H. Nečbul-Hjūdžesens saskatīja šo valstu savstarpējā tuvināšanās procesā un savienības izveidošanā, kā arī to kursā uz neitralitāti.²³

Angļu sūtnis savā ziņojumā apgalvoja, ka Baltijas valstis varot justies drošībā tik ilgi, kamēr kāds no trijiem lielajiem kaimiņiem nesāk gūt virsroku pār saviem konkurentiem. Izjūkot spēku līdzsvaram starp šīm trim lielvalstīm, Baltijas valstu pastāvēšana kļūs problemātiska. “Krievija tagad ir Baltijas valstu galvenās briesmas, ja aplūko tiešās agresijas iespējas šajās zemēs. Agresijas draudi no Vācijas un Polijas puses pašlaik mazāki. Vācijas ekonomiskais spiediens arī rada nopietnus draudus Latvijas neatkarībai. Polija atrodas tālāk, tās ietekme ir drīzāk netieša. Krievijas ietekmes pieaugums dos tai iespējas pārvērst Baltijas valstis par atkarīgiem piedēkļiem.”²⁴

No H. Nečbul-Hjūdžesena ziņojuma redzams, ka Anglijai sarežģītajā starptautiskajā situācijā nevajag uzņemties kādas politiskas saistības Baltijas valstīs. Tieši otrādi, viņš domāja, ka šo valstu likteni noteiks PSRS, Vācijas un Polijas spēku mijiedarbība šajā reģionā. Britu sūtnis uzskatīja, ka labākais variants ir Baltijas valstu savienības nodibināšana un attiecību atīstība ar neitrālajām valstīm. Jāsaka, ka apskatāmajā laikā Latvijas Ārlietu ministrija principā arī pieturējās pie līdzīgas stratēģijas,

cenšoties neiesaistīties lielvalstu kombinācijās, veidojot attiecības ar visām valstīm, kā arī cerot saņemt Rietumu valstu garantijas.

K. Ulmaņa izdarītais 1934. gada 15. maija apvērsums arī neieviesa nekādas būtiskas izmaiņas Anglijas un Latvijas attiecībās. No vienas puses, diktatūras nodibināšanās britiem it kā nebija pieņemama, bet, no otras puses, tā stabilizēja iekšējo situāciju. Arī H. Nečbul-Hjūdžesens savā 13. septembra ziņojumā atzina, ka diktatorisko režīmu izveidošanās visās trijās Baltijas valstīs ir labāka nekā parlamentārais haoss.²⁵

Tiesa, viens no Latvijas sociāldemokrātijas līderiem – F. Cielēns, kurš nepieņēma K. Ulmaņa režīmu, mēģināja pret to organizēt Eiropas sabiedrisko domu. Uztādamies 1934. gada 15. oktobrī Arodbiedrību kongresa Ģenerālpadomē, viņš aicināja Eiropas arodkustību uzstāties ar K. Ulmaņa režīma nosodīšanu. Kādu laiku diplomātiskajās aprindās cirkulēja pat doma par Rietumu valstu politisko demaršu pret K. Ulmaņa diktatūru. Bet 1935. gada janvārī britu Ārlietu ministrija pēc konsultācijām ar Franciju nolēma atteikties no demarša idejas.²⁶

1934. gada otrajā pusē Anglijas – Latvijas attiecības neizcēlās ar kādu abām valstīm būtisku problēmu apspriešanu. Var atzīmēt, ka

*Kārlis Ulmanis –
Latvijas Valsts un
Ministru prezidents
1934. – 1940.*

Foto: KFFDA.

septembrī Latvijas Ministru kabinets pieņēma lēmumu ieviest angļu valodu skolās kā obligāto svešvalodu. “Jaunākās Ziņas” šajā sakarā rakstīja, ka “angļu valodas ieviešana mūsu skolās uzskatāma par dabīgu secinājumu mūsu ziemeļu orientācijai”.²⁷

Oktobrī triju dienu vizītē Latvijā ieradās britu parlamenta deputāts A. Bosoms. Savā intervijā Latvijas preseī viņš konstatēja: “Latvijas un Anglijas politiskās un saimnieciskās attiecības pēdējā laikā uzlabojušās. Uz Latviju Anglijā tagad skatās ar lielāku uzticību. Anglijai un Latvijai jātuvinās ne tikai saimnieciskā un politiskā laukā, bet arī garīgā. Anglijā ar lielu gandarījumu uzņēma ziņu, ka angļu valodai Latvijas skolās ierādīta pirmā vieta. Tas sekmēs sadarbību.”²⁸

Apskatītā notikumu kopaina liecina, ka arī 1934. gadā Anglijas – Latvijas attiecības iezīmējās galvenokārt ar ekonomisko sakaru aktivizēšanos (tirdzniecības līguma noslēgšana, Rīgas pilsētas parāda jautājuma atrisināšana). Politiski Lielbritānija no Latvijas šajā laikā centās turēties pēc iespējas tālāk, neskatoties uz pēdējās centieniem aktivizēt tieši šo attiecību jomu. To vēlreiz apstiprināja britu premjera Makdonalda runas atreferējums novembrī Latvijas presē. Tajā tika uzsvērts, ka “angļu valdība esot apņēmusies nepaplašināt aiz neapdomības vai donkihotiski savas saistības miera uzturēšanā Eiropā”.²⁹ Tās zināmā mērā bija Anglijas realizētās agresora nomierināšanas politikas sekas Baltijas valstīs 1930. gada pirmajā pusē.

Rietumu demokrātisko valstu vienotās frontes ilūzijas

1935. gada sākums iezīmējās it kā ar zināmām pozitīvām izmaiņām starptautisko problēmu risināšanā. Latvijas valdība ar cerībām uzlūkoja Francijas un Anglijas vadītāju sarunas 1935. gada februāra sākumā Londonā. Latvijas Ārlietu resors cerēja, ka abu lielvalstu sarunas rosinās Anglijas aktīvāku iesaistīšanos Eiropas drošības problēmu risināšanā, kas gala rezultātā stabilizēs situāciju Austrumeiropā, tajā skaitā arī Baltijā. Pavīdēja zināmas cerības, ka Anglija un Francija realizēs saskaņotāku politiku attiecībā pret Vāciju un tās ekspansīvo kursu. Angļu – franču deklarācijā, kas tika parakstīta pēc šīm sarunām, bija arī uzsvērta vispārējās vienošanās nepieciešamība ieinteresēto valstu vidū. Savukārt britu “*The Times*” rakstīja, ka tā stiprinās drošību Eiropā (domāta Rietumeiropa) un samazinās jauna kara izcelšanās briesmas. “Jaunākās Ziņas” konstatēja, ka Londonā tiekot spriests par Anglijas un Francijas saprašanās atjaunošanu, par to, ka “pašas Anglijas drošība prasa no tās aktīvāku

līdzdalību visa Eiropas kontinenta problēmu atrisināšanā”.³⁰ Vēl optimistiskāki paziņojumi “Jaunākajās Ziņās” parādījās februāra beigās, kad avīzes speciālkorespondents no Londonas ziņoja, ka sakarā ar gaidāmo britu ārlietu ministra Dž. Saimona vizīti Berlīnē valda uzskats, ka “Anglija nedos Vācijai brīvas rokas Austrumeiropā”.³¹

Pats Dž. Saimons, uzstādamies britu parlamenta sēdē, gan neatstājot Latvijas presē paustās optimistiskās atziņas. Viņš ne vārda neteica par Vācijas savaldīšanu vai kādu kopīgu Rietumu demokrātisko valstu fronti. Dž. Saimons uzsvēra, ka jāpanāk saprašanās ar Vāciju, ka to jāmēģina atkal iekļaut Eiropas valstu saimē. Tas, pēc viņa domām, būtu efektīgākais solis miera stiprināšanā.³²

Latvijas Ārlietu resorā 1935. gada sākumā optimismu savukārt viesa tas apstāklis, ka iepriekšējā gada rudenī tika izveidota Baltijas Antante, ko pozitīvi vērtēja Anglija, Francija un Padomju Savienība. Zināma virzība bija vērojama arī sarunās par Austrumu paktu. Anglija šajā laikā oficiāli paziņoja par savu morālo atbalstu šim kolektīvās drošības paktam Austrumeiropā. Latvijas vadītājos tas radīja zināmu pārliecību, ka iezīmējas it kā vienotāka Anglijas un Francijas pieeja drošības problēmas risināšanā Rietumu un Austrumeiropā. Tā, bez šaubām, bija kārtējā ilūzija.

Lietuvas, Latvijas un Igaunijas sūtņi 1935. gada 11. un 13. martā griezās Francijas un Anglijas Ārlietu ministrijās ar kopīgu demaršu, kurā uzsvēra, ka Baltijas valstis atbalsta abu lielvalstu saskaņotu politiku Eiropas problēmu risināšanā. Sūtņi izteica domu, ka Austrumeiropas un Rietumeiropas drošības jautājums ir savstarpēji atkarīgs viens no otra. Tika arī uzsvērts, ka Baltijas valstis apsola savu līdzdalību šīs problēmas risināšanā – tajā daļā, kas attiecas uz Austrumeiropu.³³

Tajā pašā laikā starptautiskā situācija Eiropā praktiski neuzlabojās. 1935. gada marta sākumā Anglija paziņoja, ka tā sāk pastiprināti bruņoties. Tās militāros izdevumus šajā gadā bija paredzēts palielināt par 30 miljoniem mārciņu. Šāds britu kurss “izsauca vētru Eiropā”.³⁴ Bet kopumā vēl līdz pat 1930. gadu beigām Anglija cerēja panākt vienošanos ar Vāciju.³⁵

Nacistiskā Vācija šajā laikā paziņoja par vispārējas karaklausības ieviešanu, masu armijas formēšanu, kā arī kara aviācijas izveidošanu. Šādos apstākļos Latvija lielas cerības saistīja ar Strezas konferenci 1935. gada aprīlī. Tajā apsprieda Anglijas, Francijas un Itālijas kopējus pasākumus pret Vācijas ekspansionistisko politiku. Kaut arī lielvalstis piesūtīja Vācijai paziņojumu, ka tai ir obligātas Versaļas līguma saistības, situācija

neuzlabojās.³⁶ Strezas fronteī bija formāls raksturs. To apstiprināja arī Latvijas prese. “Jaunāko Ziņu” speciālkorespondents no Strezas ziņoja, ka “Anglijas viedoklis ir pārāk cieši nespīest uz Vāciju”.³⁷

Angļu vēsturnieks A. Teilors nosauca Strezas fronti par “pēdējo atbalsi lielajai starptautiskās sadarbības politikai Eiropā”. Anglija, piedalīdamās Strezas frontē, it kā atbalstīja kolektīvās drošības ideju, bet diemžēl 1935. gada pavasarī tā vairs nebija konsekventa politika.³⁸ Anglijas valdības vadītājs R. Makdonalds līdz ar citiem konferences dalībniekiem, no vienas puses, it kā brīdināja Vāciju nespert tālākus soļus starptautisko līgumu neievērošanā, bet, no otras puses, viņš, runādams parlamenta apakšpalātā, paziņoja, ka durvis sarunām par vispārējās vienošanās panākšanu ar Vāciju paliekot atvērtas.³⁹

Politiskās tuvināšanās mīta zudums

1935. gada 7. jūnijā Lielbritānijā notika valdības vadītāju maiņa. R. Makdonalda vietā par premjeru nāca konservatīvo partijas līderis St. Boldvins. Notika arī ārlietu ministru maiņa. Dž. Saimona vietā tika

*Stenlijs Boldvins –
Lielbritānijas valdības
vadītājs. 30. gadu vidus.*

Foto: KFFDA.

iecelts S. Hors. Maija mēnesī Rīgā darbu bija uzsācis jauns britu sūtnis – E. Monsons, kas šajā amatā bija līdz 1937. gada. novembrim.

Arī St. Boldvina valdība turpināja Vācijas nomierināšanu, tai piekāpjoties. Iepriekšminētais britu vēsturnieks A. Teilors atzina, ka kolektīvās drošības politika šai valdībai bija kļuvusi “gandrīz par piekto riteni”. Anglija St. Boldvina laikā turpināja svārstīties starp brīvo roku politikas doktrīnu attiecībā uz Vāciju, no vienas puses, un spēka līdzsvara politiku, no otras puses. Būtiski bija tas, ka St. Boldvins nemēģināja stingri stāties pretī Vācijas revanšisma politikai.

K. Zariņš, novērtējot pārmaiņas Anglijas valdībā, rakstīja uz Rīgu, ka, pēc viņa domām, Anglijas politika Eiropā kļūšot aktīvāka. Aplūkojot S. Hora ārpolitiskos uzskatus, viņš rakstīja: “Daži saka, ka viņš ir germanofils, citi – ka pretējais. Laikam pareizi, ka viņš vispirms ir īsts anglis, padevīgs un uzticīgs konservatīvo partijai un tās vadonim St. Boldvinam.”⁴⁰

Diezgan nepatīkams pārsteigums Latvijas valdībai bija 1935. gada 18. jūnijā parakstītā Anglijas – Vācijas jūras vienošanās, kas pieļāva Vācijas jūras kara flotes paplašināšanu līdz 35% no angļu flotes koptonāžas. Novērtējot šo vienošanos, pat britu prese atzina, ka tas novedīs pie Vācijas flotes dominēšanas Baltijas jūrā. Parakstītais līgums tiešām deva Vācijai iespējas oficiāli lauzt Versaļas līguma ierobežojumus bruņošanās jomā. Šādu politiku bija sankcionējusi Lielbritānija. Tā bija nopietna piekāpšanās no Anglijas puses Vācijas prasībām, un tā skāra ne tikai Angliju, bet arī virkni Austrumeiropas valstu. Pēc angļu vēsturnieka D. Vata domām, šāda Lielbritānijas politika pavēra Vācijai ceļu uz tālākām politiskām, ekonomiskām un teritoriālām izmaiņām Eiropā, radīja Ā. Hitlerā pārliecību, ka Anglija nebūs galvenais šķērslis izmaiņu ceļā.⁴¹ Latvijā iznākušais laikraksts “Segodņa”, atreferējot angļu “Times”, arī rakstīja, ka angļu – vācu jūras līgums izjauc pastāvošo spēku līdzsvaru Baltijas jūrā un nostiprina Vācijas pozīcijas.⁴² Tas liecināja, ka visumā Anglija ir atteikusies no Strezā saskaņotās politikas.

Izvērtējot jauno situāciju, 1935. gada jūlija sākumā K. Zariņš no Londonas rakstīja, ka Baltijas valstu intereses ar Angliju pilnīgi sakrīt tikai Tautu Savienības nozīmes novērtējumā. “Angļu tauta,” atzina K. Zariņš, “negrib uzņemties uz sevi nekādas tālākas saistības par Rietumu Lokarno. Valdības locekļi bieži izteikušies, ka nav iespējams iet tālāk par tautas gribu.”⁴³

1935. gada jūnija beigās un jūlija sākumā Latvijas sūtņu otrajā konferencē tika analizēta arī Anglijas ārpolitiskā stratēģija un tās sekas Latvijā. V. Munters uzsvēra: “Jāiegūst draugus tur, kur mēs varam cerēt uz bezpartijisku labvēlību, t.i., pirmā vietā Anglijā.”⁴⁴ K. Zariņš savukārt

centās izklīdināt mītu par Anglijas atbalstu Baltijas valstīm pastāvošajā situācijā. Viņš konstatēja, ka Lielbritānija kaut cik nopietni domā galvenokārt tikai par Rietumeiropas aizsardzību, jo šeit ir koncentrētas tās intereses. Anglija izjūt savu domīniju spiedienu un nekādas tālākas saistības Eiropā neuzņemsies.⁴⁵ V. Munters arī atzina, ka Baltijas valstis pašreizējā situācijā ir reģions, kur krustojas lielvalstu intereses, tāpēc to situāciju ietekmē gan PSRS, gan Vācija, kā arī Rietumu valstis. Latviju šajā interešu krustpunktā visvairāk skāra starptautiski saskaņota lielvalstu politika Austrumeiropā.⁴⁶

Latvijas sūtņu konferencē izteiktās vēlmes panākt politisko tuvināšanos ar Angliju bija iluzoras. Nereāla bija arī iecere piesaistīties neitrālajam Skandināvijas valstu blokam. Raksturīgākais tā laika Eiropas situācijai bija PSRS – Vācijas antagonisma pieaugums; Rietumu demokrātisko valstu kopējas frontes iztrūkums; Vācijas pieaugošās pretenzijas pret Versaļas sistēmu, mēģinājumi to revidēt, kā arī Anglijas kurss uz nomierināšanu. Līdz ar to reālākais, ko Latvija varēja darīt pastāvošajā situācijā, bija – pieturēties pie sabalansētas politikas ar PSRS, Vāciju un Poliju, nedodot priekšroku nevienai pusei. Pastāvēja arī iespējas tālāk stiprināt Baltijas Antanti un attīstīt ekonomiskos sakarus ar Angliju.

1935. gada otrajā pusē Anglijas – Latvijas attiecības attīstījās tradicionālajās formās. K. Zariņš atzīmēja, ka saskaņā ar abu valstu jauno tirdzniecības līgumu ekonomiskie sakari paplašinājušies. Arī parādu jautājuma nokārtošana ar Lazardu banku vairojusi britu biznesa aprindu uzticību. Latvijā šajā laikā centās arī iegūt Anglijas atbalstu nepastāvīga padomes locekļa vietai Tautu Savienības padomē, kurā vēlēšanas bija paredzētas nākošajā gadā.⁴⁷

Negūstot panākumus politisko attiecību intensifikācijā, Latvijas valdība atbalstīja cita veida kontaktus ar Angliju, arī starp abu valstu baznīcām. 1935. gada 1. novembrī K. Zariņš ziņoja uz Rīgu par sarunām ar Anglijas baznīcas vadītāju – Kenterbērijas arhibīskapu par Latvijas luterāņu un anglikāņu baznīcas tuvināšanos. Sarunu gaitā tika izteikta abpusēja labvēlība šādam procesam. Kenterbērijas arhibīskaps ielūdza Latvijas luterāņu baznīcas vadītāju vizītē uz Angliju.⁴⁸

Pašā gada nogalē K. Zariņš informēja Ārlietu ministriju par to, ka Londonā notikusi Anglijas – Baltijas biedrības gadskātrējā sanāksme. Viņš ar nožēlu konstatēja, ka tuvināšanās biedrības darbs “patlaban nav sevišķi aktīvs”.⁴⁹ Cerības izmantot šo sabiedrisko organizāciju Anglijas – Latvijas attiecību aktivizēšanai un to pacelšanai jaunā kvalitātē pagaidām nerealizējās. Abu valstu attiecības attīstījās iepriekšējo gadu līmenī un

formās. Anglija turpināja politiski turēties tālāk no Baltijas valstīm. Latvijas mēģinājumi sarežģītajos starptautiskajos apstākļos iegūt kādus jaunus draudzības apliecinājumus no Anglijas nevainagojās panākumiem.

Anglijas politikas būtiskākās pazīmes attieksmē pret Eiropu apskatāmajā laikā bija: vispārējas vienošanās meklējumi ar Vāciju, kolektīvās drošības politikas nenovērtēšana, brīvu roku piešķiršana Vācijai Austrumeiropā, atteikšanās no Anglijas garantiju piešķiršanas šī reģiona valstīm, kā arī šī reģiona lomas un nozīmes samazināšanās Anglijas stratēģijā. Anglija nostājās uz Vācijas nomierināšanas ceļa, cerot tādā veidā gūt vislielākās dividendes. Bet šāds kurss veicināja sabalansēto starptautisko attiecību sistēmas pakāpenisku sabrukumu un kara draudu pieaugumu. Austrumeiropas valstis, arī Latvija, varēja tikai gaidīt vai nu Vācijas spiediena pieaugumu, vai arī tās mēģinājumus vienoties ar Padomju Savienību par interešu sfēru sadali Austrumeiropā. Anglija, kas tajā laikā vēl spēlēja būtisku lomu valstu spēku samērā Eiropā, varēja šādas situācijas rašanos nepieļaut. Bet tā diemžēl to nedarīja, aizbildinoties gan ar iekšējiem, gan ārējiem faktoriem.

Atsauces

- 1 I. Feldmanis, *A. Stranga.* – R, 1993. – 12. lpp.
- 2 Medlicott W. *British Foreign Policy Since Versailles, 1919–1963.* – London, 1968. – P. 136–137.
- 3 Taylor A. *English History 1914–1945.* – Oxford, 1982. – P. 435–467.
- 4 Rouch G. *The Baltic States. The Years Of Independence Estonia, Latvia, Lithuania. 1917–1940.* – London, 1974. – P. 175.
- 5 I. Feldmanis, *A. Stranga.* – 14.–15. lpp.
- 6 LVVA, 2574. f., 4. apr., 5510. l., 203.–205. lpp.
- 7 Andersons E. *Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika I.* – 565. lpp.
- 8 LVVA, 2574. f., 4. apr., 5530. l., 16. lpp.
- 9 Bērziņš A. *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā.* – Londona, 1959. – 214. lpp.
- 10 Turpat. – 215. lpp.
- 11 *Jaunākās Ziņas.* – 1933. – 12.jūl.
- 12 *The Times.* – 1933. – 20.sept.
- 13 *The Times.* – 1933. – 17.oct.
- 14 *Chronicle and Echo.* – 1933. – 20.oct.
- 15 LVVA, 2574. f., 5522. l., 4. apr., 115.–119. lpp.

- 16 A. Zunda. *Lielbritānija un Baltijas valstis*, 1933. g., 1935. g. – R, 1989. – 22. lpp.
- 17 I. Feldmanis, A. Stranga.. – 21. lpp.
- 18 LVVA, 2574. f., 4. apr., 5677. l., 315. lpp.
- 19 A. Zunda. *Lielbritānija un Baltijas valstis*.. – 22. lpp.
- 20 Turpat. – 22. lpp.
- 21 I. Feldmanis, A. Stranga.. – 23. lpp.
- 22 A. Zunda. *Lielbritānija un Baltijas valstis*.. – 37. lpp.
- 23 *Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Second Series*, vol. 7. – London, 1958. – P. 739.
- 24 Turpat. – P. 739–740.
- 25 Turpat. – P. 739.
- 26 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 574. lpp.
- 27 *Jaunākās Ziņas*. – 1934. – 15.sept.
- 28 Turpat. – 10.okt.
- 29 Turpat. – 10.nov.
- 30 Turpat. – 1935. – 7.febr.
- 31 Turpat. – 25.febr.
- 32 *Documents on International Affairs 1935*. – London, 1936. – vol. 1. – P. 73.
- 33 LVVA, 2574. f., 4. apr., 6182. l., 131. lpp.
- 34 *Jaunākās Ziņas*. – 1935. – 12.martā.
- 35 Bond Br. *British Military Policy Between the Two World Wars*. – Oxford, 1980. – P. 224–229.
- 36 Medlicott W. *British Foreign Policy tince Versailles*.. – P. 140.
- 37 *Jaunākās Ziņas*. – 1935. – 12.apr.
- 38 Taylor A. *English History*.. – P. 465.
- 39 *Documents on International Affairs*.. – P. 84–86.
- 40 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 575. lpp.
- 41 Watt D. *Britains Look to Germany. British Opinion and Policy Towards Germany*. – London, 1965. – P. 25–26.
- 42 Zunda A. *Lielbritānija un Baltijas valstis*.. – 27. lpp.
- 43 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 577. lpp.
- 44 LVVA, 2574. f., 3. apr., 3079. l., 124. lpp.
- 45 Turpat. – 169.–171. lpp.
- 46 Turpat. – 126.–129. lpp.
- 47 Turpat. – 1313. f., 1. apr., 92. l., 484.–486. lpp.
- 48 Turpat. – 2574. f., 4. apr., 5962. l., 13.–14. lpp.
- 49 Turpat. – 6218. l., 1.–11. lpp.

3. nodaļa

KARA PRIEKŠVAKARĀ (1936 – 1939)

Starptautiskā stāvokļa pasliktināšanās Austrumeiropā

1930. gadu otrā puse iezīmējās ar starptautiskā stāvokļa tālāku pasliktināšanos, jauna kara draudu pieaugumu un Versaļas sistēmas galīgu politisko sabrukumu. Bija sācies šīs sistēmas pastāvēšanas pēdējais posms. Tas turpinājās no 1936. gada līdz 1939. gadam un noslēdzās ar Otrā pasaules kara izcelšanos. Šajā laikā nacistiskā Vācija un citas agresīvās valstis turpināja bruņoties. Pieauga to spiediens uz Centrālās un Austrumeiropas reģiona valstīm, jo tieši šo reģionu tās bija izvēlējušās par savas ietekmes paplašināšanas vietu. Rietumu vēsturnieks R. Sitons-Vetsons, raksturojot šo situāciju, atzīmēja, ka Austrumeiropa, tajā skaitā arī Baltijas valstis, šajā laikā atradās tā dēvētajā “strīdīgajā zonā”. Ar to viņš domāja valstis, kas aizpildīja telpu starp PSRS un Vāciju. Situācijas īpatnība, pēc viņa domām, bija tajā apstākļi, ka spēkus atguvusi Padomju Savienība un Vācija pretendēja uz savas ietekmes nostiprināšanu tieši šajā “strīdīgajā zonā”.¹ Arī britu izlūkdienesta vadītājs Baltijas valstīs šajā laikā Dž. Vitvels puda līdzīgas domas. Viņš savos memuāros atzīmēja, ka apskatāmajā laikā Baltijas valstis bija kļuvušas par intrigu objektu starp Vāciju, PSRS un Poliju.²

Latvijas Republikas vadītāji, kas Lielbritāniju visu starpkaru periodu uzskatīja par savu galveno sabiedroto un aizstāvi, sarežģītajos 1930. gadu otrās puses apstākļos arī vispirms vērsa skatienus tās virzienā. Amerikāņu vēsturnieks J. Rotšilds, raksturojot Latvijas ārpolitisko orientāciju šajā laikā, uzsvēra, ka Valsts prezidents K. Ulmanis turpināja iepriekšējo gadu praksi un vispirms domāja, kā saņemt Anglijas atbalstu. J. Rotšilds pievērsa uzmanību tam, ka sarežģītajos apstākļos K. Ulmanis uzmanīgi sekoja arī Vācijas un Padomju Savienības līnijai, cenšoties uzturēt līdzsvaru attiecībās ar šīm abām valstīm.³

Diemžēl Lielbritānija, kaut arī redzēja Latvijas valdības centienus, tomēr uz tiem atbildēt nesteidzās un nelutināja Latviju ar īpašu uzmanību. Britu impērijas intereses šajā laikā bija pievērstas galvenokārt pasaules mēroga problēmām: Itālijas un Etiopijas konfliktam, Spānijas pilsoņu kara problēmām, Ķīnas un Japānas attiecībām, nemierīgajiem procesiem savās domīnijās (Indijā), kā arī Vācijas ekspansionistiskajai politikai. Baltijas

valstis, tajā skaitā Latvija, šajā laikā neietilpa Anglijas stratēģisko interešu priekšplānā. Anglija, kā raksta britu vēsturnieks Br. Bonds, šajā laikā piekopa tā saucamo “ierobežotās atbildības politiku” attiecībā pret Eiropas problēmām. Tas nozīmēja, ka, vadoties no savām impēriskajām interesēm, Lielbritānija nebūt neuzskatīja, ka tās liktenis izšķiras tieši šajā kontinentā. Anglija risināja sarunas gan ar Franciju un Beļģiju par sadarbību, gan ar Vāciju par vispārējās vienošanās noslēgšanu.⁴ Arī iepriekšminētais Dž. Vitvels šajā sakarā rakstīja, ka Lielbritānija galvenokārt bija aizņemta ar pasaules mēroga problēmām un izmaiņas Austrumeiropā uzņēma gandrīz vienaldzīgi un it kā nemanāmi.⁵

Tomēr, neskatoties uz šādu britu stratēģiju, tradicionālie kontakti starp Angliju un Latviju saglabājās. Ir pat zināms pamats apgalvot, ka 1936. gadā un 1937. gada pirmajā pusē tie intensificējās. 1936. gads abu valstu attiecībās iesākās ar Latvijas delegācijas vizīti Anglijā. Tiesa, tās pamatā bija bēdīgs notikums. 20. janvārī, tikai pusgadu pēc savas un karalienes Marijas sudrabkāzu jubilejas, mira Lielbritānijas karalis Georgs V, un arī Latvijas valdības pārstāvji tika uzaicināti uz karaļa bērēm. Uz Londonu devās delegācija V. Muntera vadībā.

*Eduards VIII –
Lielbritānijas monarhs.
1936. gads.*

Foto: KFFDA.

Pēc karaļa bērēm notika V. Muntera sarunas ar Anglijas vadītājiem par aktuālām ekonomiskajām un politiskajām problēmām. Sarunu laikā britu ārlietu ministrija atzina, ka Anglijas interesēm atbilst neatkarīgu Baltijas valstu pastāvēšana. Latviju šajās sarunās, ņemot vērā starptautiskā stāvokļa pasliktināšanos, īpaši interesēja britu ieroču iepirkšanas iespējas. Tikšanās laikā angļu puse minēja, ka britu ieroču pārdošana Latvijai varētu notikt ne ātrāk par 1936. gada beigām.⁶

Tomēr jāatzīmē, ka Latvijai ar ieroču iepirkšanu Anglijā negāja nemaz tik viegli. Britu valdība vairākkārt norādīja, ka ieroči Latvijai varēs tikt pārdoti tikai tādā gadījumā, ja būs izpildīta pašas Anglijas uzsāktā pārbruņošanās programma. Vērojot Vācijas ekspansionistisko politiku, it īpaši pēc 1936. gada marta, kad tās armija iesoļoja Reinas demilitarizētajā zonā, arī Anglija uzsāka izvērstu bruņošanās programmu. Jau 1936. gadā Anglijas militārais budžets, salīdzinot ar 1935. gadu, palielinājās par 35 %, bet nākošajā gadā pat par 50 %.⁷ Neskatoties uz šīm problēmām, Latvijas valdība 1936./1937. saimniecības gadā iepirka Anglijā kara materiālus par 1 742 648 latiem. Tajā pašā laikā Vācijā šie iepirkumi bija tikai 56 132 lati, bet Francijā – 219 399 lati.⁸

Britu laipošanas politika

Pēc karaļa Georga V nāves par nākošo britu monarhu kļuva Velsas princis Eduards VIII. Viņš Anglijā bija populāra personība. Jaunais karalis bija daudz ceļojis pa britu impēriju, prata vadīt lidmašīnu un bija cilvēks ar brīviem uzskatiem. Katrā ziņā Eduards VIII bija nešablonisks monarhs. To apstiprināja arī britu prese, kas rakstīja, ka karalis iemīlējies amerikānietē Vollisā Simpsonē, kas bija cēlusies no vienkāršas ģimenes. Problēmu visā šajā notikumā radīja tas, ka V. Simpsons bija precējusies, turklāt divas reizes. Šī būtu viņas trešā laulība.

Britu valdošās aprindas, premjers St. Boldvins, Anglijas baznīcas vadība, kā arī sabiedriskā doma kopumā neatbalstīja Eduarda VIII izvēli. Valstī brieda konstitucionālā krīze. Tad jaunais karalis nolēma atteikties no precēšanās līdz savai kronēšanai. Viņš arī izvirzīja ideju par morganātiskajām laulībām, kuru rezultātā V. Simpsons nebūtu Anglijas karaliene. Bet St. Boldvins noraidīja arī šādu ideju. Eduards VIII nevēlējās konstitucionālo krīzi un jaunas valdības izveidošanu Anglijā, kas varbūt atbalstītu viņa laulību. 1936. gada decembrī Eduards VIII atteicās no troņa. Par nākošo Anglijas karali kļuva Georgs VI, kura kronēšana notika 1937. gada maijā.⁹

Kaislības, kas 1936. gadā Anglijā uzvirzīja sakarā ar jaunā karaļa kronēšanu, neatstāja būtisku ietekmi uz tās ārpolitiku. Šajā laikā britu valdība sāka izstrādāt savu stratēģiju attiecībā pret Vācijas ekonomisko ekspansiju Austrumeiropā. Britu Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta vadītājs L. Koljērs uzskatīja, ka Anglijai vajag bloķēt šādas Vācijas tendences un ķerties pie tās ierobežošanas Skandināvijā un Baltijas valstīs.¹⁰

Tajā pašā laikā Anglijas valdībā pastāvēja arī cits viedoklis, kas pieļāva piekāpšanās iespējas Vācijas spiedienam. 1936. gada 11. februārī ārlietu ministrs A. Īdens, uzstājoties kabineta sēdē, apkopoja šos uzskatus. Tika pieņemts lēmums izveidot īpašu valdības komisiju, kas pētītu šo jautājumu. Jāatzīmē, ka komisijas vadītājs – premjers St. Boldvins nosliecās uz piekāpšanos Vācijas spiedienam. Savukārt L. Koljērs sagatavoja atsevišķu memorandu, kurā aizstāvēja domu par pretošanos Vācijas ekonomiskajam spiedienam Ziemeļaustrumeiropā.¹¹

Anglijas Ārlietu ministrijas izstrādātajā memorandā bija izvērtēta valdības politika attiecībā pret Vācijas centieniem Baltijas valstīs. Analizējot Vācijas mērķus Baltijas valstīs, tika atzīmēts, ka skaidri redzams, ka tā vispirms grib iegūt protektorātu pār Mēmeli. Tālāk Vācija noteikti centīsies panākt gan ekonomisku, gan politisku kontroli pār visām trim Baltijas valstīm. Izvērtējot Baltijas valstu situāciju, dokumentā bija atzīmēts, ka tās uzlūko Anglijas atbalstu kā vienu no iespējām nepieļaut Vācijas mērķu realizēšanos.

Britu Ārlietu ministrijas memoranda nobeigumā bija uzsvērts, ka Anglija nav ieinteresēta Baltijas valstu bojāejā un to atdošanā pilnīgā Vācijas kontrolē. Vācijas vadītāji laikam arī šajā gadījumā vēlējas, lai Anglija izturas pret Baltijas valstīm tāpat, kā pavisam nesen pret Itālijas agresiju Abesīnijā. Dokumenta autori uzskatīja, ka Anglijas valdībai vispirms jāvēršas pret Vācijas tirdzniecības monopola veidošanos Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Tas varētu būt viens no svarīgākajiem Anglijas valdības pasākumiem Baltijas valstīs, jo tās kopā ar Skandināviju ieņem relatīvi nozīmīgu vietu Lielbritānijas ārējā tirdzniecībā.¹²

Bet pie šādiem uzskatiem nepieturējās nedz britu premjers, nedz ārējās tirdzniecības ministrs. Valdībā šajā laikā pakāpeniski nostiprinājās uzskats, ka jāmeklē izlīgums un vienošanās ar Vāciju. Tāda bija Anglijas valdības stratēģija attiecībā pret Baltijas reģionu. 1930. gadu otrajā pusē šī politika caur lielākiem vai mazākiem šķēršļiem lauza sev ceļu. Bez šaubām, Vācijas ekonomiskā nostiprināšanās Austrumeiropā un arī Baltijā nenotika vienā dienā vai mēnesī. Tas bija process, kas iezīmējās, sākot ar 1935. gadu un turpinājās 1930. gadu otrajā pusē. Tā, piemēram, ja Vācijas īpatsvars

Latvijas eksportā 1935. gadā bija 33,5 %, tad 1937. gadā tas bija pieaudzis līdz 35,1 %. Arī Latvijas importā apskatāmajā laika posmā Vācijas loma pieauga un 1938. gadā sasniedza pat 39,3 % (1935. gadā – 36,8 %).¹³

Anglijas vadītāji (ar nelieliem izņēmumiem) šajā laikā neuzskatīja Baltijas valstis par reģionu, kurā būtu koncentrētas nozīmīgas britu ekonomiskās intereses. Anglijas valdošajās aprindās dominēja uzskats, ka visas politiskās un ekonomiskās problēmas, kas bija radušās Eiropā sakarā ar Vācijas aktivitātēm, izdosies atrisināt vispārējās vienošanās rezultātā. Daudzi Lielbritānijā Austrumeiropu, to vidū Baltijas valstis, uzskatīja par reģionu, kur koncesiju piešķiršana Vācijai dotu iespēju panākt ar to vispārēju saprašanos.

Līdz ar to 1935.–1937. gados Anglijas valdība zināmā mērā bija nostādīta it kā izvēles priekšā: vai nu pieļaut Vācijas ekonomisko ekspansiju Austrumeiropā un uz tā rēķina panākt vispārēju vienošanos; vai arī realizēt kādus kontrpasākumus un nostiprināt savas pozīcijas šajā reģionā, neļaujot to Vācijai pārvērst par savu izejvielu bāzi. Jāsaka, ka pavisam noteiktu atbildi uz izvirzīto jautājumu Anglijas valdība apskatāmajā laikā nedeķa. Raksturīgākais no britu valdības puses pret Latviju bija – sekošana situācijas attīstībai. Savukārt Anglijas Ārlietu resors ik pa laikam brīdināja Latvijas valdību nekrist pilnīgos Vācijas apkaupienos. Šāda nenoteiktība un it kā svārstības no Anglijas puses tomēr noliedza jebkādas nopietnas akcijas pret Vācijas ietekmes pieaugumu.

Kā neliels izņēmums šai Anglijas valdošo aprindu ģenerālajai līnijai pret Latviju un pārējām Baltijas valstīm bija Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta direktora L. Koljēra nostāja. Viņš jau 1930. gadu pirmajā pusē cēla trauksmi par Vācijas centieniem ekonomiski un politiski nostiprināties Austrumeiropā. L. Koljērs uzskatīja par kļūdu Anglijas valdības izvairīšanos no politiskām saistībām un ekonomisko iespēju noniecināšanu, ko deva Baltijas un Ziemeļeiropas reģions. Britu diplomāts uzskatīja par stratēģiski nepareizu Anglijas valdības zināmu distancēšanos no šī reģiona. L. Koljērs atzīmēja, ka, neskatoties uz šādu Lielbritānijas nostāju, Baltijas valstis gribēja paplašināt tirdznieciskos sakarus ar Angliju un izvairīties no pārmērīga Vācijas ietekmes pieauguma.¹⁴

L. Koljērs bija gandrīz vienīgais no augstākā ešelona valdības ierēdņiem, kas stingri aizstāvēja domu par Lielbritānijas klātbūtnes saglabāšanu sarežģītajos starptautiskajos apstākļos Austrumeiropā un arī Baltijā. Bet britu Ārējās tirdzniecības ministrija, arī pats premjers, noraidīja domu par Anglijas lomas palielināšanu Baltijas valstu ekonomikā. To apstiprina arī britu oficiālā statistika. Ja 1928. gadā Latvijas īpatsvars

Anglijas importā bija 0,5 %, tad 1936. gadā tas bija noslīdējis līdz 0,4 %. Tiesa, 1937. gadā tas palielinājās līdz 0,6 %, bet 1939. gadā atkal noslīdēja līdz 0,4 %.¹⁵

L. Koljērs, aizstāvot ideju par Anglijas ekonomisko pozīciju saglabāšanu un nostiprināšanu Baltijā 1930. gadu otrajā pusē, centās pierādīt, ka Lielbritānijas palīdzībai šajā situācijā ir ne vien ekonomiska, bet jau politiska nozīme. Tomēr viņa līnija par Anglijas ciešāku klātbūtni Baltijā neguva atbalstu, kaut arī 1936. un arī 1937. gadā bija vērojami nenožīmīgi britu aktivitātes uzplauksnījumi. Tas tomēr nenožīmēja iepriekšaprakstītās stratēģijas būtisku maiņu.¹⁶

Vācijas aktivitātes Austrumeiropā izraisīja relatīvi mazas debates Anglijas valdībā. Anglijas diplomāti no Baltijas valstīm pieņemtajā kārtībā ziņoja par situāciju šajā reģionā. Tomēr, ņemot vērā Vācijas ekspansionistiskās tendences, 1936. gada sākumā Anglijas Ārlietu ministrija lika manīt Baltijas valstīm, ka tā atbalstītu šo valstu ciešākas savienības izveidošanu, kā arī neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar Vāciju. L. Koljērs 1936. gada 11. februāra ziņojumā uz britu sūtniecību Rīgā J. Toram atzīmēja, ka viņš sarunā ar Lietuvas ārlietu ministru St. Lozoraiti un Igaunijas valstsvīru ģenerāli J. Laidoneru norādījis, ka „.. Lielbritānijas valdība apsveiktu Baltijas valstu labāku saprašanos un vienošanās panākšanu par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar Vāciju”. Tas, pēc L. Koljēra domām, būtu pareizākais solis no Baltijas valstu puses viņu starptautisko pozīciju nostiprināšanā.¹⁷ Arī savā atskaitē Anglijas Ārlietu ministrijas vadībai par sarunu ar Igaunijas un Lietuvas valstsvīriem L. Koljērs uzsvēra domu, ka Lielbritānijai jāveicina lielāka saprašanās starp Baltijas valstīm.

1936. gada 29. aprīlī Lielbritānijas Ārlietu ministrijas nosūtītajā informācijā savām pārstāvniecībām Baltijas valstīs un Polijā bija manāmas svarīgākās britu valdības politikas iezīmes šajā reģionā. Dokumentā bija uzsvērts, ka valdība oficiāli atbalsta ciešāku triju Baltijas valstu sadarbību un tuvināšanos. Ziņojumā tika pievērsta uzmanība arī tam, ka Viņa Majestātes valdība īpaši atbalsta attiecību uzlabošanos starp Lietuvu un Poliju un Lietuvu un Vāciju. Ārlietu ministrija uzsvēra, ka britu valdība neatbalsta tādu politiku, kas destabilizē situāciju šajā reģionā un sakarā ar Lietuvas problēmām ļauj uzkūstīt lielvalstis citu pret citu (domāta PSRS pret Vāciju vai Polija pret Vāciju). Vispārējas situācijas uzlabošanās Baltijā, pēc britu Ārlietu ministrijas domām, dota šī reģiona valstīm vairāk nekā jebkādas Anglijas valdības atbalsta akcijas. To sekmētu arī pašu Baltijas valstu ciešāka savstarpējā sadarbība.¹⁸ Viņš rakstīja: “Neuzbruk-

šanas līguma ideja starp Vāciju un Baltijas valstīm ir apsvēicama, tā stabilizētu situāciju šajā Eiropas stūrī. Un es domāju: mūsu interesēs ir atbalstīt šādas vienošanās. Bet šķiet, ka pašlaik tas nav reāli panākams.”¹⁹ Arī angļu laikraksts “*The Times*”, atreferējot vācu preses materiālus, rakstīja, ka, lai gan Vācija oficiāli izsakās par attiecību uzlabošanos ar Baltijas valstīm, ir virkne problēmu, kas norāda, ka tuvākajā laikā tas nenotiks (Mēmeles jautājums, baltvācu minoritātes darbība).²⁰

Iekšpolitiskie procesi Latvijā un Anglijā

1936. gada martā un aprīlī Anglijas Ārlietu ministrija izrādīja pastiprinātu interesi, kā tiks atrisināts jautājums par Valsts prezidenta posteni Latvijā. 11. aprīlī prezidenta A. Kviesha pilnvaru laiks izbeidzās. Prezidenta posteni gribēja ieņemt K. Ulmanis, apvienojot valdības un valsts vadītāja amatus. Britu sūtniecība no Rīgas uz Londonu šajā jautājumā sūtīja pretrunīgu informāciju. Lietvedis J. Trants ziņoja, ka K. Ulmanis neieņems abus augstākos posteņus valstī, jo pret to opozīcijā ir J. Balodis un M. Skujenieks. Pēc britu lietveža domām, jautājumu par prezidenta posteni izšķirs jaunā Latvijas Konstitūcija, kas tiks pieņemta tuvākajā nākotnē. J. Trants arī atsaucā baumas, ka A. Kviesis pēc prezidenta pilnvaru izbeigšanās tiks nozīmēts par sūtni Londonā, kā par to kādu laiku runāja Latvijas oficiālajās aprindās.²¹ Dažas dienas vēlāk tas pats J. Trants no Rīgas jau nosūtīja telegrammu uz Londonu, kurā ziņoja, ka “Valdības Vēstnesis” publicēts lēmums, kas paredzēja abu augstāko valsts amatu apvienošanu K. Ulmaņa personā.²²

Prezidentu maiņa Latvijā būtiski neietekmēja abu valstu attiecības. Jau 1936. gada 17. aprīlī J. Trants ziņoja uz Londonu par plašo svētku programmu, kas tika organizēta Latvijā sakarā ar K. Ulmaņa stāšanos prezidenta amatā. Viņš arī informēja, ka K. Ulmanis jau saņēmis apsveikuma telegrammas no Polijas, Igaunijas, Lietuvas, PSRS, Japānas un ASV sūtņiem. J. Trants arī rakstīja par saspīlējumu, kāds izveidojies starp K. Ulmani un A. Kviesi. Viņš šajā sakarā atsaucās uz A. Kviesha dēla izteikumiem.

L. Koljērs uz šā ziņojuma uzrakstīja sekojošu rezolūciju: “Es nedomāju, ka mums vajadzētu vilcināties ar K. Ulmaņa atzīšanu. Mēs nedrīkstam skatīties uz K. Ulmani kā uz B. Musolini vai Ā. Hitleru. K. Ulmaņa metode ir būt par arbitru starp dažādiem sabiedrības slāņiem. Tas viņu atšķir no citiem diktatoriem. K. Ulmanis ir spējīgs atrast kompromisu ar dažādiem neapmierinātiem elementiem, kādi ir Latvijā.”²³

Arī britu prese zināmā mērā labvēlīgi uzņēma K. Ulmaņa iecelšanu par Valsts prezidentu. "The Times" rakstīja, ka līdz jaunas konstitūcijas izstrādei K. Ulmanis apvienos abus augstākos amatus Latvijā. A. Kviesim bija jāaiziet no prezidenta posteņa saskaņā ar Latvijas Republikas iepriekšējo Konstitūciju.²⁴ Savukārt "Daily Mail" saskatīja līdzību K. Ulmaņa jaunajā statusā ar Ā. Hitleru Vācijā. Laikraksts uzsvēra, ka K. Ulmanis līdzīgi Ā. Hitleram ne vien ieņem augstākos amatus valstī, bet arī saucas par vadoni.²⁵

1936. gada pavasarī nostiprinājās arī Lielbritānijas anglikāņu baznīcas un Latvijas luterāņu baznīcas sakari. Marta sākumā Latvijas luterāņu baznīcas galva T. Grīnbergs viesojās Anglijā. 18. martā T. Grīnbergu pieņēma britu ārlietu ministrs S. Hors. Ziemeļu departamenta direktors L. Koljērs, novērtējot šo vizīti, rakstīja, ka tā bijusi sekmīga.²⁶ Savukārt, atgriezies Rīgā, T. Grīnbergs paziņoja, ka starp anglikāņu baznīcu un Latvijas luterāņu baznīcu noslēgts konkordāts. Tā paša gada augusta mēnesī bija paredzēta angļu bīskapa Vekefilda atbildes vizīte Rīgā.²⁷

Pēc K. Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsuma Latvijas ārpolitikā arvien lielāku lomu piešķīra V. Munteram. 1933. gadā viņš tika iecelts par Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāru, bet 1936. gadā jūlijā jau kļuva

Vilhelms Munter –
Latvijas ārlietu ministrs
1936. – 1940.

Foto: KFFDA.

ārlietu ministrs. Principā, Latvijas Republikas ārpolitikā sākās V. Muntera periods, kas ilga līdz pat 1940. gada notikumiem. Viens no svarīgākajiem Latvijas ārpolitikas darbības virzieniem V. Muntera laikā bija sakaru attīstīšana ar Rietumu valstīm, īpaši ar Angliju.

Anglijas Ārlietu ministrijā V. Muntera darbība tika vērtēta pozitīvi. Viņš tika uzskatīts par anglofīlu politiķi Latvijas vadošajās aprindās. 1936. gada sākumā Rīgā sagatavotajā britu sūtniecības slepenajā pārskatā par Latvijas 50 vadošajiem politiskajiem un saimnieciskajiem darbiniekiem V. Munters raksturots kā Anglijai draudzīgs valstsvīrs, kas ir viens no ietekmīgākajiem vīriem K. Ulmaņa valdībā.²⁸

Ļoti labi izprazdams starptautiskā stāvokļa pasliktināšanos 1930. gadu otrajā pusē, V. Munters daudz domāja par Latvijas stāvokļa stabilizāciju. Viņš uzskatīja, ka to var veicināt ciešākas attiecības starp trim Baltijas valstīm (to, starp citu, atbalstīja arī Anglija), līdzsvarotas politikas realizācija ar lielajiem kaimiņiem – Vāciju un PSRS, kā arī attiecību intensifikācija ar galveno Latvijas sabiedroto – Lielbritāniju.

V. Munters Londonā

1936. gada jūnijā V. Munters ieradās apmēram divu nedēļu ilgā vizītē Lielbritānijā. Viņam bija sarunas gan ar britu saimnieciskajiem, gan politiskajiem darbiniekiem. 12. jūnijā viņu pieņēma Anglijas ārlietu ministra vietnieks A. Īdens. Sarunas laikā tika skartas aktuālas Eiropas valstu attiecību problēmas. V. Munters izteicās, ka, pēc viņa domām, viens no līdzekļiem Baltijas valstu drošības nostiprināšanai būtu Latvijas, Lietuvas un Igaunijas mēģinājums noslēgt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. V. Munters uzskatīja, ka šāds līgums būtu vislabākais ceļš Baltijas valstu pasargāšanai no Vācijas ekspansijas.

Sarunas gaitā V. Munters uzsvēra, ka neuzbrukšanas līguma noslēgšana ar Vāciju nostādītu Baltijas valstis līdzvērtīgākā situācijā attiecībās kā ar Vāciju, tā ar PSRS. Pastāvot neuzbrukšanas līgumiem ar abām šīm lielvalstīm, tiktu mazināts gan Vācijas, gan PSRS spiediens. Situāciju reģionā uzlabotu arī Lietuvas un Polijas attiecību stabilizācija.²⁹

V. Munters sarunā ar A. Īdeni pārsprieda arī citus variantus situācijas stabilizēšanai Austrumeiropā. Latvijas diplomātijas vadītājs izteicās, ka pozitīvi vērtējama būtu arī visaptverošas drošības sistēmas veidošana Austrumeiropā, bet ar obligātu nosacījumu, ka tajā jāiesaistās arī Vācijai. Kā redzam, V. Munters šajā laikā vēl ticēja kolektīvajai drošības nosargāšanas idejai.

Uz A. Īdena jautājumu, kurš no apspriestajiem ceļiem ir pieņemamākais Latvijai, V. Munters atbildēja, ka par ideālāko variantu viņš uzskata neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar Vāciju. Bet V. Munters atzīmēja, ka pašreizējā brīdī viņš ir pesimists, jo Vācijas pozitīva reakcija šajā sakarā ir apšaubāma. V. Munters sarunā ar A. Īdeni atkārtoti pasvītvoja, ka "... vienīgais, uz ko var cerēt Baltijas valstis, ir – gaidīt uz Vācijas atsaucību".³⁰

Pārsprīžot Lietuvas un Polijas konfliktu, V. Munters izteicās, ka, pēc viņa domām, var atzīmēt nelielu progresu abu valstu attiecībās. V. Munters uzsvēra, ka Latvija un arī Igaunija noteikti vēlas, lai Polijas un Lietuvas attiecības uzlabotos, jo tas stabilizētu situāciju reģionā. V. Munters izvairījās detalizētāk komentēt PSRS – Latvijas attiecības, paziņojot, ka tās pašreizējā momentā ir apmierinošas.³¹

V. Munters vizītes laikā risināja arī saimnieciska rakstura sarunas par Latvijas – Anglijas tirdzniecisko attiecību problēmām. Viņš uzklaušīja britu puses pārmetumus par neizdevīgo tirdzniecības bilanci darījumos ar Latviju, kā arī Latvijas piekāpšanos pret Vācijas ekonomisko ekspansiju. V. Munters risināja arī jautājumu par angļu ieroču iepirkšanu.

1936. gada 11. jūnijā savas vizītes laikā Londonā V. Munters uzstājās ar plašu runu Karaliskajā starptautisko attiecību institūtā. Tā bija veltīta Baltijas valstu situācijas analīzei un labi parādīja Latvijas ārpolitisko stratēģiju. Šī V. Muntera runa guva plašu rezonansi Anglijā. Tajā viņš uzsvēra, ka pašreizējos apstākļos (1936. g.) Baltijas valstis Eiropas problēmu risināšanā ieguvušas lielāku nozīmi, nekā tas bija iepriekšējos gados. Pašlaik tās ir nokļuvušas zināmā starptautiskās uzmanības centrā: V. Munters atzina, ka Baltijas valstis pašreizējā situācijā var "spēlēt" pozitīvāku lomu drošības sistēmas izveidē Austrumeiropā. Viņš ne bez lepnuma atzīmēja, ka Baltijas valstis sākušas figurēt Eiropas lielās politikas orbītās. Tās savstarpējās sarunās sākušas pieminēt Anglija, Francija, PSRS un Vācijas vadītāji.³²

Runājot par Baltijas valstu politiku pēc Pirmā pasaules kara, V. Munters uzsvēra, ka Igaunijas, Latvijas un Lietuvas izveidošanā liela nozīme bijusi Lielbritānijai. Tieši šīs valsts nostāja deva iespēju ierakstīt Eiropas kartē šo triju valstu vārdus. Bet starptautiskās situācijas īpatnība ir tā, ka pašreiz Baltijas valstis kopā ar citām Austrumeiropas valstīm ir pārvērtušās par bufervalstīm, kas atdala PSRS un Vāciju. Tas spiež tām realizēt ļoti uzmanīgu politiku pret šīm lielvalstīm. Līdz ar to Baltijas valstu ārpolitiskās stratēģijas svarīgākais elements šādos apstākļos ir neitralitāte, neiekļaušanās lielvalstu blokos un kombinācijās.³³

Anglijas apmeklējuma laikā V. Munters uzstājās arī Anglijas – Baltijas biedrībā. Viņš augstu novērtēja biedrības darbu, uzsverot, ka tā daudz devusi Latvijas vārda popularizēšanā Lielbritānijā. Šajā sakarā viņš izteicās: “Divdesmit gadus atpakaļ es dzirdēju tādus izteikumus attiecībā uz Latviju: Kur tāda valsts atrodas? Vai tā nav Baltijas province? Un kādā valodā jūs runājat savā dzimtenē? Latviski? Vai tas ir kādas valodas dialekts? Rīga? Tas ir kaut kur Krievijā?”³⁴ Tagad situācija ir mainījusies un pasaulē plaši pazīst Latvijas vārdu, tajā skaitā arī Lielbritānijā.

Runādams biedrības sanāksmē, V. Munters pieskārs arī atsevišķām Anglijas – Latvijas ekonomisko attiecību problēmām. Viņš uzsvēra, ka Latvijā visu laiku atceras, ka tirdzniecības bilance ar Angliju ir izteikti pozitīva Latvijai. Tajā pašā laikā V. Munters atzina, ka Latvija ir gatava iet uz tās izlīdzināšanu un palielināt savu importu no Anglijas. Bet, kā atzina V. Munters, to kavē divi faktori: salīdzinoši augstās britu preču cenas, kā arī britu tirdzniecības firmu neaktivitāte, t.i., to mazā interese par Latviju.³⁵

V. Muntera vizīte Anglijā 1936. gada jūnijā kopumā noritēja sekmīgi. Latvijas valdībai radās precīzāks priekšstats par Anglijas nostāju aktuālu Austrumeiropas ekonomisko un politisko problēmu risināšanā, arī par attiecību veidošanu ar Baltijas reģiona valstīm. V. Munters Anglijā tika uzņemts kā viens no ietekmīgākajiem politiķiem Latvijā.

Kā apstiprināams to, drīz vien pēc šīs vizītes britu sūtnis Baltijas valstīs E. Monsons ziņoja A. Īdenam, ka V. Munters izvirzās par vienu no centrālajām figūrām Baltijas valstu ārlietu problēmu risināšanā, ka viņš 1936. gada 14. jūlijā iecelts par Latvijas ārlietu ministru. Iepriekšminētais L. Koljērs uz E. Monsona ziņojuma uzrakstīja sekojošu rezolūciju: “Apsveikt V. Munteru ar iecelšanu jaunajā amatā. Tas ir valstsvīrs, kas simpatizē Anglijai.”³⁶

Britu biznesmeņu viesošānās

Kaut arī Lielbritānijas lielajā politikā Latvijai kopā ar pārējām Baltijas valstīm 1936. gada vasarā nebija iedalīta prioritāra loma, ekonomiskie kontakti starp abām pusēm turpinājās. Tos zināmā mērā veicināja arī K. Ulmaņa valdības ekonomiskā stratēģija, kas šajā laikā bija vērsta uz ekonomisko sakaru intensifikāciju ar Angliju un Skandināvijas valstīm, tādējādi cerot sarežģītajos starptautiskajos apstākļos ar laiku iegūt arī kādas politiskas dividendes. Šajā sakarā 1936. gada augustā Latvijas valdība kopā ar Igauniju un Lietuvu ielūdza vizītē lielu britu saimniecisko aprindu

delegāciju. Tā bija viena no reprezentablākajām britu biznesa aprindu vizītēm Baltijā pēdējos gados. Delegācija Latvijā ieradās 16 cilvēku sastāvā, un to vadīja Londonas Tirdzniecības kameras viceprezidents Aleksandrs Gibs. Tās sastāvā bija Londonas, Mančesteras, Bredfordas, Ņūkastles, Glazgovas, Šefildas, Leičesteras un citu pilsētu tirdzniecības organizāciju pārstāvji. Britu biznesmeņu delegācija Latvijā uzturējās piecas dienas.

Vizītes laikā britu saimniecisko aprindu pārstāvji tikās ar uzņēmumu vadītājiem, finanšu ministru, ārlietu ministru, kā arī dažādām Latvijas tirdzniecības firmām. Kā rakstīja britu "*Financial Times*", vizītes galvenais mērķis bija uzlabot abu pušu tirdznieciskos sakarus, novērst šķēršļus to paplašināšanai.³⁷ Savukārt citas angļu avīzes, kas rakstīja par šo vizīti, uzsvēra, ka svarīgs jautājums ir Lielbritānijas un Baltijas valstu tirdzniecības bilances izlīdzināšana. Proti, tika uzsvērtā doma, ka Baltijas valstīm jāpaplašina imports no Anglijas.³⁸ Uz to Latvijas finanšu ministrs Ludvigs Ēķis atbildēja, ka britu firmas arī pašas daļēji vainojamas šajā situācijā, jo pievērsš pārāk mazu uzmanību Baltijas valstu tirgum.

Britu delegācijas vadītājs A. Gibs sagatavoja plašu (uz 32 lapām) pārskatu par vizītes gaitu un rezultātiem Baltijas valstīs. Tajā viņš uzsvēra, ka Baltijas valstis ļoti īsā laika posmā guvušas vērā ņemamus ekonomiskos sasniegumus. Šeit nav bezdarba, realizēta progresīva agrārā reforma un, kaut arī kopš 1934. gada Latvijā un Igaunijā ir autoritāras iekārtas, vērojama sociālpolitiskā stabilitāte.³⁹

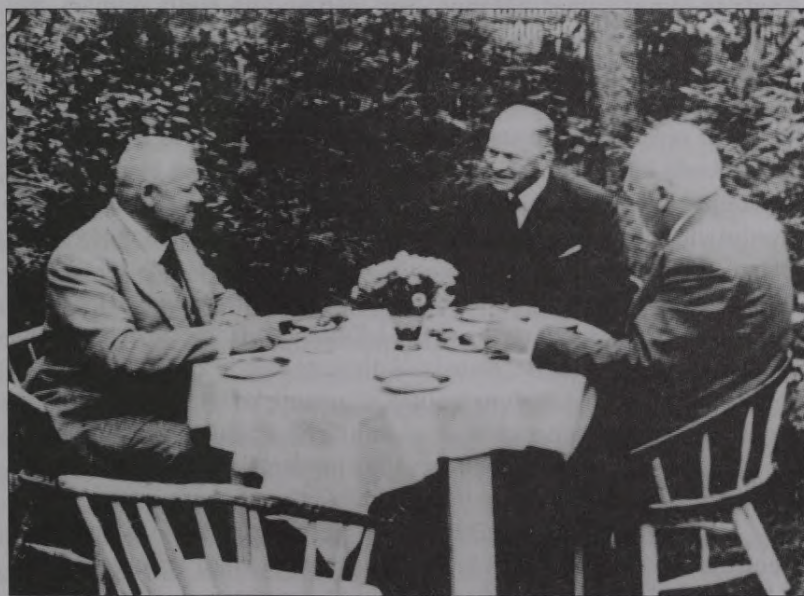
Aplūkojot abu valstu ekonomisko attiecību problēmas, A. Gibs uzsvēra, ka tās sarežģīt arī jaunie muitas noteikumi, ko Latvijas valdība pieņēmusi 1935. gada martā. Tie ievērojami palielinājuši ievadmaksas, kas radīja britu preču sadārdzināšanos un viņu konkurences spēju samazināšanos Latvijas tirgū. A. Gibs šo Latvijas valdības soli savā pārskatā nosauca par "galvenajām briesmām tālākam britu eksporta pieaugumam Latvijā". Viņš arī uzsvēra, ka šādi Latvijas valdības soļi ir pretrunā ar abu valstu tirdzniecības līguma pantiem.⁴⁰

Delegācijas vizītes laikā tika apskatīts arī jautājums par iespējām noslēgt klīringa vienošanos abu valstu ekonomisko sakaru regulēšanai. Latvija, kurai jau bija klīringa līgumi ar Vāciju un citām valstīm, neizrādīja īpašu pretimnākšanu, jo tas, bez šaubām, mazinātu tās eksporta iespējas uz Angliju. Britu biznesmeņi izrādīja arī neapmierinātību par Latvijas valdības nodomiem valstiskot kuģniecības sabiedrības, kas nodrošina pārvadājumus uz Angliju. Tas, pēc angļu puses domām, radīs papildu šķēršļus britu preču eksportam uz Latviju un mazinās viņu valsts kuģniecības kompāniju peļņu.⁴¹

Neskatoties uz iepriekšaprakstītajām problēmām, britu vadošais laikraksts "*The Times*" Anglijas biznesmeņu vizīti Baltijas valstīs vērtēja pozitīvi un uzsvēra, ka šo sarunu rezultātā gaidāms Lielbritānijas īpatsvara pieaugums Baltijas valstu ārējā tirdzniecībā.⁴² Arī Anglijas izlūkdienesta sagatavotajā pārskatā par Latvijas ārējo un iekšējo stāvokli 1936. gada oktobrī konstatēts, ka Lielbritānijas tirdzniecības delegācijas vizīte Baltijas valstīs beigusies ar labiem rezultātiem.⁴³

1936. gada vasarā, t.i., jūlija beigās, Baltijas valstis apmeklēja arī britu armijas ģenerālis A. Berts, kas jau sen simpatizēja šīm valstīm. Atrazdamies Latvijā, ģenerālis A. Berts iepazinās ar situāciju tās armijā, pievērsa uzmanību bruņojuma problēmai. A. Berts apmeklēja arī garnizonus Jelgavā, Cēsīs un Rēzeknē.⁴⁴ Šai vizītei bija simboliska nozīme.

1936. gada 28. septembrī Latvijas valdība spēra soli, kas to ekonomiski vēl vairāk tuvināja Lielbritānijai. Ministru kabinets pieņēma lēmumu, ka par lata turpmāko bāzi kļūst Anglijas sterliņu mārciņa. Latvija līdz ar to iestājās t.s. sterliņu blokā. Uzstājoties pa radio, finansu ministrs L. Ēķis

Anglijas brigādes ģenerāļa A. Berta viesošanās Latvijas finansu ministra L. Ēķa vasarnīcā Bulduros. No kreisās: Valsts un Ministru prezidents K. Ulmanis, A. Berts u.c. 1936. gada 22. jūlijs

Foto: KFFDA.

šajā sakarā teica: “Mūsu likuma grozījuma principiālais raksturs ir tas, ka latam kā bāze vai pamats ir pieņemta Anglijas mārciņa. Piesaistīšanos Anglijas mārciņai esam izvēlējušies tamdēļ, ka Anglijas mārciņa ne tikvien Eiropā, bet pat visas pasaules mērogā ir svarīgākā valūta, no kuras atkarājas visu to izejvielu un galveno ražojumu cenas, kurām ir vitāla nozīme mūsu tautsaimniecībā un ārējā tirdzniecībā. Ar šīsdienas likuma grozījumu arī mēs esam piesaistījušies sterliņu blokam kā svarīgākam un iespaidīgākam mūsu ārējās tirdzniecības un finansiālajos sakaros..”⁴⁵

Anglija ceļā uz vispārējo vienošanos ar Vāciju

1936. gada 9. oktobrī majors Heijs no britu Aizsardzības ministrijas iesniedza Ziemeļu departamenta direktoram L. Koljēram izlūkdienesta savākto ziņu kopsavilkumu par Latviju. Tajā zināmā mērā atspoguļojās britu valdības politikas nostādnes pret Latviju. Ziņojuma autors ar satraukumu konstatēja Vācijas īpatsvara pieaugumu Latvijas eksportā un Anglijas lomas samazināšanos. Tas, pēc majora Heija domām, vēl neliecināja par kaut cik nopietnu Latvijas pārorientāciju Vācijas virzienā, bet atspoguļoja reālo situāciju, kāda izveidojusies tās ārējā tirdzniecībā. Pēc britu izlūkdienesta domām, 1936. gada nogalē Latvija centās uzturēt līdzsvaru savā ārpolitikā starp Vāciju un PSRS, cenšoties izvairīties no iesaistīšanās kādā no naidīgajiem grupējumiem. Majors Heijs pozitīvi novērtēja triju Baltijas valstu tuvināšanās mēģinājumu (Baltijas Antantes izveidošanu), bet tajā pašā laikā konstatēja, ka tas pagaidām nav devis jūtamus rezultātus.

Attiecībā uz Anglijas – Latvijas attiecībām ziņojumā bija uzsvērts, ka tās vienmēr bijušas draudzīgas, jo Lielbritānija vienmēr centusies ņemt vērā Latvijas intereses. Bet britu izlūkdienests bija diezgan skeptisks par Latvijas iespējām nosargāt neitralitāti starptautisku konfliktu gadījumā, jo tās militārais spēks pat kopā ar Igauniju ir nenozīmīgs. Vadoties no tā, Latvijai, pēc majora Heija domām, vairāk jāorientējas uz diplomātiskiem līdzekļiem savas drošības nostiprināšanā.⁴⁶

Anglijas politiku attiecībā pret Baltijas valstīm 1936. gada rudenī precizēja arī Ženēvā septembrī notikušī saruna starp ārlietu ministru S. Horu un Lietuvas ārpolitikas vadītāju St. Lozoraiti. S. Hors uzsvēra, ka Anglijas īstenotā Eiropas politikas būtiska iezīme ir vispārējas vienošanās noslēgšana starp ieinteresētajām valstīm, ietverot tajā arī Vāciju. Pēc S. Hora domām, šī jaunā vienošanās varētu aizstāt Lokarno līgums. Pēc tam kad būs panākta vienošanās Eiropas rietumos, varēs ķerties arī

pie citu problēmu risināšanas un nostiprināt drošību arī Austrumeiropā. Sarunas noslēgumā St. Lozoraitis izteica cerību, ka Rietumu lielvalstis, tajā skaitā arī Anglija, nav aizmirsušas to, cik svarīga loma miera nodrošināšanā Eiropā ir arī situācijai buferjoslā, kas pastāv starp PSRS un Vāciju. Šīm buferjoslas valstīm St. Lozoraitis pieskaitīja arī Baltijas valstis un pievērsa Anglijas uzmanību situācijas stabilizēšanai šajā reģionā. S. Hors, atbildot uz šo jautājumu, neko konkrētu nesolīja.⁴⁷

Lielbritānijas politiku Eiropā zināmā mērā atklāja arī ārlietu ministra pastāvīgā vietnieka R. Vansitarta memorands, kuru tas iesniedza valdībai 1936. gada 31. decembrī. Tajā bija konstatēts, ka situācija pasaulē un Eiropā aizvadītajā gadā attīstījās Anglijai nelabvēlīgā virzienā. Karš lēnām kļuva par lielvalstu nacionālās politikas ieroci. Vācija, konstatēja R. Vansitarts, kļuvusi par galveno nemiera cēlāju pasaulē un Eiropā. Anglija šādos apstākļos uzņēma kursu uz vispārējās vienošanās noslēgšanu, pievēršoties vispirms Eiropas rietumiem.

Memorandā bija izteikta doma, ka Anglijai ar ieročiem rokās jāaizstāv Francija, Beļģija un citas Rietumeiropas demokrātiskās valstis. Bet nekas šajā sakarā nebija teikts par Austrumeiropu. Lielbritānija šeit neuzņēmās nekādas saistības un saglabāja sev brīvas rokas. Vislabākais risinājums Austrumeiropā, uzskatīja R. Vansitarts, varētu būt līguma noslēgšana starp Vāciju un Padomju Savienību, piedaloties pārējām ieinteresētajām valstīm.⁴⁸

Aplūkojamais dokuments ļauj konstatēt, ka, neskatoties uz atsevišķām aktivitātēm 1936. gadā (ģenerāļa A. Berta, V. Muntera, britu tirdzniecības delegācijas vizītes), Latvijas un pārējo Baltijas valstu loma Anglijas Eiropas politikā nebija palielinājusies. Lielbritānija ar ieročiem rokās negatavojās nostāties Baltijas valstu pusē un aktīvi iesaistīties šī reģiona likteņu risināšanā. Šādas politikas pamatā bija zināma Anglijas ekonomika un militāra novājināšanās, kā arī tas, ka tā bija impērija un tās intereses saistījās ar visu pasauli, kur Baltijai šajā laikā nebūt nebija prioritāte. Baltijas valstis bija it kā Anglijas interešu perifērijā. Tās bija salīdzinoši mazas un atradās arī pietiekami tālu no Anglijas, lai izpelnītos lielāku uzmanību. Baltija šajā laikā iezīmējās arī kā potenciāls lielvalstu, galvenokārt Vācijas un PSRS, sadursmju rajons.

1936. gada beigās Anglija, kā tika atzīmēts jau iepriekš, sadūrās arī ar nopietnām iekšpolitiskām problēmām. Sakarā ar nesen tronī ieceltā karaļa Eduarda VIII mīlestības dēkām ar amerikāņiem V. Simpsoni, kuras otrā laulība nebija šķirta, Anglijā iestājās politiskā krīze. Tās rezultātā Eduards VIII atteicās no troņa un par jauno karali kļuva Georgs VI. Šajā

laikā Anglijā nomainījās arī ārlietu ministrs. S. Hora vietā nāca A. Īdens.⁴⁹ Latviešu izcelsmes vēsturnieks E. Andersons no ASV, raksturojot A. Īdeni, uzsvēra, ka viņš bija lielisks, pacietīgs diplomāts, kas ar elastību gribēja saglabāt mieru, bet nevēlējās to pirkt par katru cenu. Šī iemesla dēļ A. Īdens bija spiests atteikties no ārlietu ministra posteņa 1938. gada 21. februārī. Tomēr jāatzīmē, ka Baltijas valstīm A. Īdens nekad nebija īpaši draudzīgs un nepievērsa tām lielu vērību.⁵⁰

Ārlietu ministra nomaņa, vēlāk arī premjera maiņa (St. Boldvina vietā 1937. gada maijā nāca N. Čemberlens) neradīja neko jaunu britu politikā pret Latviju. 1937. gadā turpinājās iepriekšējo gadu politika, kurai bija raksturīga vispārēja vienaldzība no britu puses pret Austrumeiropas problēmām. Lielbritānijas impērijas drošības komitejas 22. februāra pārskatā atzīmēts, ka Anglijas stratēģiskās intereses Centrālajā un Austrumeiropā ir tikai netiešas. Anglija var tikt ierauta konfliktā šajā reģionā tad, kad te iesaistīsies tās sabiedrotā Francija.⁵¹

Laikam vispār var teikt, ka Lielbritānijai šajā laikā nebija nekādas īpašas stratēģijas attiecībā pret Baltijas reģiona valstīm. Anglijas lielā politika Eiropas kontinentā galvenokārt saistījās ar Vācijas problēmām, Franciju un Rietumeiropu kopumā. Latvijas loma šajā problēmu kompleksā nebija nozīmīga.

Novērtējot situāciju Eiropā kopumā, var atzīmēt, ka tā turpināja pasliktināties un spēku samērs pakāpeniski mainījās par labu Vācijai. Anglija un Francija šādā situācijā bija spiestas vairāk domāt par savu interešu aizsardzību. Sākās manevrēšanas periods, kura laikā vēl bez militāriem konfliktiem, bet diezgan noteikti iezīmējās Vācijas ekonomiskā un politiskā spiediena pieaugums attiecībā uz Dienvidcentrālā Austrumeiropas reģiona valstīm, tajā skaitā arī Baltiju. To apstiprina britu sūtņa E. Pīpsa ziņojumi A. Īdenam no Berlīnes 1937. gada aprīlī. Viņš rakstīja, ka Vācijas valdība veic spiediena taktiku pret Latviju, Lietuvu, Čehoslovākiju, Austriju u.c. valstīm ar mērķi ietekmēt šo valstu politiku un nostiprināt Vācijas ietekmi tajās.⁵²

Otra lielākā Austrumeiropas reģiona valsts – Padomju Savienība, kuras ekonomiskais un militārais potenciāls 30. gadu beigās bija izaudzis, negribēja palikt vienaldzīga novērotāja lomā. Viņa, tāpat kā Vācija, demonstrēja gatavību ķert sev zivis šaubīgos ūdeņos. Tā 30. gadu otrajā pusē Austrumeiropas reģions, tā saucamā buferjosla, kļuva par PSRS un Vācijas sadursmju zonu. Tas viss kopumā iespaidoja vispārējo situāciju, kā arī šī reģiona valstu attiecības ar Lielbritāniju. Tas savukārt nevarēja neietekmēt arī Anglijas attieksmi pret Latviju kā vienu no šī reģiona valstīm.

Detalizētāk aplūkojot Anglijas politiku attiecībā pret Austrumeiropu un Centrālo Eiropu 1937. gadā, var konstatēt it kā divas pretrunīgas pieejas. Pirmā: neiejaukšanās šī reģiona lietās, brīvu roku piešķiršana Vācijai un tā rezultātā cerības panākt vispārēju vienošanos. Šo virzienu Anglijas kabinetā pārstāvēja pats premjers N. Čemberlens, lords Hali-fakss, S. Hors. Otrā aicināja Angliju uz cīņu par Austrumeiropu, uzsverot, ka brīvu roku piešķiršana Vācijai ir bīstama britu interesēm. Šādu koncepciju aizstāvēja ārlietu ministra pastāvīgais vietnieks R. Vansitarts un daļēji A. Īdens, kā arī iepriekšminētais L. Koljērs. Aplūkojamajā laikā britu kabinetā it kā notika sadursmes starp šiem diviem virzieniem, kurā pakāpenisku pārsvaru guva premjera N. Čemberlena domu biedri.

A. Īdens 1937. gada 19. maijā, uzstādamies Impērijas konferencē un pauzdam it kā otrā virziena uzskatus, paziņoja, ka tuvākajā laikā tiešs konflikts starp Vāciju un PSRS nav iespējams, jo ģeogrāfiski starp tām stāv Polija, Rumānija un Baltijas valstis. Lielākās briesmas draud Čehoslovākijai un Austrijai. Anglijai šajā situācijā, pēc A. Īdena uzskatiem, jāieņem ieinteresēta nostāja.⁵³ Latvijas puse šo A. Īdena runu centās izskaidrot sev labvēlīgā gaismā. "Jaunākās Ziņas" šajā sakarā rakstīja, ka "A. Īdens

*Antonijs Īdens –
Lielbritānijas ārlietu
ministrs.
30. gadu otrā puse.*

Foto: KFFDA.

uzsvēris, ka Eiropas mieram joprojām jāpaliek nedalāmam. Ja arī Austrumeiropā Lielbritānija nekādus tiešus pienākumus neesot uzņēmusies, tad bruņota konflikta gadījumā tai laikam gan nebūšot iespējams atturēties no iejaukšanās.”⁵⁴ Arī britu *Foreign Office* Centrālā departamenta vadītājs V. Strangs uzskatīja, ka Anglija, uzsverot savas intereses Eiropas rietumos, nevar palikt tajā pašā laikā, pilnīgi vienaldzīga pret Eiropas austrumiem. V. Strangs uzskatīja, ka Anglija nedrīkst apgalvot, ka tā izmantos spēku pastāvošā stāvokļa saglabāšanai tikai Rietumeiropā, tā būtu kļūda.⁵⁵

Savukārt premjers N. Čemberlens, pārstāvēd pirmo virzienu Anglijas pieejā Austrumeiropai, 1937. gada 26. novembra vēstulē savai mānai Idai Čemberlenai rakstīja: “Mēs neprotestēsim, ja Vācija vēlēšies dominēt Austrumeiropā, it īpaši, ja viņa to darīs mierīgiem līdzekļiem. Mēs nebūsim stingri, lai Austrumeiropā tiktu strikti ievērots pastāvošais stāvoklis.”⁵⁶ Šāda britu premjera N. Čemberlena pieeja, bez šaubām, nerunāja par labu Anglijas – Latvijas attiecībām. Tieši pretēji, viss liecināja par to, ka 1937. gada otrajā pusē un gada beigās Anglija par katru cenu gribēja panākt vispārēju vienošanos ar Vāciju. Šo līniju apstiprināja arī ārlietu ministra pastāvīgā vietnieka R. Vansitarta – aktīva pretvācu uzskatu paudēja un Austrumeiropas atbalstītāja – atbrīvošana no ieņemamā amata. Viņa vietā tika iecelts A. Kadogans, kas izteikti stāvēja N. Čemberlena pozīcijās.

V. Muntera un lorda Plimuta vizītes

Tomēr jāatzīmē, ka 1937. gada pavasarī un vasarā no Lielbritānijas puses vēl varēja vērot diplomātiskus soļus, kas liecināja, ka tai nav gluži vienaldzīgs Baltijas valstu liktenis. Maijā, kad lielā pacilātībā atzīmēja jaunā karaļa Georga VI kronēšanu, notika arī intensīvas Anglijas – Latvijas sarunas. No Latvijas puses tajās piedalījās ārlietu ministrs V. Munters un armijas komandieris Kr. Berķis. Latvijas prese rakstīja, ka V. Munteru un Kr. Berķi pieņēmuši Anglijas augstākie vadītāji.

Viena no svarīgākajām problēmām, ko abu pušu sarunās izvirzīja Latvija, bija britu ieroču iepirkšana. Šo jautājumu V. Munters un Kr. Berķis apsprieda, tiekoties ar aizsardzības ministru Tomasu Inskipu. Britu puse solīja iespēju robežās palīdzēt. Konkrēti – runāja par artilērijas munīcijas, britu iznīcinātāju un cita veida bruņojuma pārdošanu Latvijai. Kaut arī Anglijas aizsardzības ministrs solīja jautājumu risināt pozitīvi, sarunu laikā nepārprotami tika uzsvērts, ka britu armijā notiek pārbruņošanās process un līdz ar to tās kara rūpniecība ir ļoti noslogota

un praktiski nav spējīga izpildīt pat pašu valdības pasūtījumus.⁵⁷ Anglijas Ārlietu ministrija 1937. gada maija otrajā pusē sastādīja to valstu sarakstu, kam piešķirama prioritāte kara materiālu pārdošanā. Latvija tajā figurēja ar numuru 13.

V. Muntera vizītes laikā Londonā atkal tika spriests arī par abu valstu tirdzniecības problēmām. Britu tirdzniecības ministrs Valters Rensimens norādīja uz angļu puses nepatiku par atsevišķu Latvijas rūpnīcu nacionalizāciju, izteica pārmetumus par pārāk mazo britu importu. V. Munters no savas puses savukārt sūdzējās par britu tirgotāju nevēlēšanos pārdot Latvijai nepieciešamā daudzumā ogles, dzelzi, tēraudu un dažādas ķīmiskās rūpniecības izstrādājumus. Arī britu sūtnis Rīgā E. Monsons 1937. gada 1. maija ziņojumā uz Londonu izvirzīja tās pašas problēmas un norādīja uz Vācijas tirdzniecisko ofensīvu Latvijā.⁵⁸

1937. gada 10. maijā V. Munteru pieņēma britu finanšu ministrs N. Čemberlens, kas drīz vien kļuva par Lielbritānijas valdības vadītāju. V. Munters pozitīvi novērtēja šīs sarunas, uzsverot, ka N. Čemberlens ir Latvijai labvēlīgi noskaņots. Sarunās ar britu Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta vadītāju L. Koljēru V. Munters apsprieda jautājumu par Baltijas valstu ciešāku sadarbību ar Skandināvijas valstīm. L. Koljērs pozitīvi vērtēja šādu Latvijas pieeju, apsolut par to informēt ārlietu ministru A. Īdenu, kas savukārt šo jautājumu apspriestu ar Zviedrijas ārlietu ministru R. Sandleru.⁵⁹

Atspoguļojot V. Muntera un Kr. Berķa uzturēšanos Londonā, Latvijas prese uzsvēra, ka mūsu delegācijai parādīts liels gods, ka tā visur pieņemta augstā līmenī un ka vizītes noslēgumā V. Munters pat ielūgts uz vakariņām, kurās piedalījās Lielbritānijas jaunais karalis Georgs VI ar karalieni Elizabeti. Latvijas pārstāvim šo vakariņu laikā parādīts īpašs gods, jo tas sēdējis pie britu karaļpāra galda.⁶⁰ Arī pats V. Munters intervijā preseī izteicās, ka “.. šajās dienās, ko Latvijas delegācija ir pavadījusi Londonā, mūsu vecā tradicionālā draudzība ar Anglijas karaļvalsti ir vēl vairāk padziļinājusies un paplašinājusies”.⁶¹

Tomēr šādam V. Muntera optimismam diezin vai bija nopietni iemesli. 27. maijā par Anglijas jauno premjeru kļuva N. Čemberlens, kas par galveno līniju Eiropas politikā uzskatīja vienošanās panākšanu ar Vāciju. To, pēc viņa domām, bija iespējams realizēt, ejot Vācijas nomierināšanas ceļu, t.i., daļēji apmierinot tās teritoriālās prasības Austrumu un Centrālajā Eiropā. Šāda stratēģija Latvijai perspektīvā nesolīja neko labu. Tās iedomātā galvenā sabiedrotā Lielbritānija N. Čemberlena vadībā arvien vairāk sāka pievērsties nevis kolektīvās drošības sistēmas nostipri-

nāšanai un demokrātisko spēku apvienošanai pret Vāciju, bet gan vispārēja izlīguma meklēšanai ar to.

1937. gada pavasarī britu parlamentā un presē tika apspriesta ārlietu ministra vietnieka lorda Plimuta paredzamā vizīte Somijā un Baltijas valstīs. To ievadīja cerīgs raksts avīzē "*Daily Telegraph*", kas uzsvēra, ka "... Anglijas ārējā politikā arvien vairāk vērības tiek piegriezts Baltijas valstīm un Skandināvijai. Baltijas valstu pārstāvji kļūst arvien biežāki viesi Dunningstrīta 10."⁶² Lielāku skaidrību par Plimuta vizītes mērķiem sniedza debates britu parlamentā. 26. maijā uz deputāta A. Bosoma jautājumu Ārlietu ministrijas pārstāvis paskaidroja, ka tā būs tikai atbildes vizīte uz agrākajām Somijas un Baltijas valstu ārlietu ministru vizītēm Londonā.⁶³

Pēc šīm debatēm "*Daily Telegraph*" arī parādījās īsa piezīme, kurā konstatēts, ka Plimuta vizīte būs tikai labas gribas vizīte bez kādiem tālejošiem mērķiem.⁶⁴ Savukārt "*Times*" rakstīja, ka Plimutam vajagot pievērst uzmanību tirdzniecības problēmām, kārtējo reizi uzsverot nepieciešamību palielināt angļu preču eksportu uz šīm valstīm.⁶⁵

Sakarā ar gaidāmo lorda Plimuta vizīti jūnija sākumā Latvijā ieradās sūtnis K. Zariņš no Londonas. Arī viņš uzsvēra, ka Plimuta vizīte būs tikai

Georgs VI –
Lielbritānijas monarhs.
30. gadu otrā puse.

Foto: KFFDA.

labas gribas apliecinājums un izteicās, ka Latvijas preču stāvoklis britu tirgū pakāpeniski uzlabojas. Latvijas finieri, kokmateriālus Anglijā uzskata par labākajiem standartiem atbilstošiem.⁶⁶

Lords Plimuts viesojās Latvijā no 6. līdz 8. jūnijam. Sakarā ar viņa ierašanos avīze "Rīts" konstatēja, ka Plimuta vizītei neesot speciālas politiskas misijas, tai vairāk ir studiju ceļojuma raksturs. Laikraksts centās tomēr uzsvērt, ka sarežģītajos starptautiskajos apstākļos arī tam ir svarīga nozīme, jo tas apliecina Anglijas uzmanību par Ziemeļeiropas saimnieciskajām un politiskajām problēmām. "Rīts" arī pievērsa uzmanību tam, ka Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm un Skandināviju iestājusies sterliņu blokā un visaktīvāk un pilnīgāk atbalsta Lielbritānijas miera un drošības centienus. Tieši ciešā sadarbība ar Lielbritāniju Latvijai ir visdrošākā ķīla patstāvībai un neatkarībai.⁶⁷

Lords Plimuts britu kabinetā bija politiski nenožīmīga figūra. Viņam nekādā ziņā nepiederēja izšķirošais vārds ārpolitisko problēmu risināšanā un stratēģijas noteikšanā. Tomēr, neskatoties uz to, Latvijas valdība un prese centās maksimāli izcelt šo vizīti, cenšoties tādā veidā radīt sabiedriskajā domā ilūzijas par britu klātbūtni un atbalstu. Var teikt, ka zināmā mērā tas arī izdevās.

Anglijas ārlietu ministra vietnieka vizīti Somijā un Baltijas valstīs varēja arī saprast kā britu valdības mēģinājumu aktivizēt savu politiku šajā reģionā. Sakarā ar savu braucienu lords Plimuts žurnālā "*The Economist*" rakstīja, ka Anglija šodien ir Baltijas valstu komerciālā un daudzējādā ziņā arī politiskā metropole. Mums jāpārlicina šīs valstis, ka Anglija novērtē viņu pozīciju un skatās uz tām ne vien kā uz komerciāliem draugiem, bet arī kā uz sabiedrotajiem miera lietās.⁶⁸ Šādu britu valdības aktivitāti varēja arī iztulkot kā atbildes soli uz Vācijas un PSRS soļiem Baltijas valstīs. Vadoties no iepriekš teiktā, Baltijas valstīm šķita, ka tās nokļuvušas pat zināmā starptautiskās uzmanības centrā. Laikraksts "Rīts" tajā sakarā 1937. gada 30. jūnijā rakstīja, ka "... pašreizējā Eiropas diplomātiskajā koncertā ar Baltijas valstu savienību rēķinās kā ar nopietnu spēku un miera faktoru, par ko liecina tas, ka Latvija pagājušā gada rudenī tika ievēlēta Tautu Savienības Padomē. To apstiprina arī nesenās Lielbritānijas ārlietu ministra vietnieka lorda Plimuta un Zviedrijas ārlietu ministra R. Sandlera vizītes Latvijā"⁶⁹. Šajā notikumu ķēdē loģiski iekļāvās V. Muntera brauciens jūnija vidū uz Maskavu un sarunas ar V. Molotovu un J. Staļinu. Arī franču avīze "*Temps*" rakstīja, ka Baltijas valstu politiskās aprindas ar gandarījumu vērojot Anglijas pieaugošo interesi par Ziemeļaustrumeiropas likteni. Anglija sāk pareizi saprast

Austrumeiropas problēmu un negrib šo Eiropas daļu atstāt ārpus miera nodrošināšanas sistēmas.⁷⁰

1937. gada 2. jūnijā britu Ārlietu ministrijā tika apspriests jautājums par to, cik tālu Anglijai būtu jāpalīdz Latvijai militārajā jomā – vai arī tikai jāizliekas, ka Lielbritānija šādu palīdzību sniedz. Lietas būtība saistījās ar PSRS un Vācijas politikas izvērtēšanu Baltijas reģionā. Diezgan skaidri iezīmējās doma, ka militārā palīdzība Baltijas valstīm nav īpaši perspektīva, jo šīs valstis tik un tā nebūs spējīgas atvairīt PSRS potenciālo agresiju.⁷¹ Tas liecina, ka britu Ārlietu ministrija jau 1937. gadā pietiekami skaidri apzinājās PSRS iebrukuma draudus Baltijā.

Britu sūtņa nomaiņa Rīgā un jaunas iezīmes ierobežotās atbildības politikā

1937. gada jūlijā Anglijas valdība nolēma nomainīt savu ārkārtējo sūtni un pilnvaroto ministru Baltijas valstīs. Bijušā sūtņa E. Monsona vietā tika iecelts Čārlzs Viljams Orde, kas līdz tam bija strādājis *Foreign Office* Tālo Austrumu nodaļā. Č. Ordem iecelšanas laikā bija 52 gadi un ļoti vājš priekšstats par Baltijas problēmām. Laikraksts “Jaunākās Ziņas” 1937. gada 24. jūlijā, novērtējot šo faktu, rakstīja, ka Č. Ordem norīkošanai uz Latviju pievēršama izcila uzmanība.⁷² Tiesa, jaunā britu sūtņa stāšanās amatā stipri aizkavējās. L. Koljērs sarunā ar K. Zariņu Londonā to motivēja ar sarežģījumiem Tālo Austrumu reģionā. Kaut arī E. Monsons jau bija izpildījis diplomātiskajā protokolā paredzētās atvadīšanās vizītes, jaunais sūtnis Rīgā plānoja ierasties tikai 1938. gada martā.⁷³ Č. Orde stājās pie savu pienākumu izpildes Rīgā tikai 1938. gada 23. aprīlī.

1937. gada otrajā pusē Anglijas – Latvijas attiecībās nebija vairs tādu aktivitātes momentu, kā tas bija gada sākumā. Galvenokārt abu valstu attiecībās figurēja ekonomiskās problēmas. Britu sūtniecība no Rīgas kārtējo reizi ar satraukumu ziņoja savai Ārlietu ministrijai par Vācijas īpatsvara pieaugumu Latvijas ārējā tirdzniecībā. 1937. gadā uz Vāciju jau attiecās 27,1 % no visa Latvijas importa un 35,1 % no visa eksporta.⁷⁴ Jāatzīmē, ka 1937. gadā Latvijas imports no Vācijas par 7 % pārsniedza importa vērtību no Anglijas. Arī Latvijas eksportā Vācija bija pietuvinājusies Anglijas līmenim. Tātad Anglijas Ārlietu ministrijas saceltajai trauksmei bija pamats.

Kaut arī 30. gadu otrajā pusē visu triju Baltijas valstu īpatsvars Anglijas kopējā ārējās tirdzniecības apgrozījumā nebija liels, apmēram

2 %, tomēr sarežģītajos apstākļos britu saimnieciskās aprindas arī tam pievērsa uzmanību. Žēl vienīgi, ka Anglijas tirdzniecības attiecības ar Baltijas valstīm tajā laikā netika atbalstītas ar kādiem nopietniem politiskiem pasākumiem, kas stabilizētu šo valstu stāvokli. Anglijai atšķirībā no Vācijas bez ekonomiskām attiecībām Baltijas valstīs nebija nopietnu politisku mērķu.

Aplūkojot 1937. gada nogali, var atzīmēt atsevišķas epizodes, kas raksturo Anglijas – Latvijas attiecību stāvokli. Septembrī ar tiešu A. Īdena atbalstu V. Munters Tautu Savienības Asamblejā Ženēvā vispirms tika apstiprināts par referentu Palestīnas sadalīšanas komisijā, bet vēlāk ievēlēts par Tālo Austrumu lietu komisijas priekšsēdētāju. Šādi soļi it kā cēla Latvijas starptautisko autoritāti, tomēr tiem nebija būtiskas nozīmes tās stāvokļa stabilizācijā.

Latvijai būtiskāka nozīme bija lorda Halifaksa vizītei Vācijā. Šo sarunu rezultātā kļuva arvien skaidrāks, ka Anglijas kabinets ar N. Čemberlenu vadībā gatavs akceptēt teritoriālās izmaiņas Austrumeiropā, ja tās tiks veiktas mierīgā ceļā. Tas gan vispirms attiecās uz Austriju, Dancigu un Sudetu apgabalu, bet perspektīvā arī uz Baltijas valstīm.⁷⁵ Šāda politika 1937. gada nogalē no Anglijas puses bija solis atpakaļ, salīdzinot ar ārlietu ministra A. Īdena paziņojumu gada pirmajā pusē. Nedaudzus mēnešus vēlāk (1938. g. februārī) N. Čemberlens atbrīvoja A. Īdenu no ārlietu ministra pienākumiem, tādā veidā atbrīvojot ceļu jaunajai politikai.⁷⁶ Anglija šajā laikā arvien skaidrāk un noteiktāk sāka uzsvērt, ka tai nav speciālu interešu Austrumeiropā, ka tā ar ieročiem rokās negatavojas to aizstāvēt. Anglijā sāka apspriest arī jautājumu par Tautu Savienības Statūtu 16. panta reducēšanu, lai tādā veidā samazinātu iespējas tikt ierautai konfliktā. Šāda politika no Anglijas puses pret Austrumeiropu tika realizēta, aizbildinoties ar tās plašajām saistībām pasaulē, ierobežotajiem resursiem, kā arī ekonomisko un militāro nesagatavotību sadursmei ar Vāciju. Liela nozīme šajā jaunajā stratēģijā bija arī tam, ka Austrumeiropa un konkrēti arī Baltijas valstis nebija Anglijas stratēģisko interešu priekšplānā.

Latvijas ārējās politikas stratēģijā šajos apstākļos skaidri iezīmējās nepieciešamība vēl tālāk stiprināt līdzsvaru attiecību veidošanā starp PSRS un Vāciju, nedodot nevienai no tām priekšrocības. Latvija sāka pievērst lielāku uzmanību neitralitātes politikai, cenšoties panākt tās starptautisku atzīšanu, t.i., tās dzīvotspēju. Lielāks akcents tika likts uz sadarbību ar Skandināvijas valstīm, kas jau bija pasludinājušas neitralitāti. Būtiska nozīme sarežģītajos apstākļos bija arī Baltijas valstu savienības tālākai nostiprināšanai. Liela uzmanība tika pievērsta attiecību tālākai izvēršanai

ar Lielbritāniju, jo, kā teica V. Munters: “Pirmās šķiras svarīgums piekrīt mūsu attiecībām ar Lielbritāniju, mūsu lielāko eksporta tirgu, kas arī ar savu nosvērto un bezpartijisko vispārējo politiku pelna visu mūsu uzticību.”⁷⁷

Arī 1938. gadā starptautiskais stāvoklis turpināja pasliktināties. Saspīlējums valstu attiecībās pieauga. Vācijas spiediena rezultātā šajā gadā praktiski sabruka agrāk veidotā starptautisko attiecību sistēma. Eiropā sākās teritoriāli politiskas izmaiņas, kurām aktīvi nepretojās nedz Lielbritānija, nedz Francija. Lielbritānijas premjers N. Čemberlens vēl ticēja, ka, piekāpjoties Vācijai, Austrumeiropā ar to izdosies panākt ilgi gaidīto vispārējo vienošanos. Viņš uzskatīja, ka ar šādas nomierināšanas politikas palīdzību tam varbūt vispār izdosies izvairīties no kara, bet sliktākā gadījumā – iegūt laiku un labāk sagatavot Angliju nākošajām cīņām. Koncesijas, ko šādas politikas rezultātā Anglija piešķīra Vācijai, pēc N. Čemberlena domām, neskāra britu stratēģiskās intereses.⁷⁸

Centrālā un Austrumeiropa, tajā skaitā arī Baltijas valstis, šādas stratēģijas rezultātā kļuva par potenciālu lielvalstu interešu apmierināšanas objektu, zināmā mērā pat par kompensācijas objektu lielvalstu darbījumos. Pirmās valstis, kuras 1938. gadā skāra šāds liktenis, bija Austrija un Čehoslovākija. Arī Baltijas valstīs Vācijas ekonomiskā ietekme turpināja pieaugt. Pretstatā tam Anglija neuzsāka aktīvu pretdarbību. Baltijas valstis arvien skaidrāk iezīmējās arī kā PSRS interešu reģions. Padomju Savienība aizvien noteiktāk pieteica savas tiesības. PSRS 30. gadu beigās ar aizdomām uztvēra jebkuru citas valsts, īpaši Vācijas, aktivitātes šajā reģionā. Britu izlūkdienesta vadītājs Latvijā Dž. Vitvels savās atmiņās šajā sakarā rakstīja, ka 1938. – 1939. gados Vācijas ietekme un intrigas Baltijas valstīs pieauga, izsaucot īpašu nepatiku Padomju Savienībā. Tā uzskatīja šo rajonu par savu speciālo interešu sfēru. Dž. Vitvels arī rakstīja, ka šādu informāciju tam sniedza Latvijas Republikas militārās izlūkošanas vadītājs.⁷⁹

Latvijas valdība ar satraukumu uzņēma šādu Anglijas ierobežotās atbildības politiku Austrumeiropā. Pats britu premjers 1938. gada sākumā, uzstādamies parlamentā par ārpolitikas problēmām, diezgan tieši brīdināja Eiropas mazās valstis, ka tām pašām jādomā par savu aizsardzību, liekot saprast, ka nedz Lielbritānija, nedz kāda cita valsts nedomā aktīvi cīnīties pret agresīvo valstu tieksmēm.⁸⁰ Tāda iezīmējās realitāte Latvijai kopā ar citām Baltijas valstīm.

1938. gada sākumā notika izmaiņas arī britu kabineta sastāvā. Kā jau tika atzīmēts iepriekš, februārī no ārlietu ministra posteņa tika atbrīvots A. Īdens, bet viņa vietā iecelts lords Halifakss. Aplūkojot A. Īdena

ārpolitisko koncepciju un praktisko darbību, jāatzīmē, ka viņš tomēr nav pieskaitāms izteiktajiem Vācijas nomierināšanas nometnes pārstāvjiem. A. Īdens bija reālpolitiķis. Jau 30. gadu otrajā pusē viņš skaidri redzēja, ar ko var beigties piekāpšanās Vācijas arvien pieaugošajām prasībām. A. Īdens uzskatīja, ka miers Eiropā jānostiprina. Šajā jautājumā viņš bija vienprātīgs ar premjeru N. Čemberlenu. Bet viņu uzskati atšķīrās miera stiprināšanas un saglabāšanas metodēs. N. Čemberlens un arī E. Halifakss, pēc A. Īdena domām, bija gatavi par to maksāt pārāk daudz. Tas nozīmēja, ka šo pārmaiņu rezultātā nostiprinājās nomierināšanas politikas realizētāju pozīcijas britu valdībā. Baltijas valstīm tas nenāca par labu.

Savu Eiropas politiku Anglijai vajadzēja precizēt 1938. gada martā, kad Vācija pievienoja Austriju. Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm gaidīja britu impērijas reakciju uz šo Vācijas soli. Anglija diemžēl tālāk par oficiālu protestu un nosodījumu parlamentā negāja. Tiesa, N. Čemberlens 14. marta parlamenta sēdē paziņoja, ka Lielbritānija ir ieinteresēta Austrijas un pārējo Viduseiropas valstu pastāvēšanā, kā arī vispārējās Eiropas miera problēmās.⁸¹ Bet tas bija vājš mierinājums valstīm, kas orientējās uz Lielbritānijas aizstāvību un atbalstu.

Vēl skaidrāk Anglijas pozīciju šajā laikā atklāja ārlietu ministra vietnieka A. Kadogana dienasgrāmata. Austrijas anšlusa laikā viņš rakstīja: "Vai mums pašlaik vajadzīga nāvīga saķersšanās ar Vāciju? Domāju, ka mēs varam stāvēt no tās malā."⁸² Tomēr vairāk par nostāju Austrijas jautājumā Latviju interesēja Anglijas reakcija uz Polijas spiedienu pret Lietuvu. Polija to izdarīja laikā, kad Vācija sagrāba Austriju. Apspriežot šo jautājumu parlamentā, N. Čemberlens paziņoja, ka britu sūtnim Varšavā uzdots aicināt Polijas valdību atrisināt konfliktu ar Lietuvu mierīgā ceļā. N. Čemberlens noraidīja iespēju sasaukt Tautu Savienības Padomi šajā jautājumā vai arī izdarīt kaut ko Lietuvas labā.⁸³

1938. gada vasarā Latvija kārtējo reizi mēģināja risināt bruņojuma iepirkšanas problēmas Anglijā. Diemžēl arī šoreiz bija jāpiedzīvo vilšanās, jo Anglijas kara rūpniecība pildīja savas armijas pasūtījumu, kas strauji pieauga 30. gadu beigās. Anglijas atturībai bija arī politiski iemesli. Tā uzskatīja Baltijas valstis par potenciālu PSRS un Vācijas sadursmes rajonu un līdz ar to pieļāva iespēju, ka Baltijas valstis tuvākā laikā var nokļūt Vācijas vai PSRS iespaidu sfērā. 8. jūnijā ģenerālim Hartmanim bija saruna ar jauniecelto sūtni Č. Ordi. Tās laikā ģenerālis Hartmanis izvirzīja jautājumu par britu bruņojuma pārdošanu visām trijām Baltijas valstīm, kā arī par militārās sadarbības nostiprināšanu starp Latviju,

Lietuvu un Igauniju. Sarunas gaitā tika apspriests arī jautājums par britu militārās delegācijas sūtīšanu uz Baltijas valstīm.

L. Koljērs no *Foreign Office*, izvērtējot šīs sarunas, atzina, ka Latvijas armijas vadītāju ierosinājums nav slikts, bet tajā pašā laikā arī uzsvēra, ka tas nav nekas jauns. Britu militārās misijas bija apmeklējušas Baltijas valstis arī iepriekšējos gados, bet stāvoklis nebija tomēr uzlabojies. Viens no iemesliem, kas kavēja Baltijas valstu sadarbību militārajā jomā, bija pašu Baltijas valstu nevienprātība. L. Koljērs uzskatīja, ka 1938. gadā šī nevienprātība ir it kā mazinājusies un sadarbības iespējas palielinājušās.⁸⁴

Kaut cik lielāka skaidrība bruņojuma iegādes jautājumā iezīmējās 1938. gada augustā. Lielbritānijas Kara ministrija informēja *Foreign Office*, ka tai nav principiālu iebildumu pret ieroču un munīcijas pārdošanu Latvijai. Tomēr britu Kara ministrija arī norādīja, ka tūlītēju Latvijas un pārējo Baltijas valstu pieprasījumu pēc ieročiem nav iespējams apmierināt. To izskaidroja ar britu armijas pārbruņošanās programmu, kuru bija plānots pabeigt aptuveni 1942./1943. gadā. Baltijas valstu pieprasījuma ātrāka izpilde nebija reāla. Baltijas valstis aktīvi centās meklēt kaut kādus citus ceļus šī jautājuma risināšanā, galveno uzmanību tomēr pievēršot Anglijai (īpaši Latvijai).

1938. gada vasarā Latviju apmeklēja sens Baltijas valstu draugs, Anglijas – Baltijas biedrības aktīvists, konservatīvo partijas parlamenta deputāts A. Bosoms. Latvijas prese pozitīvi novērtēja šo vizīti un atzīmēja, ka A. Bosoms īpašu uzmanību pievērsis civilās aizsardzības stāvoklim Latvijā. Viņš solīja Latvijas valdībai palīdzēt. Sakarā ar pieaugošajiem kara draudiem tam bija zināma nozīme sabiedrības noskaņojuma stabilizēšanā. Nākošajā gadā britu valdība piekrita pārdot Latvijai apmēram 20 000 civilo gāzmasku.⁸⁵

Zināmā mērā veiksmīgi attīstījās Latvijas un Anglijas sadarbība kultūras un izglītības jomā. Londonā notika regulāras latviešu mākslinieku izstādes. Sūtnis K. Zariņš pat aicināja britu ārlietu ministru E. Halifaksu būt par izstādes organizēšanas komitejas goda viesi. Epizodiski sadarbojās arī augstskolas. Notika pasniedzēju un studentu apmaiņas. 1938. gada aprīlī Londonā viesojās arī slavenais T. Reitera koris, par kura koncertiem bija cildinošas atsauksmes presē. Rīgā sekmīgi darbojās Angļu institūts.

1938. gada otrajā pusē viena no dramatiskākajām starptautisko attiecību problēmām Austrumeiropā bija Čehoslovākijas – Vācijas attiecības, konkrēti – Vācijas prasības atdot tai Sudetu apgabalu. Eiropas mazās valstis atkal uzmanīgi sekoja lielvalstu reakcijai. Čehoslovākijas

stāvoklis bija traģisks. Demokrātiskās Rietumu valstis Francija un it īpaši Lielbritānija neizrādīja gatavību sniegt efektīgu palīdzību Čehoslovākijai. Tieši otrādi, Lielbritānija bija likusi Ā. Hitleram saprast, ka tai nav īpašu pretenziju pret Čehoslovākijas jautājuma nokārtošanu mierīgā ceļā un Sudetu apgabala atdošanu Vācijai.

Šāda Rietumu valstu politika veicināja tālāku Vācijas spiediena pieaugumu Baltijā. 1938. gada 1. septembrī Vācijas Ārlietu ministrijas Skandināvijas un Baltijas valstu nodaļas vadītājs V. Grundhers paziņoja Latvijas lietvedim E. Īgenbergam, ka pienācis laiks skaidri formulēt, kas militāra konflikta gadījumā būs neitrāls un kas nē. Viņš arī pievērsa Latvijas diplomāta uzmanību tam, ka līdzdalība Tautu Savienībā ir grūti savienojama ar neitralitātes politiku.⁸⁶

Latvijas neitralitātes politika

Notikumu attīstība 1938. gada otrajā pusē nostiprināja Latvijas valdībā pārliecību par nepieciešamību ātrāk deklarēt neitralitāti un atteikties no saistībām, ko tai uzliek Tautas Savienības Statūtu 16. pants.

*Reitera kora vienošanās Londonā 1938. gada aprīlī.
Pirmajā rindā no kreisās: H. Zariņa, T. Reiters un sūtnis K. Zariņš.*

Foto no grāmatas: A. Bērziņš. Kārlis Zariņš dzīvē un darbā.

Tiešām, 19. septembrī Latvijas pārstāvis Tautu Savienībā paziņoja, ka viņa valdība neuzskata sev par obligātu agresijas gadījumā doties neka-vējoties palīgā agresijas upuriem, bet lemt šo jautājumu katrā gadījumā individuāli. Latvija līdz ar to pati it kā atteicās no kolektīvās drošības sistēmas principa, ko tai teorētiski garantēja līdzdalība Tautu Savienībā. Šādus soļus Latvijas valdība bija spiesta spert sakarā ar starptautisko situāciju un tai draudzīgo lielvalstu pasīvo nostāju pret notikumu attīstību Austrumeiropā. N. Čemberlena braucieni uz Vāciju un tikšanās ar Ā. Hitleru Berhtesgadenā un Godesbergā 1938. gada 15. un 22. septembrī to vēl vairāk apliecināja.

Minhenes vienošanās galīgi nostiprināja Latvijas valdībā pārliecību par to, ka lielvalstu solījumiem nevar ticēt un ka sarežģītā situācijā Latvija nevar rēķināties ne ar kādu reālu palīdzību no Anglijas puses. Tādu uzskatu pareizību zināmā mērā apstiprināja arī britu ārlietu ministrs lords Halifakss vēstulē Anglijas sūtnim Francijā E. Pīpsam. 1938. gada 1. novembrī viņš rakstīja, ka esošajā situācijā jārēķinās ar Vācijas pārsvaru Centrālajā un Austrumeiropā. Anglijas stratēģiskais uzdevums pašlaik ir kopā ar Franciju uzturēt savu pārsvaru Rietumeiropā, Vidusjūras reģionā un Tuvajos Austrumos.⁸⁷ Līdz ar to var teikt, ka Minhenes vienošanās militāri politiskā ziņā vēl tālāk attālināja Latviju no Anglijas un lika Latvijai domāt par jaunu iespēju meklēšanu sava stāvokļa stabilizēšanai.

Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm uzskatīja, ka pastāvošajā situācijā pareizākais ceļš sava stāvokļa stabilizācijai ir meklējams neitralitātes politikā. 1938. gada maijā to deklarēja Somija, Zviedrija, Dānija un Norvēģija, bet jūlijā tām pievienojās arī Holande, Beļģija un Luksemburga. Sākās Eiropas mazo un vidējo valstu kurss uz neitralitāti. Tam oficiāli pievienojās arī Baltijas valstis. 1938. gada 3. decembrī neitralitāti proklamēja Igaunija, bet 21. – decembrī Latvija. Baltijas valstis cerēja, ka ar šādas politikas palīdzību tām izdosies izvairīties no iesaistīšanās konfliktā Vācijas vai PSRS pusē un tādā veidā saglabāt savu suverenitāti. Tā bija zināmā mērā piesegšanās ar neitralitāti, cerot, ka tā varētu kaut kā paglābt sevi no tuvojošās katastrofas. Tomēr šādā situācijā neatbildēts palika būtisks jautājums: kas garantēs Baltijas valstu neitralitāti? Mazās valstis, ņemot vērā viņu nenozīmīgos potenciālus, to reāli nevarēja izdarīt.

1938. gada 18. novembrī Rīgā visu triju Baltijas valstu ārlietu ministri K. Selters (Igaunija), St. Lozoraitis (Lietuva) un V. Munters parakstīja kopīgu protokolu par saskaņotu neitralitātes likumu īstenošanu. Tas laikam arī bija nozīmīgākais Baltijas valstu neitralitātes starptautiskais

garants, jo neviena lielvalsts, ieskaitot Angliju, šādas saistības neuzņēmās. Parakstot šo protokolu, Baltijas valstis arī vienojās nemainīt savus neitralitātes likumus bez savstarpējas saskaņošanas.⁸⁸

Lielbritānija tūlīt pēc Latvijas neitralitātes likuma pieņemšanas izvirzīja pret tiem virkni iebildumu. Britu vēstnieks Rīgā Č. Orde 1938. gada 25. novembrī iesniedza Latvijas Ārlietu ministrijā notu, kurā puda neapmierinātību par aizliegumu iebraukt Latvijas ostās apbruņotiem tirdzniecības kuģiem. Anglija iebilda arī par to, ka neitralitātes likums aizliedza kara lidmašīnām šķērsot tās gaisa telpu. Ar līdzīgām pretenzijām britu *Foreign Office* vērsās arī pret Skandināvijas valstu neitralitātes likumiem.

Anglijas Ārlietu ministrija 1939. gada maijā sāka ofensīvu pret Skandināvijas un Baltijas valstu neitralitātes likumiem. Plašus memorandus ar britu iebildumiem saņēma Zviedrija, Somija, Igaunija un 1. jūnijā arī Latvija. Lielbritānija bija neapmierināta ar Latvijas neitralitātes likuma 2. pantu, kas aizliedza iebraukt Latvijas teritoriālajos ūdeņos karojošo valstu kara kuģiem. Briti cēla iebildumus arī pret likuma 5. pantu, kas aizliedza karojošo valstu flotei iebraukt neitrālo valstu ostās, lai papildinātu pārtikas un kurināmā krājumus. Anglijas nepatiku izsauca arī likuma 13. pants, kas aizliedza Latvijā vākt ziņas par karojošo valstu karaspēka kustību.

Latvijas valdība britu puses iebildumus uzņēma ļoti nopietni. Notika konsultācijas ar Igauniju un citām valstīm, lai saskaņotu ieinteresēto valstu atbildes. 15. augustā Tieslietu ministrijā notika starpresoru apspriede (Ārlietu, Tieslietu, Kara, Iekšlietu u.c.). Tās laikā Tieslietu ministrijas pārstāvis N. Vīnzarājs, apspriežot angļu iebildumus, izteicās, ka tas "... ir starptautisko tiesību iztulkojums no angļu – sakšu doktrīnas vienpusīga viedokļa"⁸⁹.

Ārlietu ministrijas Baltijas nodaļas vadītājs V. Māsēns uzskatīja, ka esošajā situācijā lietderīgi būtu vilcināties ar atbildes iesniegšanu Anglijai. V. Māsēns savu viedokli pamatoja ar to, ka Latvijai vairāk vai mazāk gandrīz visos neitralitātes likuma jautājumos jākonsultējas ar Skandināvijas valstīm un Igauniju. Bet Skandināvijas valstis visos jautājumos centās neuzsākt polemiku ar Lielbritāniju un iespēju robežās atzīt tās iebildumus.⁹⁰ Sākoties Otrajam pasaules karam, Latvijas neitralitātes likums atkal izvirzījās attiecībās ar Angliju priekšplānā.

Jaunas Anglijas un Latvijas sarunas

Pašā 1938. gada nogalē nozīmīgākais notikums Anglijas un Latvijas attiecībās bija V. Muntera oficiālā vizīte Anglijā. V. Munters viesojās Anglijā no 5. līdz 11. decembrim. Pirms tam viņš bija apmeklējis Zviedriju

un Dāniju. Jau V. Muntera vizītes sagatavošanas gaitā *Foreign Office* Ziemeļu departamenta direktors L. Koljērs norādīja, ka galvenās apspriežamās problēmas varētu būt šādas: abu valstu tirdzniecības bilance, britu ogļu un koksja eksports, Latvijas importa licenču politika, kas bremzē brīvāku britu preču ieplūšanu.⁹¹ Skaidrs, ka Angliju tāpat kā iepriekšējos gados galvenokārt interesēja abu valstu ekonomisko attiecību problēmas un britu preču ieveduma paplašināšana Latvijā.

V. Munters tika pieņemts ļoti augstā līmenī. Jau vizītes pirmajā dienā viņam bija saruna ar valdības vadītāju N. Čemberlenu. Tās laikā V. Munteram tika norādīts, ka Anglija vēlas tirdzniecības bilances izlīdzsvarošanos un britu eksporta palielināšanos uz Latviju. Sarunas gaitā britu puse arī izteica nepatiku par importa kvotu samazināšanos britu precēm Latvijā, par to, ka tas runā pretī abu valstu tirdzniecības līguma garam. Lielbritānijas biznesa aprindas uztrauca arī Latvijas mēģinājumi palielināt savu kuģu skaitu, kas apkalpo pārvadājumus ar Angliju. Tas, pēc britu puses domām, radīja grūtības Anglijas kuģniecības sabiedrībām.⁹²

Uz Lielbritānijas valdības aicinājumiem iepirkt vairāk britu preču V. Munters paskaidroja, ka te zināma vaina jāuzņemas arī pašiem angļu tirgotājiem. V. Munters atzīmēja, ka ne visas britu firmas pilnībā izpilda Latvijas pasūtījumus, ka tās neizrāda vajadzīgo aktivitāti, ka britu izstrādājumu cenas ir augstākas nekā vidēji pasaules tirgū.

V. Munteru pieņēma arī ārlietu ministrs lords Halifakss, viņa vietnieks A. Kadogans, tirdzniecības padomes prezidents O. Stenlijs un citas augstas amatpersonas. Tā kā Latvijai ļoti aktuāls bija ieroču iepirkšanas jautājums, tad V. Munters arī apmeklēja Armstronga-Vikersa ieroču rūpnīcas un inspicēja vairākas britu zemūdenes. Tas bija Latvijas Valsts prezidenta K. Ulmaņa uzdevums, kurš domāja par Latvijas kara flotes pastiprināšanu, par jaunu zemūdeņu iepirkšanu.⁹³ Latvija cerēja rast šo jautājumu risināšanā atsaucību Anglijā.

8. decembrī V. Munters uzstājās ar plašu runu Anglijas – Baltijas biedrībā. Tajā viņš pievērsa lielu uzmanību Latvijas neitralitātes politikas izskaidrošanai, norādot, ka pašreizējos apstākļos Tautu Savienības mehānisms nav atbilstošs daudzu svarīgu politisku jautājumu risināšanai. Tādā situācijā Latvija kopā ar virkni citu valstu ir paziņojusi, ka Tautu Savienības Statūtu 16. pantu tā uzskata par fakultatīvu un turpmāk strikti pieturēsies pie neitralitātes politikas.⁹⁴

Nākošajā dienā, t.i., 9. decembrī V. Munteru pieņēma Lielbritānijas karalis Georgs VI. Šai sarunai bija formāls raksturs, bet tas tomēr liecināja par V. Muntera augsto prestižu Anglijā, kā arī par to, ka viņš tiek uzskatīts

par britiem labvēlīgi noskaņotu valstsvīru. Vizītes noslēgumā V. Munters uzstājās ar īsu uzrunu britu B.B.C. radioraidījumā. Viņš teica: “Es ļoti ceru, ka izcilās attiecības, kas pastāv starp Latviju un Lielbritāniju tirdzniecībā un kultūrā, turpinās paplašināties un skārs arī citas attiecību jomas.”⁹⁵

Lielbritānijas *Foreign Office* V. Muntera vizīti vērtēja pozitīvi. Arī sūtnis Rīgā Č. Orde savā pārskatā uz Londonu uzsvēra, ka vizīte liecina par abu valstu attiecību augsto līmeni. Viņš arī citēja izvilkumus no vācu avīzes “*Berliner Borsen – Zeitung*”, kas šajā sakarā rakstīja, ka V. Muntera vizīte Anglijā bijusi politiski nozīmīga un ļaujot konstatēt Latvijas ārpolitikas vēl ciešāku piesaistīšanos Anglijai.⁹⁶

17. decembrī par Anglijā gūtajiem iespaidiem V. Munters dalījās pārdomās ar K. Ulmani. Viņš pievērsa K. Ulmaņa uzmanību tam, ka Anglija un Francija drīzumā gatavojas sākt sarunas ar PSRS par kolektīvu rīcību agresijas gadījumā. Tas liecināja, ka kolektīvās drošības sistēmas ideja Rietumos vēl nebija galīgi mirusi. V. Munters arī uzsvēra, ka britu valdībai nav iebildumu pret Latvijas vēlēšanos noslēgt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju.⁹⁷

Britu zemūdene Rīgas ostā. 30. gadi.

Foto: KFFDA.

Polijas un Lielbritānijas savstarpējās palīdzības līgums un Latvija

Pieaugot jauna kara draudiem, pastiprinātu interesi par Baltijas valstīm sāka izrādīt arī Polija. Tās politikas pamatmērķis bija nepieļaut Baltijas valstu nonākšanu PSRS vai Vācijas ietekmes sfērā. Ļoti aktīvs šajā virzienā bija Polijas ārlietu ministrs J. Beks, kas izvirzīja plānu par neitrālo valstu savienības izveidi no Baltijas līdz Melnajai jūrai. Profesors A. Stranga tos novērtējis kā ambiciozus un neatbilstošus pastāvošajai realitātei.⁹⁸

Tiešām, Polijas ambīcijas 1930. gadu vidū bija vērā ņemamas, īpaši pēc tam, kad Francijas ārlietu ministrs L. Bartū nodēvēja Poliju par piekto lielvalsti Eiropā. Bet Polijas nelaime slēpās tajā apstākļī, ka viņas vēlēšanās spēlēt lielvaru neatbilda šīs valsts reālajām ekonomiskajām un militārajām iespējām. Ar to laikam var arī izskaidrot Francijas un Anglijas vienaldzību un zināmā mērā vēsumu pret Polijas blokomāniju, t.i., tās plāniem izveidot bloku no Baltijas līdz Melnajai jūrai.

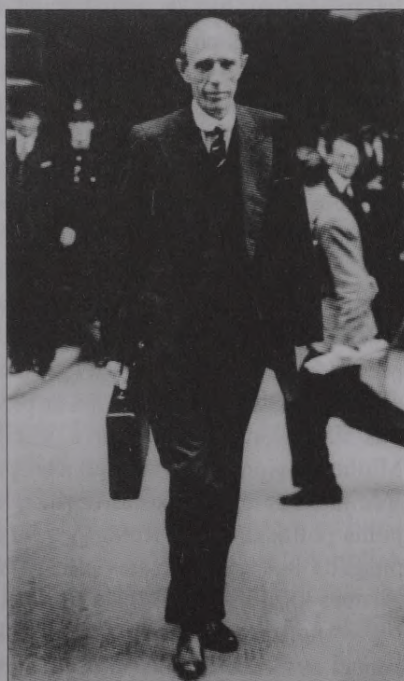
1938. gada vasarā J. Beks, izprotot situāciju, sāka zondēt iespējas Polijas plāniem piesaistīt Lielbritāniju. Sarunā ar britu vēstnieku Varšavā H. Kenardu viņš izteica priekšlikumu abām valstīm iesaistīties Baltijas reģiona drošības nostiprināšanā. Arī šoreiz Anglija ignorēja Polijas priekšlikumus. Lielbritānija 1938. gadā diezgan skeptiski izturējās pret priekšlikumiem uzņemties kādas saistības Austrumeiropā. N. Čemberlens šajā laikā meklēja vienošanās iespējas ar Vāciju, un Austrumeiropa šajā kontekstā varēja būt diskusiju objekts angļu – vācu sarunās. Arī Polijas sliktās attiecības ar Vāciju veicināja Lielbritānijas atturību.

1939. gada janvārī un februārī Polija kārtējo reizi mēģināja pievērst Anglijas uzmanību Baltijas problēmām. J. Beks pirms savas vizītes Londonā britu sūtnim Polijā izteica priekšlikumu abām valstīm pārrunāt sadarbību drošības nostiprināšanai Baltijā. J. Beks ne bez savtīgiem nolūkiem centās būt Baltijas valstu advokāts Londonā. Tomēr arī šoreiz J. Bekam bija jāpiedzīvo vilšanās. Anglijas ārpolitikā stratēģija nebija mainījusies.

1939. gada 31. martā Anglijas valdības vadītājs N. Čemberlens paziņoja, ka Lielbritānija un Francija sniegs Polijai visu iespējamo palīdzību, ja tā tiks apdraudēta. Tas bija pavērsiena sākums Anglijas politikā attieksmē pret Eiropu, kas liecināja, ka tā pakāpeniski aiziet no nomierināšanas politikas un sāk domāt par demokrātisko valstu sadarbību pret valstīm agresorēm. Drīz vien sekoja Anglijas garantijas Rumānijai un Francijai. Tā jau bija diplomātiska revolūcija Anglijas politikā Eiropas jautājumos.

J. Beka vizītes laikā Londonā no 4. līdz 6. aprīlim atkal tika pārrunāts Baltijas valstu garantiju jautājums. Polijas ārlietu ministrs, ņemot vērā sarežģīto starptautisko situāciju, īpaši Vācijas aktivitātes, ierosināja noslēgt divpusēju Anglijas – Polijas militāri politisko savienību. Šīs savienības ietvaros J. Beks ierosināja garantijas Baltijas valstīm, kas, pēc viņa domām, stimulētu šīs valstis izšķirties par pretošanos Vācijas augošajam spiedienam. Tomēr, neskatoties uz jaunajām tendencēm Lielbritānijas ārpolitikā, tā arī šoreiz principā ignorēja Baltijas problēmas.⁹⁹ Sarunu nobeiguma dokumentā Anglija vispārējās frāzēs apstiprināja apņemšanos apsvērt sadarbību Austrumbaltijas problēmu risināšanā. Savukārt J. Beks visur centās uzsvērt, ka Polija ies palīgā Baltijas valstīm.

Jauna fāze Anglijas – Polijas sarunās iestājās 1939. gada augusta sākumā, kad poļu vēstnieks Londonā E. Račinskis ziņoja uz Varšavu, ka Lielbritānija ir gatava parakstīt politisko līgumu. 10. augustā E. Račinskis iesniedza Polijas – Anglijas militārā līguma projektu, kas paredzēja, ka tas stāsies spēkā, ja tiks apdraudēta arī kāda no Baltijas valstīm. Britu ārlietu ministrs lords E. Halifakss savā atbildē norādīja, ka poļu projekts atšķiras no abu valstu ārlietu ministru 6. aprīļa vienošanās. Proti, J. Beks

*Eduards Halifakss –
Lielbritānijas ārlietu ministrs.
30. gadu beigas.*

Foto: KFFDA.

līgumā iekļāvis Latviju, Lietuvu un Igauniju, kuru stāvoklis tikai vispārīgi ticis apspriests, nevienojoties par kādām konkrētām saistībām.¹⁰⁰

A. Stranga uzskata, ka Baltijas valstis 1939. gada augustā būtu noraidījušas piedāvājumu iekļauties poļu – britu līgumā, saskatot tajā nopietnus draudus neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju. Latvija šajā laikā stingri pieturējās pie neitralitātes politikas un centās izvairīties no iesaistīšanās lielvalstu blokos vai savienībās. Latvija centās izbalansēt starp Vāciju un Padomju Savienību, kā arī “nekrist apkampienos” kādā pretvācu savienībā.¹⁰¹ Polijas – Anglijas savstarpējās palīdzības līgums tika parakstīts 1939. gada 25. augustā, kad bija izjukušas Lielbritānijas, Francijas un Padomju Savienības sarunas Maskavā. Bet arī tas praktiski neko nedeķa Baltijas valstu drošības nostiprināšanā.

Anglija un Baltijas garantiju jautājums triju lielvalstu sarunās Maskavā

1938. gada rudenī par vienu no pirmajiem “nomierināšanas” politikas upuriem kļuva Čehoslovākija. 28.–30. septembrī ar tiešu Lielbritānijas atbalstu Mīnhenē tika sasaukta Vācijas, Anglijas, Francijas un Itālijas vadītāju konference, kas pieņēma lēmumu izpildīt Vācijas nekaunīgo prasību un atdot tai daļu Čehoslovākijas republikas teritorijas – Sudetu apgabalu. Jāatzīmē, ka Eiropā tajā laikā vēl bija spēki, kas varēja apturēt Vācijas agresiju. Pašai Čehoslovākijai bija labi apmācīta un apbruņota – apmēram vienu miljonu vīru liela armija. Tai bija savstarpējās palīdzības līgums ar Franciju un Padomju Savienību. Francijas un Čehoslovākijas apvienotais karaspēks kopā ievērojami pārsniedza Vācijas armijas kopskaitu.¹⁰²

Neskatoties uz šādu spēku samēru, lielākā vai mazākā mērā arī Anglijas politikas rezultātā kopējā pretestības fronte Vācijai netika izveidota. Kolektīvās drošības politika cieta neveiksmi. Radās bīstams precedents starptautisko attiecību praksē, ko varēja atkārtot attiecībā pret citām valstīm. Austrumeiropā ar pieaugošām bažām gaidīja, kura valsts būs Vācijas nākamais upuris. Vācija nelika uz to ilgi gaidīt. Drīz pēc Mīnhenes vienošanās tā uzsāka propagandas kampaņu par to, lai iekļautu Vācijā visas tās Eiropas teritorijas, ko apdzīvo vācieši. Eiropai draudēja jauna politiskā krīze. Rūpīgi veidotā Mīnhenes sistēma sabruka nepilna pusgada laikā, nestājusies pilnībā spēkā. Čehoslovākijas pazušana no Eiropas kartes bija kārtējais Vācijas izaicinājums Anglijai.¹⁰³

Anglijas vadītāji 1939. gada sākumā ar bažām vēroja starptautiskās situācijas tālāku saasināšanos un agresīvo valstu atklāto nekaunību. Bija

pienācis laiks arī Anglijai spert kādus konkrētus soļus, kas precizētu tās nostāju jaunos apstākļos. Uz tiem arī nebija ilgi jāgaida. 1939. gada 31. martā Lielbritānija deva drošības garantijas Polijai. Aprīlī tādas pašas garantijas saņēma arī Grieķija un Rumānija, bet maijā – Turcija. Latvija kopā ar citām Baltijas valstīm gaidīja, ka arī attiecībā uz tām sekos kādi konkrēti lielās britu impērijas pasākumi. Bet Baltijas valstis bija spiestas piedzīvot vilšanos. 1938. gada nogalē somu maršala Mannerheima vizītes laikā Londonā lords Halifakss izteicās, ka britu impērija ir ieinteresēta Baltijas valstu pastāvēšanā un ir gatava tām palīdzēt, bet jāņem vērā, ka Lielbritānijai ir arī daudz citu problēmu.

Anglijas garantiju politika no militārā viedokļa nebija īpaši veiksmīga. Bija skaidrs, ka Anglijai būtu ļoti sarežģīti tieši iejaukties notikumu attīstībā Austrumeiropā un Baltijā. Garantijas no Anglijas puses vairāk bija mēģinājums neļaut Vācijai pilnīgi uzkundēties Dienvideiropā un Austrumeiropā. Tās arī liecināja, ka Lielbritānija domā par kādas kopīgas frontes veidošanu pret Vāciju. Neskatoties uz visiem “par” un “pret”, 1939. gada pavasarī britu garantiju politika atradās jaunā situācijā.¹⁰⁴

Anglija tomēr neplānoja kādu konkrētu militāru vai politisku palīdzību Baltijas valstīm. Baltijas reģions joprojām nebija tās stratēģisko interešu priekšplānā. Vienīgā britu ārpolitikas aktivitāte, kas skāra Baltiju, bija tās priekšlikums kopā ar Franciju un Padomju Savienību garantēt Polijas, Rumānijas, Somijas, Igaunijas un Latvijas drošību. Padomju Savienība, atbildot uz šo kopējo britu un franču priekšlikumu, savukārt 17. aprīlī ierosināja noslēgt triju valstu savstarpējās palīdzības līgumu uz pieciem vai desmit gadiem, kas paredzētu kopīgu visu Austrumeiropas valstu aizsardzību. Tādā veidā 1939. gada pavasarī sākās triju lielvalstu sarunas, kurās figurēja arī Baltijas valstis.

Latvijas valdību uztrauca šīs slepenās sarunas Maskavā, un tā jau pašā to sākumā izteicās pret triju lielvalstu garantijām, uzskatot to par darījumu uz Baltijas valstu rēķina. Č. Orde savā 1939. gada 15. aprīļa telegrammā lordam Halifaksam, atreferējot sarunu ar V. Munteru, rakstīja, ka Latvija nevēlas, lai Padomju Savienība, izmantojot šo garantiju mehānismu, iemarsētu Latvijā, apsteidzot Vāciju.¹⁰⁵

Vēl konkrētāk pret triju lielvalstu garantijām V. Munters izteicās sarunā ar lordu Halifaksu, kura notika 1939. gada 23. maijā. Viņš paziņoja: “Latvijai ir neuzbrukšanas līgums ar Krieviju, un pašlaik notiek sarunas par šādu līgumu ar Vāciju. Latvijai drīzumā būs neuzbrukšanas līgumi ar šīm divām lielvalstīm, un tas stiprinās un saglabās Latvijas neitralitāti.” V. Munters diezgan noteikti uzsvēra Halifaksam, ka kaut

kāda vienošanās starp Angliju, Franciju un PSRS nevar nodrošināt Baltijas valstis un to neitralitāti.¹⁰⁶

Līdzīgu nostāju Latvijai garantiju jautājumā ieņēma arī Igaunija. Britu konsuls Tallinā V. Galliens 27. aprīlī vēstulē Č. Ordem rakstīja, ka Igaunijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta vadītājs M. Kāasiks paziņoja, ka PSRS mērķis triju lielvalstu sarunās ir pavisam skaidrs – iegūt militāro protekciju pār Baltijas valstīm. V. Galliens rakstīja, ka atmosfēra Igaunijas valdošajās aprindās sakarā ar Maskavas sarunām ir nervoza un pastāv aizdomas, ka Igaunijas anglofilais kurss var mainīties.¹⁰⁷

Tā Baltijas valstu jautājums triju lielvalstu netiešajās sarunās (1939. gada aprīlis – jūnija pirmā puse) ieguva principiālu nozīmi. Padomju Savienība izvirzīja prasību atzīt tās īpašās politiskās intereses Baltijā. PSRS centās panākt no Anglijas un Francijas piekrišanu brīvi izlemt Baltijas valstīm sniedzamo garantiju laiku un formu, neatkarīgi no pašu šo valstu vēlēšanās. Francija principā deva piekrišanu šādām PSRS prasībām, atļaujot tai pašai izlemt, kad Baltijas valstis būs apdraudētas un kad tām nepieciešams sniegt palīdzību. Lielbritānija, kas arī vēlējās panākt vienošanos ar PSRS un tādā veidā stiprināt savas pozīcijas pret Vāciju, neskatoties uz laipošānu un zināmu piekāpšanos PSRS spiedienam, tomēr oficiāli nedeva piekrišanu PSRS militārajai protekcijai pār Baltijas valstīm.

1939. gada 16. maijā Londonā notika saruna starp Anglijas ārlietu ministra vietnieku R. Vansitartu un padomju sūtni Lielbritānijā – I. Maiski. Tās laikā I. Maiskis atkārtoja jau zināmās PSRS nostādnēs. Pirmkārt, Anglijai, Francijai un Padomju Savienībai ir tiesības sniegt jebkuru palīdzību Austrumeiropas valstīm – arī militāro, pat bez pašu garantējamo valstu piekrišanas. Otrkārt, garantējamo valstu skaitā tika nosauktas Latvija, Igaunija un Somija. R. Vansitarta mēģinājumi pierādīt, ka PSRS izvirzītie noteikumi nav pieņemami, nedeva nekādu rezultātu.¹⁰⁸

Lielbritānijas zināmu divkosību Maskavas sarunās parādīja lorda Halifaksa telegramma britu konsulam V. Gallienem Tallinā. 18. maijā viņš rakstīja: jācenšas pārliecināt Igauniju, ka ātrāka vienošanās panākšana Maskavas sarunās ir Baltijas valstu interesēs, jo tas mazinās arī PSRS agresijas briesmas šajā reģionā. Ja pēc līguma parakstīšanas PSRS apdraudētu Baltijas valstis, tad Anglija varētu iejaukties un atrunāt Padomju Savienību no šāda soļa.¹⁰⁹ Atbildot uz šādām lorda Halifaksa instrukcijām, britu sūtnis Rīgā Č. Orde ziņoja: "Igaunija vispār ir ļoti anglofila, bet es baídos, ka tagadējās aizdomas uz Angliju var ieviest zināmas pārmaiņas. Es būtu ļoti priecīgs, ja man tiktu dota informācija, kas ļautu nomierināt satrauktos prātus."¹¹⁰

26. maijā Anglija tālāk precizēja savu pozīciju Baltijas valstu jautājumā. Lorda Halifaksa memorandā britu sūtņiem Austrumeiropas valstīs bija norādīts, ka Anglijas pozīcija Maskavas sarunās pašreizējā situācijā ir sekojoša: "PSRS, Anglija un Francija var sniegt palīdzību apdraudētajām valstīm tikai pēc šo valstu pieprasījuma. Padomju Savienībai vienmēr jākonsultējas par šo palīdzību ar Franciju un Angliju. Anglijas valdība cer, ka šādi drošības pasākumi pilnīgi apmierinās ieinteresētās valdības, tajā skaitā arī Igauniju un Latviju, un pārliecinās tās, ka viņu brīvība nav apdraudēta."¹¹¹

1939. gada 5. un 7. jūnijā premjers N. Čemberlens parlamenta sēdē sniedza paziņojumu par Maskavas sarunu gaitu. Viņš tajā uzsvēra, ka Anglija un Francija sniegs palīdzību jebkurai Eiropas valstij, ja tā lūgs šādu palīdzību pret agresiju. Bet – N. Čemberlens uzsvēra – absolūti neiespējami ir uzspiest garantijas valstīm, kas tās negrib. Šajā sakarā viņš nosauca Latviju, Igauniju un Somiju.¹¹² Drīz vien Č. Orde informēja no Rīgas, ka V. Munters izteicis apmierinātību ar šādu Anglijas valdības pieeju garantiju jautājumā Baltijas valstīm.¹¹³

*Nevils Čemberlens –
Lielbritānijas
valdības vadītājs.
1937. – 1940.*

Foto: "PA" News Photo Library.

Latvija šajā laikā pa visiem iespējamiem kanāliem mēģināja pārliecināt Angliju, ka tā nevēlas saņemt lielvalstu garantijas. 12. jūnijā pie britu ārlietu ministra ieradās Latvijas sūtnis K. Zariņš un iesniedza tam notu. Tajā bija uzsvērts, ka Latvijas valdība vēlreiz atgādina Anglijai, ka tā pati aizsargās savu neatkarību un neitralitāti un ka tās realizētā neitralitātes politika padara nevēlamas jebkādas garantijas. Notas nobeigumā bija uzsvērts, ka Latvijas valdība, nezinot Maskavas sarunu tālāko gaitu, tomēr cer, ka Anglija nepieļaus rīcību, kuru varētu interpretēt kā draudus Latvijas suverenitātei un drošībai.¹¹⁴

Tajā pašā laikā no 1939. gada 15. jūnija līdz 2. augustam Maskavā notika tiešās politiskās sarunas starp Anglijas, Francijas un PSRS pārstāvjiem. Tiešās sarunas līdzīgi netiešajām bija neefektīvas un gausas. Triju lielvalstu vidū nebija uzticības. Viens sarunu partneris centās it kā pārspēt otru iesniedzamo formulējumu samākslotībā un aizplīvurotībā. Sarunas it kā notika vienos vārtos. Aizvien jaunas un jaunas prasības izvirzīja PSRS, bet Anglija un Francija savukārt bija spiestas laipot un piekāpties.

Šo sarunu posmu ievadīja Anglijas un Francijas 15. jūnijā iesniegtie priekšlikumi. Tie gan nesaturēja nekā principiāli jauna. Rietumu lielvalstis arī tagad uzskatīja, ka Igaunijai, Latvijai un Somijai nevar tikt piešķirtas t.s. automātiskās garantijas agresijas gadījumā (līguma 1. panta 3. paragrāfs). Priekšlikumi paredzēja, ka PSRS, Anglija un Francija sniegs cita citai palīdzību, ja kāda no tām tiks ierauta militārā konfliktā ar noteiktu Eiropas lielvalsti (domāta – Vācija).¹¹⁵

Latvijas un pārējo Baltijas valstu nostāja drošības garantiju jautājumā šajā laikā bija maz mainījusies. Tās centās visur uzsvērt savu neitralitātes politiku. Latvijas Ārlietu resora vadītāji vienmēr akcentēja nepieciešamību palikt ārpus lielvalstu spēlēm un kombinācijām, neiesaistoties naidīgos blokos vai savienībās. 22. jūnijā Baltijas valstu sūtņi ieradās britu vēstniecībā Maskavā un izteica satraukumu par to, ka Lielbritānija un Francija līguma labā ir gatavas ziedot Baltijas valstu neatkarību.¹¹⁶

1939. gada 27. jūnijā britu sūtnis Maskavā V. Sīds iesniedza kārtējos Anglijas priekšlikumus triju lielvalstu sarunās par savstarpējās palīdzības līgumu. Lielbritānija šoreiz paziņoja, ka tā piekrīt, lai agresijas gadījumā visas trīs lielvalstis palīdzētu cita citai, kā arī tām vienpadsmīt kaimiņvalstīm, kuru pastāvēšanu vēlas aizstāvēt. Padomju Savienībai it kā tika dotas tiesības izšķirt, kad un kāda valsts tiks apdraudēta. Latvijas sūtnim Londonā K. Zariņam tika izskaidrota jauno britu priekšlikumu

būtība. Kārtējo reizi angļu puse mierināja Latviju, ka tā nav būtiski mainījusi savu nostāju.¹¹⁷

Bet diemžēl notikumu gaita Maskavā nevirzījās Baltijas valstīm labvēlīgā virzienā. Anglija un Francija, cenšoties nepieļaut PSRS un Vācijas tuvināšanos, piekopa laipošanas un pakāpeniskas piekāpšanās politiku. Baltijas valstu diplomātiskais spiediens uz Londonu sarunu laikā bija būtisks. Ārlietu ministrs V. Munters un sūtnis K. Zariņš vairākkārt britu pārstāvjiem izklāstīja Latvijas pozīciju, uzsverot uzticību neitralitātes politikai un nevēlēšanos saņemt vienpusējas PSRS garantijas. Vairākkārtēji Latvijas, Lietuvas un Igaunijas demarši Londonā un Anglijas un Francijas vēstniecībās Maskavā deva zināmus rezultātus. Anglijas un Francijas nostāja nekļuva pilnīgi kapitulantiska.

Bet uz Angliju spiedienu izdarīja ne tikai Baltijas valstis, bet arī PSRS. 30. jūnijā britu sūtnis Maskavā V. Sīds nosūtīja uz Londonu telegrammu sakarā ar A. Ždanova rakstu "Pravdā". Viņš uzsvēra, ka PSRS atklāti kritizē Anglijas un Francijas pozīciju Maskavas sarunās. Īpaši nepieņemama padomju pusei ir Anglijas atsaukšanās uz Baltijas valstu nevēlēšanos pieņemt garantijas. V. Sīds rakstīja, ka padomju puse draudot ar sarunu sarežģīšanos un pat izjukšanu.¹¹⁸

Jūlija sākumā PSRS Maskavas sarunās izvirzīja formulu "par garantiju piešķiršanu Baltijas valstīm t.s. netiešās agresijas" gadījumā. Tas vēl vairāk satrauca Baltijas valstis. Šāda vienošanās ieviešanu Baltijas valstu iekšējās lietās padarītu vēl vienkāršāku. Ne velti lords Halifakss telegrammā V. Sīdam 6. jūlijā rakstīja, ka "mēs nevaram piekrist PSRS formulējumam par "netiešo agresiju", mēs te esam vienādās pozīcijās ar Baltijas valstīm."¹¹⁹

Diskusiju laikā par "netiešās" agresijas formulu Baltijas valstis nāca klajā ar kārtējo demaršu. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas sūtni Londonā iesniedza *Foreign Office* notas, kurās uzsvēra, ka tās vispār nevēlas tikt pieminētas triju lielvalstu savstarpējās palīdzības līgumā. Latvija arī sāka zondēt iespējas triju Rietumu lielvalstu garantijām piesaistīt Vāciju. Tā gan pret šādiem priekšlikumiem izturējās atturīgi.¹²⁰ Arī ārlietu ministrs V. Munters intervijā britu laikrakstam "The Times" uzsvēra, ka Latvija nevēlas garantijas, jo tās tikai reducētu valsts neatkarību.

6. jūlijā telegrammā uz Rīgu lords Halifakss informēja Č. Ordi par to, ka pie viņa bija ieradies Igaunijas sūtnis Londonā Šmits un izteicies, ka Padomju Savienība droši vien mēģinās saskatīt kaut ko jaunu Baltijas valstu nesen noslēgtajos neuzbrukšanas līgumos ar Vāciju. Šmits izteica minējumu, vai tikai Padomju Savienība uz tā rēķina nemēģinās izdarīt

spiedienu uz Angliju. Halifakss atzīmēja: "Igaunijas sūtnis izteica bažas, ka šādos apstākļos Anglijas pozīcija Maskavas sarunās Baltijas valstu jautājumā varētu palikt vājāka."¹²¹

Tā tas zināmā mērā arī notika. V. Galliens, Anglijas pārstāvniecības vadītājs Tallinā, sarunā ar Igaunijas ārlietu ministru K. Selteru izteicās, ka "Igaunija ir nepateicīga un velti uzbrūk Anglijai, sagādājot tai grūtības Maskavas sarunās". V. Galliens arī aizrādīja, ka Igaunijas neitralitātes politika vairs nav objektīva, jo tā diezgan atklāti liek manīt, ka piekristu Vācijas palīdzībai pret Krievijas agresiju, bet atteiktos no Padomju Savienības palīdzības Vācijas agresijas gadījumā. Anglijas pārstāvis, nobeidzot sarunu ar K. Selteru, uzsvēra: "Tā jau nav vairāk bezpartijiska neitralitāte un var dot Padomju Savienībai pamatu apgalvot, ka Igaunija nav kompetenta izlemt, kad tai vajadzīga palīdzība. Tās politika ir provāciska. To pierāda nesenās Vācijas sauszemes bruņoto spēku ģenerālštāba priekšnieka Fr. Haldera un izlūkdienesta vadītāja V. Kanarisa vizītes Igaunijā."¹²²

Neskatoties uz šādu Anglijas pretpiedienu, tā tomēr respektēja Baltijas valstu nostāju. To apliecināja britu valdības vadītāja N. Čemberlena oficiālais paziņojums 10. jūlijā. Arī britu parlamenta debašu laikā par ārpolitikas jautājumiem ārlietu ministra vietnieks R. Batlers 31. jūlijā paziņoja, ka Anglija neatbalstīs PSRS pozīciju, kas virzīta uz Baltijas valstu neatkarības ierobežošanu.¹²³

Tā ar lielākām vai mazākām svārstībām Anglija Maskavas politisko sarunu laikā tomēr respektēja Baltijas valstu protestus un nepiekrita PSRS formulai par obligātu garantiju sniegšanu bez šo valstu piekrišanas gan tiešas, gan tā saucamās netiešas agresijas gadījumā. Tā zināmā mērā bija Baltijas valstu uzvara, kurā galveno lomu laikam gan spēlēja nevis šo valstu protesti, bet gan Anglijas pašas globālās intereses, kas neparedzēja pilnīgi brīvu roku piešķiršanu Padomju Savienībai Austrumeiropā, tajā skaitā arī Baltijā. Latvija un Igaunija vairākkārt uzsvēra, ka tās ir pateicīgas Anglijai par viņu pozīciju izpratni un atbalstu. Baltijas valstis saprata, ka Lielbritānija tomēr ir būtisks stabilitātes faktors, kaut arī tās politika ne vienmēr bija konsekventa.

Arī militāro sarunu laikā, kas notika starp trijām lielvalstīm no 1939. gada 12. līdz 23. augustam, izvirzījās jautājums par PSRS karaspēka ielaišanu Polijā un Baltijas valstīs. PSRS izteica priekšlikumu, ka, sākoties militārajam konfliktam, Anglijas un Francijas jūras eskadrai jāielaužas Baltijas jūrā. Ar Igaunijas un Latvijas valdību piekrišanu jāokupē Ālandu salas, kā arī Hanko, Pērnavas un Ainažu ostas. Baltijas valstu pozitīvas

nostājas gadījumā arī PSRS kara kuģi varētu piedalīties šajā akcijā. Savukārt Anglija paziņoja, ka tas vispirms ir politisks jautājums un ka bez šo valstu piekrišanas vienošanās nevar tikt sasniegta.¹²⁴ Tātad arī šoreiz demokrātiskās Rietumu valstis nepiešķīra Padomju Savienībai tiesības brīvi rīkoties Baltijā. Bet tam šajā laikā vairāk nebija principiāla nozīme, jo šādas tiesības Padomju Savienība ar 23. augusta līgumu saņēma no Vācijas. Baltijas valstis pēc bēdīgi slavenā Molotova-Ribentropa pakta tika iekļautas PSRS interešu sfērā. PSRS no Vācijas bija saņēmusi to, ko tā tīkoja saņemt Maskavas sarunu laikā no Anglijas un Francijas – kontroles tiesības pār Baltiju.

1939. gada notikumu atbalsis

Demokrātiskās Rietumu valstis ar satraukumu sekoja Padomju Savienības un Vācijas soļiem pēc 23. augusta līguma parakstīšanas. Reālistiski domājošie Anglijas politiķi V. Čērčils, L. Emerī, A. Īdens uzskatīja, ka Vācija ir ievērojami nostiprinājusi savas pozīcijas un ieguvusi sev jaunu sabiedroto arī Austrumos – Padomju Savienību. Ā. Hitlers tagad varēja sākt karu vienā frontē. Britu premjers N. Čemberlens un ārlietu ministrs E. Halifakss uzskatīja, ka šādā situācijā jāturpina stiprināt Rietumu valstu vienoto fronti pret Vāciju. N. Čemberlens arī uzsvēra, ka Lielbritānija izpildīs savas saistības.

Rietumu valstu diplomāti centās brīdināt Baltijas valstis par Molotova-Ribentropa pakta slepenā protokola konsekvencēm. Francijas sūtnis Latvijā Ž. Tripjē pastāstīja V. Munteram, ka Baltijas valstis nodotas PSRS iespaidu sfērā un ka tuvākajā laikā tās tiks okupētas. Tomēr Latvijas valdība uz šiem brīdinājumiem nereaģēja. Latvija cerēja uz savu neitralitāti un apgalvoja, ka tai ir labas attiecības gan ar Vāciju, gan ar Padomju Savienību.

Latvijas un Lielbritānijas ekonomisko attiecību jomā pašā pirmskara situācijā pastāvēja jau iepriekšminētās problēmas. Anglija pārmeta Latvijai pārāk lielo Vācijas ietekmi tās ārējā tirdzniecībā. Pirmskara krīzes apstākļos Vācija uzskatīja Baltijas valstis par vērā ņemamām pārtikas produktu un lauksaimniecības izejvielu piegādātājām. Vācijas īpatsvars Latvijas importā apskatāmajā laikā jau bija divas reizes lielāks nekā Anglijai. Britu konsuls Igaunijā V. Galliens uzskatīja, ka Vācijas valdība, lai iegūtu pārsvaru pār Angliju, Baltijas valstu ārējā tirdzniecībā izmanto subsīdiju politiku. Protī, par Baltijas valstu precēm Vācijas tirgū tika maksāta augstāka cena nekā Anglijā. Balstoties uz šo subsīdiju politiku,

Vācija arī centās pārdot savas preces šīm zemēm par mazliet zemāku cenu nekā pasaules līmenī, tādā veidā stimulējot importu no Vācijas. Pēc V. Galliena domām, Vācija, mākslīgi subsidējot tirdzniecību ar Baltijas valstīm, piemaksāja atsevišķām preču grupām 10 % – 40 % no to caurmēra cenu līmeņa.¹²⁵

Anglijas valdība turpināja atbalstīt arī britu kultūras aktivitātes Baltijas valstīs. Tā labvēlīgi skatījās uz Anglijas – Baltijas biedrības darbību, veicināja studentu, pasniedzēju un kultūras darbinieku apmaiņu. Britiem zināmā mērā glaimoja tas, ka Baltijas valstu skolās oficiālā svešvaloda bija angļu valoda. Notika arī abu valstu mākslas izstāžu apmaiņa. Tā, piemēram, 1939. gada maijā Londonas Karaliskajā britu arhitektūras institūtā tika sarīkota Latvijas mākslinieku darbu izstāde. Tā noritēja ar labiem panākumiem. Izstādes prestižu vairoja tas, ka Anglijas ārlietu ministrs – lords Halifakss piekrita būt par tās goda viesi numur viens. Tallinā angļu valodā tika izdots laikraksts "*Baltic times*", kas arī veicināja angļu kultūras izplatību Baltijā.¹²⁶

Mākslas izstādes rīcības komiteja Londonā 1939. gadā. Pirmajā rindā no kreisās: H. Zariņa, K. Zariņš, E. Bosoma; otrajā rindā no kreisās: sers Alfrēds Bosoms, sers Sesils Harkorts-Smits un ģenerālis A. Berts.

Foto no grāmatas: A. Bērziņš. Kārlis Zariņš dzīvē un darbā.

1939. gada rudenī pēc bēdīgi slaveno PSRS – Vācijas līgumu parakstīšanas un Otrā pasaules kara sākšanās arī Anglijas un Latvijas attiecībās sākās pēdējais posms. Tām bija raksturīgas jaunas iezīmes, kuras galvenokārt noteica būtiskas izmaiņas starptautiskajā situācijā. Baltijas valstis visvairāk skāra PSRS kara bāzu ierīkošana Igaunijā, Latvijā un Lietuvā kā arī kara sākums starp Rietumu demokrātiskajām valstīm un Vāciju. Šajā situācijā Lielbritānija saprata, ka Baltijas valstis militāri politiskā un arī saimnieciskā plāksnē pāriet PSRS ietekmes sfērā un kļūst par tās paklausīgiem vasaļiem. Vēl līdz Otrā pasaules kara sākumam Lielbritānija diezgan vienaldzīgi noraudzījās uz Baltijas valstīm un to neaizsargātību sarežģītajā situācijā, uzskatot, ka šīs valstis būs Vācijas un PSRS sadursmju objekts. Sākoties karam, šī līnija kļuva vēl izteiktāka, kas liecināja, ka Lielbritānija ir gatava vēl radikālākām izmaiņām Baltijas valstīs. To apstiprināja 1940. gada vasaras notikumi šajā reģionā.

Atsauces

- 1 R. W. Seton – Watson. *Britain And Dictators. A Survey of Post – War British Policy.* – New York, 1968. – P. 317.
- 2 J. Whitwell. *British Agent.* – London, 1966. – P. 58–59.
- 3 J. Rothschild. *East Central Europe Between The Two World Wars.* – Seattle and London, 1974. – P. 377.
- 4 Bonds Br. *British Military Policy Between The Two World Wars.* – Oxford, 1980. – P. 225–229.
- 5 Whitwell J. *British Agent.* – P. 51.
- 6 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 578. lpp.
- 7 Porter B. *Britain, Europe And The World 1850–1982. Delusions Of Grandeur.* – London, 1983. – P. 104–105.
- 8 LVVA, 1313 f., 1. apr., 132. l., 126. lp.
- 9 Arnstein W. *Britain Yesterday And To Day: 1830 To The Present.* – London, 1983. – P. 301–303.
- 10 Kaiser D. *Economic Diplomacy And The Origins Of The Second World War. Germany, Britain, France And Eastern Europe 1930–1939.* – New Yersey, 1980. – P. 172–173.
- 11 Kaiser D. *Economic Diplomacy.* – P. 173.
- 12 Public Record Office. *Foreign Office* – 371, 20308. N 855/427/59 (turpmāk PRO.FO.).

- 13 Kaiser D. *Economic Diplomacy*.. – P. 323.
- 14 Kaiser D. *Economic Diplomacy*.. – P. 91.
- 15 *Statistical Abstract For The United Kingdom For Each Of The Fifteen Years 1913 and 1924 to 1937*. – London, 1939. – P.374–383.
- 16 Kaiser D. *Economic Diplomacy*.. – P. 99.
- 17 PRO.FO. – 371., 20308. N 612/427/59.
- 18 Turpat. – N 2353/427/59.
- 19 Turpat. – N 546/427/59.
- 20 *The Times*. – 1936. – 25 January.
- 21 PRO.FO. – 371., 20311. N 1848/975/59.
- 22 Turpat.
- 23 Turpat. – N 2215/975/59.
- 24 *The Times*. – 1936. – 20 March.
- 25 *Daily Mail*. – 1936. – 20 March.
- 26 PRO.FO. – 371., 20311. N 1387/1387/59.
- 27 Turpat. – N 2210/1387/59.
- 28 Turpat. – N 978/978/59.
- 29 Turpat. – 20309. N 3087/427/59.
- 30 Turpat.
- 31 Turpat.
- 32 LVVA, 1313. f., 1. apr., 169. l., 134. lp.
- 33 Turpat. – 137. lp.
- 34 Turpat. – 162. lp.
- 35 Turpat. – 163. lp.
- 36 PRO.FO. – 371., 20311. N 3616/975/59.
- 37 *The Financial Times*. – 1936. – 31 July.
- 38 *Timber Trade Journal*. – 1936. – 8 August; *Morning Post*. – 1936. – 7 August.
- 39 LVVA, 1313. f., 1. apr., 169. l., 48. lp.
- 40 Turpat. – 13. lp.
- 41 Turpat. – 16. lp.
- 42 *The Times*. – 1936. – 10 August.
- 43 PRO.FO. – 371., 20309. N 5044/427/59.
- 44 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 579. lpp.
- 45 LVVA, 6824. f., 1. apr., 376. l., 112.–113. lp.
- 46 PRO.FO. – 371., 20309. N 5044/427/59.
- 47 Turpat. – 20308. N 4845/3141/59.
- 48 *Documents On British Foreign Policy. 1919 – 1939. Second Series. Vol.17*. – London, 1979. – P. 790–791.

- 49 Taylor A. *English History. 1914–1945.* – Oxford, 1982. – P. 474.
- 50 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 580. lpp.
- 51 *Documents On British Foreign Policy. 1919–1939. Second Series. Vol.18.* – London, 1980. – P. 968–970.
- 52 *Documents On British Foreign Policy. 1919–1939. Second Series. Vol.18.* – P. 616.
- 53 *Documents On British Foreign Policy. 1919–1939. Second Series. Vol.18.* – P. 770.
- 54 *Jaunākās Ziņas.* – 1937. – 20. maijā.
- 55 *Documents On British Foreign Policy. 1919–1939. Second Series. Vol.18.* – P. 909.
- 56 *Documents On British Foreign Policy. 1919–1939. Second Series. Vol.19.* – London, 1982. – P. 580–581.
- 57 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 580. lpp.
- 58 PRO.Fo. – 371., 21055. N 2552/66/59.
- 59 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 580. lpp.
- 60 *Jaunākās Ziņas.* – 1937. – 19. maijā.
- 61 *Turpat.* – 22. maijā.
- 62 *Turpat.* – 13. apr.
- 63 *Parliamentary Debates. House Of Commons. Fifth Series. Vol. 324.* – col. 259.
- 64 *Daily Telegraph.* – 1937. – 29 May.
- 65 *The Times.* – 1937. – 29 May.
- 66 *Jaunākās Ziņas.* – 1937. – 2. jūn.
- 67 *Rīts.* – 1937. – 6. jūn.
- 68 *The Economist.* – 1937. – June 29, vol. 127. – P. 502.
- 69 *Rīts.* – 1937. – 30. jūn.
- 70 *Jaunākās Ziņas.* – 1937. – 1. jūl.
- 71 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 582. lpp.
- 72 *Jaunākās Ziņas.* – 1937. – 24. jūl.
- 73 LVVA, 2574. f., 4 apr., 6849. l, 72.–73. lp.
- 74 Kaiser D. *Economic Diplomacy.* – P. 326–327.
- 75 *Documents On British Foreign Policy. 1919–1939. Second Series. Vol.19.* – London, 1982. – P. 545–573.
- 76 Kaiser D. *Economic Diplomacy.* – P. 195.
- 77 LVVA, 1313. f., 1. apr., 119. l, 2. lp.
- 78 Porter B. *Britain, Europe And The World. 1850–1982. Delusions Of Grandeur.* – London, 1983. – P. 105.
- 79 Whitwell J. *British Agent.* – P. 78.

- 80 *The Times*. – 1938. – 23. febr.
- 81 Andersons E. Latvijas vēsture. *Ārpolitika I.* – 582. lpp.
- 82 Cadogan A. *The Diaries Of sir Alexander Cadogan. 1938–1945.* – London, 1971. – P. 62.
- 83 *Parliamentary Debates. House Of Commons. Fifth Series. Vol. 333.* – cob.583.
- 84 Andersons E. Latvijas vēsture. *Ārpolitika I.* – 584. lpp.
- 85 PRO.FO. – 371., 23605. N 2167/381/59.
- 86 Andersons E. Latvijas vēsture. *Ārpolitika II.* – Stokholma, 1984. – 16. lpp.
- 87 *Documents On British Foreign Policy. 1919–1939. Third Series. Vol.3.* – London, 1950. – P. 251–252.
- 88 Andersons E. Latvijas vēsture. *Ārpolitika II.* – 29. lpp.
- 89 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika.. – 346. lpp.
- 90 Turpat. – 346. lpp.
- 91 LVVA, 1313. f., 1. apr., 169. l., 64.–65. lp.
- 92 PRO.FO. – 371., 23606. N 604/604/59.
- 93 Andersons E. Latvijas vēsture. *Ārpolitika II.* – 30. lpp.
- 94 LVVA, 1313. f., 1. apr., 169. l., 8.–13. lp.
- 95 Turpat. – 1.–3. lpp.
- 96 PRO.FO.–371., 23606. N 604/604/59.
- 97 Andersons E. Latvijas vēsture. *Ārpolitika II.* – 31. lpp.
- 98 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika.. – 188. lpp.
- 99 *Documents On British Foreign Policy 1919 – 1939. Third Series. Vol. 5., 1939.* – London, 1952. – P. 49.
- 100 *Documents On British Foreign Policy 1919–1939. Third Series. Vol.6., 1939.* – London, 1953. – P. 656, 699.
- 101 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M., Latvijas ārpolitika.. – 193. lpp.
- 102 Zunda A. Draudošā kara atbalsis Latvijā // *Skolotāju Avīze.* – 1988. – 5. okt.
- 103 Turpat.
- 104 Zunda A. Baltijas valstis 1939. gada samezglojumos // *Izglītība.* – 1990. – 28. febr.
- 105 *Documents On British Foreign Policy. 1919 – 1939. Third Series. Vol.5.* – London, 1952. – P. 214.
- 106 *Documents On British Foreign Policy. 1919 – 1939. Third Series. Vol.5.* – P. 648–649.
- 107 Turpat. – P. 349–350.
- 108 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M., Latvijas ārpolitika.. – 258. lpp.

- 109 *Documents On British Foreign Policy 1919–1939. Third Series. 1939. Vol.5. – London, 1952. – P. 590.*
- 110 Zunda A. Anglija un Baltijas valstis 1939. gada samezglojumos // *Izglītība. – 1990. – 28. febr.*
- 111 *Documents On British Foreign Policy 1919–1939. Third Series, 1939., Vol.5. – P. 689.*
- 112 *Parliamentary Debates. House Of Commons. Fifth Series. Vol.348. – London, 1939. – col. 11–12.*
- 113 *Documents On British Foreign Policy 1919 – 1939. Third Series. Vol.5. – P. 767.*
- 114 *Documents On British Foreign Policy. 1919 – 1939. Third Series., Vol.6. – London, 1953. – P. 48–49.*
- 115 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M., *Latvijas ārpolitika.. – 266. lpp.*
- 116 Zunda A. Anglija un Baltijas valstis 1939. gada samezglojumos // *Izglītība. – 1990. – 28. febr.*
- 117 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M., *Latvijas ārpolitika.. – 267. lpp.*
- 118 *Documents On British Foreign Policy 1919–1939. Third Series. 1939., Vol.6. – London, 1953. – P. 48–49.*
- 119 Turpat. – P. 280.
- 120 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M., *Latvijas ārpolitika.. – 269. lpp.*
- 121 *Documents On British Foreign Policy 1919–1939. Third Series. 1939., Vol.6. – London, 1953. – P. 281–282.*
- 122 Zunda A. Anglija un Baltijas valstis 1939. gada samezglojumos // *Izglītība. – 1990. – 28. febr.*
- 123 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M., *Latvijas ārpolitika.. – 271. lpp.*
- 124 *Documents On British Foreign Policy. 1919–1939. Third Series. 1939. Vol.6. – London, 1953. – P. 762–763.*
- 125 PRO.FO. – 371., 23607. N 960/960/59.
- 126 Turpat. – 23606. N 851/851/59.

4. nodaļa

ANGLIJAS POLITIKA BALTIJĀ UN LATVIJA OTRĀ PASAULES KARA SĀKUMA POSMĀ (1939 – 1940)

Sākoties Otrajam pasaules karam, Anglijas un Latvijas attiecībās parādījās virkne jaunu problēmu. Tradicionālais, gadiem ilgi pastāvējušais abu valstu attiecību mehānisms bija nopietni apdraudēts. Latvija zināmā mērā bija nonākusi starptautiskā izolācijā. Tai kopā ar pārējām Baltijas valstīm sarežģītajos apstākļos bija mazas manevrēšanas iespējas. Jau 1938. gada beigās Baltijas valstis bija pasludinājušas absolūtu neitralitāti. Nākošā gada vasarā tās bija atteikušās no Anglijas, Francijas un PSRS garantijām, kā arī noslēgušas neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Baltijas valstu vienīgais starptautiskais aizsegs bija Tautu Savienība un Baltijas Antante, pie tam pēdējā bija savienība bez sabiedrotajiem. Baltijas Antantes valstu savstarpējās domstarpības bija tik lielas, ka šī savienība nedeļa nekādu praktisku labumu. Situāciju vēl tālāk sarežģīja PSRS – Vācijas 1939. gada augusta – septembra līgumi. Tie faktiski nodeva Baltijas valstis PSRS ietekmes sfērā. Tāpēc, sākoties Otrajam pasaules karam, Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm pakāpeniski nonāca Padomju Savienības militāri politiskās ietekmes sfērā, kādu laiku vēl saglabājot saimnieciskas un diplomātiskas saites ar Vāciju un citām Rietumu valstīm.

Anglijas – Polijas 1939. gada 25. augusta līgums

Pēc Vācijas iebrukuma Polijā tās valdība lūdza Lielbritāniju sniegt visu iespējamo palīdzību, vadoties pēc abu valstu 1939. gada 25. augusta līguma. Lielbritānija kopā ar Franciju 1939. gada 3. septembrī pieteica karu Vācijai. Pēc angļu vēsturnieka Dž. Haidena domām, tas liecinājis par to, ka Lielbritānijai bijušas nozīmīgas intereses arī Baltijas reģionā.¹ Savukārt cits britu vēsturnieks – profesors P. Salmons no Ņūkastles universitātes apgalvo tieši pretējo: 1939. gadā Lielbritānija bija atstājusi novārtā savas stratēģiskās intereses Baltijā.² Līdzīgās domās ir arī poļu

pētnieks M. Nureks, kas atzīst, ka Polijas – Anglijas savstarpējās palīdzības līgums nebija mainījis britu stratēģiju Baltijā. Anglija nedomāja uzņemties kādas politiskas vai militāras saistības Baltijas valstu drošības garantēšanai. Vēl vairāk – Anglijas valdība pat uzskatīja, ka stāvoklis Baltijas reģionā nevar jūtami ietekmēt tās drošību.³

Šo triju vēsturnieku polemikā tuvāks patiesībai nenoliedzami ir P. Salmons un M. Nureks, jo, kā rāda Lielbritānijas Ārlietu ministrijas oficiālie dokumenti, kas atrodami Londonas *Public Record Office* (Britu valsts arhīvs), Anglija nedz 1939.–1940. gadā, nedz arī iepriekš nekad nedomāja par kādu nopietnu politisku vai militāru saistību uzņemšanos Baltijā. To apstiprina arī Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos atrodamie dokumenti. Latvijas sūtniecības Londonā rakstītajos pārskatos visu laiku tika uzsvērts, ka cerēt uz kādu konkrētu palīdzību no Anglijas nav pamata. Arī britu vēstnieka Latvijā Č. Ordes ziņojumos no Rīgas pēc padomju kara bāzu izvietojšanas, viņa sarakstē arī *Foreign Office* nav atrodami pierādījumi Dž. Haidena izteiktajai nostādnei.

Pamatota ir profesora A. Strangas koncepcija, ka Lielbritānija visu angļu – poļu sarunu laiku par savstarpējās palīdzības līgumu ir izmantojusi novilcināšanas taktiku. Tā, piemēram, uz poļu vēstnieka Londonā E. Račinska priekšlikumu iekļaut Baltijas valstis poļu – britu garantiju sistēmā Anglijas puses reakcija bija nenoteikta. A. Stranga uzskata, ka Anglijai sarunas ar Poliju un Baltijas garantijas tajās vispār bija otršķirīgs jautājums. Anglija par centrālo problēmu šajā laikā uzskatīja triju lielvalstu sarunas Maskavā. Britu ārlietu ministra vietnieks A. Kadogans pat ieteica poļiem vispirms noskaidrot pašu Baltijas valstu nostāju un tikai tad risināt to garantiju problēmas.⁴ A. Kadogans bija pārliecināts, ka Baltijas valstis pret poļu priekšlikumiem izturēsies noraidoši.

Pēc tam kad tika parakstīts bēdīgi slavenais Molotova-Ribentropa pakts, kad bija izjukušas triju lielvalstu sarunas Maskavā, Anglijas ārlietu ministrs E. Halifakss un Polijas sūtnis E. Račinskis 25. augustā parakstīja britu – poļu savstarpējās palīdzības līgumu. Tajā tika pieminētas arī Baltijas valstis. Lietuvai – kā visvairāk apdraudētajai – bija paredzēta nopietnāka palīdzība, kas tika fiksēta līguma 2. panta 2. sadaļā. Palīdzība Lietuvai tiktu sniegta bez jebkādām konsultācijām un neatkarīgi no tā, vai Lietuva pretotos agresoram un lūgtu šādu palīdzību. Latvija un Igaunija tika minētas 2. punkta “c” sadaļā. To statuss bija pielīdzināts Beļģijai, Holandei un daļēji arī Lietuvai. Vācijas agresija pret Latviju un Igauniju tiktu uzskatīta par pamatu Anglijas palīdzības sniegšanai Polijai. Svarīgi atzīmēt, ka PSRS agresijas gadījumā garantijas Baltijas valstīm nebija paredzētas.⁵

Konkretizējot Anglijas pozīciju Baltijas jautājumā, jāatzīmē, ka 1939. gada nogalē Lielbritānijas valdību kaut cik nopietni vēl interesēja Baltijas valstu tirdzniecība ar Vāciju. Anglija negribēja pieļaut, ka stratēģiskās kara laika preces: kokmateriāli, bekons, sviests tiktu pastiprināti piegādāti Vācijai. Tas, bez šaubām, nostiprinātu Vāciju tās karā pret Rietumu valstīm. Šī problēma vairākkārt figurēja Anglijas – Latvijas 1939.–1940. gadu sarunās. Bet apgalvot, ka Angliju nopietni uztrauca Baltijas inkorporācija PSRS un tās sovjetizācija, nav pamata. V. Čērčils uzskatīja, ka PSRS jābūt saimniekam Baltijas jūras austrumu daļā. Anglijai šajā sakarā nebija nekādu domstarpību ar Padomju Savienību. V. Čērčils apsveica Baltijas iekļaušanu PSRS, nevis Vācijas sastāvā. Tas atbilda Anglijas stratēģijai.

Latvijas neitralitātes politika kara apstākļos un Anglija

Tiešām – pēc Polijas ātrās sakāves 1939. gada septembrī Baltijas valstīm kļuva vēl skaidrāks, ka ilūzijas par Anglijas un Francijas iespējamo palīdzību ir pilnīgi jāatmet. Demokrātiskās Rietumu valstis tagad jau pašas bija aizņemtas karā ar Vāciju, un tiešā nostāšanās Baltijas valstu pusē kļuva vēl problemātiskāka. Šādā situācijā Latvija centās realizēt vēl uzmanīgāku politiku gan attiecībā ar Vāciju, gan arī PSRS, baidoties no iespējamiem pārmētiem neitralitātes pārkāpšanā.

Latvija pasludināja absolūtu neitralitāti 1938. gada 21. decembrī. Tomēr līdz Otrā pasaules kara sākumam tā praktiski nedarīja neko tās izpildei. Šādu Latvijas nostāju varēja izskaidrot ar tās ierobežotajām iespējām. 1939. gada 2. septembrī, kad karā jau bija iesaistījušās Vācija un Polija, Latvijas valdība publicēja “Deklarāciju par Latvijas neitralitāti”. Tajā K. Ulmanis pasludināja, ka “karā, kas izcēlies starp ārvalstīm, Latvija ievēros stingru neitralitāti”⁶. Ministru kabinets arī pieņēma likumu par Latvijas teritoriālajiem ūdeņiem (4 jūras jūdzes), kā arī gaisa telpu virs šiem ūdeņiem.

Šādi Latvijas valdības soļi izsauca nesaskaņas ar atsevišķām valstīm. Vācija un Anglija neatzina Latvijas soļus par atbilstošiem starptautisko tiesību normām. Lielbritānijas vēstniecībā Rīgā 1939. gada 27. oktobrī un 1. novembrī apstrīdēja Latvijas tiesības uz 4 jūras jūdžu teritoriālo ūdeņu zonu. Tomēr, neskatoties uz šiem protestiem, Latvijas valdība neatkāpās no savas nostājas, bet tam 1939. gada nogalē praktiski nebija nekādas nozīmes, jo Latvijā jau no 5. oktobra bija padomju kara bāzes. A. Stranga raksta, ka “.. nedz Vācija, nedz vēl jo vairāk Anglija nevarēja

neņem vērā to apstākli, ka Latvijas 4 jūdzes platie teritoriālie ūdeņi lielā mērā ir jau arī padomju ūdeņi – piemēram, ja tiktu izlikti vācu mīnu lauki, tie apdraudētu PSRS kara kuģus, un tas Vācijas – PSRS attiecību gaismā nebija iespējams.”⁷

1939. gada septembrī Latvija vairākkārt konsultējās ar Lietuvu, Igauniju un Somiju sakarā ar Anglijas valdības iebildumiem pret neitralitātes likumu. 9.–10. septembrī Kauņā notika pat kopīga triju Baltijas valstu sanāksme, kurā tika saskaņots atbildes teksts Lielbritānijai. Kauņā nolēma, ka vēlams dot vienādas atbildes. 2. oktobrī atbilde angļiem tika nosūtīta. Latvija uzskatīja, ka britu valdības iebildumi nav aktuāli, jo tās ostās neienāca tirdzniecības kuģi, kuri bija apbruņoti un noderīgi kara darbībai uz jūras Latvija apsolīja pārmeklēt un internēt aizdomīgos kuģus. Jāatzīmē, ka Lielbritānija piekrita arī savu kuģu apskatei. Praksē, kā konstatē A. Stranga, nekādu incidentu nebija.⁸ Lielbritānija Latvijas neitralitātes likumu nepārkāpa.

Beigu beigās Anglija kopumā tomēr pozitīvi vērtēja Latvijas neitralitāti. Britu sūtnis Rīgā Č. Orde 1940. gada 1. janvārī ziņojumā uz *Foreign Office* rakstīja, ka Latvija kara laika apstākļos centusies korekti ievērot pašas pasludināto neitralitāti: Tiesa, sūtnis atzīmēja, ka zināmas problēmas radīja PSRS un Vācijas darbība.⁹

PSRS soļi Baltijā un Anglijas nostādnes

Baltijas valstis neglāba neitralitātes politika, un jau 1939. gada 24. septembrī pēc Padomju Savienības pieprasījuma sākās Igaunijas – PSRS sarunas par savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu, kas beidzās pēc nedaudz dienām ar padomju kara bāzu izveidošanu Igaunijā. Līdzīgs liktenis piemeklēja arī Latviju. 5. oktobrī tā parakstīja analoģu līgumu ar PSRS un ielaida savā zemē padomju karaspēku. Sarunu laikā Maskavā PSRS ārlietu ministrs V. Molotovs atklāti paziņoja Baltijas valstīm, ka cerības uz Anglijas atbalstu nav reālas, jo tā aizņemta karā ar Vāciju. Baltijas valstis bija spiestas kapitulēt pārspēka priekšā.¹⁰

Kara sākuma posmā Anglijas valdība PSRS soļus Baltijas valstīs vēroja ar zināmu atturību, cenšoties neieņemt skaidru nostāju un kaut kādā veidā iesaistīties šajos notikumos. Tomēr britu pusei raksturīga bija pesimisma palielināšanās par Baltijas valstu pastāvēšanas tālākajām perspektīvām. To labi demonstrēja britu prese. Laikrakstā “*Daily Telegraph*” 1939. gada 23. oktobrī parādījās raksts ar nosaukumu “Ziemeļu neitralitāte”, kurā bija uzsvērts, ka Somija jūtot briesmas, kas tai draudot

no Maskavas, un esot gatava cīnīties par savu neatkarību, bet Igaunija, Latvija un Lietuva ar savu rīcību (domāta PSRS kara bāzu izveidošana) ir pakļāvušas savu neatkarību liels riskam.¹¹ Līdzīga rakstura materiāli britu presē parādījās arī nākamajās dienās. Kā atbilde šiem rakstiem sekoja Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa protesta vēstule britu *Foreign Office*, kurā viņš norādīja, ka “.. neskatoties uz tradicionāli draudzīgajām attiecībām, kādas ir starp abām valstīm, britu preses tonis pēdējā laikā nav sevišķi draudzīgs Latvijai”. K. Zariņš savā protesta vēstulē citēja arī spilgtākos britu preses epitetus attiecībā uz Baltijas valstīm. Tās tika nosauktas par “nestabilām republikām”, “Krievijas vasaļiem”.¹²

Savukārt angļu konsuls V. Galliens no Tallinas šajā laikā rakstīja, ka jaunais Igaunijas kabinets, kas tika izveidots pēc bāzu līguma noslēgšanas ar Padomju Savienību, nebūs ilgstošs. V. Galliens uzsvēra, ka jaunā Igaunijas valdība zināmā mērā ir līdzīga Kerenska valdībai Kreivijā, ka tā drīz vien tiks nomainīta ar komunistisku valdību.¹³

Lielbritānijas politikas maiņa attiecībā pret Baltijas valstīm 1939. gada rudenī izpaudās vēl konkrētākās formās. Vislabāk tas parādījās jautājumā par britu ieroču pārdošanu Baltijas valstīm. Anglijas valdība kā uz burvju mājienu atteicās pārdot Igaunijai divpadsmit kara lidmašīnas “*Spitfire*”, kaut arī līgums par to piegādi bija parakstīts 1938. gadā. Anglijas Ārlietu ministrija motivēja šo savas valdības lēmumu ar “jaunajiem apstākļiem”, kādi bija izveidojušies 1939. gada nogalē.¹⁴

Šajā ziņā labāk neklājas arī Latvijas Republikai. V. Muntera vizītes laikā Anglijā 1938. gada decembrī gan bija panākta abu valstu vienošanās par angļu ieroču un munīcijas partijas pārdošanu Latvijai. Bet nākamā gada rudenī, kad šis līgums praktiski bija jāpilda, Lielbritānija ieņēma noraidošu pozīciju. Jau 1939. gada 30. septembrī Anglijas Kara ministrija ierosināja sākt sabotēt pasūtīto un apmaksāto kara materiālu piegādi Latvijai. Anglijas Ārlietu ministrijas ierēdnis D. Leskels oktobrī sarakstē ar Kara ministriju norādīja, ka pašreizējos apstākļos Lielbritānijai vairs nav nepieciešams stiprināt Baltijas valstu pretestības spējas. Viņš uzsvēra, ka sakarā ar PSRS kara bāzu ierīkošanu Baltijas valstīs būtu mulķīgi šīm valstīm piegādāt ieročus, jo tie agri vai vēlu nonāktu PSRS rokās. D. Leskels, izskaidrojot britu valdības jauno nostāju pret Baltijas valstīm, tajā pašā laikā norādīja, ka militāro palīdzību jāturpina sniegt Somijai, kas esot gatava cīnīties par savu neatkarību.¹⁵

Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš negribēja samierināties ar tādu Anglijas valdības nostāju un sāka saraksti ar britu Ārlietu ministriju.

K. Zariņš mēģināja apelēt pie tā, ka nauda par ieročiem jau samaksāta, ka *Vickers Armstrong* rūpnīca ir ar mieru izpildīt Latvijas pasūtījumu. Kārtējā vēstulē *Foreign Office*, ko K. Zariņš nosūtīja 1939. gada 27. oktobrī, viņš vēl mēģināja izkaulēt Anglijā deviņus (75 mm) Vikers lielgabalus, 250 ložmetējus, kā arī lūdza pārdot artilērijas munīciju, lidmašīnu motoru daļas un citu nepieciešamo kara tehniku.¹⁶ Tomēr K. Zariņa pūles beidzās bez rezultātiem. K. Berklijs no britu Kara ministrijas paskaidroja, ka "... mums ir radušies jauni sabiedrotie, kam mēs piešķiram lielāku prioritāti salīdzinājumā ar Latviju". Kā zināmu kompensāciju Anglijas valdība piekrita pārdot Latvijai 20 000 civilo gāzmasku.¹⁷

Tā visi Latvijas valdības mēģinājumi panākt angļu ieroču iepirkšanu cieta neveiksmi. Britu Kara ministrijas ierēdņi uz šiem Latvijas valdības pieprasījumiem rakstīja šādas rezolūcijas: "Latvija pēc dažām nedēļām var tikt pilnīgi okupēta. Mums jādara viss iespējamais, lai ieroču pasūtījumu neizpildītu. Tas varētu palīdzēt tikai Krievijai."¹⁸

1939. gada beigās Anglijas valdība, lai nodrošinātu kontroli Baltijas jūrā, apsprieda t.s. "Katerīnas operācijas" plānus. Tā paredzēja britu kara flotes izmantošanu ar mērķi izolēt Vāciju no Skandināvijas un Baltijas valstīm. V. Čērčils plānoja "Katerīnas operācija" iesaistīt divus vai trīs Pirmajā pasaules karā būvētos 29 tūkst. t. "*Royal Sovereign*" tipa kuģus, trīs 10 tūkst. t. kreiserus, kā arī citas flotes palīgvienības. Bet britu admiralitāte saprata, ka šī operācija dos panākumus tikai tādā gadījumā, ja būs panākta kopdarbība ar Padomju Savienību. Ļoti liela nozīme bija arī Norvēģijas un Zviedrijas nostājai. Bez to atbalsta britu kara flotes panākumi bija apšaubāmi. Anglijas jūras kara flotes štāba priekšnieks Dadlijs Paunds uzskatīja, ka britu kaujas kuģi pārvarēs divus vienīgos 20 tūkst. t vācu kara kuģus "*Schannhorst*" un "*Gneisenau*". Bet Anglijas eskadra nebija aizsargāta no gaisa. Tā varēja kļūt par labu mērķi Vācijas bumbvedējiem. "Katerīnas operācijai" paredzētos kuģus bija jāpārbūvē, padarot tos drošākus pret vācu bumbām. Šo uzdevumu plānoja paveikt līdz 1940. gada martam.

1939. gada 21. septembrī operācijas vadība tika uzticēta admirālim Boilam. Sākās kara kuģu pārbūve un nostiprināšana. Bet kuģu būvētavas kara laikā bija stipri pārslogotas, un operācijā iesaistīto kuģu reāla sagatavošana varēja sākties tikai 1940. gada pavasarī. Admirālis Boils gan pieprasīja eskadras sagatavošanu pabeigt līdz 1940. gada februārim. Šajā laikā radās arī plāni eskadru papildināt ar modernajiem kaujas kuģiem "*Valiant*" un "*Warspite*".

Redzot, ka plānotie darbi “Katerīnas operācijai” uzsākšanai nevirzās vajadzīgā tempā uz priekšu, V. Čērčils nolēma pārcelt tās sākšanas laiku uz 1940. gada 31. martu. Reāli britu eskadra Baltijas jūrā varēja iebraukt ne ātrāk kā maija mēnesī. Bet starplaikā risinājās notikumi, kas izjauca arī šos plānus. PSRS šajā laikā sāka atklāti sadarboties ar Anglijas pretinieci Vāciju, kā arī uzsāka karu pret Somiju. Tā šo un citu iemeslu dēļ “Katerīnas operācija” netika īstenota.¹⁹

Kaut cik nopietni kara laika apstākļos Angliju interesēja tirdzniecības sakari ar Baltijas valstīm. Lielbritānija tos vēlējās turpināt iepriekšējo gadu līmenī, bet tas nebija iespējams, jo Vācija bloķēja Baltijas jūru. Britu valdību arī uztrauca viņas pretinieka Vācijas dzīvā tirdzniecība ar Baltijas valstīm. 1939. gada 6. septembrī britu *Foreign Office* izteica Igaunijas valdībai oficiālu lūgumu samazināt tās eksportu uz Vāciju vismaz līdz pirmskara līmenim. Igaunijas Ārlietu ministrija paskaidroja, ka tas ir ļoti sarežģīti, jo Vācija kontrolēja situāciju Baltijas jūrā un apdraudēja šo valstu tirdzniecību ar Angliju.²⁰

1939. gada 9. septembrī britu sūtis Baltijas valstīs Č. Orde pēc *Foreign Office* priekšlikuma ierosināja Baltijas valstīm kara laikā tirdzniecību ar Angliju organizēt caur Zviedriju un Norvēģiju. Anglija piedāvāja Baltijas valstīm savas preces vispirms ar kuģiem nosūtīt uz Zviedrijas ostu Sundsvallu, tālāk pa dzelzceļu tās nogādāt Norvēģijas ostā Trondheimā, bet no turienes savukārt ar kuģiem vest uz Angliju. Britu sūtis solīja Baltijas valstīm visu iespējamo atbalstu, lai kara laika stratēģiskās preces nenokļūtu Anglijas pretinieka Vācijas rokās²¹. Britu konsuls T. Prestons savos ziņojumos no Kauņas arī rakstīja, ka apstākļu radīšana Latvijas un Lietuvas preču sekmīgai sūtīšanai uz Angliju būtu liels morāls un materiāls atbalsts šīm valstīm kara laika situācijā.²²

Kaut arī Latvijai kara laika apstākļos ļoti nepieciešamas bija tradicionālās britu preces – akmeņogles, kokss, nafta, kokvilna, tā tomēr nespēja organizēt tirdzniecību ar Angliju iepriekšējo gadu līmenī. Nopietnākais šķērslis šeit bija Baltijas jūras blokāde, jo Vācija gremdēja vai arī sagūstīja Latvijas kuģus, kas gāja ar kravu uz Angliju. Latvijas valdība arī baidījās, ka tirdzniecības sakaru uzturēšana ar Angliju varētu nepatikt Vācijai, kas to iztulkotu kā neitralitātes politikas pārkāpšanu. Tā kara laikā radušos nepārvaramo šķēršļu dēļ Anglijas un Latvijas tirdznieciskie sakari 1939. gada beigās panīka.

Sūtis Londonā K. Zariņš šajā laikā gan ierosināja sūtīt Latvijas tirdzniecības delegāciju uz Angliju un mēģināt atrisināt radušās problēmas, tomēr šie ierosinājumi neguva atbalstu valdībā. Latvijas mēģi-

nājumi bīstamajiem braucieniem uz Angliju izmantot Lietuvas kuģus, kas pēc Klaipēdas ostas zaudēšanas bāzējās Liepājā, arī nedeva pozitīvus rezultātus, jo Vācija tos drīz vien aizturēja.

1939. gada nogalē Anglija zināmā mērā vienaldzīgi uzņēma PSRS nostiprināšanos Baltijas valstīs, jo uzskatīja, ka tas ir neizdevīgi viņas pretinieci Vācijai. V. Čērčils laikrakstā "*Times*" toreiz rakstīja, ka PSRS akcijas Baltijā nostiprina tās fronti pret Vāciju.²³ Līdz ar to Anglija šajā laikā zināmā mērā bija norakstījusi Baltijas valstis un to tālāku pastāvēšanu vērtēja ļoti skeptiski. Lielbritānijas impērijas vadītāji vairāk prātoja par to, kā piesaistīt sev par sabiedroto Padomju Savienību, nevis rūpējās par mazo Baltijas valstu aizsardzības spēju nostiprināšanu. Anglija stratēģisku apsvērumu dēļ kara laikā centās it kā nepamanīt un pat aizmirst visas tās nelikumīgās izmaiņas, ko PSRS bija veikusi Baltijā.

Lielbritānijas vadītāji uzskatīja, ka 1939. gada nogalē notikumu attīstība Baltijā principā iekļaujas viņu izstrādātajā shēmā. Vienīgais, kas britu valdību tolaik kaut cik būtiski uztrauca, bija PSRS un Vācijas tuvināšanās process un faktiskā sabiedroto attiecību izveidošanās. Lielbritānijā spēkā bija jau agrāk pazīstamā koncepcija – piespiest cīnīties Vāciju divās frontēs vienlaikus, kā tas bija noticis jau Pirmā pasaules karā. Tā, vadoties no savām impēriskajām pozīcijām, Anglijas vadītāji domāja nevis par to, lai kaut cik vērā ņemami nosodītu PSRS par tās soļiem Baltijā, aizsargātu šīs valstis, bet vairāk gan par to, kā sev piesaistīt par sabiedroto Padomju Savienību. Tādas stratēģijas mērķis bija par katru cenu nepieļaut PSRS savienības izveidošanu ar Vāciju, jo tāda radītu briesmas britu impērijas interesēm.

1939. gada 27. oktobrī V. Čērčils šajā sakarā izteicās, ka Anglijas interesēs nav iebilst pret krievu kara bāzēm Baltijas jūrā. Šīs bāzes ir vajadzīgas tikai cīņai pret Vāciju, un to iegūšanas laikā izpaužīsies liela Krievijas un Vācijas interešu pretrīdība. Krievu flote Baltijas jūrā mums nekad nevar būt bīstama, domāja Anglija. Vienīgi Vācijas klātbūtne tur ir bīstama, jo tas ir Anglijas pretinieks. Krieviem pamatoti ir nepieciešamas bāzes, kas traucētu Vācijai sākt agresiju pret Baltijas provincēm un Petrogradu.²⁴

Č. Ordes ziņojumi

Lielbritānijas sūtnis Rīgā Čārlzs Orde 1940. gada 1. janvāra ziņojumā ārlietu ministram lordam Halifaksam norādīja, ka Latvijā ar bažām vēro Londonas pēdējā laika politiku attiecībā pret Baltijas valstīm. Britu

sūtnis konstatēja, ka Baltijas valstu sabiedrība ir stipri nobažījiesies par Rietumu lielvalstu gatavību lēti pārdot šo mazo valstu neatkarību. Šie procesi, pēc sabiedrības domām, kaut kādā veidā bija vērojami jau triju lielvalstu sarunās Maskavā.²⁵

Č. Orde, prognozējot Baltijas valstu perspektīvas, rakstīja, ka, pēc viņa domām, tās paliks PSRS militāri politiskās ietekmes sfērā, saglabājot saimnieciskos sakarus ar Vāciju un demokrātiskajām Rietumu valstīm. Britu sūtnis skeptiski izteicās par Latvijas Republikas tiesiskajiem institūtiem, uzsverot, ka Latvijā pēdējā laikā (pēc 1934. gada 15. maija) bija totalitārs režīms un ka Ulmanis bija izveidojis savu personības kultu. Lielbritānijas diplomāts (bez jebkāda pamata) apgalvoja, ka Latvijas sabiedrībai 1939. gada rudenī faktiski nebija ko aizstāvēt, jo demokrātija šeit nepastāvēja.²⁶

Č. Orde savā ziņojumā pakavējās arī pie starptautiskās situācijas analīzes un Baltijas valstu vietas tajā. Tā, pēc viņa domām, 1939. gada situācija Baltijā nelīdzinās tai, kāda te bija izveidojusies 1919. gadā. Pēc Pirmā pasaules kara Vācijas un Krievijas novājinātības rezultātā Austrumeiropā un arī Baltijas reģionā bija radies zināms spēku vakuums. Šajā situācijā ar Rietumu valstu atbalstu arī izveidojās vairākas jaunas valstis. Laikmeta īpatnība ir tāda, ka Vācijas un PSRS varenība ir atjaunojusies un tās vienojušās par ietekmes sfēru sadali. Tas kopumā arī izraisīja nopietnus draudus neatkarīgo Baltijas valstu tālākai pastāvēšanai. Vienīgi pēc Rietumu valstu uzvaras karā pret Vāciju varbūt pavērtos iespējas atkal atjaunot Baltijas valstu suverenitāti jaunajā Eiropā. Bet, uzsver britu diplomāts, Baltijas valstis to nekad nevarēs izdarīt pašu spēkiem, bez Rietumu valstu atbalsta.²⁷

Novērtējot PSRS kara bāzu izvietošanu Baltijā, Č. Orde konstatēja, ka tā ir prelūdijs Baltijas valstu neatkarības pilnīgai iznīcināšanai. Parakstot bāzu līgumus, Baltijas valstis faktiski parakstīja nāves spriedumu savai suverenitātei. Jaunās situācijas īpatnība ir tā, ka Baltijas valstis faktiski pārvērtušās par PSRS protektorātu. Č. Orde tomēr bija pārliecināts, ka Padomju Savienība atļaus paturēt Baltijas valstīm savu valodas un kultūras autonomiju. Britu sūtnis arī atzina, ka Rietumu valstis nevarēja veikt kaut cik jūtamu pretdarbību PSRS akcijām Baltijā. Austrumeiropas un Baltijas likteņi tika izlemti PSRS un Vācijas vienošanās rezultātā. Baltijas valstīm, pēc Č. Ordes domām, tagad bija pamats nožēlot savu absolūtās neitralitātes politiku, pie kuras tās strikti pieturējās triju lielvalstu sarunu laikā Maskavā. Tad tās atteicās no lielvalstu piedāvātajām garantijām. Līdz ar to Anglijai it kā nebija juridiska pamata iesaistīties Baltijas problēmās.²⁸

1940. gada janvāra beigās Latvijas sūtnim Londonā K. Zariņam bija garāka saruna ar britu Ārlietu ministrijas Ziemeļu nodaļas vadītāju Lourensu Koljēru. Savā pārskatā par šīs sarunas rezultātiem L. Koljērs rakstīja, ka iespējams jau tuvākajā nākotnē Anglijas valdībai būs jāizskata jautājums par Padomju Savienības politiku Baltijā. PSRS akciju Baltijas valstīs atzīšana vai neatzīšana no Anglijas puses lielākoties būs atkarīga no tā, vai Padomju Savienība atbalstīs britu impēriju tās konfliktā ar Vāciju. L. Koljērs uzskatīja, ka tas principā būtu amorāls darījums no Anglijas puses, bet to diemžēl diktējot pastāvošā situācija.²⁹

1940. gada 13. februārī Č. Orde nosūtīja *Foreign Office* kārtējo ziņojumu par Latvijas starptautisko stāvokli piecus mēnešus pēc Otrā pasaules kara sākšanās. Lielāku uzmanību viņš pievērsa PSRS un Latvijas attiecībām un konstatēja, ka līgums par padomju kara bāzēm pagaidām nav izraisījis Latvijas sovjetizāciju. Č. Orde uzsvēra: virspusēji aplūkojot šo problēmu, rodas iespaids, ka abas puses ir precīzi pildījušas līgumā uzliktās saistības un nekādas īpašas problēmas, šajā sakarā nav radušās. Bet, atzīmē Č. Orde, ir ļoti grūti prognozēt situācijas tālāko attīstību Baltijā. Katrā ziņā skaidrs ir viens, ka PSRS pozīcijas te ir būtiski nostiprinājušās.³⁰

Satraucošāka informācija tolaik Londonā pienāca no britu lietveža Tallinā V. Galliena. 15. februārī viņš rakstīja, ka Igaunijā aktīvi cirkulē baumas par jaunām Padomju Savienības prasībām Baltijas valstīm. V. Galliens secināja:

“Baltijas valstu situācija ir unikāla. Viņas ir nonākušas pilnīgā Krievijas un Vācijas ielenkumā. Ja Krievija un Vācija vēlas, tās var jebkurā laikā pilnīgi pakļaut šīs valstis. Krievija un Vācija ir Baltijas valstu senseinie ienaidnieki, un tikai viņu sakāve var nodrošināt neatkarīgu Baltijas valstu pastāvēšanu. Un tomēr, neskatoties uz Baltijas valstu sabiedrības pretboļševismu, tās ir gatavas kopā ar Krieviju cīnīties pret Vāciju.”³¹

K. Ulmaņa runas atskaņas

Zināmu satraukumu Anglijas – Latvijas attiecībās 1940. gada februāra sākumā radīja Valsts prezidenta K. Ulmaņa radio runa. 12. februārī šī runa tika publicēta Latvijas presē. Nākošajā dienā britu laikrakstā “*Daily Express*” pirmajā lapā parādījās raksts ar šīs runas atreferējumu un komentāriem. Tajos bija uzsvērts, ka J. Staļins tuvākajā laikā izvirzīs jaunas prasības Baltijas valstīm. Avīze arī atzīmēja, ka Baltijas valstis šoreiz nedomā padoties un ir gatavas cīnīties. “*Daily Express*” īpaši

akcentēja to K. Ulmaņa runas daļu, kurā bija teikts: “Mums jābūt gataviem uz lieliem upuriem tuvākajā laikā, kad no katras ģimenes būs jādod viens vīrs uniformā. Ikvienam jābūt gatavam. Ja situācija nebūtu bijusi smaga, es nedomātu par šiem pasākumiem.”³²

Arī 15. februārī “*Daily Express*” publicēja līdzīgu rakstu ar nosaukumu “Sarkanās briesmas Baltijā palielinās”. Tajā bija uzsvērts, ka Igaunija un Latvija jau saņēmušas jaunās PSRS prasības par padomju militāro kontingentu palielināšanu Baltijā. Ir sākusies Baltijas valstu terorizēšana. Baltijas valstis ir gatavas pretoties un lūdz Rietumu sabiedroto ieročus un palīdzību.³³

Sakarā ar iepriekšminētajiem rakstiem britu presē Latvijas sūtniecības lietvedis Londonā T. Ozoliņš griezās pēc palīdzības pie V. Muntera. T. Ozoliņš rakstīja uz Rīgu, ka Latvija un Igaunija ar šīm publikācijām britu presē ir nokļuvusi pastiprinātā sabiedrības uzmanībā, ka Londonā to daudzi uztvēruši kā sensāciju. T. Ozoliņš pievērsa V. Muntera uzmanību arī tam, ka “*Daily Express*” ziņojis, ka Latvijas sūtnis K. Zariņš ar speciālu lidmašīnu no Londonas ir devies uz Rīgu, lai sagatavotu speciālu valdības aicinājumu sabiedrotajiem Rietumos. Šī aicinājuma pamatjēga – dodiet ieročus! T. Ozoliņš savas telegrammas nobeigumā rakstīja, ka viņš saprot, ka tā varbūt ir preses pīle, tomēr būtu ļoti pateicīgs, ja no Rīgas sekotu kādi konkrēti paskaidrojumi un norādījumi.³⁴

Arī britu konsuls Tallinā V. Galliens rakstīja uz Londonu par K. Ulmaņa runas atskaņām Igaunijā. Viņš pievērsa uzmanību tam, ka sabiedrībā ap šo runu ir daudz spekulāciju. Vieni uzskata, ka tā saistīta ar jaunām PSRS prasībām, citi, ka Baltijas valstis, izmantojot somu – padomju karu, mēģinās atbrīvoties no PSRS ietekmes un kara bāzēm.³⁵

Č. Orde tajā pašā laikā savos ziņojumos uz Londonu pievērsa uzmanību Baltijas valstu savstarpējo militāro kontaktu aktivizācijai. Viņš rakstīja par Latvijas armijas komandiera ģenerāļa Kr. Berķa vizīti Tallinā un sarunām ar ģenerāli J. Laidoneru. Č. Orde arī informēja par Kr. Berķa braucienu uz Lietuvu un sarunām ar tās militārajiem vadītājiem.³⁶

Pēc profesora E. Andersona domām, K. Ulmaņa runai nebija nopietnas politiskas nozīmes. Tai nebija nekāda sakara ar Somijas – PSRS karu un miglainajiem Rietumu valstu solījumiem tajā atbalstīt Somiju. E. Andersons kā pierādījumu šādai versijai izmantojis Kara ministrijas sekretāra pulkveža Kaņepa un armijas apgādes speciālista kapteiņa L. Uijerta izteikumus. Viņi uzsvēra, ka Ziemas kara laikā Latvija reāli nebija spējīga atbrīvoties no padomju kara bāzēm. Latvijas armijas rezerves bija niecīgas, un tā nebija spējīga ilgstošai kara darbībai. Prezidenta runa bijusi

tikai norādījums, ka karavīriem iesaukšanas brīdī līdzī jāņem vērā un apavi, jo to krājumi armijas noliktavās bija nepietiekami.

Finansu ministrs A. Valdmanis savukārt uzskatīja, ka K. Ulmaņa runa izsauca Latvijā drudžainu gatavošanos un gaidas uz angļu un franču iejaukšanos Somijas konfliktā. A. Valdmanis izteica versiju, ka šīs baumas par gaidāmo palīdzību ir kļuvušas zināmas K. Ulmanim. Un tas savukārt šādā veidā atspoguļojies viņa 10. februāra runā.

Skaidrojot K. Ulmaņa runu, E. Andersons atsaucās arī uz ģenerāļa R. Bangerska izteikumiem. Viņš Valsts prezidenta teikto skaidroja kā pamudinājumu gatavoties varbūtējai kara darbībai ar Padomju Savienību vai arī kā aicinājumu nodrošināt sevi ar visu nepieciešamo sarežģītajos laikos, kādi sagaidāmi Latvijā.

Skaidrs ir viens, ka Valsts prezidenta runa radīja vispārēju uzmanību. Kaut arī tā tika teikta Latvijas armijas virsnieku kluba saviesīgā sarīkojumā, to daudzi iztulkoja kā svarīgu politisku paziņojumu. Šādu tās skaidrojumu veicināja arī britu saimnieciskās delegācijas uzturēšanās Latvijā, lai gan Lielbritānijas valsts arhīvā nedz Ārlietu, nedz Kara ministrijas fondos nav atrodami materiāli, kas apstiprinātu kādus iespējamus Latvijas un Anglijas kontaktus par kopīgām akcijām pret padomju kara bāzēm. Anglija, kā tas tika atzīmēts jau iepriekš, indiferenti izturējās pret Latvijas drošības jautājumiem. Tā nedomāja 1940. gada februārī – martā nostāties Latvijas pusē un izspiest padomju kara bāzes. Latvijas valdība šajā laikā gan veica virkni pasākumu armijas un aizsargu organizācijās nostiprināšanai.

Attiecību noslēgums

Jauns posms Anglijas un Baltijas valstu attiecībās sākās 1940. gada aprīlī. Šajā laikā Anglija pieņēma lēmumu pārveidot britu konsulātus Lietuvā un Igaunijā par atsevišķām sūtniecībām. Līdz tam Anglijai bija viena sūtniecība Baltijas valstīs, un tās mītne atradās Rīgā. Kara apstākļos tika pieņemts lēmums atvērt patstāvīgas britu sūtniecības Kauņā un Tallinā.³⁷ Igaunijas un Lietuvas valdības apsveica šo soli. Jaunais britu sūtniecības vadītājs Tallinā V. Galliens laikrakstā "*Baltic Times*" 26. aprīlī rakstīja:

"Šis solis ir turpinājums tai draudzīgajai politikai, ko Anglija sāka realizēt pret Igauniju un citām Baltijas valstīm jau pirms 22 gadiem. Karš gan ir pārtraucis Anglijas tirdzniecības sakarus ar Baltijas valstīm, bet tas ir pārejošs stāvoklis."³⁸

Atsevišķu britu sūtniecību atvēršana Tallinā un Kauņā neizraisīja kardinālas pārmaiņas Anglijas stratēģijā attiecībā pret Baltijas valstīm. To loma un nozīme Anglijas politikā nepalielinājās. Toties savādāk šo soli iztulkoja Lietuvā un Igaunijā, saskatot tajā priekšnoteikumus Anglijas politikas aktivizācijai Baltijā.

Šajā laikā notika diezgan būtiskas pārmaiņas britu kabinetā. Sākoties Otrajam pasaules karam, konservatīvo partijas valdošās aprindas un diezgan plaši sabiedrības slāņi pārliecinājās, ka N. Čemberlens, kas bija diezgan slikts premjers pirmskara krīzes apstākļos, ļoti vāji spēja risināt kara laika problēmas. Vācijas sekmīgais iebrukums Norvēģijā 1940. gada pavasarī tikai paātrināja N. Čemberlena gāšanu. Šādā situācijā 7. maijā britu parlamentā sākās debates par valdības darbu kara laikā. N. Čemberlena opozīciju vadīja konservatīvo partijas deputāts L. Emerī. Viņš aicināja leiboristu un liberāļu partijas deputātus izveidot Anglijā nacionālo valdību. 8. maijā leiboristu deputāts H. Morisons ierosināja parlamentā balsot par uzticību N. Čemberlena valdībai. To atbalstīja vairs tikai 81 deputāts. Pret balsoja pat daudzi konservatīvo partijas deputāti. Tad N. Čemberlens par valdības vadītāju ierosināja apstiprināt ārlietu ministru E. Halifaksu. Bet tas atteicās uzņemties šo pienākumu. Par jauno britu kabineta vadītāju 10. maijā apstiprināja V. Čērčilu. Valdībā darbojās visu triju Anglijas vadošo politisko partiju pārstāvji. E. Halifakss turpināja pildīt Ārlietu ministra pienākumus.

1940. gada vasarā iestājās pēdējais Lielbritānijas un Baltijas valstu attiecību posms. Raksturīgākais šajā laikā bija PSRS spiediena un ietekmes tālāks pieaugums Baltijā. Šādos apstākļos 1940. gada pavasarī Latvijas valdība piešķīra ārkārtējas pilnvaras sūtnim Anglijā – K. Zariņam un sūtnim ASV – A. Bīlmanim. K. Zariņam ārkārtējā situācijā bija tiesības izmantot valsts līdzekļus ārzemju bankās, vadīt Latvijas Republikas pārstāvniecību darbu ārvalstīs. Kaut arī ārkārtējās pilnvaras deva iespēju sūtnim pārstāvēt Latvijas valsti, to raksturs bija ierobežots. Būtiskākais bija tas, ka šim ārkārtējo pilnvaru saņēmējam nebija piešķirtas tiesības veikt valsts vadītāja funkcijas. Ārkārtējo pilnvaru dokumentus nebija parakstījis Valsts prezidents K. Ulmanis. Līdz ar to sūtņa statuss nebija īpaši nozīmīgs. Lietuvas valdība ārkārtējās pilnvaras piešķīra savas valsts pārstāvim Vatikānā St. Lozoraitim.³⁹

K. Zariņš ārkārtējo pilnvaru nesēja godā iekļuva, pateicoties labajām attiecībām ar K. Ulmani un V. Munteru, kā arī tam, ka Valsts prezidents orientējās uz Lielbritāniju un cerēja gūt tās atbalstu. Ne mazāka nozīme bija tam, ka Anglijā glabājās arī Latvijas zelta un valūtas pamatrezerves.

1940. gada 18. maijā Valsts kancelejas direktora vietas izpildītājs R. Bulsons un nodaļas vadītāja vietas izpildītājs B. Roze parakstīja rīkojumu Nr. 48, kas paredzēja piešķirt sūtnim K. Zariņam ārkārtas pilnvaras. Šīs pilnvaras stājās spēkā tikai tad, kad Latvijas valdība kara apstākļos vairāk nevarēja uzturēt sakarus ar savām diplomātiskajām pārstāvniecībām Rietumeiropā. Konkrēto pilnvaru darbības sākumu noteica ārlietu ministrs. Ja viņš nebija spējīgs šādu rīkojumu nosūtīt, tad pilnvaras stājās spēkā automātiski.

Pirmo reizi K. Zariņš izmantoja ārkārtējās pilnvaras, aizsargājot Latvijas kuģus. Pēc Latvijas okupācijas jaunā padomju valdība izdeva rīkojumu, ka visi Latvijas kuģi ārzemēs ir valsts īpašums. Jūnija beigās "Rāmava" un "Everoja" pacēla sarkanos karogus. Atbildot uz to, K. Zariņš uz ārkārtējo pilnvaru pamata griezās tiesā. Dublīnas pilsētas tiesa atzina kuģus par Latvijas Republikas īpašumu un neatdeva tos Padomju Savienībai.

1940. gada 15. jūnijā Č. Orde ziņoja no Rīgas, ka Lietuvas valdība saņēmusi PSRS ultimātu par neierobežota daudzuma padomju karaspēka ielaišanu un valdības maiņu. Britu sūtnis Lietuvā T. Prestons ziņoja: valsts

*Vinstons Čērčils –
Britu Kara kabineta
vadītājs.
1940. – 1945.*

Foto: London Picture Service.

galva A. Smetona sarunā ar viņu izteicies, ka Lietuva labprātāk piekristu Vācijas, nevis Krievijas okupācijai.⁴⁰

1940. gada 15. jūnija naktī notika padomju karaspēka uzbrukums Latvijas robežsargiem Masļenkos. Drīz vien sekoja arī citi notikumi. Un jau 16. jūnijā Latvijas valdība saņēma PSRS ultimātu, kas pēc formas un satura bija analogisks Lietuvai iesniegtajam ultimātam. Līdzīgs liktenis sagaidīja arī Igauniju. Baltijas valstu valdības bez pretošanās pieņēma padomju prasības.

Britu sūtniecība Latvijā bez īpašiem uztraukumiem uzņēma jaunās PSRS akcijas Baltijā. Pēc sūtniecības militārā atašeja domām, Latvijā tika ievests apmēram 200 000 vīru liels padomju karaspēka kontingents. Kopumā britu diplomāti to vērtēja kā pasākumu, kas gala rezultātā tiks vērsti pret Vāciju.⁴¹

17. jūnijā Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš saņēma V. Muntera telegrammu par to, ka Latvijā neierobežotā daudzumā ienāk padomju karaspēks un ieņem svarīgākās valsts iestādes. K. Zariņš to saprata, kā savu ārkārtējo pilnvaru darbības sākumu. Savukārt *Foreign Office* saprata, ka principā realizējās tas, ko britu valdība gaidīja jau pirms kāda laika – Baltijas sovjetizācija.

Lielbritānijas pozīciju šajā laikā zināmā mērā varēja saprast. Vācija kopš Otrā pasaules kara sākuma jau bija sagrābusi sešas valstis. Tuvākais sabiedrotais – Francija jau bija kapitulējusi. ASV vēl ieturēja neitralitāti. Līdz ar to Anglija faktiski bija palikusi viena pretī Vācijai. Tās situācija bija sarežģīta, un tai vairāk nekā jebkad agrāk bija nepieciešams PSRS atbalsts. Šāds starptautiskais fons arī noteica Anglijas stratēģiju attiecībā pret PSRS soļiem Baltijā.

Anglija zināmā mērā nolēma saistīt Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu vai neatzīšanu ar PSRS atbalstu Lielbritānijai. Ja gadījumā PSRS izrādītu gatavību sadarboties ar Angliju pret Vāciju, tad britu valdībai bija jāizrāda gatavība atzīt PSRS soļus Baltijā par likumīgiem. Tātad varēja vērot it kā pretimnākšanas elementus no abām pusēm uz Baltijas valstu rēķina. Aktīvs šādas politikas aizstāvis bija Lielbritānijas sūtnis Maskavā St. Kripss.⁴²

Jūlija vidū Baltijas valstīs notika tā saucamās parlamenta “vēlēšanas”, pēc kurām tika pasludināta padomju varas atjaunošana Baltijā un šo valstu iestāšanās PSRS. Lielbritānijas valdībai bija jāizvērtē jaunā situācija. Tai bija it kā divas izvēles: atzīt vai neatzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS. 16. jūlijā par šiem jautājumiem notika K. Zariņa saruna ar L. Koljēru. Sūtnis K. Zariņš aicināja Angliju neatzīt jaunizveidotās Latvijas PSR likumību.

L. Koljērs savā pārskatā par šo sarunu savukārt rakstīja: “Es domāju, mums nav jāsteidzas ar padomju valdības soļu atzīšanu, jo stingrāku pozīciju mēs ieņemsim, jo lielākas cerības ir uz PSRS politikas maiņu.”⁴³

23. jūlijā Baltijas valstu sūtņi Londonā griezās pie Anglijas valdības ar paziņojumu par viņu valstu piespiedu bolševizāciju. Latvijas sūtnis Anglijā K. Zariņš savā memorandā rakstīja sekojošo: “Tomēr 15. jūnijā Padomju valdība iesniedza Latvijai jaunus tālejošus pieprasījumus par sava Latvijā novietotā karaspēka palielināšanu un par valdības maiņu, un pilnīgi okupēja visu Latviju. Pašu par sevi vienas valsts pieprasījumu mainīt valdību otrā valstī nevar uzlūkot citādi kā par suverenitātes laušanu, un šai gadījumā lauza Latvijas suverenitāte, ko PSRS bija svinīgi solījusies ievērot.” Ārlietu ministrs lords Halifakss piekrita, ka notiekošie procesi Baltijas valstīs nav likumīgi, tomēr atšķirībā no ASV Anglija ar oficiālu protestu neuzstājās. Halifakss centās uzsvērt, ka Baltijas valstu aneksija notikusi kara apstākļos un ka tai ir pagaidu raksturs. Viņš arī ierosināja uzskaitīt britu ekonomiskos zaudējumus Baltijas valstīs, lai šos datus varētu izmantot sarunās ar Padomju Savienību.⁴⁴

Īpašuma problēmas

Anglijas valdību šajā laikā faktiski vairāk uztrauca zaudētie britu īpašumi Baltijas valstīs, nevis šo valstu suverenitātes likvidācija. Britu *Foreign Office* domāja par efektīgiem pretsolījumiem. Tādi drīzumā arī sekoja, bet nevis pret PSRS, bet gan pret Baltijas valstu sūtniecībām Londonā un to īpašumiem Anglijas bankās. Jau 24. jūlijā K. Zariņš bija spiests griezties ar vēstuli pie L. Koljēra, kurā paziņoja, ka Anglijas valdība ieskaitījusi Baltijas valstis t.s. “ienaidnieka valstu kategorijā” un apķīlājusi to īpašumu. Šajā laikā Anglijas bankās atradās Latvijas zelta rezerves 31 381 588 latu vērtībā (pavisam Latvijas zelta rezerves tajā laikā bija 71 520 649 latu vērtībā). Anglijas valdība bija apķīlājusi arī apmēram 1 milj. mārciņu sterliņu lielo kontu, kas bija pārskaitīts uz britu bankām kā samaksa par pasūtītajiem ieročiem.

Uz Anglijas valdību spiedienu centās izdarīt arī padomju Latvijas valdības Ārlietu ministrija. 1940. gada 25. jūlijā tā piesūtīja protesta notu. Tajā atkārtoti bija pieprasīts pārskaitīt Latvijas Republikas zelta depozītu, kas atradās Londonas bankās, uz PSRS Valsts banku. Jaunais ārlietu ministrs A. Kirhenšteins norādīja, ka Anglijai nav tiesību apķīlāt Latvijas zeltu. Viņš arī uzsvēra, ka padomju Latvija ir suverēna valsts, kurai ir tiesības brīvi rīkoties ar savu īpašumu.⁴⁵

Aktīvi par Latvijas zelta nodošanu Padomju Savienībai iestājās tās vēstnieks Anglijā I. Maiskis. Viņš vairākkārt sarunās ar britu ārlietu ministru E. Halifaksu pieprasīja nokārtot šo jautājumu. E. Halifakss paskaidroja, ka pastāv divas problēmas. Pirmā saistīta ar to, ka PSRS Baltijā ir nacionalizējusi visus britu īpašumus. Atbildot uz šādiem padomju soļiem, briti savukārt arestēja visus Baltijas valstu īpašumus Anglijā kā kompensāciju par nodarītajiem zaudējumiem. Otra problēma bija politiska rakstura. Proti, Anglija Padomju Savienības izrīcības Baltijas valstī uzskatīja par nelikumīgām. Līdz ar to britu valdība neatzina Baltijas padomju republiku valdības un to tiesības uz jebkādiem īpašumiem.

I. Maiskis savukārt centās pierādīt, ka Baltijas padomju republikas ir iestājušās Padomju Savienībā. Jaunajā situācijā PSRS ir šo valstu īpašuma juridiskā īpašniece. Līdz ar to Baltijas valstu zelts, to rēķini Anglijas bankās, kuģi un cits īpašums tagad ir jāatdod Padomju Savienībai. Bloķējot Baltijas valstu īpašumus, Anglija aizskar Padomju Savienības suverenitāti un tās likumīgās tiesības.

Padomju sūtnis Londonā kā argumentus strīdā par Baltijas valstu īpašumu izmantoja arī Baltijas valstu neseno vēsturi. I. Maiskis pārmeta, ka 1919. gadā, kad tika gāzta padomju Baltijas republiku valdības un nodibinātas kapitālistu valdības, Anglija tūlīt atzina šīs valdības. Tagad, 1940. gadā, kad noticis pretējais, Anglija pārmaiņas neatzīst par likumīgām.

Britu ārlietu ministrs E. Halifakss uz to atbildēja, ka viņš I. Maiska izklāstīto Baltijas vēsturi neakceptē. Tā ir padomju sūtņa sacerēta versija.⁴⁶

Sākoties Anglijas un PSRS diskusijai par Baltijas valstu īpašuma likteni, *Foreign Office* savukārt pieprasīja no savām sūtniecībām Rīgā, Tallinā un Kauņā sīku informāciju par britu īpašumiem. D. Mekillops no Rīgas rakstīja, ka uz 1940. gada sākumu britu ieguldījumi Latvijā bija 34,7 milj. latu. Savukārt T. Hjūdžs no britu Finanšu ministrijas 1940. gada 19. augustā deva sekojošu informāciju: britu īpašums Latvijā bija 1 708 000 sterliņu mārciņu; Lietuvā – 600 tūkst; Igaunijā – 1 460 000. Savukārt Anglijas bankās, pēc T. Hjūdža informācijas, bija sekojošas Baltijas valstu zelta rezerves: Latvijai – 1 770 000 sterliņu mārciņu; Lietuvai – 796 000; Igaunijai – 1 300 000.⁴⁷

Uz *Foreign Office* tika sūtītas pretenzijas par zaudētajiem īpašumiem Baltijas valstīs. Tās sūtīja dažādas firmas. Tā, piemēram, 1940. gada 12. augustā pienāca telegramma, kurā bija norādīts, ka nacionalizētajā kokapstrādes uzņēmumā "J. Potempa" britu zaudējumi ir 720 tūkst. latu.

Pretenzijas izteica arī Lazardu banka. Tā uzsvēra, ka Rīgas pilsēta nav nomaksājusi 759 tūkst. sterliņu mārciņu lielo cariskās Krievijas laika parādu. Savukārt "*British Shell*" savus zaudējumus Latvijā aprēķināja aptuveni 140 tūkst. sterliņu mārciņu apmērā.⁴⁸

1940. gada 14. augustā jautājums par britu īpašumu likteni Baltijas valstīs tika apspriests arī Anglijas parlamentā. Ārlietu ministra vietnieks R. Batlers paskaidroja, ka valdība šajā jautājumā ņems vērā dažādo firmu, banku un privātpersonu pieprasījumus. R. Batlers arī uzsvēra, ka valdības uzmanība ir pietiekoša un tā strādā pie britu īpašumu atgūšanas. Jautājums nav bez cerībām, jo apķīlāto un nacionalizēto īpašumu vērtība ir aptuveni vienāda.⁴⁹

Notika arī viedokļu apmaiņa starp britu Ekonomikas un Ārlietu ministrijām. 21. augustā E. Halifakss vēstulē ekonomikas ministram norādīja, ka, risinot ar PSRS jautājumu par Baltijas valstu īpašumiem Anglijā un britu īpašumiem Baltijā, ir jābalstās uz abpusējās kompensācijas principiem. Proti: abu pušu zaudējumi ir puslīdz vienādi un tāpēc norakstāmi. Ekonomikas ministrija no savas puses lūdza atgādināt Padomju Savienībai arī par britu zaudējumiem tās okupētajā Polijas austrumu daļā un Bukovinā.⁵⁰

Anglijas valdība bija rekvizējusi arī Baltijas valstu kuģus, kas atradās Lielbritānijas ostās. Atbildot uz to, PSRS Ārlietu tautas komissariāts 1940. gada 9. oktobrī piesūtīja britu *Foreign Office* notu, kurā pieprasīja atdot šos 24 Baltijas valstu kuģus. Notā tika minēti arī daudzi Latvijas kuģi: "Anna", "Aina", "Elma", "Elizabete", "Katvaldis", "Rāmava", "Everalda", "Nora", "Everoja" u.c. Rekvizēto kuģu kopējā tonnāža bija 37 641 t.⁵¹ Latvijas kuģi kara laikā brauca zem britu karoga. Anglijas valdība apsoltīja samaksāt to īpašniekiem lietošanas maksu, kad īpašuma tiesību jautājums tiks atrisināts. Pastāvēja iespējas, ka par kuģu īpašniekiem britu valdība atzīs īstos īpašniekus, nevis padomju Latvijas valdību, kas bija pasludinājusi to nacionalizāciju.

Britu valdība bija arestējusi arī sūtņa K. Zariņa personīgo rēķinu "*Barclays Bank*" un "*Middland Bank*". Šajā sakarā K. Zariņš griezās 24. jūlijā ar speciālu vēstuli pie britu Ārlietu ministrijas, lai tā panāk šo fondu atbrīvošanu, jo Latvijas sūtniecība bija palikusi pilnīgi bez jebkādiem līdzekļiem.⁵² K. Zariņam ar L. Koljēra gādību izdevās šo fondu atbrīvot. Latvijas sūtniecības rokās nonāca arī apmēram 1 miljons sterliņu mārciņu, ko Latvijas valdība bija pārskaitījusi uz britu bankām kā samaksu par pārdotajiem ieročiem. Tā kā angļi ieročus Latvijai nepārdeva, šī nauda tagad bija sūtniecības rīcībā.⁵³

Baltijas aneksija un Anglija

Anglijas sūtniecības Rīgā pirmais sekretārs D. Mekillops 26. jūlijā nosūtīja vienu no pēdējiem izvērstākajiem ziņojumiem par situāciju Latvijā. Britu diplomāts aizstāvēja domu, ka PSRS akcijas Baltijas valstīs bijušas nostrādātas ļoti smalki un realizētas veiksmīgi. Viņš arī uzskatīja, ka Padomju Savienībai uz šādiem soļiem bijušas pamatotas tiesības. Ļoti negatīvi vērtējot Latvijas Republikas pastāvēšanu 20.–30. gados, D. Mekillops uzsvēra, ka Anglijas interesēs ir pēc iespējas ātrāk atzīt notikušās pārmaiņas Baltijā.⁵⁴

D. Mekillops savā ziņojumā tomēr konstatēja, ka PSRS organizētās vēlēšanas Baltijas valstīs bijušas uzspiestas un nevar tikt uzskatītas par brīvām un demokrātiskām. Viņš rakstīja, ka cilvēki ar draudiem bija spiesti piedalīties vēlēšanās. Jaunievelētie deputāti uzreiz nobalsoja par Baltijas valstu iestāšanos Padomju Savienībā. D. Mekillops atzina, ka Baltijas valstis kara apstākļos Padomju Savienībai bija stratēģiski ļoti nepieciešamas. To pievienošanu noteica arī tas, ka visus 20. un 30. gadu Baltijas valstu valdības bija izteikti naidīgas PSRS.

Britu diplomāts nenožēloja neatkarīgas Latvijas valsts likvidēšanu, jo uzskatīja, ka tās nodibināšana savulaik nav bijusi vēsturiski pamatota. D. Mekillops to nosauca par nejaušu gadījumu, ko noteica tā laika lielvalstu uzvara Pirmajā pasaules karā. Viņš kritizēja neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas posmu, tās lielos izdevumus aizsardzībai, valsts pārvaldei. D. Mekillops latviešus nosauca par cilti, nevis nāciju. *Foreign Office* Ziemeļu departamenta direktors uz D. Mekillopa ziņojuma uzrakstīja rezolūciju, kurā uzsvēra, ka tas ir tendenciozs un nav izmantojams.

Jūlija beigās principā izkristalizējās britu valdības politika attiecībā pret Baltijas aneksiju. Ārlietu ministrs lords Halifakss ierosināja īstenot šādu stratēģiju: atzīt Baltijas valstu aneksiju no PSRS puses *de facto*, bet neatzīt to *de iure*. Jautājumu par teritoriālo pārmaiņu likumību Austrumeiropā un arī Baltijā galīgi izlemt miera sarunās, kas notiks pēc kara.

PSRS sūtnis Londonā I. Maiskis šajā laikā savukārt centās pēc iespējas ātrāk panākt, lai Anglijas puse oficiāli atzītu Baltijā notikušās pārmaiņas. Viņam ar visiem iespējamajiem līdzekļiem palīdzēja Stefords Kripss britu sūtnis Maskavā. Viņš pat pieprasīja Baltijas valstu sūtņu izraidīšanu no Lielbritānijas. *Foreign Office* to neakceptēja. St. Kripss arī atbalstīja ātrāku Baltijas valstu zelta un citu to īpašumu nodošanu Padomju Savienībai. Bet arī šeit viņš piedzīvoja neveiksmi. St. Kripss Padomju Savienības prasību atbalstīšanā aizgāja pat tik tālu, ka piekrita

tai izdot Baltijas valstu 500 jūrniekus, kas atradās uz kuģiem Anglijas ostās. Bet V. Čērčila valdība īpaši nesteidzās oficiāli formulēt savu nostāju. Beidzot – 1940. gada 5. septembrī, premjers V. Čērčils parlamenta sēdē oficiāli paziņoja, ka Lielbritānija tomēr neatzīs nekādas kara laikā notikušās teritoriālās pārmaiņas Eiropā. To likumīgums jāizlemj starptautiskas vienošanās ceļā. Baltijas valstu diplomātus Londonā atstāja iepriekšējā statusā, vienīgi ierobežojot viņu oficiālo pieņemšanu Anglijas Ārlietu ministrijā un arī valdības aprindās.⁵⁵ Latvijas diplomāti turpmāk varēja sazināties ar Anglijas Ārlietu ministriju vienīgi vēstuļu formā.

1940. gada otrajā pusē britu valdība nāca pie atziņas, ka Baltijas valstu jautājumā optimālais variants ir pieņemt ASV formulu, t.i., neatzīt vardarbīgās pārmaiņas Baltijā. Tomēr jāteic, ka Anglijas pozīcija šajā jautājumā kara laikā nekad nebija tik stingra kā ASV. Attiecībā uz PSRS prasībām pēc Baltijas valstu zelta rezervēm un citiem īpašumiem, kas bija Anglijā, tika pieņemts lēmums tos iesaldēt un izvirzīt savas pretpasības Padomju Savienībai. Tās pamatoja ar britiem konfiscēto īpašumu Baltijas valstīs. Iesākumā Anglijas prasības Padomju Savienībai bija apmēram 5,5 līdz 6 miljoni sterliņu mārciņu apjomā, vēlāk tās tika samazinātas līdz 3,2 miljoniem.⁵⁶

1940. gada nogalē izvirzījās arī jautājums par Baltijas valstu kuģu tālāko likteni, kas atradās Anglijas ostās. Britu valdība novembrī pieņēma lēmumu par to rekvizēšanu uz visu kara laiku. PSRS savukārt nepārtraukti uzstājās ar prasību par šo kuģu atdošanu, uzskatot, ka tas ir tās īpašums. PSRS sūtnis I. Maiskis savas valdības vārdā vairākkārt uzstājās arī ar prasību par Baltijas valstu jūrnieku izdošanu Padomju Savienībai. Anglijas valdība oficiāli paziņoja, ka tiem rekvizēto Baltijas valstu kuģu apkopes locekļiem, kas vēlas doties uz Padomju Savienību, šādas iespējas netiks liegtas.⁵⁷

Britu sūtniecības Baltijas valstīs beidza darboties 5. septembrī. Pēdējos ziņojumos britu diplomāti atspoguļoja situāciju, kāda veidojās Lietuvā, Latvijā un Igaunijā pēc to inkorporācijas PSRS sastāvā. Par ikdienas parādību Baltijas valstīs bija kļuvušas bailes no drošības orgāniem, preču trūkums veikalos, cenu pieaugums un “krievu komisāru” iejaukšanās visās dzīves jomās. Baltijas valstu sabiedrības vienīgā cerība šajos apstākļos bija Lielbritānijas vai Vācijas ultimāts Padomju Savienībai, kas varbūt spētu mainīt stāvokli.⁵⁸ Bet tas viss bija tikai ilūzijas.

L. Koljērs uz K. Zariņa pieprasījumu par Latvijas Republikas valstsvīru likteni padomju apstākļos jau 23. jūlijā rakstīja, ka V. Munters,

viņa sieva un abi bērni arestēti un aizsūtīti uz Padomju Savienību. 30. jūlijā britu Ārlietu ministrija rakstīja, ka līdzīgs liktenis piemeklējis K. Ulmani, kas stingra eskorta pavadībā aizvests uz Maskavu.⁵⁹ Baltijas valstīs sāka izvērsties t.s. “tīrīšanas” akcijas.

1940. gada decembrī britu valdībā notika izmaiņas. Ārlietu ministra E. Halifaksa vietā nāca A. Īdens. Viņš 27. decembrī izdeva rīkojumu, kas ierobežoja Baltijas valstu diplomātu darbību. Tas nebija liels pārspeigums, jo A. Īdens nekad nebija bijis labvēlīgs Baltijas valstīm. Viņš uz Baltijas valstu rēķina centās uzlabot PSRS un Anglijas attiecības. Bet britu premjers V. Čērčils palika uzticīgs iepriekšatzīmētajai nostājai Baltijas valstu jautājumā.

Jaunas iezīmes Lielbritānijas politikā pret Baltijas problēmu parādījās pēc 1941. gada 22. jūnija, kad PSRS atradās kara stāvoklī ar Vāciju un abas valstis tagad bija kļuvušas oficiālas sabiedrotās. PSRS atkal mēģināja panākt Baltijas valstu inkorporācijas oficiālu atzīšanu, tomēr Anglija, neskatoties uz svārstībām, palika iepriekšējās pozīcijās.

Atsauces

- 1 Hiden J. *On the edge of diplomacy. Britain, the Baltic and East - West relations between the wars. Contact or isolation? Soviet - Western relations in the interwar period.* – *Acta Universitatis Stockholmiensis.* – Uppsala, 1991. – P. 318.
- 2 Salmon P. *British security interests in Scandinavia and the Baltic. 1918–1939. The Baltic in international relations between the two world wars.* – *Acta Universitatis Stockholmiensis.* – Uppsala, 1988. – P. 125, 135.
- 3 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. *Latvijas ārpolitika.* – 334. lpp.
- 4 Turpat. – 335. lpp.
- 5 Andersons E. *Latvijas vēsture 1920 – 1940. Ārpolitika II.* – Stokholma, 1984. – 105.–107. lpp.; Feldmanis I., Stranga A., Virsis M., *Latvijas ārpolitika.* – 337. lpp.
- 6 Jaunākās Ziņas. – 1939. – 2. sept.
- 7 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. *Latvijas ārpolitika.* – 343. lpp.
- 8 Turpat. – 346. lpp.
- 9 PRO.FO. – 371., 24759. N 383/383/59.

- 10 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika II. 1920–1940. – Stokholma, 1984. – 206. lpp.
- 11 Daily Telegraph. – 1939. – Oct. 21.
- 12 PRO.FO. – 371., 23606. N 7202/851159.
- 13 Turpat. – 371., 23606. N 5483/564/59.
- 14 Turpat. – 23605. N 4423/377/59.
- 15 Turpat. – N 2967/381/59.
- 16 Turpat. – N 5724/381/59.
- 17 Turpat. – 23605. N 3166/381/59.
- 18 Turpat. – N 5724/381/59.
- 19 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika II. – 298. lpp.
- 20 PRO.FO. – 371., 24759. N 6283/293/59.
- 21 Turpat. – 371., 23609. N 4193/4193/59.
- 22 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis 1939–1940 // Izglītība. – 1992. – 26. nov.
- 23 The Times. – 1939. – Oct. 2.
- 24 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika II. – 301. lpp.
- 25 PRO.FO. – 371., 24579. N 383/383/59.
- 26 Turpat.
- 27 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis.. // Izglītība. – 1992. – 26. nov.
- 28 PRO.FO. – 371., 24759. N 383/383/59.
- 29 Turpat. – 24761. N 5833/224/59.
- 30 Turpat. – 24765. N 2263/2263/59.
- 31 Turpat. – N 2265/2265/59.
- 32 Daily Express. – 1940. – Febr. 13.
- 33 Turpat. – 15 febr.
- 34 LVVA, 1313. f., 1. apr., 153. l., 10.–11. lp.
- 35 PRO.FO. – 371., 24765. N 2518/59.
- 36 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis.. // Izglītība. – 1992. – 26. nov.
- 37 PRO.FO. – 371., 24765. N 4346/3686/59.
- 38 The Baltic Times. – 1940. – April 26.
- 39 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika II. – 414. lpp.
- 40 PRO.FO. – 371., 24765. N 5824/5824/59.
- 41 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis.. // Izglītība. – 1992. – 26. nov.
- 42 Gorodetsky G. Stafford Cripps Mission To Moscow. 1940–1942. – Cambridge, 1984. – P. 63–73, 79, 94.

- 43 PRO.FO. – 371., 24765. N 6085/5917/59.
- 44 Turpat. – N 6082/1224/59.
- 45 Turpat. – 24763. N 5995/2039/59.
- 46 Turpat. – N 6042/2039/59.
- 47 Turpat. – N 6177/2039/59.
- 48 Turpat. – 24764. N 6417/2039/59.
- 49 Turpat. – 24763. N 6249/2039/59.
- 50 Turpat. – N 6330/2039/59.
- 51 Turpat. – 24764. N 6979/2039/59.
- 52 Turpat. – N 6025/5917/59.
- 53 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis.. // Izglītība. – 1992. – 26. nov.
- 54 PRO.FO. 371., 24761. N 6241/1224/59.
- 55 Turpat. – 24765. N 7562/2039/59.
- 56 Turpat.
- 57 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis.. // Izglītība. – 1992. – 26. nov.
- 58 PRO.FO. – 371., 24762. N 7562/2030/59.
- 59 Turpat. – 24765. N 6024/6024/59.

5. nodaļa

LATVIJAS UN ANGLIJAS EKONOMISKĀS ATTIECĪBAS (1929 – 1933)

Vispārējās tendences

Pirmā pasaules kara beigās uz Krievijas impērijas drupām izveidojās trīs neatkarīgās Baltijas valstis – Latvija, Lietuva un Igaunija. To ekonomiskā un politiskā situācija pēckara sākuma periodā bija ļoti smaga. Atdalīdamās no Krievijas impērijas, Baltijas valstis zaudēja savas agrākās ekonomiskās labklājības pamatu – lētas izejvielas rūpniecībai, plašo tirgu, kā arī izdevīgās starpnieka pozīcijas Krievijas tirdzniecībā ar Rietumiem.¹ Šādā situācijā ļoti nozīmīgs bija Rietumu valstu atbalsts.

Lielbritānija jau no pirmajām Latvijas republikas pastāvēšanas dienām sniedza tai ekonomisku un politisku atbalstu. 1923. gada 22. jūnijā Londonā tika parakstīts abu valstu tirdzniecības un kuģniecības līgums, kas izveidoja labu juridisko bāzi Anglijas – Latvijas ekonomiskajām attiecībām. Līgums bija balstīts uz vislielākās labvēlības principiem, un tā pirmais pants noteica, ka Lielbritānijas pavalstnieki Latvijā bauda tādas pašas tiesības, privilēģijas un brīvības kuģniecības un tirdzniecības lietās kā pašas Latvijas pilsoņi.² Latvijai bija ļoti svarīgi, ka pēc līguma parakstīšanas tās preces pilnīgi brīvi ieplūda britu tirgū.

Rietumu valstis, starp tām arī Lielbritānija, 1920. gadu sākumā uzlūkoja Latviju un pārējās Baltijas valstis galvenokārt kā izdevīgu tramplīnu iekļūšanai plašajā Krievijas tirgū. Ļoti skaidri šajā sakarā izteicās *Foreign Office* Ziemeļu departamenta vadītājs Ovens O'Meilijs. Viņš uzsvēra, ka Anglijai jācenšas iegūt noteicošās pozīcijas Baltijas valstu ekonomiskajā un politiskajā dzīvē, kas varētu kalpot par pamatu tālākam lēcienam Krievijas tirgū.³ Šāda koncepcija radīja ilūzijas par neierobežotām iespējām Krievijā: ka tā Rietumu valstīm ir sava veida "Eldorado".

Tāpēc arī pašā 1920. gadu sākumā daudzas nopietnas firmas un kompānijas, bet to vidū arī avantūristi un spekulanti, vērsa savas aktivitātes Baltijas virzienā, cerot šeit labi nopelnīt. Bet cerētā Rietumu valstu

ekonomiskā ekspansija Krievijā caur Baltijas valstīm nenotika. Pat slavenās NEP politikas laikā Rietumu valstu ekonomiskās iespējas Padomju Krievijā bija ierobežotas. Līdz ar to pakāpeniski zuda mīts par Baltijas valstīm kā tramplīnu lēcienam Krievijā. Baltijas valstis saglabāja tirdzniecības un tranzīta tilta funkcijas Rietumu – Austrumu tirdzniecībā. Bet arī šīs iespējas, ņemot vērā Rietumu valstu un Padomju Savienības sarežģītās attiecības, nebija neierobežotas.

Līdz ar to Baltijas valstis savu ekonomisko stratēģiju balstīja uz tādu nozaru attīstību, kam bija dabiskais pamats, pirmkārt, vietējās izejvielas un arī noieta tirgus. Šīs nozares galvenokārt bija lauksaimniecība, mežsaimniecība, vietējā rūpniecība, kā arī tirdzniecība. Zināmus ienākumus deva tranzīts un muiža. Britu vēsturnieki Dž. Haidens un P. Salmons, raksturojot šo situāciju Baltijā, uzsvēra, ka Latvija, Lietuva un Igaunija kļuvušas par agrārām valstīm.⁴ 1920. gadā vairāk nekā 99 % no Latvijas eksporta uz Angliju veidoja jēlvielas un pusfabrikāti (kokmateriāli un lini). Arī turpmākajos gados situācija īpaši nemainījās. Latvijas eksportam uz Angliju pārsvarā bija agrārs raksturs.

Jau no pirmajām Baltijas valstu pastāvēšanas dienām notika asa konkurences cīņa starp Vāciju un Angliju par vadošo vietu šo valstu ekonomikā. Vācijas ģeogrāfiskais tuvums, labāka vietējo apstākļu pazīšana un vācu firmu aktivitāte nodrošināja tai stipras pozīcijas Latvijas ekonomikā. Bet arī Lielbritānija, izmantojot savu politisko ietekmi, centās nostiprināt ekonomisko klātbūtni Baltijā. Tā, piemēram, 1920. gadā uz Angliju attiecās 21 % no visas Latvijas importa vērtības. Vēl lielāka ietekme Anglijai bija Latvijas eksportā. Finieri, lini un sviests bija galvenās eksporta preces. Latvijas imports no Anglijas nerasniedza pat pusi no eksporta vērtības. Tirdzniecība ar Angliju Latvijai bija izdevīga.⁵

Iepriekšminētie britu vēsturnieki Dž. Haidens un P. Salmons, izvērtējot šo situāciju, uzsvēra, ka tajā vainojami paši angļu uzņēmēji. Tie neizrādīja īpašu aktivitāti un negribīgi apguva Baltijas tirgu. Ne mazāka nozīme bija tam, ka britu preču cenas bija augstākas salīdzinājumā ar vācu precēm. Anglijas valdība 1920. gados diezgan indiferenti uztvēra Baltijas tirgu tā mazās ietilpības un pirkjspējas dēļ. Vācijas valdība savukārt stimulēja savus uzņēmējus iespieties Eiropas mazo un vidējo valstu tirgos. Pat antivāciskie noskaņojumi, kas dominēja Baltijas valstu sabiedrībā, nebija šķērslis Vācijas ekonomiskās ietekmes pieaugumam.

Tā izveidojās situācija, kad Anglija izteikti vairāk iepirka preces Baltijas valstīs, nekā izveda savus ražojumus uz tām. Anglijai tirdzniecības balance ar Baltijas valstīm bija negatīva. Savukārt Anglijas konku-

rents Vācija eksportēja uz Baltijas valstīm izteikti vairāk, nekā ievada no tām. Anglija šādā situācijā it kā nodrošināja Vācijas tirdzniecisko ekspansiju Baltijā.⁶

Situācija mainījās 30. gadu sākumā, kad pasaulē iestājās ekonomiskā krīze. Tās ietekmē mainījās valstu ekonomisko attiecību principi. Vislielākās labvēlības principu, brīvirdzniecību nomainīja protekcionisms. Mazās un lielās valstis sāka pievērsties sava iekšējā tirgus aizsardzībai ar muitu, kvotu un kontingentu sistēmas palīdzību. Tas viss ietekmēja arī Anglijas – Latvijas ekonomiskās attiecības.

Abu valstu ekonomiskās attiecības 1930. gados var iedalīt divos posmos. Pirmais posms (1929.–1933.) – pasaules ekonomiskās krīzes gadi, kad bija vērojama ekonomiskās konjunktūras pasliktināšanās, tirgus sašaurināšanās, konkurences pieaugums, protekcionisms un dažādas restrikcijas un aizliegumi. Viss tas kopumā ienesa lielas izmaiņas Anglijas – Latvijas ekonomiskajās attiecībās. Otrais posms (1934.–1940.) – kad sākas lielvalstu gatavošanās Otrajam pasaules karam. Šajā laikā bija vērojama Anglijas – Latvijas ekonomisko sakaru intensifikācija, konkurences cīņas pieaugums starp Vāciju un Angliju par noteicošo vietu Latvijas tirgū, Latvijas iestāšanās angļu sterliņu mārciņu zonā, ārvalstu kapitāla aizplūšana kara priekšvakarā, Baltijas jūras blokāde un sabrukuma iestāšanās Latvijas ārējā tirdzniecībā ar Rietumu valstīm.

Pievēršoties Anglijas – Latvijas ekonomiskajām attiecībām pirmajā posmā (1929.–1933.), vispirms jāaplūko krīzes radītās izmaiņas. Pasaules ekonomikā krīze sākās 1929. gada rudenī, vispirms skarot ASV. Lielbritānijā un pārējās Eiropas valstīs krīzes sekas sāka sajust 1930. gada pirmajā pusē. Vispārēja parādība bija rūpniecības un lauksaimniecības produkcijas lejupslīde, finansu un vadības sistēmas sabrukums, haoss tirdzniecībā. Tā, piemēram, pasaules tirdzniecības apjoms samazinājās apmēram par 25 % – 30 %.⁷

Cenu sabrukumu pasaules tirgū ietekmēja arī valstu separātā saimnieciskā politika. Daļa valstu, tajā skaitā arī Lielbritānija, gāja valūtas devalvācijas ceļu. Otra valstu grupa, kurā ietilpa arī Latvija, ilgu laiku pieturējās pie stingras valūtas kursa – zelta standarta politikas. Savukārt Vācija realizēja stingru restrikciju politiku.⁸ Pasaules ekonomiskā krīze savu maksimumu sasniedza 1932. gadā. Ar nākošo gadu sākās valstu pakāpeniska izeja no krīzes, ko vispirms iezīmēja aktivitātes rūpniecībā. Starptautiskajā tirdzniecībā atveseļošanās pazīmes neparādījās tik drīz.

Latviju ekonomiskā krīze sāka jūtami ietekmēt tikai ar 1930. gada otro pusī. Tā izpaudās krasā cenu lejupslīdē Latvijas svarīgākajām

eksportprecēm – līnēm, sviestam, bekonam, kokmateriāliem. Arī Latvija krīzes triecienus tirdzniecībā centās mīkstināt, palielinot eksportu, samazinot importu un cenšoties noturēt stabilu savu valūtu. Ministru kabinets šajā nolūkā izveidoja Valūtas komisiju un ieviesa kontingentu sistēmu, kas regulēja importa apjomu.⁹

Līdz ar rūpniecību, lauksaimniecību un tirdzniecību smagas grūtības pārdzīvoja Latvijas banku sistēma. Krīzi banku sistēmā ievadīja banku sabrukums Vācijā. Divām nozīmīgām Latvijas bankām – Rīgas starptautiskajai bankai un Liepājas bankai bija cieši sakari ar Vācijas bankām. Tās drīz vien pārtrauca noguldījumu izmaksas. Šādi soļi izsauca lavīnveida paniku arī citās Latvijas bankās.¹⁰ 1931. gada 16. jūlijā privātbanku pārstāvji vienojās, ka noguldītājiem nedēļā izmaksās tikai 5 % no noguldījuma summas. 21. jūlijā Saeima pat pieņēma speciālu regulējošu likumu šajā jautājumā. Finanšu krīzes smagumu Latvijā raksturoja krasa noguldījumu samazināšanās kredītiestādēs no 98 milj. latu līdz 49 milj. latu tikai viena 1931. gada laikā.¹¹

Lielbritānija gāja citu ceļu krīzes seku pārvarēšanā. Atšķirībā no Latvijas Anglija necentās piesaistīt savu valūtu zelta standartam un jau 1931. gadā devalvēja sterliņu mārciņu. Britu preču cena labāk pielāgojās pasaules tirgus cenu svārstībām. Anglija tāpat kā citas valstis enerģiski ķērās pie sava iekšējā tirgus aizsardzības. Tika ieviestas ievadmuotas kvotas un kontingentu sistēma. Aktīvi darbojās tirdzniecības pārvaldes (*Marketing Board*), kas regulēja cenas un arī pārdodamo preču apjomus.¹² Tomēr svarīgāka iezīme Anglijas ekonomiskajā stratēģijā krīzes gados bija pāreja uz protekcionismu, kas ļoti tieši ietekmēja abu valstu saimnieciskos sakarus.

Pāreja uz protekcionismu

Sākoties pasaules ekonomiskajai krīzei, pat tāda klasiska brīvirdzniecības zeme kā Anglija sāka domāt par pāreju uz protekcionismu un sava iekšējā tirgus aizsardzību. 1930. gada janvārī konservatīvo partijas ietekmīgie politiķi – lordi Bīverbruks un Roterms aicināja valdību ieviest aizsargmuotas. Atbildot uz to, konservatīvo partijas vadītājs St. Boldvins, 8. aprīlī uzstādamies savas partijas konferencē Mančesterā, paziņoja: “Brīvirdzniecībai, kas pēdējās trīs paaudzes valdīja Anglijā, ir pienākušas beigas.”¹³

1930. gada 12. jūlijā redzamāko britu uzņēmēji, finansistu un rūpnieku sanāksmē tika pieņemta rezolūcija, kurā tika uzsvērts, ka

pašreizējās krīzes apstākļos brīvirdzniecība iespējama tikai starp metropoli un domīnijām, bet attiecībās ar trešajām valstīm jāievieš aizsargmuitas. Šo dokumentu parakstīja 14 lielākie britu finansu un saimniecisko aprindu pārstāvji.¹⁴ Konservatīvo partijā šajā laikā bija arī spāns, kas aizstāvēja ideju par muitas tarifu sistēmas ieviešanu pašā britu impērijā. Šie politiķi uzskatīja, ka brīvirdzniecība vairāk neatbilst Anglijas interesēm.¹⁵ 1930. gadā tika pieņemts arī "*Coal Mines Act*", kas regulēja cenas, eksporta kvotas un iekšējo tirgu ogļrūpniecībā.

Latvijā šādus Anglijas soļus uzņēma ar bažām. Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs L. Ēķis 1930. gada rudenī informatīvajā vēstulē sūtniecībām ārvalstīs uzsvēra, ka Latvijai tuvākajā nākotnē būs jāsaņem ar zināmām grūtībām ārējā tirgū, pat tādā brīvirdzniecības zemē kā Anglija. Savukārt Latvijas sūtniecības Londonā lauksaimniecības atašejs E. Zolmanis septembrī rakstīja uz Rīgu, ka arī britu leiboristu partija iestājas par ievadomuitu ieviešanu.¹⁶

Anglijas virzību protekcionisma politikas virzienā apstiprināja arī Impērijas ekonomiskās savienības lēmumi. Savā gadskārtējā sanāksmē 1930. gada septembrī redzamākie britu impērijas rūpnieki un finansisti arī pieprasīja ieviest Anglijas tirgū ievadomuitas gan rūpniecības, gan daļai lauksaimniecības produkcijas.¹⁷ Lielu uzmanību muitas politikas jautājumiem un iekšējā tirgus aizsardzībai pievērsa arī kārtējā britu Impērijas konference Londonā, kas sākās 1930. gada 1. oktobrī. Kanāda tajā pieprasīja domīnijām labvēlīgus muitas tarifus, kas mazinātu ārvalstu spiedienu iekšējā tirgū. Tas bija bīstams signāls. Britu domīnijas tādā veidā draudēja izspiest no Anglijas tirgus arī Baltijas valstu lauksaimniecības produkciju – sviestu, bekonu, kā arī kokmateriālus. Pretrunu dēļ, kādas valdība starp metropoli un impērijas sastāvdaļām, nekāds konkrēts lēmums netika pieņemts. Tika nolemts jautājumu par protekcionismu apspriest nākošajā Impērijas konferencē.¹⁸

Bez šaubām, idejas par ievadomuitām britu tirgū izsauca satraukumu Latvijas saimnieciskajās aprindās. Apmēram 30 % no Latvijas eksporta šajā laikā tika virzīti uz Lielbritāniju. Ievadomuitas ieviešana sadārdzinātu Latvijas preces un apgrūtinātu to iekļūšanu britu tirgū. Latvijas saimniecisko aprindu žurnālā "*Ekonomists*" parādījās raksti, kuros bija izteikta doma, ka valdībai ātrāk jāuzsāk sarunas ar Angliju, lai protekcionisma apstākļos arī izcīnītu no tās kādu pretimnākšanu. Latvijas valdībai tika ieteikts atsaukties uz abu valstu ilggadējiem intensīvajiem saimnieciskajiem sakariem, kas, pēc žurnāla domām, būtu pamats kādam pozitīvam izņēmumam attiecībā pret Latviju. Tika pārspriesta arī t.s. vidējā

muitas tarifa (*intermediate*) koncepcija, kurai bija jānodrošina Latvijai kaut kādas priekšrocības britu tirgū salīdzinājumā ar pārējām valstīm.¹⁹

1930. gada nogalē Anglija vēl neieveda vispārējos muitas tarifus, tās tirgus palika relatīvi brīvs ārvalstu, tajā skaitā Latvijas, precēm. Diskusija par ievadomuitu nepieciešamību notika, bet R. Makdonalda leiboristu valdība vēl palika uzticīga brīvā tirgus principiem.

1931. gadā ekonomiskās krīzes triecieni arvien smagāk skāra Lielbritāniju. R. Makdonalda leiboristu valdība nespēja atrisināt ekonomiskās lejupslīdes, inflācijas un bezdarba problēmas un 24. augustā atkāpās. Tika izveidota t.s. nacionālā valdība, kuru veidoja leiboristu, konservatīvo un liberāļu koalīcija. Par jaunizveidotās valdības vadītāju, kā jau tika minēts, atkal tika apstiprināts R. Makdonalds. Nacionālā koalīcija nolēma izsludināt ārkārtas parlamenta vēlēšanas. Tās notika 27. oktobrī. Triju partiju koalīcija vēlēšanās gāja ar protekcionisma lozungiem, solot pēc uzvaras vēl enerģiskāk ķerties pie iekšējā tirgus aizsardzības. Ļoti populārs bija nacionālās valdības aicinājums: "Pērciet tikai britu ražojumus!"

Parlamenta vēlēšanās uzvarēja apvienotā koalīcija, kurā savukārt visvairāk balsu ieguva konservatīvā partija. Tomēr, veidojot jauno valdību, konservatīvie atteicās no tās vadības par labu leiboristiem, jo uzskatīja, ka ekonomiskās krīzes apstākļos nav tālredzīgi uzņemties visu atbildību. Un tā atkal par nacionālās koalīcijas valdības vadītāju kļuva godkārtīgais leiboristu līderis R. Makdonalds. Šī valdība Anglijā darbojās līdz 1935. gada 7. jūnijam, kad to nomainīja konservatīvo partijas līderis St. Boldvins.

Nacionālā valdība veica enerģiskus soļus Anglijas iekšējā tirgus pastiprinātai aizsardzībai un pārejai uz protekcionismu. 1931. gada oktobrī britu parlaments atbalstīja valdības priekšlikumu par vispārējas ievadomuitas ieviešanu. Bet jau novembrī parlaments pieņēma likumu, nelabvēlīgu importam. Šis likums atļāva aplikt ar 100 % ievadomuitu visas Anglijas tirgū ievadamās rūpniecības preces, ja tās apdraudēja britu ražojumus.²⁰ Latvijas ģenerālkonsuls Londonā L. Sēja, novērtējot šos britu valdības soļus, rakstīja Ministru prezidentam K. Ulmanim, ka brīvirdzniecības princips Anglijā ir aizgājis vēsturē.²¹

Iepriekš nosauktie Anglijas valdības un parlamenta lēmumi vēl būtiski neskāra Latvijas preču eksporta iespējas britu tirgū. Tie galvenokārt attiecās uz ārvalstu rūpniecības izstrādājumiem. Latvijas eksports uz Angliju bija ar izteikti agrāru raksturu (sviests, bekons, līni, kokmateriāli). Tomēr britu valdības protekcionistiskās tendences nesolīja neko labu tuvākajā nākotnē.

Jūtamāk Latvijas ekonomiskās intereses skāra Anglijas atteikšanās no zelta standarta. Anglijas valdība par to paziņoja 1931. gada 21. septembrī. Šāds valdības lēmums samazināja Anglijas sterliņu mārciņas kursu no 4,86 dolāriem līdz 3,20 dolāriem par vienu mārciņu.²² Britu preces jaunajā situācijā kļuva konkurētspējīgākās pasaules tirgū. To cena samazinājās, bet zelta standartam uzticīgajām valstīm tas bija jūtams trieciens. Šo valstu preces savukārt palika dārgākas.

Latvija 1931. gada rudenī vēl palika uzticīga zelta standartiem, tāpēc jaunajā situācijā tai radās papildu grūtības ar savu preču realizāciju Anglijas tirgū.

Kā rakstīja britu kokmateriālu tirdzniecības žurnāls "*The Timber Trades Journal*", atteikšanās no zelta standarta deva papildu ienākumus Anglijas koku tirgotājiem apmēram 20 % apjomā.²³ Tā kā kokmateriāli bija viena no galvenajām Latvijas eksportprečām, tad aptuveni tikpat lieli bija arī tās zaudējumi. Latvijas koktirgotāji sūdzējās, ka līdz šim ar zelta segumu nodrošināto mārciņu vietā viņi tagad saņem papīra mārciņas un cieš lielus zaudējumus.²⁴

Mārciņas devalvācija pasliktināja Latvijas vispārējo ekonomisko stāvokli, jo ievērojama daļa tās valūtas rezervju bija sterliņu mārciņas. Tā divu nedēļu laikā Latvijas Bankas valūtas rezerves samazinājās par aptuveni 2,5 milj. latu. Finanšu speciālisti to izskaidroja kā britu mārciņas devalvācijas sekas.²⁵ Bija vērojamas arī citas negatīvas parādības Latvijas finanšu sistēmā – ārvalstu kapitāla samazināšanās, lata kursa lejupslīde un panika komercbankās.

Vēl traģiskākas sekas Anglijas mārciņas devalvācija izsauca Igaunijā. Igaunijas Bankai gandrīz visas valūtas rezerves bija angļu mārciņās. Tās vērtības pēkšņa samazināšana par 40 % bija katastrofāls trieciens Igaunijas finansēm, kā arī tirdzniecībai un tautsaimniecībai kopumā.²⁶

Lielbritānijas pozīcijas pasaules tirdzniecībā savukārt nostiprinājās. Tā tagad bija izdevīgākā situācija nekā galvenā konkurente – ASV. Laikā no 1931. līdz 1932. gadam Anglijas īpatsvars pasaules tirdzniecībā palielinājās no 9,4 % līdz 10,9 %. Britu ekonomists A. Grants to izskaidroja ar atteikšanos no zelta standarta un pāreju uz protekcionismu.²⁷ Drīz vien arī britu domīnijas un citi valstiskie veidojumi, kas ietilpa impērijā, sekoja Anglijas piemēram. Atteikšanās no valūtas zelta seguma 30. gadu sākumā kļuva par vispārēju parādību. Vislabāk tas bija redzams t.s. sterliņu blokā ietilpstošajās valstīs. Latvija šīm valstīm pievienojās tikai 1936. gada septembrī.

1932. gada martā Anglija ievada 10 % vispārējo ievadmitu. Tas jau tieši ietekmēja Latvijas eksportu uz Angliju. L. Sēja no Londonas

rakstīja, ka vissmagāk jaunais muitas likums skars Latvijas sviesta, bekona, finiera, kokmateriālu eksportu. R. Makdonalda valdība šajā laikā veica arī citus tirgu ierobežojošus un regulējošus pasākumus. Tā tika izveidota Piena tirdzniecības un Bekona tirdzniecības padomes, kas regulēja cenas, realizējamās produkcijas apjomu, kā arī ieteica valdībai veikt citus iekšējo tirgu aizsargājošus pasākumus.²⁸ Pakāpeniski soli pa solim nacionālā valdība pārvērta Angliju no brīvirdzniecības par protekcionisma politikai atbalstošu valsti.

Arī Latvijas valdība ekonomiskās krīzes apstākļos sāka regulēt importu, pacēla ievad muitas un veica citus protekcionistiskus pasākumus. Tas savukārt nepatika Anglijai, jo šādi pasākumi ierobežoja tās preču brīvu iekļūšanu Latvijas tirgū. Britu sūtnis Latvijā H. Nečbul-Hjūdžesens 1931. gada 30. decembrī nosūtīja Latvijas Ārlietu ministrijai notu, kurā aicināja palielināt kvotu Anglijas precēm. Viņš arī norādīja, ka Latvijas valdības solī importa regulēšanā runā pretī abu valstu iepriekš noslēgtajam tirdzniecības līgumam. H. Nečbul-Hjūdžesens aicināja palielināt britu kokvilnas un vilnas iepirkumus²⁹.

Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs L. Ēķis bija spiests reaģēt uz britu vēstnieka notu, jo Anglija bija viena no galvenajām Latvijas tirdzniecības partnerēm. L. Ēķis vēstījumā Importa regulēšanas komitejai norādīja, ka Anglijas – Latvijas tirdzniecības bilance visu laiku ir bijusi pozitīva Latvijai. Līdz ar to Latvijai ļoti svarīgi ir saglabāt britu tirgu. L. Ēķis uzsvēra, ka komitejā lemjot jautājumu par importa kontingentu piešķiršanu, noteikti jāievēro Anglijas prasības³⁰.

Neskatoties uz Latvijas Ministru kabineta uzmanīgo politiku attiecībā uz sava iekšējā tirgus aizsardzību, Lielbritānijas valdība tomēr diezgan noteikti reaģēja uz 1932. gada 17. februārī pieņemto importa regulēšanas likumu. Britu sūtnis Rīgā H. Nečbul-Hjūdžesens šajā sakarā nosūtīja Latvijas Ārlietu ministrijai notu. Tajā viņš rakstīja, ka Latvijas jaunais importa regulēšanas likums radījis nopietnas grūtības britu tirdzniecības interesēm. H. Nečbul-Hjūdžesens aicināja Latvijas valdību iespējami ātrākā laikā likvidēt šos šķēršļus britu preču ieplūšanai Latvijā, palielināt kontingentu un kvotas tām firmām, kas tirgojas ar Angliju.³¹ Latvijas ārlietu ministrs K. Zariņš savā atbildē britu sūtnim taisnojās, ka viņa valdības pieņemtie importa regulēšanas noteikumi ne ar ko neatšķiras no citu Eiropas valstu pasākumiem. Šādus drastiskus importa ierobežošanas soļus noteica ekonomiskā krīze. Ņemot vērā Anglijas īpašo lomu Latvijas ārējā tirdzniecībā, K. Zariņš solīja, ka viņš darīs visu iespējamo, lai valdības Valūtas regulēšanas komiteja garan-

tētu Latvijas firmām salīdzinoši lielākas summas britu preču iepirkšanai.³²

Britu saimnieciskās aprindas šajā sakarā veica zināmas aktivitātes arī Anglijā. Tā 1932. gada 5. martā pie Latvijas ģenerālkonsula Londonā L. Sējas ieradās Lielbritānijas Tirdzniecības palātas priekšsēdis Dž. Kolvils un izteica neapmierinātību ar iepriekš pieminēto Latvijas valdības importa regulēšanas likumu. Dž. Kolvils atklāti paziņoja, ka likums rada nepārvaramus šķēršļus britu preču iekļūšanai Latvijas tirgū. Viņš arī uzsvēra, ka šādi Latvijas soļi neatbilst abu valstu 1923. gadā noslēgtā līguma burtam un garam. Dž. Kolvils lūdza arī palīdzību britu Ārlietu ministrijā, pieprasot no Anglijas valdības puses spert atbilstošus pretsoļus.³³ Latvijas ģenerālkonsuls L. Sēja šo britu saimniecisko aprindu un valdības pārstāvju demaršu skaidroja kā nepārprotamu mājieni. Viss liecināja par to, ka Anglija tuvākajā nākotnē var pieprasīt izlīdzināt abu valstu tirdzniecības bilanci.

Latvijas valdības soļi importa regulēšanā radīja arī interesi britu tirdzniecības problēmu žurnālā *"The Chamber of Commerce Journal"*. Tā slejās britu Ārējās tirdzniecības departamenta darbinieks K. Edmonds izteicās, ka Latvijas Ministru kabineta likumi un lēmumi par importa ierobežošanu, muitas tarifu palielināšanu, valūtas regulēšanu, kvotu ieviešanu būtiski atsauksies uz Latvijas eksporta iespējām. Latvijai jāreķinās ar pretsoļiem no Anglijas puses.³⁴ Līdzīgus padomus un norādes izteica arī britu parlamenta deputāts no konservatīvo partijas – A. Bosoms. 1932. gada 1. oktobrī viesojoties Rīgā, viņš Latvijas valdības pārstāvjiem un presei izteicās, ka ir pienācis laiks izlīdzināt abu valstu tirdzniecības bilanci, kas visu laiku ir bijusi pasīva Anglijai.³⁵

Arī L. Sēja 1932. gada rudenī no Londonas ziņoja, ka noskaņojumi britu saimnieciskajās aprindās attiecībā uz Latviju pasliktinās. Viņš norādīja, ka neatkarīgi no tā, kā Latvijas valdība centīsies izskaidrot savus soļus tirgus regulēšanā, Anglijā tie netiks pieņemti. L. Sēja uzskatīja, ka Latvijai būs jāpiekāpjas un jāņem vērā Anglijas prasības; citādi Latvijas eksporta iespējas būs ļoti nopietni apdraudētas. Latvijas ģenerālkonsuls Londonā uzsvēra, ka Anglijā īpaši apsveiktu britu akmeņogļu pastiprinātus iepirkumus.³⁶

Viss liecināja par to, ka saimnieciskās krīzes apstākļos Lielbritānija centās samazināt Latvijas un arī pārējo Baltijas valstu ražojumu importu un kāpināt savu eksportu. Anglija, ieviešot vispārējās ievadumtas, faktiski atteicās no brīvirdzniecības un pārgāja uz protekcionismu. Tas nebija patīkami Latvijai. Bet vēl lielāki pārbaudījumi bija gaidāmi britu Impērijas saimnieciskajā konferencē Otavā, kas notika no 1932. gada 21. jūlija līdz

20. augustam. Jau pirms konferences Latvijā ar bažām uzņēma ziņu, ka domīnijas prasa ieviest vienotu impērijas muitas tarifu sistēmu. Tas nozīmēja, ka var tikt noslēgta muitas ūnija starp Angliju un pārējām impērijas sastāvdaļām.³⁷ Šādā situācijā Latvijas ražojumu iekļūšana britu tirgū kļūtu vēl sarežģītāka.

Anglijas valdība Otavas konferences laikā tiešām nāca klajā ar priekšlikumu noslēgt preferenciālus līgumus ar domīnijām. Lielbritānija tādā veidā apņēmas dot zināmas saimnieciskas priekšrocības impērijas sastāvā ietilpstošajām valstīm, īpaši tirdzniecībā ar pārtikas produktiem – gaļu, piena produktiem, labību u.c. Šie produkti Anglijas tirgū tagad varēja iekļūt uz atvieglotiem noteikumiem, salīdzinājumā ar citām valstīm. Anglija arī apsolīja domīnijām aplikt ar papildu nodokli visus tos ārvalstu ražojumus, kas konkurēja ar domīnijām britu tirgū.

Latvijas lauksaimniecības produkcijas eksportētāji ar satraukumu uzņēma ziņu no Otavas konferences par to, ka turpmāk Kanādas, Jaunzēlandes un citu valstu sviestam un sieram Anglijas tirgū būs apmēram par 15 % mazāka muiža nekā Latvijas sviestam. Anglija arī piekrita, ka bekona importam no ārvalstīm tiks uzlikti ierobežojumi. Tas turpmāk notiks pēc kontingentu sistēmas. Arī Latvijas kokmateriālu eksportētājus gaidīja nepatīkami ierobežojumi. Tā, piemēram, pēc Kanādas valdības pieprasījuma britu domīnijas saņēma 10–20 % lielas muitas atlaides kokmateriālu tirdzniecībā salīdzinājumā ar citām valstīm.³⁸ Anglija pēc Otavas konferences bija spiesta pirkt vispirms britu domīniju sviestu, gaļu, kokmateriālus un citas izejvielas. Par to savukārt domīnijas deva priekšrocības britu precēm savu valstu tirgū.

Otavas konference beidzās ar 12 divpusēju tirdzniecības līgumu parakstīšanu starp Angliju un tās domīnijām. Pieņemtā preferenču sistēma veidoja relatīvi noslēgtu britu impērijas tirgu. Šī sistēma ierobežoja citu valstu iekļūšanu šajā tirgū un veicināja savstarpējo tirdzniecību. Arī Latvijas valdībai bija jāreķinās ar Otavas konferences lēmumiem. Bija skaidrs, ka drīzumā gaidāmas sarunas par jauna tirdzniecības līguma noslēgšanu starp Latviju un Angliju.³⁹ Pēc Otavas konferences ar 10 % ievadmuitu bija jau aplikti apmēram 53,6 % no Latvijas eksporta precēm, kas tika realizētas Anglijas tirgū.⁴⁰

Sarunas par jauno tirdzniecības līgumu

Drīz vien pēc Impērijas konferences Otavā Lielbritānijas Ārējās tirdzniecības ministrija uzsāka sarunas ar Skandināvijas valstīm par jaunu

tirdzniecības līgumu noslēgšanu. Ietekmīgākā britu avīze "*The Times*" šajā laikā rakstīja, ka jaunie tirdzniecības līgumi atšķirsies no iepriekšējiem ar to, ka Anglija tagad pievērsīs lielāku uzmanību sava tirgus aizsardzībai. Anglija ir atteikusies no brīvirdzniecības un par katru pretimnākšanu pieprasīs kompensāciju.⁴¹ Tiešām 1932. gada oktobrī – novembrī sākās Lielbritānijas un Skandināvijas valstu tirdzniecības sarunas. Tās ritēja smagi un sarežģīti. Latvijas valdība ļoti uzmanīgi sekoja to gaitai. Sūtņiem tika dots uzdevums piegādāt visu iespējamo informāciju, lai pēc iespējas labāk sagatavotos Latvijas – Anglijas sarunām. Diemžēl informācija no Skandināvijas nebija iepriecinoša. Anglija izvirzīja jau zināmu prasību par sava eksporta palielināšanu šajās valstīs. Laikraksti to novērtēja, kā britu eksporta ofensīvu.⁴² Savukārt saimniecisko aprindu žurnāls "*Economists*" norādīja, ka Latvijai nākošajās sarunās ar Angliju būs grūti saglabāt vislielākās labvēlības principu – tā vietā nāks savstarpējas kompensācijas princips.⁴³

Pirms sarunu sākuma Latvijas presē tika pārspriests arī t.s. Baltijas klauzulas liktenis. 20. gadu sākumā, kad Latvijas Republika slēdza tirdzniecības līgumus ar Lietuvu un Igauniju, tika panākta savstarpēja vienošanās par muitas atlaidēm, kas ieguva Baltijas klauzulas nosaukumu. Tajā laikā Lielbritānija, kas noslēdza tirdzniecības līgumus ar Latviju un pārējām Baltijas valstīm uz vislielākās labdarības principiem, pievēra acis un neprotestēja pret šādas klauzulas darbību Latvijas, Igaunijas un Lietuvas savstarpējā tirdzniecībā. Latvija cerēja, ka Anglija arī šoreiz pieļaus Baltijas klauzulas saglabāšanu.⁴⁴ Šajā situācijā 1932. gada 10. decembrī Lielbritānijas sūtnis Rīgā H. M. Nečbul-Hjūdžesens iesniedza Latvijas valdībai memorandu, kurā bija ietverts priekšlikums sākt abu valstu sarunas par jauna tirdzniecības līguma noslēgšanu. Memorandā bija uzsvērts, ka pastāvošā ekonomiskā situācija pasaulē spiež pārskatīt iepriekš noslēgtā Anglijas – Latvijas līguma pamatprincipus. Britu sūtnis arī norādīja, ka līdz ar sarunu sākšanos Anglija atceļ tās priekšrocības, kas iepriekš bija Latvijas precēm tās tirgū.⁴⁵

Anglija paziņoja, ka vēlas diskutēt arī par Baltijas klauzulas tālākas pastāvēšanas iespējamību. H. M. Nečbul-Hjūdžesens uzsvēra, ka Anglija turpmāk negrib piekrist muitas atlaidēm, ko Baltijas klauzula dod Padomju Savienības precēm Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tirgū. Britu sūtnis norādīja, ka pēc Otavas konferences tas vienkārši nav iespējams.⁴⁶ Šādai Anglijas pozīcijai bija arī citi motīvi, jo tā drīz vien pēc Otavas konferences bija denonsējusi pagaidu tirdzniecības vienošanos ar PSRS. Dabiski, ka šādos apstākļos Anglija nevēlējās piešķirt Padomju Savienībai

kaut kādas priekšrocības Baltijas tirgū. Arī “*The Economist*” rakstīja par nepieciešamību savienot jauno Lielbritānijas un Latvijas tirdzniecības līgumu ar Baltijas klauzulu.⁴⁷

Arī Latvijas presē parādījās atskaņas par Anglijas jauno nostāju Baltijas klauzulas jautājumā. Tas, pēc avīžu ziņām, lieku reizi liecināja par to, ka Lielbritānija ekonomiskajās attiecībās ar ārvalstīm nostājusies uz stingra kompensāciju politikas ceļa.⁴⁸

Latvijas Ministru kabinets 1933. gada 13. janvārī apstiprināja delegācijas sastāvu tirdzniecības sarunām ar Lielbritāniju. To vadīja Rietumu nodaļas vadītājs L. Ēķis, bet viņa vietnieks bija Rūpniecības un tirdzniecības departamenta direktors A. Kacens. 17. janvārī Londonā sākās abu pušu sarunas. Anglijas delegāciju vadīja Ārējās tirdzniecības ministra vietnieks V. Vills un *Foreign Office* Ziemeļu departamenta direktors L. Koljērs.⁴⁹

Jau sarunu sākumā Latvijas puse iesniedza savu priekšlikumu paketi. Tā paredzēja, ka arī turpmāk abu valstu ekonomiskajām attiecībām jābalstās uz 1923. gada jūnijā noslēgtā līguma bāzes. Latvija izteica vēlēšanos saglabāt vislielākās labvēlības principu, kas dotu tās precēm iespējas arī turpmāk brīvi iekļūt Anglijas tirgū. Latvijas delegācija uzskatīja, ka pastāvošo tirdzniecības līgumu varētu papildināt ar speciālu tarifa nolīgumu, kas nodrošinātu abpusēju pretimnākšanu svarīgākajām preču grupām. Latviju īpaši interesēja sviesta, bekona un kokmateriālu brīva pārdošana.

Diemžēl Anglija atsevišķām valstīm vairs negribēja piešķirt nekādas priekšrocības. L. Ēķis 1933. gada 8. februārī Ārlietu ministrijas Līgumu komisijas sēdē ziņoja, ka Lielbritānija ierosinājusi piešķirt muitas atlaides britu kokvilnas un vilnas diegiem, tekstilizstrādājumiem, zeķēm, dzelzs un tērauda izstrādājumiem un siļķēm. Anglija pretī solīja Latvijai atļaut brīvi ievest tās bekonu.⁵⁰

Anglijas un Latvijas tirdzniecības sarunu laikā britu puse atgādināja par Rīgas pilsētas nenomaksāto parādu brāļu Lazardu bankai Londonā. Latvijas delegācija paskaidroja, ka tas nav valsts parāds, bet gan Rīgas pilsētas garantēts aizņēmums un tāpēc tas ir pilsētas pašvaldības kompetencē. Nekādi vienošanās projekti šajā jautājumā netika apspriesti. Ņemot vērā ekonomiskās krīzes izraisītās grūtības, Anglija piekrita atlikt Latvijas kara laika parādu kārtējo maksājumu.

Analizējot Latvijas un Anglijas tirdzniecības sarunu gaitu, Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļa konstatēja, ka turpmāk bez kompensācijām būs grūti iegūt vislielākās labvēlības statusu britu tirgū. Latvijai bija jābūt

gatavai palielināt importu no Anglijas. Diezgan kategoriski Lielbritānija uzstājās arī pret muitas privilēģiju piešķiršanu citām valstīm Latvijas tirgū, īpaši attiecībā uz benzīnu un citiem naftas produktiem. Britu puse pieprasīja arī Baltijas klauzulas priekšrocību neattiecināšanu uz Padomju Savienību, pret ko tā nebija iebildusi iepriekš. Bez politiskiem motīviem Anglija uzskatīja, ka Padomju Savienība 30. gadu sākumā ir jau kļuvusi par industriālu lielvalsti un līdz ar to par Anglijas konkurenti. Ārlietu ministrs V. Salnais, dodot rekomendācijas Latvijas delegācijai Londonā, uzsvēra: “.. mums acīmredzot ir jārēķinās ar atsevišķām Anglijas prasībām, jo savādāk mēs nespēsim uzturēt mūsu eksportu uz Lielbritāniju iepriekšējo gadu līmenī.”⁵¹

Tālākā sarunu gaitā Anglija izvirzīja arī konkrētas prasības britu siļķu eksportā uz Latviju. Anglija uzskatīja, ka Latvijai vairākkārt jāpalielina siļķu iepirkumi un par 50 % jāsamazina to ievadmuita. Principā Anglija sev pieprasīja monopolstāvokli Latvijas siļķu tirgū, izspiežot no tā Norvēģiju un citas valstis. Līdzīgu stāvokli Anglija vēlējās panākt arī Latvijas akmeņogļu un koksas tirgū, izspiežot no tā Poliju.⁵² Latvijai šādas Lielbritānijas prasības nebija izdevīgas, jo tās preces atsevišķos gadījumos bija dārgākas nekā citām valstīm. Bet, ņemot vērā to, ka ekonomiskās krīzes apstākļos Latvijai bija svarīgi saglabāt Anglijas tirgu, tā izrādīja pretimnākšanu britu priekšlikumiem. Abu valstu tirdzniecības sarunas virzījās sekmīgi. Lielbritānija pat piešķīra Latvijai lielāku bekona eksporta kvotu, nekā tā bija cerējusi.

1933. gada vasarā Anglijas un Latvijas pagaidu tirdzniecības līguma projekts bija sagatavots. To parakstīja 6. jūlijā Londonā. Latvija apņēmas iepirkt Anglijā siļķes ne mazāk kā 10 tūkst. tonnu gadā. Britu siļķēm tika piešķirtas arī 50 % muitas atlaides. Pēc līguma parakstīšanas britu kontrolē nonāca apmēram 75 % no Latvijas siļķu tirgus. Tas nodrošināja Lielbritānijai monopolstāvokli šajā preču grupā un ļāva būtiski novājināt citus konkurentus.⁵³ Latvijas laikrakstos drīz vien parādījās informācija, ka britu siļķu iepirkšanai būs jāiztērē vismaz 2,7 milj. latu valūta. Tā Latvijas budžetam bija ievērojama summa. Prese tāpēc drīz vien Anglijas un Latvijas pagaidu tirdzniecības līgumu nosauca par “siļķu līgumu”.⁵⁴

Latvijas lielākais ieguvums, parakstot šo līgumu, bija tas, ka Lielbritānija apņēmas neierobežot Latvijas sviesta, bekona un olu eksportu. Tas ekonomiskās krīzes situācijā Latvijai nozīmēja ļoti daudz. Principā līdz jaunā tirdzniecības līguma parakstīšanai Latvija saglabāja britu tirgū iepriekšējās pozīcijas. Latvijas finansu ministrs J. Annus noslēgto līgumu novērtēja kā lielu Ārlietu ministrijas panākumu, jo bez tā Latvijas eksports

būtu sabrucis.⁵⁵ Arī britu presē par noslēgto līgumu bija labas atsauksmes. Īpaši tika atzīmēta Latvijas vēlme palielināt importu no Lielbritānijas.⁵⁶

1933. gada augustā presē parādījās informācija, ka oktobrī atsāksies Anglijas un Latvijas sarunas par pastāvīga abu valstu tirdzniecības līguma noslēgšanu. Britu konservatīvo partijas parlamenta deputāts A. Bosoms, kam pašam bija saimnieciskās intereses Baltijas valstīs, centās veicināt šo procesu. Viņš septembra beigās ar pieciem ietekmīgiem Anglijas un Baltijas tuvināšanas biedrības locekļiem apmeklēja Latviju. Pēc vizītes laikrakstā "*The Times*" A. Bosoms izteicās, ka Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm varot būt labs britu preču noieta tirgus.⁵⁷

Jau novembrī britu sūtnis Rīgā H. Nečbul-Hjūdžesens savas valdības vārdā iesniedza Latvijas ārlietu ministram V. Salnajam angļu puses izstrādāto tirdzniecības līguma projektu. Tajā Anglija pieprasīja, lai ne mazāk kā 80 % no Latvijas akmeņogļu un koksa importa tiktu iepirkti Lielbritānijā. Angliju ļoti interesēja arī Latvijas tekstilrūpniecība. Britu pusi interesēja iespējas piegādāt izejvielas šai rūpniecības nozarei. Ņemot vērā to, ka Anglijai bija lieli kapitālieguldījumi Latvijas tekstilrūpniecībā, tās prasība bija pamatota. Anglija vēlējās muitas atlaides kokvilnas un zīda diegu piegādēm Latvijai, kā arī izteica vēlmi palielināt savu tekstilizstrādājumu eksportu uz Latviju.⁵⁸ Tas savukārt radīja polemiku Latvijas presē, jo mazas valsts tekstilrūpniecībai bija nenoliedzami grūti konkurēt ar Lielbritāniju.⁵⁹

Latvijas prese arī rakstīja, ka britu sagatavotajā līguma projektā ir ietverta ideja par speciālu "Anglijas klauzulu". Britu puse ar šādas klauzulas palīdzību centās sev nodrošināt muitas atlaides Latvijas un pārējo Baltijas valstu tirgos. Praksē tas nozīmētu iepriekšējās "Baltijas klauzulas" likvidēšanu.⁶⁰

Gada nogalē Lielbritānijas parlamentā kārtējo reizi notika debates par Rīgas pilsētas parādu brāļu Lazardu bankai. Debašu iniciatori bija tie britu finansisti, kam piederēja šī aizņēmuma vērtspapīri. Viņi uzskatīja, ka Anglijas un Latvijas tirdzniecības sarunām ir pats piemērotākais laiks, lai izdarītu spiedienu pret Latviju un panāktu ātrāku parāda atmaksu. Britu ārlietu ministrs Dž. Saimons, runādams par šo jautājumu parlamentā, paskaidroja, ka Rīgas pilsētas parāds nav vis Latvijas valsts, bet gan pilsētas parāds, un ka tam principā ir privāts raksturs. Viņš arī atzina, ka Anglijas valdības pienākums ir palīdzēt atgūt britu pilsoņu zaudēto naudu. Dž. Saimons debašu laikā arī uzsvēra, ka par svarīgāko faktoru tirdzniecības sarunu laikā ar Latviju viņš uzskata britu eksporta palielināšanu.⁶¹

Arī Lielbritānijas ārējās tirdzniecības ministrs V. Rensimens, atbildēdams uz jautājumiem parlamentā par tirdzniecības sarunu gaitu ar

Latviju, uzsvēra, ka britu pusi visvairāk interesē eksporta palielināšanas iespējas. Tādam apgalvojumam bija nopietns pamats. Anglijas eksports uz Latviju atsevišķos gados bija pat divas reizes mazāks nekā Latvijas imports no Anglijas. V. Rensimens uzskatīja, ka turpmāk tāda situācija nevar turpināties un ir jādomā par tirdzniecības bilances uzlabošanu.⁶²

1934. gada sākumā Anglijas un Latvijas sarunas par jauna tirdzniecības līguma parakstīšanu tuvojās noslēgumam. Vienīgais šķērslis, kas kavēja tā parakstīšanu, bija jautājums par iepriekšminēto Rīgas pilsētas parādu. Britu puse arvien noteiktāk lika manīt, ka līgumu varēs parakstīt tikai tad, kad būs panākta vienošanās šajā jautājumā. 1934. gada 13. jūlijā beidzot panāca vienošanos par Rīgas pilsētas parādu, bet 18. jūlijā parakstīja Anglijas un Latvijas pastāvīgo tirdzniecības līgumu.

Anglijas un Vācijas konkurences faktors Latvijas ekonomikā

Jau kopš pirmajām Latvijas Republikas pastāvēšanas dienām bija vērojama Lielbritānijas un Vācijas nopietna klātbūtne tās ekonomikā. Situācija nemainījās arī 30. gadu sākumā. Ekonomiskās krīzes ietekmē pat bija vērojama zināma abu lielvalstu konkurences saasināšanās par vadošo vietu Latvijas ekonomikā. Pirmskrīzes periodā, t.i., 20. gados, Anglija neuzskatīja Vāciju par pārāk bīstamu un nevēlamu konkurentu Latvijā un ieturēja salīdzinoši mazāk aktīvu saimniecisko politiku. 1929. gadā, sākoties krīzei, jautājums par abu lielvalstu ekonomisko ietekmi Latvijā un Anglijas lomas pieaugumu mainījās. Lielbritānija sāka pievērst lielāku uzmanību Latvijas un pārējo Baltijas valstu tirgum. 1931. gada 30. decembra notā britu sūtnis Rīgā H. Nečbul–Hjūdžesens konstatēja, ka Latvijas eksports uz Angliju ir trīs reizes lielāks nekā imports no tās.⁶³ Anglija negribēja turpmāk samierināties ar šādu stāvokli. Tas nozīmēja, ka Latvijas ārējās tirdzniecības struktūrai bija jāmainās un tajā jāpieaug Anglijas īpatsvars.

Anglijas zināmai interesei 30. gadu sākumā bija arī ārpolitiski motīvi. Pēc nacionālsociālistu nākšanas pie varas Vācijā palielinājās tās spiediens uz Austrumeiropas un Baltijas valstīm. Vācija uzsāka cīņu par savas ietekmes sfēras paplašināšanu. Daži *Foreign Office* ierēdņi, arī Ziemeļu departamenta direktors L. Koljērs un ārlietu ministra vietnieks R. Vansitarts uzskatīja, ka Anglijai nevajag tik vienkārši piekāpties un atdot savas pozīcijas šajā reģionā. Savukārt britu ārlietu ministrs Dž. Saimons uzskatīja, ka jāmeklē izlīgums ar Vāciju un Anglijas piekāpšanās tai Austrumeiropā un Baltijā būtu veicinošs faktors.

Saimniecisko aprindu žurnāls "Economists" arī centās pamatot Latvijas ārējās tirdzniecības ciešākas orientācijas nepieciešamību Anglijas virzienā. Tā slejās bija uzsvērts: "Lai uzturētu arī turpmāk labas attiecības ar mūsu preču lielāko pircēju Angliju, kas sāk interesēties par savu ražojumu eksportu uz agrāk maz ievērotajām Baltijas valstīm, tām bija jāsāk pārorientēties importtirdzniecībā un jāieved vairāk no Anglijas."⁶⁴ Importu Latvijā no Anglijas veicināja arī Lielbritānijas atteikšanās no zelta standarta. Britu preces kļuva salīdzinoši lētākas. Vācija, kas palika pie markas zelta paritātes, šādas priekšrocības nebaudīja. Tas kopā ar citiem faktoriem radīja to, ka krīzes gados Vācija tika lēnām izspiesta no vadošās vietas Latvijas importā. 1933. gadā Latvijas imports no Vācijas salīdzinājumā ar 1930. gadu bija samazinājies apmēram piecas reizes.⁶⁵ Par Vācijas lomas strauju samazināšanos Latvijas importā Saeimas sēdē 1932. gada 28. oktobrī runāja arī K. Ulmanis.

Tā ekonomiskās krīzes gados pakāpeniski mazinājās 20. gadu perioda Latvijas sazarotā orientācija ārējā tirdzniecībā. 30. gadu sākumā bija vērojama Lielbritānijas nostiprināšanās un tās pārsvara izveidošanās. 1933. gadā uz Lielbritāniju attiecās 42,5 % no visa Latvijas Republikas eksporta un 21,8 % importa, kas deva apmēram 31 % no Latvijas ārējās tirdzniecības kopapgrozījuma (Vācija tikai 25 %).⁶⁶

Izpētot jautājumu par Vācijas un Anglijas kapitālu ietekmi Latvijas akciju sabiedrībās, redzams, ka 1929.–1933. gadā Anglija palielināja savus kapitālus šajos uzņēmumos par 3,1 milj. latu, bet Vācija par 8,4 milj. latu. Atsevišķās rūpniecības nozarēs Vācijas kapitālu ietekmes pieaugums bija vēl jūtamāks.⁶⁷

Latvijas banku sistēmā ekonomiskās krīzes beigās Anglija ārvalstu kapitāla apjomā neieņēma vadošās pozīcijas. Šeit dominēja ASV un Vācija. 1930. gadā Anglija Latvijas komercbankās bija ieguldījusi 2,3 milj. latu, kas bija apmēram 14,7 % no visiem ārvalstu kapitāliem.⁶⁸

Sacensībā par ietekmi Latvijas rūpniecībā, kā arī bankās, Anglija krīzes gados tikai saglabāja savas iepriekšējā periodā iegūtās pozīcijas. Tātad Lielbritānijas panākumi ekonomiskās ietekmes pieaugumā būtībā saistījās tikai ar Anglijas nostiprināšanos Latvijas importā, kā arī ārējā tirdzniecībā kopumā. Pie tam jāatzīmē, ka šis pieaugums izpaudās nevis kā tieša Anglijas un Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozījuma pieaugums, bet gan uz pārējo valstu īpatsvara straujas samazināšanās rēķina. Šādai Latvijas ārējās tirdzniecības pārorientācijai bija piespiedu raksturs. To veicināja, kā tika norādīts jau iepriekš, krīzes izraisītās preču realizācijas grūtības. Anglija tā rezultātā aktivizēja savu ekonomisko politiku Latvijā

un pārējās Baltijas valstīs, kas apstiprinājās jaunu tirdzniecības līgumu noslēgšanā 1933.–1934. gadā.

Latvijas un Anglijas tirdzniecības struktūra

Ārējā tirdzniecība bija viena no svarīgākajām Latvijas tautsaimniecības nozarēm. Tā nodrošināja valstij ārzemju valūtas pieplūdumu, trūkstošās izejvielas rūpniecībai, kā arī deva ievērojamu skaitu darba vietu. 1929. gadā Latvijas eksporta – importa kopvērtība bija apmēram 636 milj. latu.⁶⁹ Latvijas eksportam bija izteikti agrārs raksturs, jo 1929. gadā 43,3 % no visas eksporta vērtības veidoja izejvielas un pusfabrikāti. Otra lielākā preču grupa Latvijas eksportā bija pārtikas produkti, kas deva ap 23,5 % no eksporta kopvērtības. Pasaules ekonomiskās krīzes gados šajā ziņā maz kas mainījās. Tā, piemēram, 1933. gadā izejvielas un pusfabrikāti bija aptuveni 46,8%, bet pārtikas produkti – 30,8 % no eksporta kopvērtības.⁷⁰ Līdz ar to ārējos ekonomiskos sakaros ar ārvalstīm, tajā skaitā ar Lielbritāniju, Latvija galvenokārt veica izejvielu, pārtikas preču un pusfabrikātu piegādātāja funkcijas.

Raksturīga Latvijas ārējās tirdzniecības īpatnība bija tās negatīvais saldo, proti, tās imports gandrīz katru gadu pārsniedza eksporta vērtību. Pasaules ekonomiskās krīzes gados Latvijas valdība daudz pūlējās, lai samazinātu importa apjomu un izlīdzinātu tirdzniecības bilanci. Tas bija arī svarīgi tāpēc, lai nepieļautu ārzemju valūtas aizplūšanu. Latvijas valdība izveidoja valūtas komisiju un importa kontingentu sistēmu, paaugstināja ievadmuītas, lai kaut kā sabalansētu savu tirdzniecības un arī valsts maksājumu bilanci. Valdība arī bieži mainīja muitas tarifus (1931. gadā – 6 reizes) ar mērķi labāk aizsargāt savu iekšējo tirgu. Tomēr 30. gados tikai trīs reizes (1932., 1936., 1937.) Latvijai izdevās izveidot pozitīvu ārējās tirdzniecības bilanci, kad eksports pārsniedza importu. Pazīstamais ekonomists A. Aizsilnieks raksta, ka importa ierobežošanā izpaudās arī dažas galējības. 30. gadu sākumā laikraksti pat ieteica neievest akmeņogles, aizstājot tās ar malku. Valsts kontroles departamenta direktors P. Vanags šajā sakarā izteicās, ka „pavisam aplami būtu dedzināt malkā tādus materiālus, kurus eksportējot mēs saņemtu vairāk, nekā maksā tos atvietojošs ogļu kvantums.”⁷¹

Bija arī mēģinājumi ierobežot importu politisku motīvu dēļ. Tā, piemēram, 1933. gada jūnijā starp Latviju un Vāciju sākās slavenais “sviesta karš”. Latvija mēģināja samazināt importu no Vācijas, protestējot pret nacionālistiskā režīma politiku attiecībā pret ebrejiem. Vācija, atbildot uz šādiem Latvijas soļiem, apturēja tās sviesta eksportu.⁷²

Ekonomiskās krīzes apstākļos Latvija darīja visu iespējamo, lai kāpinātu savu eksportu uz ārvalstīm. Tika pat veikti speciāli lauksaimniecības atbalstīšanas pasākumi. 1932. gada 28. jūnijā Saeima pieņēma kārtējo sviesta eksporta veicināšanas likumu. Tas noteica valsts garantētas piemaksas eksportsviestam. Likums paredzēja, ka, sākot ar 1932. gada 1. jūliju, sviesta ražotājiem par I šķiras eksportsviesta kilogramu valsts garantē cietu cenu – 2,50 lati, bet par II šķiras sviestu – 2,40 lati. Ja sviesta cenas pasaules tirgū nokritās zem valsts garantētā minimuma, zemnieki saņēma noteiktu piemaksu.⁷³ Gada laikā valsts izmaksāja zemnieku atbalstam pāri par 14 milj. latu.

Latvijā bija arī speciāls likums cūkkopības atbalstam, tas paredzēja valsts piemaksas par bekona cūkām. Likums stājās spēkā 1930. gada 31. jūlijā. Tas noteica valsts piemaksas par katru eksporta standartiem atbilstošu bekona cūku no 10 līdz 15 latiem. Bekona eksporta veicināšanai no valsts budžeta 1932./33. gadā iztērēti 2,1 milj. latu.⁷⁴ Diemžēl situācija pasaules bekona tirgū krīzes gados bija ļoti smaga. 1933./34. gadā zemnieki Latvijā nodeva eksportam apmēram 100 tūkst. t bekonu, no kuriem Anglijā bija iespējams pārdot tikai pusi.

Anglijas loma Latvijas eksportā ekonomiskās krīzes gados nepārtraukti pieauga. To atspoguļo tabula Nr. 1.

1. tabula

**Anglijas īpatsvars Latvijas eksportā
1929. – 1933.***

Gads	Latvijas eksporta vērtība uz Angliju	
	sterliņu mārciņās	% no visa Latvijas eksporta vērtības
1929	5 467 018	27,39
1930	4 746 797	28,38
1931	2 927 537	25,40
1932	2 682 735	30,79
1933	2 640 792	42,50

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts. 1929. – R, 1930. – VIII lpp.; Latvijas statistiskā gada grāmata. 1933. – R, 1934. – 165. lpp., *Statistical Abstract for the United Kingdom for each of the Fifteen years 1913 and 1924 to 1937.* – London, 1939. – P. 375.

Bet šis pieaugums bija īpatnējs, jo fonā bija Latvijas eksporta uz Angliju vērtības krišanās. Tā, piemēram, 1929. gadā Latvijas eksports uz Angliju bija aptuveni 5,4 milj. sterliņu mārciņu, bet 1933. gadā jau tikai 2,6 milj. Pastāvot šādam kritumam, Anglijas īpatsvars Latvijas eksportā tomēr nepārtraukti pieauga. 1929. gadā tas bija 27,39%, bet 1933. gadā jau 42,50 %. Šāda situācija tikai liecināja par to, ka Latvijas eksports uz citām valstīm bija samazinājies vēl vairāk un Anglijas loma uz kopējā fona pieauga.

Gandrīz visa no Latvijas eksportētā produkcija palika Anglijā. Tās reeksports tālāk nenotika. Lielbritānijas oficiālā statistika liecina, ka 1929. gadā Anglijā palika 99,47 % no Latvijas ievesto preču, bet 1933. gadā šis rādītājs bija 98,54 %.⁷⁵ 1931. gadā, kad sviesta cenas Anglijas tirgū bija nokritušās ļoti zemu, britu tirgotāji nelielu daļu Latvijas sviesta reeksportēja uz Vāciju, kur cenas bija augstākas. Ļoti neliels bija arī Lielbritānijas domīniju īpatsvars eksportā. 1931. gadā tas bija šāds: uz Indiju – 0,24 %, Dienvidāfriku – 0,11 %, Kanādu – 0,01 %, Austrāliju – 0,14 %.⁷⁶

Latvijas eksportam uz Angliju bija agrārs raksturs. Tā pamatmasu veidoja pārtikas produkti, izejvielas un pusfabrikāti. 1929. gadā 65,36 % no Latvijas eksporta vērtības uz Angliju veidoja izejvielas un pusfabrikāti: 18,24 % – pārtikas produkti, bet tikai 16,40 % – gatavā produkcija.⁷⁷ Arī britu tirdzniecības aprindu žurnāls *"The Chamber of Commerce Journal"* rakstīja par to, ka apmēram 70 % no Latvijas eksporta uz Angliju ir kokmateriāli un citas izejvielas.⁷⁸ Kopainu par Latvijas eksporta raksturu uz Angliju dod tabula Nr. 2.

2. tabula

**Svarīgākās preču grupas Latvijas eksportā uz Angliju
1929. – 1933. (%) ***

Gads	Preču grupas		
	Izejvielas un pusfabrikāti	Pārtikas produkti	Gatavā produkcija
1929	65,36	18,24	16,40
1930	68,06	17,30	14,62
1931	62,97	15,28	21,74
1932	51,15	31,12	17,71
1933	57,98	29,35	12,67

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1929.–1933. – R, 1930., 1934.

Latvijas rūpniecības produkcijas eksporta apjoms uz Angliju bija nenozīmīgs. Tas tālu atpalika no izejvielu un pusfabrikātu līmeņa. Zīmīgi, ka arī oficiālā britu statistika to nemaz nefiksēja.⁷⁹ Latvijas statistikā šis rādītājs gan parādījās. Tajā tika ieskaitīts: finieris, sērkokociņi, nedaudz mēbeles un citi ražojumi.

Pasaules ekonomiskās krīzes gados arī britu impērijai, kā jau tika minēts, radās nopietnas ārējā tirgus problēmas. Par to liecināja tas, ka Anglija sāka pievērst pastiprinātu uzmanību savu preču eksporta palielināšanai pat relatīvi mazietilpīgajā Baltijas valstu tirgū. Lielbritānijai tas arī izdevās. Gadu no gada palielinājās tās īpatsvars Latvijas importā. Savukārt galvenā konkurente Vācija pakāpeniski zaudēja savu monopolstāvokli. Lielbritānijas un Vācijas lomu Latvijas importā parāda tabula Nr. 3.

3. tabula

**Anglijas un Vācijas īpatsvars Latvijas importā 1929. – 1933.
(% no importa kopvērtības)***

Gads	Anglija	Vācija
1929	8,38	41,19
1930	8,48	37,10
1931	8,55	37,11
1932	13,86	35,64
1933	21,89	24,47

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata 1933. – R., 1934. – 165. lpp.

1929. gadā Anglija nosedza tikai 8,38 % no Latvijas importa, savukārt Vācija – 41,19 %. Vācijai zināmā mērā piederēja monopolstāvoklis Latvijas importā, jo neviena no valstīm nespēja nopietni sacensties ar Vāciju. Šādu stāvokli veicināja relatīvi izdevīgās vācu preču cenas, viņu tirgotāju aktivitāte, vēsturiskās saites, kas gadu simteņu laikā bija izveidojušās starp Vāciju un Baltiju. Vācijas valdība arī visos iespējamajos veidos stimulēja savu ražojumu eksportu uz Austrumeiropu un Baltijas reģiona valstīm. Ne mazāka loma Vācijas klātbūtnē bija baltvācu minoritātes aktivitātēm Latvijā. Anglija no savas puses līdz pasaules ekonomiskajai krīzei neizrādīja nopietnu interesi par Baltijas tirgu. Šo valstu kopējais īpatsvars britu tirgū bija ļoti neliels. Latvija, Lietuva un Igaunija kopā deva apmēram 1 % – 1,5 % no Anglijas importa kopvērtības. Vēl

mazāka bija šo valstu loma Anglijas eksportā.⁸⁰ Tā, piemēram, 1929. gadā uz Latviju attiecas tikai 0,21% no Anglijas eksporta kopvērtības.

Situācija būtiski mainījās krīzes gados. Gatavojot jaunus tirdzniecības līgumus ar Baltijas valstīm, Anglijas vienīgā nopietnā prasība bija – palielināt britu preču ievadumus. Šādai politikai bija savi rezultāti, jo 1933. gadā Anglijas īpatsvars Latvijas importā pieauga līdz 21,89%, bet Vācijas samazinājās līdz 24,47 (skat. tab. Nr. 3). Šādas tendences bija raksturīgas arī pārējās Baltijas valstīs. Anglijas īpatsvars to ārējā tirdzniecībā pieauga, bet Vācijas – samazinājās.⁸¹

Jāatzīmē, ka Anglijas lomas pieaugums Latvijas importā bija nosacīts. Tas notika tikai tāpēc, ka krīzes apstākļos ļoti strauji samazinājās imports no pārējām valstīm. Latvijas importa dinamiku no Anglijas parāda tabula Nr. 4.

4. tabula

Latvijas imports no Anglijas 1929. – 1933.
(sterliņu mārciņās) *

Gads	Importa vērtība
1929	1 631 136
1930	1 247 406
1931	622 026
1932	634 783
1933	1 189 509

* Aprēķināts pēc: *Statistical Abstract for the United Kingdom for of the Fifteen years 1913 and 1924 to 1937.* – P. 383, 387.

Aplūkojot Anglijas un Latvijas tirdzniecības struktūru, var konstatēt zināmu pretrunu. Tā izpaudās ļoti lielajā īpatsvara atšķirībā, kāds bija katrai valstij to savstarpējā tirdzniecībā. Tā, piemēram, ja Anglijas īpatsvars Latvijas eksportā 1933. gadā bija 42,50 %, tad savukārt Latvijas loma Anglijas eksportā tajā pašā laikā bija tikai 0,27 %. Uz pārējo Baltijas valstu fona Latvijai bija līderpozīcijas britu tirgū.

Latvijas eksports uz Angliju

Kā jau minēts, ļoti liela loma Latvijas eksportā uz Angliju bija izejvielām, pusfabrikātiem un pārtikas produktiem. 1929. gadā izejvielas

un pusfabrikāti veidoja 65,36% no visas Latvijas eksporta vērtības uz Angliju. Pārtikas produktu īpatsvars bija mazāks – apmēram 18,24 %. Tātad pāri par 80 % no Latvijas eksporta vērtības uz Angliju attiecas uz šo preču grupu. Savukārt lielākā nozīme šajā preču grupā bija kokmateriāliem. 1929. gadā Latvija izveda uz Angliju kokmateriālus 1 095 614 tonnu apjomā par 81,8 milj. latu.⁸² Anglija iepirka no Latvijas diezgan lielos apjomos skuju koku balķus, dažādus zāģmateriālus, finieri, sērkočiņu stiebrņus, dzelzceļa gulšņus u.c.

Krīzes iespaidā notika būtiskas izmaiņas šajā Latvijas eksporta preču grupā. Pēc speciālistu aprēķiniem, kokmateriālu eksports uz Angliju piecu krīzes gadu laikā samazinājies aptuveni par 17 %. 1929. gadā tas bija 1 095 614 t, bet 1933. gadā jau tikai 954 294 t. Vērtības izteiksmē kritums bija vēl izteiktāks – no 81,8 milj. latu uz 28,2 milj. latu.⁸³

Arī šajā Latvijas eksporta nozarē bija vērojamas tādas pašas parādības, kādas bija atzīmētas iepriekš, aplūkojot abu valstu tirdzniecību kopumā. Proti, kaut arī Latvijas kokmateriālu eksports uz Angliju samazinājās, tā īpatsvars Latvijas kopējā eksporta vērtībā pieauga. 1929. gadā tas bija 14,75 %, bet 1933. gadā jau 21,81 %. Tas tikai apstiprināja mums zināmo tendenci, ka, samazinoties eksportam kopumā un tajā skaitā arī kokmateriālu eksportam, Anglijas tirgus palika svarīgākais Latvijai, jo tur tika novirzīts vairāk nekā 60 % šī veida produkcijas.

Salīdzinot ar citiem Latvijas preču eksporta veidiem, kokmateriāliem bija relatīvi liels īpatsvars Anglijas tirgū. Tie veidoja apmēram 3 % un atsevišķos gados pat vēl vairāk no visa Anglijas kokmateriālu tirgus. Detalizētāk to parāda tabula Nr. 5.

5. tabula

**Latvijas kokmateriālu īpatsvars Anglijas koku tirgū
1929. – 1933.***

Gads	% no visa Anglijas koku tirgus vērtības
1929	3,52
1930	3,79
1931	3,02
1932	2,67
1933	3,30

* Aprēķināts pēc: *Statistical Abstract for the United Kingdom for each of the Fifteen Years 1913 and 1924 to 1937*; Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1929.–1933.

Latvijas redzamo vietu Anglijas kokmateriālu tirgū apstiprina arī tas, ka Latvija ieņēma tajā ceturto vietu Eiropas valstu vidū pēc PSRS, Somijas un Zviedrijas.⁸⁴ Latvijas kokapstrādes nozares vājās vietas bija novecojusi tehniskā bāze, kā arī nozares sadrumstalotība, t.i., liels sīko uzņēmumu skaits. Krīzes situācijā šādiem uzņēmumiem bija grūti dabūt kredītus, nodrošināt augstās eksportprodukcijas standartu prasības. Uz to norādīja arī britu kokmateriālu tirdzniecības žurnāls *"The Timber Trades Journal"*, kas rakstīja, ka liela daļa Latvijas gateru ir mazjaudīgi un izmanto novecojušas konstrukcijas zāģus.⁸⁵

Lai uzlabotu situāciju kokapstrādes nozarē, Latvijas valdība 1932. gadā ķērās pie jauna kokmateriālu brāķeru dienesta izveides. Latvija pārņēma Zviedrijas, Somijas un Norvēģijas pieredzi. Brāķeru dienesta uzdevums bija nodrošināt eksportprodukcijas kvalitāti, lai Latvija varētu sekmīgāk konkurēt ar citām valstīm. Jaunā sistēma sāka darboties 1933. gadā.⁸⁶

Latvijas kokmateriālu pozīcijas krīzes gados Anglijas un arī citu Eiropas valstu tirgos visnopietnāk apdraudēja PSRS. Plašos apmēros izmantojot lēto ieslodzīto darbaspēku kokmateriālu sagādē, Padomju Savienība varēja tos realizēt par dempinga cenām. Par to 30. gadu sākumā rakstīja Latvijas saimniecisko aprindu žurnāls *"Economists"*.⁸⁷

Lai uzlabotu situāciju Latvijas kokmateriālu tirdzniecībā ar Angliju, no 1932. gada augusta līdz oktobrim notika Latvijas Mežsaimniecības departamenta un britu koktirgotāju pārstāvju sarunas. To laikā tika apspriests jautājums par eksportējamo kokmateriālu kvalitātes uzlabošanu. Latvija iepazīstināja britus ar jauno koku brāķēšanas sistēmu, kurai vajadzēja atrisināt šo problēmu. Sarunu laikā notika arī diskusijas par kokmateriālu cenām. Britu koktirgotāju asociācijas pārstāvji centās noteikt Latvijas kokmateriāliem par 20 % – 25 % zemākas cenas nekā Skandināvijas valstu produkcijai. Viņi to pamatoja ar Latvijas kokmateriālu neatbilstību starptautiskiem standartiem. Sarunu noslēgumā 1932. gada oktobrī tika noslēgts līgums, kas deva Latvijai iespējas piegādāt britu tirgum kokmateriālus 100 tūkst. standartu apjomā.⁸⁸ Jautājums par abu valstu kokmateriālu tirdzniecību tika apspriests arī Anglijas un Latvijas tirdzniecības sarunās 1933. gada janvārī Londonā. Latvija izteica vēlmi palielināt savu kokmateriālu eksportu uz Angliju.

Galvenie produkcijas veidi, ko Latvija eksportēja uz Angliju, bija finieris, taras dēļiši un dzelzceļa gulšņi. Tā, piemēram, 1933. gadā uz Angliju izveda vairāk kā 50 % no eksportētā finiera apjoma. Taras dēļišu eksports uz Angliju tajā pašā laikā bija 86,9 %, bet dzelzceļa gulšņus 100 % izveda tikai uz Angliju.⁸⁹

Līdzās kokmateriāliem zināmu vietu izejvielu un pusfabrikātu eksportā uz Angliju ieņēma arī lini. Anglija bija labs linu noņēmējs, jo šeit izsenis, vēsturiski bija augsti attīstīta tekstilrūpniecība. Latvija centās izpildīt šo linu pieprasījumu. Bet, sākoties ekonomiskajai krīzei, ļoti nopietnas grūtības pārdzīvoja arī šī tik populāra rūpniecības nozare Anglijā. 1929. gadā Anglija importēja 36 458 t. linu šķiedras, bet 1933. gadā jau tikai 27 990 t.⁹⁰

Krīze britu tekstilrūpniecībā jūtami ietekmēja arī linkopību Latvijā. Sākās linu sējumu platību samazināšanās. Pēc oficiālās statistikas datiem, 1929. gadā lini tika iesēti 56 tūkst. ha, bet 1933. gadā jau tikai 46 tūkst. ha. Samazinājās arī iegūtās linu šķiedras daudzums: 1929. gadā tas bija 21 500 t, bet 1933. gadā – 12 400 t.⁹¹

Tomēr, neskatoties uz krīzes izraisītajām grūtībām, Latvijai izdevās noturēties trešajā vietā Anglijas linu šķiedras tirgū Eiropas valstu vidū pēc Polijas un Lietuvas.⁹² 1931. gads bija ļoti veiksmīgs Latvijas linu audzētājiem, jo pēc trijiem neveiksmīgiem gadiem izdevās ievākt labu ražu. Šajā gadā Latvija eksportēja 13 671 t linu šķiedras, kas bija gandrīz divas reizes vairāk nekā 1930. gadā. Krīzes gados uz Angliju izveda lielāko Latvijas linu šķiedras daļu. 1929. gadā tas bija 42,7 %, bet 1933. gadā – 62,9 %.⁹³ Par pārdotajiem liniem Latvija saņēma 1929. gadā – 5,9 milj. latu, bet 1933. gadā jau tikai – 1,3 milj. latu.

Latvijas un Anglijas linu tirdzniecības dinamiku detalizētāk raksturo tabula Nr. 6.

6. tabula

**Linu šķiedras īpatsvars Latvijas eksportā uz Angliju
1929. – 1933.
(% no vērtības) ***

Gads	no visa Latvijas eksporta uz Angliju	no visa Latvijas eksporta kopvērtības
1929	7,87	2,16
1930	6,73	1,90
1931	11,78	2,99
1932	8,19	2,52
1933	5,89	2,51

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1929–1933; Latvijas statistiskā gada grāmata. – 1933.

Latvijas linu šķiedras augsto prestižu Anglijā apstiprināja tas, ka, meklējot 1931. gadā kredītu, valdībai to izdevās saņemt tikai iekļājot britu bankās 4 tūkst. t linu. Par šo linu šķiedras daudzumu valdība saņēma 2,5 milj. latu lielu aizdevumu.⁹⁴ Tā kā Latvijā pastāvēja valsts linu tirdzniecības monopols, tad valdība to vairākkārt izmantoja īstermiņa kredītu saņemšanai.⁹⁵

Kaut arī Anglijas linu tirgus 30. gadu sākumā bija pietiekoši ietilpīgs un relatīvi brīvs, Latvijai tas nebija īpaši izdevīgs tā zemo cenu dēļ. Tā, piemēram, 1929. gadā 1 t linu šķiedras britu tirgū maksāja 1210,9 latus, bet Vācijā – 1517,1 latu. Krīzes beigu posmā britu tirgus cena bija jau tikai 750,6 lati par 1 t, bet Vācijā – 701 lats. Neskatoties uz to, Latvija tomēr kāpināja savas linu šķiedras eksportu uz Angliju, jo tas bija veids, kā valsts varēja iegūt ārzemju valūtu. Vācijas tirgū, kurā linu šķiedras cena bija izdevīgāka, Latvijai bija grūtāk iekļūt.

Straujas linu šķiedras cenas kritums britu tirgū, ko var saukt arī par cenu sabrukumu, nodarīja Latvijas linu monopolam lielus zaudējumus. 1929./30. gadā Latvijas linu monopols tādējādi zaudēja 5,4 milj. latu, 1930./31. gadā – 6,1 milj. latu, 1931./32. gadā – 1,6 milj. latu, 1932./33. gadā – 0,8 milj. latu.⁹⁶

Diezgan būtiska loma Anglijas un Latvijas tirdzniecībā bija Latvijas sviesta un bekona eksportam. Tās bija tradicionālās Latvijas eksportpreces. Bet ekonomiskās krīzes gados arī tās pārdzīvoja nopietnas grūtības. Latvijas sviesta un bekona eksportu ļoti ietekmēja cenu sabrukums. 1929. gadā 1 kg eksportsviesta maksāja – 3,96 latus, bet 1933. gadā jau tikai – 1,35 latus. Latvija šos zaudējumus centās kompensēt ar sviesta izvedumu palielināšanu. 1929. gadā Latvija eksportēja 14 830 t sviesta, bet 1932. gadā jau 18 598 t.⁹⁷ Šādas politikas rezultātā pieauga arī sviesta īpatsvars kopējā Latvijas eksporta vērtībā no 21,4 % līdz 32,1 %.⁹⁸ Sviesta ražošanā Latvija izvirzījās pirmajā vietā Baltijā un ceturtajā vietā Eiropā.⁹⁹

Galvenie Latvijas sviesta importētāji bija Vācija un Anglija. 1929. gadā uz Vāciju eksportēja 11 447 t., bet uz Angliju – 3181 t. Krīzes beigu posmā 1933. gadā eksports uz Angliju bija pieaudzis līdz 7836 t, bet uz Vāciju samazinājies līdz 6214 t.¹⁰⁰ Tas liecināja, ka Latvija sviesta eksportā pakāpeniski pārvietojās no Vācijas uz Angliju. Latvijas īpatsvars britu sviesta tirgū pieauga no 0,5 % 1929. gadā līdz 1,35 % 1933. gadā.

Vācijas tirgū Latvijas sviestam krīzes gados kļuva arvien grūtāk iekļūt. Vācijas valdība realizēja izteiktu agrārā protekcionisma politiku. 1932. gadā tā pacēla sviesta ievadmuitu no 50 markām par 1 centneru līdz 100 markām. Vienīgais šķērslis Anglijas tirgū Latvijas sviestam bija

10 % ieviedmuita, kuru ieviesa arī 1932. gadā, bet tā bija ievērojami mazāka nekā Vācijā.¹⁰¹

Sviesta nozīmi Latvijas eksportā apstiprināja arī tas, ka Anglijas un Latvijas tirdzniecības sarunu laikā Latvija prasīja atļauju ievest britu tirgū gada laikā ne mazāk kā 10 tūkst. t sviesta. Anglija šim priekšlikumam piekrita.¹⁰² Sviesta lomu Latvijas eksportā kopumā (tajā skaitā uz Angliju) parāda tabula Nr. 7.

7. tabula

Sviesta eksports uz Angliju 1929. – 1933.*

Gads	Kopējais Latvijas sviesta eksports		Sviesta eksports uz Angliju			
	tūkst. latu	tonnas	tūkst. latu	tonnas	%no kopējā Latvijas eksporta uz Angliju	% no kopējā Latvijas sviesta eksporta
1929	58 768	14 830	11 959	3 181	15,94	20,35
1930	57 724	18 430	8 618	2 736	12,25	14,93
1931	46 946	18 739	4 357	1 756	10,47	9,28
1932	30 991	18 598	8 460	6 152	28,46	27,30
1933	21 059	15 646	7 867	7 836	22,71	37,36

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1929–1933; Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933.

Pakāpeniska Latvijas sviesta eksporta pārorientācija no Vācijas uz Anglijas tirgu nebija izdevīga ekonomiski, jo sviests Vācijas tirgū bija dārgāks. 1933. gadā par 7 836 t sviesta, ko Latvija eksportēja uz Angliju, tā saņēma apmēram 7,8 milj. latu. Uz Vāciju tajā pašā laikā tika izvestas 6 214 t sviesta un saņemti 11,3 milj. latu.¹⁰³ Latvija, kā jau tika minēts iepriekš, bija spiesta pārorientēties uz Anglijas tirgu tikai tāpēc, ka Vācijas tirgus bija slēgts un vairāk virs noteiktās kvotas tajā nevarēja ievest.

Latvijas sviestam Anglijas tirgū bija arī par apmēram 20 % zemāka cena nekā Skandināvijas valstu, īpaši Dānijas, sviestam. To izskaidroja ar Latvijas sviesta salīdzinoši zemāko kvalitāti. 1930. gadā britu parlamentā, apspriežot jautājumu par sviesta kvalitāti Anglijas tirgū, deputāts O. Levis pat ierosināja Latvijas sviestam atņemt firmas zīmi un pārdot to

kā t.s. "jaukto" sviestu.¹⁰⁴ Latvijas ģenerālkonsuls Londonā L. Sēja tirdzniecisko aprindu žurnālā *"The Chamber of Commerce Journal"* centās atspēkot šādus uzbrukumus, norādot, ka ne pēc garšas, ne smaržas un krāsas Latvijas sviests neatpaliek no Dānijas sviesta.¹⁰⁵

Latvijas pārtikas produktu eksportā uz Angliju zināma loma bija arī bekonam, tomēr tā apjoms bija divas trīs reizes mazāks nekā sviestam. 1933. gadā bekonš deva tikai 2,6 % no visa Latvijas eksporta vērtības. Krīzes gados līdzīgi kā ar sviestu arī bija vērojams bekona eksporta pieaugums uz Angliju. Tā, piemēram, 1929. gadā uz Angliju tika eksportētas 798 t bekona, bet 1933. gadā jau 2324 t. Tomēr tas bija ļoti niecīgs daudzums no kopējā britu bekona importa. Latvijas daļa tajā bija apmēram 0,33 %.

Ar 1932. gadu Anglija sāka regulēt bekona tirgu, nosakot katras valsts kvotu. Latvijai piešķirto kvotu savā starpā sadalīja akciju sabiedrība "Konzums" un "Valmieras eksportkautuve". 1933. gadā bija vērojams straujš bekona eksporta pieaugums uz Angliju, ko var izskaidrot ar abu valstu parakstīto tirdzniecības līgumu, kas noteica Latvijas kvotas palielināšanu. Apmaiņā pret to Latvija piekrita ievest britu siļķes lielā daudzumā (apmēram 10 tūkst. t gadā).¹⁰⁶ Kopainu Latvijas bekona eksportā parāda tabula Nr. 8.

8. tabula

Bekona eksports uz Angliju

1929. – 1933. *

Gads	Kopējais Latvijas bekona eksports		Bekona eksports uz Angliju			
	tūkst. latu	tonnas	tūkst. latu	tonnas	% no kopējā Latvijas eksporta uz Angliju	% no kopējā Latvijas bekona eksporta
1929	1723	903	1493	798	1,99	86,65
1930	2849	1821	2799	1782	3,97	98,24
1931	1886	1920	1769	1766	4,25	93,79
1932	696	1003	663	971	2,24	95,97
1933	2195	2485	2104	2324	6,07	95,89

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1929 – 1933. Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933.

Bekona eksports krīzes gados sadūrās ar tām pašām problēmām kā citi produkcijas veidi. Smagākā no tām bija cenu lejupslīde. Tā, piemēram, 1932. gadā 1 kg bekona cena britu tirgū bija zemāka par 90 santīmiem. Tā bija gandrīz divas reizes mazāka nekā 1929. gadā.¹⁰⁷

Latvijas valdība, redzot lauksaimniecības produkcijas cenu katastrofālo lejupslīdi, krīzes gados sāka realizēt lauksaimniecības atbalsta politiku, dotējot eksportsviesta un bekona ražošanu. Tas, kā tika atzīmēts iepriekš, izglāba lielu daļu zemniecības no bankrota un ļāva izdzīvot šai tautsaimniecības nozarei. K. Ulmanis to novērtēja kā vienīgo pareizo politiku, jo, tikai saglabājot eksportu, valsts budžetā ienāca līdzekļi, tika nodrošinātas darba vietas.¹⁰⁸

Latvija eksportēja uz Angliju ne vien izejvielas, pusfabrikātus un pārtiku, bet arī citus izstrādājumus. Relatīvi liela loma Latvijas eksportā uz Angliju bija finierim. 1929. gadā uz Angliju tika eksportētas 15 771 t finiera par 7 267 tūkst. latu. Tas bija aptuveni 54,3 % no visa Latvijas finiera eksporta. 1933. gadā Latvija izveda uz Angliju 13 700 t, iegūstot par to tikai 2865 tūkst. latu. Uz Anglijas tirgu tika novirzīti 41,94 % no Latvijas finieru kopeksporta.

Latvija centās eksportēt uz Lielbritāniju arī sērkokociņus. 1929. gadā britu tirgū tika pārdotas 45 t sērkokociņu par 25 tūkst. latu. 1933. gadā šis rādītājs sasniedza jau 362 t un 150 tūkst. latu. Krīzes beigu posmā 100 % viss sērkokociņu eksports gāja uz Angliju.¹⁰⁹

Tradicionāla Latvijas eksportprece britu tirgū bija arī kartons. 1929. gadā to izveda 579 t apjomā, par ko ieguva 164 tūkst. latu. 1933. gadā britu tirgū tika realizētas 514 t par 83 tūkst. latu. Anglija noņēma 74,1 % no šī veida Latvijas eksporta.

Anglijas tirgū tika realizēts arī Latvijas papīrs. 1929. gadā to izdevās pārdot 3207 t apjomā, par to iegūstot 1457 tūkst. latu. 1933. gadā Anglijā realizēja 2439 t papīra par 474 tūkst. latu. Tas bija apmēram 29,4 % no visa Latvijas papīra eksporta.

Ļoti nelielā daudzumā uz Angliju tika eksportēta arī celuloze (1933. gadā par 35 tūkst. latu). Latvijai izdevās pārdot Anglijā arī nedaudz alkohola (1933. gadā par 55 tūkst. latu), kā arī dažādas krāsas (par 52 tūkst. latu). Bet šīs preces neieņēma kaut cik būtisku lomu nedz Latvijas eksportā uz Angliju, nedz arī britu tirgū kopumā.

Pasaules ekonomiskās krīzes gados Latvijas eksportam uz Angliju bija tendence pieaugt. Tas liecināja, ka, neskatoties uz protekcionismu, ko realizēja Anglija, tās tirgus tomēr palika relatīvi brīvs un visvieglāk pieejams. Latvijas eksportu uz Angliju vissmagāk skāra cenu lejupslīde,

bet tā bija raksturīga parādība visām valstīm. Latvija to centās kompensēt ar eksporta palielināšanu. Latvijas eksporta struktūrā uz Angliju 30. gadu sākumā maz kas bija mainījies salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem. Galvenās preces bija kokmateriāli, sviests, bekons, līni un finieri. Rūpniecības izstrādājumus Latvija uz Angliju izveda nelielā apjomā.

Latvijas imports no Anglijas

Ekonomiskās krīzes gados Anglijas loma Latvijas importā pakāpeniski pieauga. Kā jau tika atzīmēts iepriekš, 1929. gadā Anglijas īpatsvars tajā bija 8,38 %; 1933. gadā tas palielinājās līdz 21.89 %. Anglija savu īpatsvaru Latvijas importā palielināja uz tuvākā konkurenta Vācijas rēķina, kuras loma savukārt samazinājās no 41,19 % līdz 24,47 %.¹¹⁰ Latvijas importa no Anglijas pamatstruktūru veidoja trīs preču grupas: izejvielas un pusfabrikāti, pārtikas produkti un fabrikāti. Latvijas importa struktūru kopainu parāda tabula Nr. 9.

9. tabula

Latvijas imports no Anglijas 1929. – 1933. (% no vērtības) *

Svarīgākās preču grupas	Gadi				
	1929	1930	1931	1932	1933
Izejvielas un pusfabrikāti	20,2	17,4	17,4	36,7	39,9
Fabrikāti	51,8	57,2	54,9	37,1	39,9
Pārtikas produkti	28,0	25,1	27,6	25,9	20,6

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1929 – 1933.

Svarīgākā importa prece, ko Latvija iveda no Anglijas, bija akmeņogles un kokss. 1929. gadā tās iveda no Anglijas 62 580 t, samaksājot 1636 tūkst. latu. Anglijas īpatsvars bija 10,7 % no šīs preces kopimporta. 1931. gadā britu akmeņogļu imports saruka līdz 7861 t un tas jau bija tikai 1,5 % no kopimporta. Akmeņogļu imports no Lielbritānijas no jauna pieauga 1932. gadā, bet it īpaši 1933. gadā, kad iveda 352 967 t, par to samaksājot 5015 tūkst. latu. Tagad tas jau bija 72,3 % no kopējā ogļu importa.¹¹¹ Arī britu tirdzniecisko aprindu žurnāls *"The Chamber of*

Commerce Journal” atzīmēja šīs pārmaiņas Latvijas tirgū. Kopumā apsvēicot šādas tendences, žurnālā tika uzsvērts, ka Anglijai izdevies izspiest no Latvijas tirgus Vācijas un Polijas akmeņogles.¹¹² Izskaidrojums šīm pārmaiņām Latvijas akmeņogļu tirgū saistāms ar Anglijas prasību izlīdzināt tirdzniecības bilanci un kāpināt importu no tās.

Latvijas tekstilrūpniecībā būtiska loma bija izejvielu importam no Lielbritānijas. Latvija iveda no Anglijas galvenokārt vilnu un kokvilnu. 1929. gadā šīs preces tika ievestas 2128 tūkst. latu vērtībā. Krīzes beigu posmā ievadums samazinājās līdz 1954 tūkst. latu. Tomēr, neskatoties uz to, Anglijas īpatsvars šajā Latvijas importa grupā pieauga. Arī šeit bija vērojamas iepriekš aprakstītās tendences: ievadumi no citām valstīm saruka daudz straujāk nekā no Anglijas. 1933. gadā kokvilnas un vilnas imports no Anglijas jau sastādīja 9,8% no visa britu importa vērtības Latvijā (1929. gadā tas bija 7 %).

Latvija nelielos daudzumos iveda izejvielas no Anglijas arī ķīmiskās, papīra un metālapstrādes rūpniecībai. Bet to īpatsvars Latvijas kopimportā nebija liels. Tā, piemēram, 1933. gadā no Lielbritānijas ievestās izejvielas ķīmiskajai rūpniecībai bija tikai 2,6 % no Latvijas kopimporta vērtības no Anglijas, bet papīrrūpniecībai pat vēl mazāk – 1,6 %.¹¹³ Metālrūpniecības vajadzībām no Anglijas iveda skārdus. 1933. gadā Lielbritānija deva 80 % no skārda ievadumiem Latvijā. Anglijai izdevās izspiest no Latvijas skārda tirgus Vāciju, kurai pirmskrīzes gados bija vadošās pozīcijas.

Kā redzam no tabulas Nr. 9, Latvija nozīmīgos daudzumos no Anglijas iveda arī pārtikas preces. 1929. gadā Latvija importēja no Anglijas 27 733 t pārtikas preču, kas 1933. gadā bija samazinājusies līdz 24 426 t. Pārtikas preces bija 20,6 % no visa britu kopimporta vērtības Latvijā. Britu tirdzniecisko aprindu žurnāls *“The Chamber of Commerce Journal”* žēlojās, ka britu importu uz Latviju kavē Latvijas valdības pieņemtie likumi par importa regulēšanu – kvotas, kontingenti, valūtas ierobežojumi.¹¹⁴ Anglijas valdības spiediena rezultātā Latvija, apzinoties, cik svarīgs tai ir britu tirgus, izdarīja arī zināmu piekāpšanos. Tā, piemēram, 1932. gadā Latvijas Ministru kabinets noteica ievadumtu katrai siļķu mucai 15 latu apjomā. Pēc tirdzniecības sarunām ar Angliju un tās delegācijas lūguma Latvijas valdība 1933. gadā samazināja to uz 5 latiem.¹¹⁵

Pārtikas produktu importā no Anglijas vislielākā nozīme bija siļķēm. Lielbritānijai te bija monopolstāvoklis, jo tā kontrolēja 96 % no Latvijas siļķu tirgus. Latvijai šajā britu importa grupā arī bija sava noteikta ietekme. 1933. gadā Anglija pavisam importēja 132 tūkst. t siļķu, no tām 9728 t uz

Latviju. Uz Latviju attiecās apmēram 6,9 % no visa britu siļķu importa. Tas Latvijai kā mazai valstij bija nozīmīgs faktors. Anglijai šādu īpašu stāvokli Latvijas siļķu tirgū izdevās panākt tikai tāpēc, ka tirdzniecības sarunās 1933. gadā tā izvirzīja striktu prasību nodot tās kontrolē ne mazāk kā 80 % no Latvijas siļķu tirgus. Siļķes veidoja 53,1 % no visa Anglijas pārtikas produktu importa Latvijā. Tomēr ekonomiski Latvijai nebija izdevīgi iepirkt Anglijas siļķes. Tās cenas starptautiskajā tirgū bija augstākas nekā citām valstīm: 1933. gadā 1 t Anglijas siļķu maksāja 220 latu, Vācijas – 206 lati, bet Zviedrijas – 219 latu.¹¹⁶

Analizējot Latvijas un Anglijas tirdzniecību, jāatzīmē, ka visus krīzes gadus Latvijas tirdzniecības bilance ar Angliju bija aktīva. Tā, piemēram, 1929. gadā Latvijas eksports uz Angliju pārsniedza importu no tās par 42,3 % (par 44 650 tūkst. latu). Tiesa, krīzes beigu posmā Anglijai daļēji izdevās izlīdzināt tirdzniecības bilanci. 1933. gadā Latvijas eksports uz Angliju pārsniedza importu jau tikai par 14 676 latiem (26,6 %).

Tranzīts

Anglijas tranzīts cauri Latvijai 1929.–1933. gados bija pakļauts ekonomiskās krīzes ietekmei. Tās izpausme bija tranzītpārvadājumu samazināšanās. Tomēr Anglijas tranzīta apjoms, salīdzinot ar citu valstu tranzītu cauri Latvijai, samazinājās mazāk. Straujāk krītot citu valstu tranzītpārvadājumiem, Anglijas tranzīta īpatsvars uz šī kopējā fona pat pieauga. To parāda tabula Nr. 10.

10. tabula

Anglijas tranzīta loma kopējos Latvijas tranzītpārvadājumos 1929.–1933.*

Gads	Latvijas kopējie tranzītpārvadājumi (t)	Saistībā ar Angliju	
		t	% no kopējā Latvijas tranzīta
1929	882 025	162 921	18,5
1930	796 738	137 175	17,2
1931	919 911	140 169	15,5
1932	442 836	118 384	26,7
1933	290 043	87 915	30,3

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929–1933.

Kā rāda tabula Nr. 10, tad 1929. gadā Latvijas kopējie tranzītpārvadājumi bija 882 025 t. 1933. gadā tie saruka līdz 290 043 t. Tātad kopējie tranzītpārvadājumi krīzes gados samazinājās vairāk nekā trīs reizes. Arī Angliju skāra šis samazinājums, bet stipri mazāk – nepilnas divas reizes.

Jāatzīmē, ka pastāvēja liela atšķirība starp to tranzītkravu apjomu, kas cauri Latvijai tika sūtītas uz Angliju, un otrādi. Situācijas kopainu labi raksturo tabula Nr. 11.

11. tabula

**Tranzītpārvadājumu apjoms no Anglijas un uz Angliju
1929. – 1933.***

Gads	no Anglijas (t)	uz Angliju (t)
1929	21 706	141 215
1930	20 492	116 683
1931	16 036	124 133
1932	3644	114 740
1933	2555	85 360

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1929–1933; Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929–1933.

1929. gadā uz Angliju cauri Latvijai tika nosūtītas tranzītkravas 141 215 t apjomā, bet tajā pašā laikā no Anglijas tikai 21 706 t, t.i., apmēram septiņas reizes mazāk. Vēl lielāka šī atšķirība bija 1933. gadā, kad uz Angliju gāja 85 360 t kravas, bet no Anglijas tikai 2555 t. Izskaidrojums tam ir lielajā atšķirībā tranzītkravu apjomā, ko uz Angliju sūtīja Padomju Savienība, un otrādi.

Anglijas tranzītpārvadājumi cauri Latvijai galvenokārt gāja uz trijām valstīm: Padomju Savienību, Lietuvu un Igauniju. Visvairāk apskatāmajā laikā mainījās Anglijas tranzīts uz Padomju Savienību. Tas izskaidrojams ar abu valstu attiecībām. 1932. gadā iestājās kārtējā krīzes PSRS un Anglijas attiecībās. Lielbritānija pat denonsēja abu valstu tirdzniecības līgumu. Tas savukārt vairākkārt samazināja savstarpējo tirdzniecību un nenoliedzami arī tranzītu. To apstiprina arī oficiālā britu statistika. 1933. gadā Anglijas eksports uz Padomju Savienību bija par 5,9 milj. sterliņu mārciņu mazāks nekā 1932. gadā. Tranzītu ietekmēja arī Anglijas un PSRS savstarpējais tirdzniecības karš, kurš uzliesmoja 1933. gada aprīlī.

Zināma loma Anglijas tranzītpārvadājumos cauri Latvijai bija arī Lietuvai. Uz Lietuvu galvenokārt tika vestas Anglijas siļķes, ko tā, tāpat

kā Latvija, iepirka Lielbritānijā lielā apjomā. Svarīgi atzīmēt, ka britu siļķes netika sūtītas uz Lietuvas ostu Klaipēdu, bet gan uz Latvijas ostām. To noteica ekonomiskie partneri un Anglijas kuģniecības kompāniju tradīcijas.

Neliela Igaunijai domātā tranzītkravu daļa arī gāja cauri Latvijas ostām. 1929. gadā tas bija 4427 t, bet 1932. gadā tikai – 7 t. 1933. gadā tranzītkravu apjoms, kas no Anglijas gāja uz Igauniju, pieauga līdz 545 t.

Kopainu galvenajos Anglijas tranzīta virzienos cauri Latvijai parāda tabula Nr. 12.

12. tabula

Anglijas tranzīta galvenie virzieni cauri Latvijai 1929. –1933.*

Gads	uz PSRS		uz Lietuvu		uz Igauniju	
	t	% no visa Anglijas tranzīta cauri Latvijai	t	% no visa Anglijas tranzīta cauri Latvijai	t	% no visa Anglijas tranzīta cauri Latvijai
1929	2665	12,3	11 774	54,1	4427	20,4
1930	4522	22,1	9636	47,0	2549	12,4
1931	5537	34,5	7138	44,5	1017	6,3
1932	13	0,4	2596	71,2	7	0,2
1933	2	0,08	1089	42,6	545	21,3

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1929–1933; Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933.

Galvenā tranzīta kravu sūtītāja uz Angliju cauri Latvijai bija Padomju Savienība. 1929. gadā tā nosūtīja uz Angliju kravas 100 799 t apjomā. Tas bija apmēram 71,4 % no visa Anglijai domāta tranzītkravu apjoma. No Polijas uz Angliju tika sūtītas kravas 25 625 t, un tas bija aptuveni 18,1 %. Vismazāk kravu uz Angliju nāca no Lietuvas: 1929. gadā 4999 t, un tas bija tikai 3,5 %.

Krīzes iespaidā Polijas īpatsvars Latvijas tranzītpārvadājumos uz Angliju samazinājās no 18,1 % līdz 4,9 %. Lietuvai tas svārstījās 3–4 % robežās. Bet Padomju Savienībai uz kopējā tranzītkravu samazinājuma fona tas pat pieauga no 71,4 % līdz 91,2 %. Līdz ar to var teikt, ka PSRS krīzes beigu posmā piederēja monopolstāvoklis Latvijas tranzītpārvadājumos uz Angliju. Latvijas valdība ar to rēķinājās un visos iespējamajos veidos stimulēja tranzītu no PSRS, jo tas deva labus ienākumus. Visas

galvenās dzelzceļa līnijas, kas savienoja Padomju Savienību ar Latvijas ostām, atbilda PSRS dzelzceļa sliežu platumam un līdz ar to nodrošināja ātru un ērtu kravu nosūtīšanu uz Liepāju, Ventspili un Rīgu. Situāciju ārvalstu tranzītkravu sūtījumos cauri Latvijai uz Angliju parāda tabula Nr. 13.

13. tabula

Ārvalstu tranzīts cauri Latvijai uz Angliju 1929. – 1933.*

Gads	no PSRS		no Lietuvas		no Polijas	
	t	% no visa Latvijas tranzīta uz Angliju	t	% no visa Latvijas tranzīta uz Angliju	t	% no visa Latvijas tranzīta uz Angliju
1929	100 799	71,4	4999	3,5	25625	18,1
1930	100 164	85,8	6476	5,6	6619	5,7
1931	110 698	89,2	6690	5,4	4780	3,9
1932	106 488	92,8	3273	2,9	3478	3,0
1933	77 846	91,2	3076	3,6	4183	4,9

* Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1929–1933; Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933.

Visas valstis uz Angliju galvenokārt izveda kokmateriālus. Tie veidoja apmēram 43 % no visu tranzītkravu apjoma. Lielu daļu no Lielbritānijai nosūtītajām kravām veidoja arī lini un pārtikas preces (īpaši sviests).

Britu kapitāls Latvijas rūpniecībā un transportā

30. gadu sākumā ārvalstu kapitālam bija diezgan būtiska loma Latvijas rūpniecībā un transportā. Tā, piemēram, 1931. gadā ārzemniekiem piederēja apmēram 56,8 % no Latvijas rūpniecības akciju sabiedrību pamatkapitāla, 54,2 % – no kredīta un apdrošināšanas sabiedrību kapitāla un 53,5 % – transporta uzņēmumos. Arī Lielbritānija bija investējusi ievērojamus līdzekļus Latvijas tautsaimniecībā. 1929. gadā Anglijas kapitālieguldījumi Latvijas akciju sabiedrībā bija 13,3 milj. latu, kas krīzes beigās posmā pieauga līdz 16,4 milj. latu. Tas bija vairāk nekā 17 % no visām ārvalstu investīcijām.¹¹⁷

Sīvākais Anglijas konkurents bija Vācija. 1929. gadā tā Latvijas akciju sabiedrībās bija investējusi 18,1 milj. latu, kas 30. gadu sākumā palielinājās līdz 26,6 milj. latu.¹¹⁸ Tomēr, neskatoties uz to, Anglijai izdevās saglabāt otro vietu aiz Vācijas ārvalstu kapitālieguldījumos Latvijā. Atšķirībā no Vācijas, kas savus kapitālus bija ieguldījusi daudzās Latvijas tautsaimniecības nozarēs, Anglija tos galvenokārt koncentrēja rūpniecībā, it īpaši tekstilrūpniecībā un kokapstrādē.

Latvijas tekstilrūpniecībā 1929. gadā bija investēti 5410 tūkst. latu britu kapitāla. Tas bija 28,3 % no visa šīs nozares pamatkapitāla un apmēram 41 % no ārvalstu ieguldījumiem. Krīzes gados britu kapitāla loma šajā rūpniecības nozarē turpināja nostiprināties. 1933. gadā tas jau bija pieaudzis līdz 6703 tūkst. latu.¹¹⁹ Britu kapitāla lomu Latvijas tekstilrūpniecībā parāda tabula Nr. 14.

14. tabula

Anglijas kapitāls Latvijas tekstilrūpniecībā 1929.–1933.*

Gads	Akciju sabiedrību skaits	Akciju sabiedrību pamatkapitāls (tūkst. latu)	tajā skaitā Anglijas kapitālieguldījumi			
			tūkst. latu	% no visa pamatkapitāla	% no ārzemju ieguldījumiem	% no visiem Anglijas kapitālieguldījumiem Latvijā
1929	19	19 110	5410	28,3	41,0	40,6
1930	24	19 870	5487	27,6	40,0	32,9
1931	25	20 450	5278	25,8	38,1	32,8
1932	27	22 360	6884	30,8	47,1	40,6
1933	26	22 489	6703	29,8	46,0	40,6

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929–1933; LVVA, 1313. f., 1. apr., 74. l., 26. lp.

Tekstilrūpniecībā Anglijas investīcijas pieauga straujāk nekā Vācijas. 1929. gadā Vācija kontrolēja 17,5 % no tekstilrūpniecības akciju pamatkapitāla, bet Anglija – 28,3 %. 1932. gadā šis rādītājs Vācijai attiecīgi bija – 17,3 %, bet Anglijai – 30,8 %. Anglijas pozīciju nostiprināšanās Latvijas tekstilrūpniecībā galvenokārt notika uz vājāko konkurentu rēķina (piemēram, Holandes).¹²⁰

Gandrīz pilnīgā britu kontrolē bija akciju sabiedrība “Rīgas kokvilnas manufaktūra” Strazdumuižā. No 900 tūkst. latu šīs akciju sabiedrības pamatkapitāla angļu rokās bija 781 tūkst. latu.¹²¹ Citu ārvalstu investoru līdzekļi šajā uzņēmumā bija minimāli – poļiem, piemēram, piederēja akcijas par 38.5 tūkst. latu.

Liela angļu ietekme bija arī “Ilgūciema manufaktūrā”. Šajā uzņēmumā tika ražoti kokvilnas audumi. No 600 tūkst. latu akciju sabiedrības pamatkapitāla 580 tūkst. latu piederēja Lielbritānijas pilsoņiem. “Ilgūciema manufaktūras” faktiskie saimnieki bija V. Edisons un V. Halls. Viņiem no 1200 uzņēmuma akcijām piederēja 1165 akcijas.¹²² “Ilgūciema manufaktūra” finansiāli ļoti cieši bija saistītas ar “Latviešu akciju banku”, kurā arī saimniekoja angļu kapitāls.

Arī “Britānijas – Latvijas tekstils” bija uzņēmums, kurā liela ietekme bija angļu investīcijām. No 1000 uzņēmuma pamatakcijām 670 piederēja divām britu firmām – “Viljams Millers” un “P. Benets”. Uzņēmuma izpilddirektors bija viens no tā īpašniekiem – P. Benets.¹²³ Savukārt Latvijā labi pazīstamajā akciju sabiedrībā “Lenta” saimniekoja vācu un angļu kapitāls. Uzņēmuma pamatkapitāls bija 1 milj. 920 tūkst. latu. Tas sadalījās sekojoši – 485 600 latu piederēja angļiem, bet 663 200 – vāciešiem. Nenožīmīgus līdzekļus “Lentā” bija investējuši arī ASV un Nīderlandes pilsoņi. Fabrikai bija ciešas finansiālas saistības ar Londonas bankām un Vācijas Banku. Kā liecina arhīva materiāli, visas nepieciešamās izejvielas “Lenta” iepirka Anglijā.¹²⁴ Salīdzinot ar citiem radniecīgiem uzņēmumiem, “Lenta” krīzes beigu posmā pat modernizēja ražošanas procesu un palielināja saražotās produkcijas apjomu. 1933. gadā tā ražoja produkciju 5,6 milj. latu vērtībā (1931. gadā – 4,1 milj. latu).

Tekstilrūpniecība bija tā nozare, kas visumā ekonomiskās krīzes gados cieta mazāk nekā citas rūpniecības nozares. Šādu situāciju veicināja Latvijas valdības politika. No 1931. gada tika noteiktas augstas ievadumitas Latvijā ievadamajām tekstilprecēm. Iekšējo tirgu aizsargāja arī ar kontingentu un kvotu palīdzību. Līdz 1932. gadam Latvijas tekstilrūpniecība pildīja diezgan ievērojamas Padomju Savienības pasūtījumus, kas bija fiksēti abu valstu tirdzniecības līgumā. Līdz ar to krīzes triecieni tik ļoti neskāra šo nozari.

1931. gadā Latvijas finansu ministrs apstiprināja noteikumus, uz kādiem notika sešu tekstilrūpniecības uzņēmumu apvienošanās. Uz to bāzes izveidojās spēcīga akciju sabiedrība – “Latvijas kokvilnas ražojumi”. Šajā sindikātā bija iestājusies “Lenta”, “Zasulauka manufaktūra”,

“P. Feldhūns”, “Bufallo” un “Rīgas manufaktūra”. Akciju kontrolpakete šajā uzņēmumā piederēja vāciešiem.¹²⁵ Saistību ar Lielbritāniju un Vāciju apstiprināja arī tas, ka apmēram 82 % no saražotās produkcijas tika izvesti uz šīm zemēm. Jaunizveidotais sindikāts “Latvijas kokvilnas ražojumi” strādāja ļoti veiksmīgi. 1931. gadā tā peļņa bija 2,7 milj. latu, 1932 – 7,6 milj., bet 1933 – jau 13,9 milj. latu.¹²⁶

Latvijas vilnas pārstrādes uzņēmumos Anglijas kapitālam vislielākā ietekme bija “Rīgas tekstilfabrikā”. No 3,5 milj. latu uzņēmuma pamatkapitāla angļiem piederēja ap 80 %. Arī šis uzņēmums nepieciešamās izejvielas iepirka tikai Anglijā. Finansiāli uzņēmumu apkalpoja bankas ar stipru angļu kapitāla ietekmi.¹²⁷

Linu pārstrādes uzņēmumu vidū vadošās pozīcijas Latvijā bija “Jelgavas līnu manufaktūrai”. Tās īpašnieki bija brāļi Hoffi. Jau 20. gados šim uzņēmumam bija ciešas saites ar Angliju. 1925. gadā tikai 33,3 % akciju sabiedrības pamatkapitāla piederēja Latvijas pilsoņiem. Ekonomiskās krīzes gados britu kapitāla loma uzņēmumā pieauga. 1930. gadā britu firma “L. Kūpers” nopirka daļu uzņēmuma akciju.¹²⁸

Latvijas tekstilrūpniecības ciešās saites ar Angliju stiprināja arī nepieciešamo izejvielu iegāde šajā valstī. No Anglijas galvenokārt iveda vilnu un kokvilnu, kā arī dažāda veida diegus. Tā, piemēram, 1929. gadā Latvija iepirka Anglijā izejvielas savas valsts tekstilrūpniecībai par 2,1 milj. latu, bet 1933. gadā par 1,9 milj. latu.¹²⁹ Šie iepirkumi bija apmēram 60 % no nozares vajadzībām importēto izejvielu vērtības.¹³⁰ Kā redzam no iepriekšnosauktajiem skaitļiem, pat ekonomiskās krīzes ietekmē nenotika kaut cik būtiskas svārstības iepērkamo izejvielu apjomos. Tas kopumā vēlreiz apliecināja zināmu stabilitāti Latvijas tekstilrūpniecībā, kā arī tās sakaros ar Angliju. Krīze, kā jau minēts, būtiskāk skāra britu tekstilpreču ievadumus Latvijā.

Arī Latvijas kokrūpniecībā bija ieguldīti ievērojami britu kapitāli. Tie pēc sava lieluma ieņēma otro vietu – aiz ieguldījumiem tekstilrūpniecībā. Pārējo ārvalstu investoru vidū Latvijas kokrūpniecībā britu kapitāls 1929. gadā atradās trešajā vietā – pēc Zviedrijas un Vācijas.¹³¹ Salīdzinājumā ar citām rūpniecības nozarēm kokrūpniecība smagi cieta krīzes gados. Saražotās produkcijas vērtība samazinājās no 55,3 milj. latu 1929. gadā līdz 23,2 milj. latu 1933. gadā, tātad vairāk nekā divas reizes. Īpaši smaga situācija bija finiera rūpniecībā. Britu ietekmi Latvijas kokrūpniecībā atspoguļo tabula Nr. 15.

Tabulas Nr. 15 dati parāda, ka Anglija krīzes gados palielināja savus kapitālieguldījumus Latvijas kokrūpniecībā no 1162 tūkst latu līdz 2411

Anglijas kapitāls Latvijas kokrūpniecībā 1929. – 1933.*

Gads	Akciju sabiedrību skaits	Akciju sabiedrību pamatkapitāls (tūkst. latu)	tajā skaitā Anglijas kapitālieguldījumi			
			tūkst. latu	% no visa pamatkapitāla	% no ārzemju kapitālieguldījumiem	% no visiem Anglijas kapitālieguldījumiem Latvijā
1929	35	9983	1162	11,6	22,3	8,7
1930	33	11 888	2158	18,2	31,0	12,9
1931	36	12 416	2386	19,2	35,3	14,8
1932	36	12 226	2411	19,7	37,4	14,2
1933	32	10 839	2113	19,5	37,1	12,9

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929–1933.

tūkst. latu. Tas ļāva Anglijai asā konkurences cīņā apiet Vāciju un ārvalstu investoru vidū izvirzīties otrajā vietā, atpaliekot vienīgi no Zviedrijas.

Vislielākie britu līdzekļi bija ieguldīti akciju sabiedrībā “Emolips”, “Lignums”, “Prīma”, “J. Potemps”, “Vulkāns”, “Furnieris”, “Ziemeļu koku eksports” un “Eksportvood”. Tā, piemēram, “Emolipā” 81,4 % akciju sabiedrības pamatkapitāla piederēja Lielbritānijas pilsoņiem. 1930. gadā britu kapitāla īpatsvars šajā uzņēmumā pieauga līdz 82,6 %. “Emolipa” īpašnieki bija divas britu firmas, lielākā no tām – “*London Northern Trading Company*”. Citu valstu kapitālam “Emolipā” nebija būtiskas nozīmes. Tā, piemēram, Nīderlandes pilsoņiem bija tikai 4,3 % uzņēmuma akciju.¹³² “Emolipa” galvenais finansētājs bija britu banka “*London Northern Trading Company Bank*”. 1932. gada 1. janvārī šī banka piešķīra uzņēmumam kredītu 322 548 latu apjomā.¹³³ “Emolips” deva saviem īpašniekiem peļņu, kura 1933. gadā bija 146 828 lati.

Finieris bija viena no svarīgākajām Latvijas eksportprecēm britu tirgū. Kā jau tika minēts, Latvija izveda uz Angliju apmēram 54 % no visa saražotā finiera. Arī šajā rūpniecības nozarē Anglijas pilsoņi ieguldīja zināmus līdzekļus. Viens no tādiem uzņēmumiem bija finiera fabrika “Lignums”, kurā tika nodarbināti vairāk kā 600 strādājošie. Britu firmai “Venesta” piederēja “Lignumā” akcijas 920 tūkst. latu vērtībā. Viss

uzņēmuma pamatkapitāls bija 1 milj. latu. Angļi bija pilnīgi uzņēmuma saimnieki. Arī "Lignums" krīzes gados strādāja ar nelielu peļņu: 1930 – 244 474 lati; 1931 – 61 910 lati, bet 1933. gadā jau 208 100 latu.¹³⁴

Līdzīgi tekstilrūpniecībai arī finiera ražošanā notika uzņēmumu apvienošanās. 1931. gadā apvienojās akciju sabiedrības "J. Potemps", "Daugava", "Plivud" un citas un izveidoja jaunu uzņēmumu – "Baltijas finieru fabrika". Apvienotajā fabrikā bija nodarbināti vairāk nekā 450 strādājošie. Vairāk nekā pusi (53 %) no saražotā finiera uzņēmums pārdeva Anglijā. "Baltijas finieru fabriku" uzskatīja par britu ietekmes uzņēmumu, jo apmēram puse tā pamatkapitāla piederēja angļiem.¹³⁵ Uzņēmumā strādāja arī britu inženieri un tehniķi.

Arī akciju sabiedrība "Prima", kas ražoja finieri, bija britu ietekmes uzņēmums. No 700 tūkst. latu lielā uzņēmuma pamatkapitāla angļiem piederēja 500 tūkst. latu. Saražoto produkciju uzņēmums pilnībā eksportēja uz Angliju.¹³⁶ Savukārt finieru fabrikā "Furnieris" saimniekoja vācu un angļu kapitāls. Lielbritānijas pilsoņi bija ieguldījuši līdzekļus arī kokmateriālu tirdzniecības uzņēmumos "Eksportvood", "Daugava vood", "Baltic timber corporation".

Angļu interesēja arī Latvijas papīra un celulozes rūpniecības uzņēmumi. Lielākie britu līdzekļi bija ieguldīti "Baltijas celulozes fabrikā" un "Baltijas papīra un papes fabrikā". Tomēr britu investīcijas papīra un celulozes rūpniecībā kopumā bija stipri mazākas nekā tekstilrūpniecībā un kokrūpniecībā. Krīzes gados tās svārstījās 500–700 tūkst. latu apjomā un veidoja apmēram 4,3 % – 4,7 % no visām britu investīcijām Latvijā. Tā, piemēram, "Baltijas celulozes fabrikā", kuras pamatkapitāls 1930. gadā bija 2835 tūkst. latu, angļiem piederēja apmēram 15,5 %. To kontrolēja divas Londonas bankas.¹³⁷ Anglijas ietekme "Baltijas celulozes fabrikā" Slokā palielinājās 1931. gadā, kad tās akcijas iegādājās iepriekšminētie uzņēmumi "Lenta" un "Rīgas tekstilfabrikas" (attiecīgi 431 un 456 akcijas). Slokas celulozes fabrikā savus līdzekļus bija ieguldījuši arī Vācijas un Nīderlandes uzņēmēji. Vācu uzņēmēju intereses pārstāvēja "Vācijas Banka".

Anglijai bija diezgan liela ietekme Latvijas papīra un celulozes rūpniecības produkcijas eksportā. 1933. gadā Latvija izveda uz Angliju 74,1 % no saražotās kartona produkcijas. Papīru izveda apmēram 29,4 %.¹³⁸ Jāatzīmē, ka Latvija ne vien izveda, bet arī pati ievada papīrrūpniecības produkciju no Anglijas. 1930. gadā no Anglijas importēja speciālo papīru, aploksnes, kopējamo papīru u.c. par 182 980 latiem, bet 1933. gadā – par 172 012 latiem.¹³⁹

Britu kapitāls bija investēts arī Latvijas pārtikas rūpniecībā, bet ne tik lielā apjomā kā tekstilrūpniecībā un kokrūpniecībā. 1929. gadā Anglijas kapitāls pārtikas rūpniecībā bija 1969 tūkst. latu, un tai piederēja līderpozīcijas ārvalstu investoru vidū. Anglijai piederēja apmēram 40% no šajā nozarē ieguldītā ārvalstu kapitāla. Vācijas, Francijas un Polijas kapitālieguldījumi atpalika no Anglijas apmēram divas reizes. Aplūkojot britu kapitāla pozīcijas visā ekonomiskās krīzes periodā, var konstatēt, ka tajā notika nebūtiskas izmaiņas samazināšanās virzienā.¹⁴⁰

Gandrīz pilnīgā britu pilsoņu īpašumā atradās Liepājas bekona fabrika. No 599 šīs akciju sabiedrības akcijām Anglijas pilsonim K. Tornhillam piederēja 586.¹⁴¹ K. Tornhills bija arī akciju sabiedrības direktors rīkotājs. Finansāli bekona fabrika bija saistīta ar britu "*Barclays Bank*" Londonā. 1929. gadā akciju sabiedrības pamatkapitāls bija 1500 tūkst. latu, no tā 1432 tūkst. latu piederēja britu pilsoņiem. 1930. gadā britiem piederošā daļa palielinājās līdz 1470 tūkst. latu. Visu savu produkciju bekona fabrika izveda uz Angliju.

1933. gadā Latvijā tika izveidota akciju sabiedrība "Bekona eksports", kurai valsts piešķīra monopolstāvokli bekona eksportā. Šajā akciju sabiedrībā tika apvienotas iepriekšminētā Liepājas bekona fabrika, Valmieras eksportkautuve un "Konzuma" eksportkautuve. Centralizācijas process bekona eksportā uzlaboja Latvijas situāciju ārvalstu tirgū. Tas deva iespēju šai nozarei piesaistīt lielākas investīcijas, modernizēt ražošanu, kā arī uzlabot saražotās produkcijas kvalitāti un konkurences spējas.¹⁴²

Aplūkojot situāciju citās rūpniecības nozarēs, var konstatēt, ka britu kapitāls bija ieguldīts arī Rīgas cementa fabrikā. 1933. gadā šī uzņēmuma pamatkapitāls bija 2 milj. latu. No tā angļiem piederēja apmēram 30,4 %.¹⁴³

Ķīmiskajā rūpniecībā britu ieguldījumi bija pavisam niecīgi. 1929. gadā šajā nozarē kopumā Anglijas pilsoņi bija investējuši tikai 455 tūkst. latu, kas 1931. gadā samazinājās līdz 6 tūkst. latu. 1932. gadā britu investīcijas šajā nozarē palielinājās līdz 89 tūkst. latu, kam, bez šaubām, nebija būtiskas nozīmes. Ļoti nelieli ieguldījumi Anglijai bija arī sērskābes fabrikā "Vulkāns". Šeit saimniekoja zviedru kapitāls.

Kopumā pasaules ekonomiskās krīzes gados britu investīcijām Latvijas rūpniecībā bija tendence nedaudz palielināties. Krīzes sākuma posmā – 1929. gadā Anglija bija ieguldījusi 10 174 tūkst. latu, bet 1933. gadā jau 12 883 tūkst. latu. Rūpniecība bija tieši tā Latvijas saimniecības nozare, kas visvairāk saistīja britu kapitāla uzmanību. Te bija ieguldīti 76,3 %. Tātad britu investīcijām Latvijā bija izteikti industriāls raksturs. Anglijai piederēja līderpozīcijas ārvalstu investoru vidū

(apmēram 20,2 %). Vienīgi Vācijas ieguldījumi Latvijas rūpniecībā bija lielāki. 1933. gadā tie bija 17 821 tūkst. latu (apmēram 28,1 %).¹⁴⁴

Anglijas kapitāls 30. gadu sākumā izrādīja interesi arī par Latvijas transportu, īpaši par jūras transportu. 1931. gadā kuģniecības akciju sabiedrībā "*United Baltic Corporation*" britiem piederēja 74,5 % kapitāla. Šī kuģniecības kompānija nodrošināja pasažieru satiksmi un kravas pārvadājumus virzienā: Rīga – Londona, Londona – Tallina – Rīga. Arī kuģniecības kompānijā "*Elerman Vilson Line*" britiem bija noteicošās pozīcijas. Šī kompānija strādāja virzienā Rīga – Halle – Londona.¹⁴⁵ Latvijā aktīvi darbojās arī britu kuģniecības kompānija "*White Star Line*". Tai bija savas pārstāvniecības Rīgā un Liepājā. Šī britu kompānija savukārt nodrošināja satiksmi un kravas pārvadājumus uz Ņūkastli, Liverpūli un Halli.

Lielbritānijas pilsoņi bija ieguldījuši savus līdzekļus arī mazās vietējās kuģniecības kompānijās, piemēram, Liepājas kuģniecības sabiedrībā "Banga", kuras pamatkapitāls bija tikai 150 tūkst. latu. Arī nelielā kuģniecības kompānija "Stars" ar 100 tūkst. latu lielu pamatkapitālu piesaistīja britu līdzekļus.¹⁴⁶ Savukārt kuģniecībā "Navigators" bija ieguldīti gan angļu, gan vācu kapitāli. To kreditēja britu firma "Dž. Vokers".¹⁴⁷

1931. gadā britu biznesmeņi piedalījās "Latvijas – Anglijas kuģniecības kompānijas" dibināšanā. Tās pamatkapitāls bija 935 tūkst. latu, no kura britiem piederēja 71,2 %. Šīs kompānijas kuģi "Emmī" un "Merī" kursēja pa Rīgas – Londonas līniju.¹⁴⁸

Latvijas un Anglijas sadarbību jūras transportā apstiprināja arī tas, ka 1929. gada Latvijas kuģniecība iegādājās Lielbritānijā astoņus kuģus. Lielākie no tiem bija tvaikoņi "Everonika" ar ietilpību 2343 t un "Gundega" ar 2267 t. 1933. gadā Latvija iegādājās Anglijā sešus kuģus ar kopējo kravas ietilpību 11 801 t ("*Everhops*" – 2398 t un "*Everhords*" – 2361 t).

Zem Latvijas karoga dažkārt tika reģistrēti arī kuģi, kas piederēja britu pilsoņiem. Tas tika darīts tādēļ, ka algas jūrniekiem Latvijas flotē bija zemākas nekā Anglijas flotē. Kuģa īpašnieks šādā veidā mēģināja vairāk nopelnīt. Tā, piemēram, 1933. gadā šādā statusā bija tvaikonis "Aurora", kas piederēja britu pavalstniekam H. Preisam.¹⁴⁹

Anglijai bija diezgan būtiska loma Latvijas jūras transportā. To veicināja gan abu valstu ģeogrāfiskā situācija, gan arī intensīvā tirdzniecība. Ekonomiskās krīzes gados Anglijas loma Latvijas jūras transportā un jūras pārvadājumos pat pieauga. Apmēram 30% no visiem kuģiem, kas izgāja no Latvijas ostām, devās uz Angliju. Tikpat liels bija Anglijas īpatsvars arī Latvijas ostās iebrukušo kuģu grupā (aptuveni 26,7 %).¹⁵⁰

Tas liecināja, ka starp abām valstīm notika intensīvi jūras sakari un kravu apgrozība.

Savukārt Latvijas dzelzceļa transportā stiprākas pozīcijas bija Vācijai. To noteica ģeogrāfiskie apstākļi, kā arī tas, ka daļu Vācijas un Latvijas savstarpējās tirdzniecības un tranzīta nodrošināja dzelzceļš. Dzelzceļu satiksmi starp Latviju un Angliju apskatāmajā laikā nodrošināja t.s. “Ziemeļu ekspresis”, kas kursēja no Rīgas uz Londonu caur Berlīni.¹⁵¹

Britu firmai “Kelders” tomēr izdevās nostiprināties Latvijas dzelzceļa saimniecībā. Tā apgādāja dzelzceļu ar gulšņiem. 1930. gada maijā starp Latvijas dzelzceļu un britu firmu tika noslēgts līgums par gulšņu piegādi 2 028 248 latu vērtībā. 1932. gadā krīzes ietekmē šīs piegādes samazinājās līdz 932 065 latiem. Tomēr visu apskatāmo laika periodu britu firma “Kelders” saglabāja monopolstāvokli gulšņu piegādē.¹⁵²

1931. gadā starp Latvijas Finanšu ministriju un britu firmu “Kelders” sākās konflikts par nenomaksātiem nodokļiem. Finanšu ministrija iesūdzēja firmu tiesā, lai piedzītu valstij nodarītos zaudējumus. Notikumos iesaucās pat Anglijas *Foreign Office*, kas piesūtīja Latvijas valdībai notu. Šī spiediena rezultātā “Keldera” lietu izskatīja nodokļu departaments un samazināja maksājumu summu.¹⁵³

Latvijas ārējie parādi un Anglija

Brīvības cīņu laikā (1918–1920) Anglija sniedza Latvijai jūtamam materiālu atbalstu. Pēc kara Anglija pieprasīja segt šos izdevumus. Un, kaut arī Latvijas valdība izvirzīja pamatotas pretenzijas, 1925. gada 13. augustā tika parakstīts abu valstu nolīgums par kara laika parādu atmaksu. 1929. gadā Latvijas oficiālais parāds Lielbritānijai bija 52,3 milj. latu.¹⁵⁴ Anglijas īpatsvars Latvijas ārējos parādos bija 46,6 %.¹⁵⁵

Faktiski Latvijas parādi Anglijai bija vēl lielāki. Visus 20. gadus un 30. gadu sākumā notika abu valstu pārstāvju sarunas par Rīgas pilsētas parādu, kas bija radies vēl pirms Pirmā pasaules kara. 1914. gadā Rīgas pilsētas vadība komunālās saimniecības attīstībai bija aizņēmusies Londonas bankā “*Lazard Brothers*” 1 322 740 sterliņu mārciņas.¹⁵⁶ Anglija visu laiku centās panākt šī neoficiālā parāda atmaksu. Tā kā faktiski Latvijas parāds Lielbritānijai bija vēl lielāks – 100,2 milj. latu (t.i., 89 % no kopējās ārējā parāda summas).¹⁵⁷

Sākoties pasaules ekonomiskajai krīzei, daudzas valstis, tajā skaitā arī Latvija, centās panākt šo kara laika parādu atmaksas nosacījumu izmaiņu. Kara parādu jautājums 30. gadu sākumā kļuva par vienu no

Eiropas lielās politikas jautājumiem. Britu žurnāls *"International Affairs"* 1932. gadā šajā sakarā rakstīja, ka tā ir milzīga kļūda un ilūzijas cerēt, ka kara laika parādu un reparāciju nomaksa stabilizēs finansu sistēmu Eiropā.¹⁵⁸ Latvijas valdība ar cerībām uztvēra šādas nostādnes.

Bet ne visas valstis Eiropā vēlējās kādas izmaiņas kara laika parādu atmaksā. Francija, piemēram, par katru cenu centās piedzīt parādos no Vācijas, izmantojot tos kā ieroci Vācijas tālākā novājināšanā. Arī Anglijai bija lielas problēmas parādu atmaksā ASV. Šādā situācijā ASV prezidents G. Huvers 1931. gadā nāca klajā ar priekšlikumu pasludināt kara parādu atmaksas moratoriju. Lielbritānija atbalstīja šo priekšlikumu, bet Francija to pieņēma tikai daļēji.¹⁵⁹

Latvijas valdība uzmanīgi sekoja Anglijas pozīcijai. Tā cerēja, ka, lielvalstīm vienojoties par kara laika parādu un reparāciju nomaksas maiņu, arī Latvijai izdosies samazināt savus maksājumus. 1930. gadā Latvija piedalījās reparāciju jautājumam veltītajā konferencē Hāgā, kurā sprieda par speciālas bankas izveidi. Latvijas valdība cerēja šajā bankā dabūt aizdevumu, lai krīzes situācijā stabilizētu savu finansu sistēmu. Latvijas prese rakstīja, ka visas trīs Baltijas valstis kopā cer pat iegūt vietu bankas valdē.¹⁶⁰

1930. gada decembrī Latvijas Banka pat iegādājās 500 akcijas Bāzeles starptautiskajā reparāciju bankā. Latvijas valdība cerēja, ka tas atvieglos aizņēmuma saņemšanu. Gadu vēlāk, 1931. gada decembrī, valdība griezās pie bankas ar lūgumu 20 milj. latu kredīta saņemšanai. Bāzeles reparāciju bankas izvirzītie nosacījumi bija tik smagi, ka Latvija cerēto kredītu nesaņēma.¹⁶¹

Latvijas valdība 1931. gadā atbalstīja ASV prezidenta G. Huvera priekšlikumu par moratorija pasludināšanu kara parādu nomaksas jautājumā. Latvijas un Anglijas pozīcijas bija gandrīz identiskas. Latvija cerēja, ka Anglija šādā situācijā nepieprasīs no tās kārtējo parādu maksājumu.¹⁶² Ar jaunām cerībām Latvijā tika uzņemts arī Lielbritānijas priekšlikums 1932. gadā Lozannā sasaukt starptautisku kara parādu sakārtošanas konferenci. Latvijas valdība aktīvi atbalstīja konferences sasaukšanu.

1932. gada jūnijā Lozannā sākās starptautiskā kara parādu nomaksas konference. Anglija konferencē paziņoja, ka ir gatava dzēst visu valstu parādos tai, ja pārējās lielvalstis savukārt anulē Lielbritānijas parādos. Šāda nostāja pilnībā apmierināja Latviju, jo, kā tika atzīmēts iepriekš, lielākā valsts parāda daļa bija tieši Anglijai. Bet Latvija kārtējo reizi piedzīvoja vilšanos. Drīz vien pēc Lozannas konferences Latvijas ģenerālkonsuls Londonā L. Sēja ziņoja, ka britu valdība noraidījusi Latvijas lūgumu par kārtējā kara parādu maksājuma atlikšanu. Britu

Ārlietu ministrija pat paziņoja, ka tā Latvijas parādu neuzskata par kara laika parādu un tāpēc uz to neattiecas Lozannas konferences lēmumi.¹⁶³

Atbildot uz šiem Anglijas valdības paziņojumiem, Latvija 1932. gada 20. jūlijā nosūtīja tai speciālu notu. Tajā Latvija lūdza attiecināt Lozannas konferences lēmumus arī uz Latvijas parādiem, kvalificējot tos kā kara laika parādus. Latvijas Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs L. Ēķis rakstīja L. Sējam, ka tam par katru cenu jāpanāk vismaz kārtējā parādu maksājuma atlikšana. Tā summa bija 37 500 sterliņu mārciņu.¹⁶⁴ Ārlietu ministrijas Administratīvi-juridiskā departamenta direktors V. Munters savukārt uzskatīja, ka, ņemot vērā vispārējo neskaidrību un polemiku kara parādu jautājumā, Latvijai jāpārtrauc maksājumi.¹⁶⁵ Arī prese rakstīja, ka Latvija pelnījusi kara parādu norakstīšanu, jo Pirmā pasaules kara laikā tā ir cīnījies Antantes lielvalstu pusē.

Latvijas Ārlietu ministrija savas pozīcijas precizēšanai pieprasīja informāciju par to valstu nostāju, kas bija parādā Anglijai. Latvijas sūtnis Polijā O. Grosvalds ziņoja, ka Polijas valdība negrasās izdarīt kārtējo kara parādu maksājumu. Arī sūtnis Tallinā J. Riekstiņš informēja, ka Igaunijas valdība nolēmusi neizdarīt kārtējo parāda maksājumu Anglijai. To no Londonas apstiprināja arī L. Ēķis. Viņš rakstīja, ka Igaunijas sūtniecība Londonā saņēmusi savas valdības rīkojumu nepārskaitīt parādu nomaksai atvēlēto summu britu valdības norādītajā bankā.¹⁶⁶ Latvijas valdība, apkopojusi saņemto informāciju, nolēma arī neizdarīt kārtējo maksājumu Anglijai.

1932. gada septembrī ārlietu ministrs K. Zariņš šajā sakarā sniedza speciālu paziņojumu presei. Tajā viņš norādīja, ka Latvijas valdība vienpusīgi pasludina sev par saistošiem Lozannas konferences lēmumus. K. Zariņš arī atkārtoti uzsvēra, ka Latvijas parādi Anglijai ir kara laika parādi un ka viņa valsts rīkosies līdzīgi citām valstīm.¹⁶⁷

Arī novembrī Latvijas valdība turpināja apspriest kara parādu nomaksas jautājumu. K. Zariņš ierosināja pārtraukt jebkākus maksājumus, kamēr jautājums netiks galīgi atrisināts starptautiskā mērogā. Anglijas valdība un britu prese nekā nereagēja uz šādām Latvijas aktivitātēm. Kopumā Latvijas parāds bija pārāk niecīgs. Savukārt Latvijai krīzes apstākļos tas bija izdzīvošanas jautājums. Beidzot 1932. gada 30. decembrī L. Sēja ziņoja uz Rīgu, ka britu valdība piekritusi kara parādu kārtējā maksājuma pagarinājumam. Līdz ar to Latvijai 1933. gada 1. janvārī nebija jāiemaksā Anglijai 37 500 sterliņu mārciņu.¹⁶⁸

Šādai Anglijas nostājai bija arī savtīgs aprēķins. Atliekot kara parādu maksājumus Baltijas valstīm un Polijai, tā cerēja uz šī precedenta pamata panākt savu maksājumu atlikšanu ASV. Anglija nolēma izdarīt tikai

simboliskus savu parādu maksājumus. Līdzīgi ar savu parādu ASV izdarīja arī Latvija. Tā arī nolēma izdarīt tikai simbolisku iemaksu 5% apjomā no visas maksājamās summas.¹⁶⁹ Šāds Latvijas solis nepalika nepamanīts pat žurnālā *"Bulletin of International News"*. Tas rakstīja, ka Latvija seko pārējo valstu piemēram.¹⁷⁰ Anglijas stāvokli Latvijas ārējos parādos labi parāda tabula Nr. 16.

16. tabula

Latvijas parāds Anglijai 1929. – 1933.*

Gads	Kopējais Latvijas ārējais parāds (tūkst. latu)	Latvijas parāds Anglijai	
		tūkst. latu	% no kopējā Latvijas parāda
1929	112 333	52 311	46,6
1930	109 933	50 470	45,9
1931	115 472	48 577	42,1
1932	105 641	37 826	35,8
1933	103 225	34 458	33,4

* Aprēķināts pēc: LVVA, 4597. f., 3. apr., 3308. l., 395. lp.; "Economists" – 1934. – Nr. 19. – 670.–672. lpp.

Kā redzams no šīs tabulas, Latvijas oficiālais parāds Anglijai ekonomiskās krīzes gados nepārtraukti samazinājās. Tā pamatā bija nevis reāla parāda atmaksa, bet gan britu sterliņu mārciņu vērtības krišana. Tā, piemēram, 1929. gada 1 britu sterliņu mārciņas vērtība bija 25,2 lati, bet 1933. gadā jau tikai – 17,1 lati.¹⁷¹ Jāatzīmē, ka faktiskais Latvijas parāds Anglijai bija lielāks. Visus ekonomiskās krīzes gadus notika pārrunas par Rīgas pilsētas parādu *"Lazard Brothers"* bankai Londonā. Kā tika atzīmēts iepriekš, Anglija centās panākt šī neoficiālā parāda atmaksu, kas tai arī izdevās 1934. gadā, kad notika abu valstu sarunas par jaunu tirdzniecības līgumu (sīkāk par to grāmatas nākošajā nodaļā). Tā kā 1933. gadā Latvijas oficiālais parāds kopā ar neoficiālo Anglijai sastādīja 66 110 tūkst. latu (apmēram 64.11%), tad Latvijas ārējos parādos Anglijai bija līderpozīcijas.

Anglija un Latvijas finanses

Apskatot Latvijas ārējo parādu jautājumu, varēja konstatēt tās lielās parādsaistības Anglijai. Bet tā nebūt nebija vienīgā Anglijas ietekmes forma Latvijas finansēs. Anglija bija ieguldījusi lielus līdzek-

ļus arī Latvijas bankās. 1929. gadā visu Latvijas komercbanku pamatkapitāls bija 29 363 tūkst. latu. No tā ārvalstīm piederēja 18 617 tūkst. latu, tas bija apmēram 63,4 %. Anglijas pilsoņi Latvijas bankās bija investējuši 1068 tūkst. latu (5,7 % no visiem ārvalstu ieguldījumiem). Vadošās pozīcijās šeit bija ASV, kuriem piederēja 6 583 tūkst. latu liels kapitāls.

1930. gadā Anglija palielināja savas investīcijas Latvijas bankās vairāk nekā divas reizes – līdz 2 390 tūkst. latu. Ņemot vērā to, ka citas valstis krīzes gados savukārt samazināja savus ieguldījumus, Anglijas kapitāla ietekme Latvijas bankās pieauga un sasniedza 14,7 %.¹⁷² Lielbritānijas kapitāls krīzes beigu posmā Latvijas bankās bija trešajā vietā – aiz ASV un Vācijas.

Īpaši stipras pozīcijas britu kapitālam bija Latviešu akciju bankā, kurā savus līdzekļus bija ieguldījuši Londonas *"The British Overseas Bank Limited"*. Latvijas presē Latviešu akciju banka tika pat nosaukta par Overseas bankas filiāli.¹⁷³ Anglijas pilsoņi ievērojamā daudzumā bija arī nopirkuši Rīgas Ārējās tirdzniecības bankas, Biržas bankas un Latvijas Privātbankas akcijas. Britu kapitāls bija pārstāvēts 7 komercbankās.¹⁷⁴ Londona daudzām Latvijas bankām, ņemot vērā abu valstu ekonomiskos sakarus, bija nozīmīgs finansu centrs.

1929. gadā Latviešu akciju banka nolēma palielināt savu pamatkapitālu līdz 2 milj. latu. Visas izlaistās akcijas nopirka iepriekšnosauktā *"British Overseas"*. Tai tagad no 2 milj. latu lielā pamatkapitāla piederēja akcijas par 1 864 150 latu (t.i., 93,2 %).¹⁷⁵ Lai iegūtu tiesības nopirkt visas jaunizlaistās akcijas, *"British Overseas"* pat pārmaksāja 138 640 latu virs noteiktās summas. Latviešu akciju bankas administrācija arī bija angļu rokās. Bankai bija arī divi latviešu akcionāri: J. Purgailis – 197 akcijas un K. Krieviņš – 5 akcijas.¹⁷⁶

Latvijas finansu sistēmu ietekmēja arī Anglijas atteikšanās no sterliņu mārciņas zelta standarta. Latvijas Banka 1931. gada nogalē tā rezultātā zaudēja 2,1 milj. latu, jo tai bija ievērojami valūtas krājumi tieši angļu mārciņās. Britu valūtas kursa svārstības krīzes gados ietekmēja arī lata kursu, jo tas nosacīti bija piesaistīts mārciņai.

Lielbritānijas ietekmi Latvijas finansu sistēma noteica arī tas, ka lieli valsts zelta un ārzemju valūtas daudzumi glabājās Anglijas bankās. Tā, piemēram, 1931. gada martā Londonas bankās atradās Latvijas valsts zelta krājumi 10 746 599 latu vērtībā. Tas pārsniedza zelta krājuma daudzumu Latvijas Bankā.¹⁷⁷ Daļa Latvijas zelta krājumu glabājās arī britu *"Barclays Bank"*.

Neskatoties uz britu valūtas zināmu nestabilitāti, Latvijas valdība arī 30. gadu sākumā turpināja savas valūtas rezerves iepirkt mārciņās. Šādu stāvokli noteica Anglijas lielā loma daudzās Latvijas tautsaimniecības nozarēs, it īpaši tirdzniecībā, kokrūpniecībā, tekstilrūpniecībā un finanšu sistēmā. 1933. gada 1. aprīlī Londonas bankās tika iepirkta valsts zelta rezerves par 1242 tūkst. latu, ko 1. maijā papildināja vēl par 1627 tūkst. latu.¹⁷⁸ Savu metāla naudu Latvija arī kala Londonas naudas kaltuvēs.

Lai vājinātu krīzes sekas tautsaimniecībā, Latvijas valdība 30. gadu sākumā intensīvi meklēja ārējo aizņēmumu kādā no Rietumu valstīm. Saņemot atteikumu Vācijā un Francijā, Latvijas valdība pievērsās Lielbritānijai. Bet, kā liecina Latvijas vēstnieka Londonā sniegtā informācija, arī šeit bija jāpiedzīvo vilšanās. L. Sēja 1932. gada nogalē ziņoja, ka tikai finanšu spekulanti un dažādas blēžu firmas piedāvā savus pakalpojumus.¹⁷⁹ Finanšu ministrijas Banku departamenta direktors V. Gailītis, novērtējot situāciju, konstatēja, ka Latvijai, tāpat kā citām jaunajām valstīm, aizdevumu saņemšanā nav lielas pretimnākšanas, jo tās vēl nav ieguvušas pasaules lielo finanšu centru uzticību.

Atsauces

- 1 Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations.* – P. 76.
- 2 *Valdības Vēstnesis.* – 1923. – 24. jūl.
- 3 Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations.* – P. 78–79.
- 4 *Turpat.* – P. 79–80.
- 5 Aizsilnieks A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945.* – Sundbyberg, 1968. – 409. lpp.
- 6 Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations.* – P. 85–86.
- 7 *Ekonomists.* – 1937. – Nr. 7. – 256. lpp.
- 8 *Turpat.*
- 9 Aizsilnieks A. *Latvijas saimniecības.* – 441. lpp.
- 10 *Turpat.* – 445. lpp.
- 11 *Turpat.* – 447. lpp.
- 12 *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 1. – 25. lpp.
- 13 *Jaunākās Ziņas.* – 1930. – 10. apr.
- 14 *Ekonomists.* – 1930. – Nr. 22. – 899. lpp.
- 15 Lloyd T. *Empire to Welfare State.* – P. 158.
- 16 LVVA, 4597. f., 8. apr., 18. l., 126. lp.

- 17 *The Empire Economic Union. Preliminary General Report of Research Committee.* – London, 1930. – P. 8–18.
- 18 *Imperial Conference 1930. Summary of Proceedings.* – London, 1930. – P. 43.
- 19 *Ekonomists.* – 1930. – Nr. 22. – 901. lpp.
- 20 *Statistical Abstract for the United Kingdom for Each of the Fifteen Years 1913 and 1924 to 1937.* – London, 1939. – P. 199.
- 21 *LVVA*, 2574. f., 4. apr., 4591. l., 127.–128. lp.
- 22 *Lloyd T. Empire to Welfare State.* – P. 174.
- 23 *The Timber Trade Journal.* – 1931. – Oct. 24. – P. 226.
- 24 *Pēdējā brīdī.* – 1931. – 22. sept.
- 25 *Ekonomists.* – 1931. – Nr. 20. – 726. lpp.
- 26 *Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 567. lpp.
- 27 *Grant A. A. Study of the Capital Market in Post-war Britain.* – London, 1937. – P. 61.
- 28 *Lloyd T. Empire to Welfare State.* – P. 178.
- 29 *LVVA*, 2574. f., 4. apr., 4591. l., 9.–10. lp.
- 30 *Turpat.* – 1.–10. lp.
- 31 *Turpat.* – 4597. f., 8. apr., 18. l., 66. lp.
- 32 *Turpat.* – 53.–54. lp.
- 33 *Turpat.* – 60. lp.
- 34 *The Chamber of Commerce Journal.* – 1932. – Nov. – P. 991.
- 35 *Jaunākās Ziņas.* – 1932. – 1. okt.
- 36 *LVVA*, 4592. f., 3. apr., 106. l., 36.–39. lp.
- 37 *Lloyd T. Empire to Welfare State.* – P. 177–178.
- 38 *Jaunākās Ziņas.* – 1932. – 20. aug.
- 39 *Turpat.* – 16. nov.
- 40 *The Economist.* – 1932. – Oct. 22. – P. 6.
- 41 *The Times.* – 1932. – Oct. 7.
- 42 *Jaunākās Ziņas.* – 1932. – 16. nov.
- 43 *Ekonomists.* – 1933. – Nr. 1. – 3. lpp.
- 44 *Muitas Darbinieks.* – 1933. – Nr. 2. – 41. lpp.
- 45 *LVVA*, 6824. f., 1. apr., 273. l., 1313. f., 1. apr., 84. l., 60. lp.
- 46 *Turpat.* – 80. lp.
- 47 *The Economist.* – 1933. – Febr. 27. – P. 450.
- 48 *Jaunākās Ziņas.* – 1933. – 8. febr.
- 49 *LVVA*, 6824. f., 1. apr., 273. l., 77. lp.
- 50 *Turpat.* – 77.–80. lp.
- 51 *Turpat*, 2574. f., 4. apr., 5530. l., 23. lp.

- 52 *Turpat*, 6824. f., 1. apr., 273. l., 85–86. lp.
- 53 *Commercial Agreement Between Latvia and Great Britain*. – R, 1933.
- 54 *Jaunākās Ziņas*. – 1933. – 10. jūl.
- 55 *Turpat*.
- 56 *Nottingham Journal*. – 1933. – Oct. 24.
- 57 *The Times*. – 1933. – Oct. 17.
- 58 *LVVA*, 6824. f., 1. apr., 273. l., 41. lp.
- 59 *Jaunākās Ziņas*. – 1933. – 12. nov.
- 60 *Turpat*.
- 61 *Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 570. lpp.
- 62 *Turpat*. – 571. lpp.
- 63 *LVVA*, 2574. f., 4. apr., 4591. l., 9.–10. lp.
- 64 *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 10. – 320. lpp.
- 65 *Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības..* – 554. lpp.
- 66 *Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933.* – R, 1934. – 164.–165. lpp.
- 67 *Varlavāns A., Zunda A. Anglijas un Vācijas cīņa par vadošo vietu Latvijas ekonomiskajā orientācijā (1930–1933). Baltija un Vācija / Rakstu krājums.* – R, 1990. – 120. lpp.
- 68 *LVVA*, 4595. f., 1. apr., 6597. l., 15. lp.
- 69 *Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības..* – 550. lpp.
- 70 *Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929.* – R, 1930. – 331. lpp; *Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1933.* – R, 1934. – XI lp.
- 71 *Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības..* – 548. lpp.
- 72 *Turpat*. – 549. lpp.
- 73 *Turpat*. – 501. lpp.
- 74 *Turpat*. – 503. lpp.
- 75 *Aprēķināts pēc: The Statistical Abstract of the United Kingdom.*
- 76 *LVVA*, 1312. f., 15. apr., 53. l., 35. lp.
- 77 *Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933.* – 165. lpp.
- 78 *The Chamber of Commerce Journal*. – 1932. – April. – P. 409.
- 79 *The Statesman Year Book. 1929–1933. Statistical and Historical Annual of the States of the World.* – London, 1929–1933.
- 80 *The Statistical Abstract of the United Kingdom..*
- 81 *Baltic Countries.* – 1935. – vol. 1. – Nr. 1. – P. 90.
- 82 *Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1929.* – R, 1930. – 231. lpp.
- 83 *Turpat.* – 1933. – R, 1934. – XXXII – XXXIII lp.

- 84 *Ekonomists*. – 1930. – Nr. 24. – 991. lpp.
- 85 *The Timber Trades Journal*. – 1930. – Febr. 1. – P. 313.
- 86 *Turpat*. – 1933. – Jan. 21. – P. 285.
- 87 *Ekonomists*. – 1931. – Nr. 16. – 561. lpp.
- 88 *The Timber Trades Journal*. – 1932. – Oct. 15. – P. 135.
- 89 Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1933. – XXXVII, XLIII lp.
- 90 *The Statistical Abstract for the United Kingdom*. – P. 401.
- 91 *Ekonomists*. – 1933. – Nr. 24. – 889. lpp; 1934. – Nr. 16. – 554. lpp.
- 92 *Statistical Year Book*. 1929–1935. – Gdynia, 1936. – P. 33.
- 93 Latvijas statistiskā gada grāmata. – 1933. – 174. lpp.
- 94 *Jaunākās Ziņas*. – 1931. – 29. jūn.
- 95 *Sociāldemokrāts*. – 1931. – 26. sept.
- 96 *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 16. – 556. lpp.
- 97 Krustpilnieks J. Tirdzniecība, rūpniecība un valūtas noteikumi Latvijā. – R, 1935. – 7. lpp.
- 98 Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933. – 172. lpp.
- 99 *Ekonomists*. – 1931. – Nr. 22. – 867. lpp; 1934. – Nr. 2.. – 61. lpp.
- 100 Moreins J. *Wirtschaft und Kultur der Baltischen Staaten*. – Riga, 1934. – S. 36.
- 101 *Jaunākās Ziņas*. – 1932. – 21. janv.
- 102 LVVA, 6824. f., 1. apr., 273. l., 45. lp.
- 103 Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933. – 174.–175. lpp.
- 104 *Parliamentary Debates. House of Commons*. – 1930. – March. – Nr. 109 – vol. 237. – P. 284.
- 105 *The Chamber of Commerce Journal*. – 1930. – April. – P. 465.
- 106 *Jaunākās Ziņas*. – 1933. – 10. jūl.
- 107 *Ekonomists*. – 1935. – Nr. 2/3. – 57. lpp.
- 108 *Brīvā Zeme*. – 1931. – 19. maijā.
- 109 Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1933. – XXXVII lpp.
- 110 Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933. – 165. lpp.
- 111 Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1933. – XXIII lpp.
- 112 *The Chamber of Commerce Journal*. – 1933. – May. – P. 374.
- 113 Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1929–1933.
- 114 *The Chamber of Commerce Journal*. – 1932. – April. – P. 432.
- 115 *Muitas Darbinieks*. – 1934. – Nr. 12. – 6. lpp.
- 116 Aprēķināts pēc: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1929–1933.
- 117 Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1933. – 182.–183. lpp.
- 118 *Turpat*. – 183. lpp.

- 119 Turpat.
- 120 Turpat.
- 121 LVVA, 4595. f., 1. apr., 199. l., 212. lp.
- 122 Turpat. – 132. lp.
- 123 Turpat. – 2. apr., 98. l., 61. lp.
- 124 Turpat. – 1. apr., 175. l., 129. lp.
- 125 Pēdējā Brīdī. – 1933. – 23. sept.
- 126 LVVA, 4743. f., 1. apr., 67. l., 904. mape.
- 127 Turpat. – 1313. f., 1. apr., 74. l., 12. lp.
- 128 Turpat. – 4595. f., 1. apr., 181. l., 127. lp.
- 129 Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1933. – 185. lpp.
- 130 Moreins J. Wirtschaft und Kultur.. – S. 48.
- 131 Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929. – 265. lpp.
- 132 LVVA, 1788. f., 1. apr., 329. l., 147. lp.
- 133 Turpat. – 134. lp.
- 134 Turpat. – 1756. f., 1. apr., 4. l., 7. lp.
- 135 Turpat. – 4595. f., 1. apr., 1505. l., 17. lp.
- 136 Turpat. – 590. l., 8. lp.
- 137 Turpat. – 6437. l., 11. lp.
- 138 Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1933. – XXXVII lpp.
- 139 Turpat. – 186. lpp.
- 140 Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929–1933; Report of the Economic and Trade Conditions in Latvia. Prepared by His Majesty's Consul in Riga. – 1934. – P. 5.
- 141 LVVA, 4595. f., 2. apr., 306. l., 43. lp.
- 142 Turpat. – 305. l., 85. lp.
- 143 Aprēķināts pēc: LVVA, 4595. f., 1. apr., 179. l.; 1308. f., 3. apr., 259. l.
- 144 Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929–1933.
- 145 Aprēķināts pēc: Kuģniecības gada grāmata 1930/1931. – R, 1931. – 250.–251. lpp; Hints for Commercial Visitors to Latvia. – London, 1931. – P. 4; Urch G. Latvia. Country and People. – London, 1938. – P. 154.
- 146 LVVA, 2373. f., 1. apr., 272. l.
- 147 Turpat. – 4595. f., 2. apr., 332. l., 11.–36. lp.
- 148 Turpat. – 276. lp.
- 149 Turpat. – 1. apr., 6598. l., 394.–395. lp.
- 150 Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1929–1933.
- 151 Hints for Commercial Visitors to Latvia.. – P. 3.

- 152 LVVA, 1312. f., 4. apr., 821. l., 1.–2. lp.
- 153 Turpat. – 2574. f., 4. apr., 4487. l., 1., 10. lp.
- 154 Latvijas valsts finanses. 1918/1920 – 1931/1932. – R, 1932. – 165. lpp.
- 155 Aprēķināts pēc: *The Statistical Abstract for the United Kingdom.* – P. 185; Latvijas valsts finanses.. – 165. lpp.
- 156 *Ekonomists.* – 1934. – Nr. 19. – 668. lpp.
- 157 LVVA, 4597. f., 3. apr., 3308. l., 395. lp.
- 158 *International Affairs.* – 1932. – Sept. – vol. 11. – Nr. 5. – P. 681.
- 159 *Bulletion of International News.* – 1932. – vol. 8. – P. 400.
- 160 *Jaunākās Ziņas.* – 1930. – 9. janv.
- 161 *Brīvā Zeme.* – 1931. – 19. dec.
- 162 *Ekonomists.* – 1932. – Nr. 7. – 257. lpp.
- 163 LVVA, 4597. f., 8. apr., 18. l., 38. lp.
- 164 Turpat. – 37. lp.
- 165 Turpat. – 5. apr., 1129. l., 123–124. lp.
- 166 Turpat. – 8. apr., 18. l., 37.–38. lp.
- 167 *Pēdējā Brīdī.* – 1932. – 22. sept.
- 168 *Jaunākās Ziņas.* – 1932. – 31. dec.
- 169 LVVA, 4597. f., 5. apr., 1122. l., 45. lp.
- 170 *Bulletin of International New.* – 1933. – vol. 9. – Nr. 26. – P. 819.
- 171 LVVA, 1308. f., 9. apr., 1070. l., 1. lp.
- 172 Turpat. – 4595. f., 1. apr., 6597. l., 15. lp.
- 173 *Jaunākās Ziņas.* – 1930. – 11. janv.
- 174 *Pēdējā Brīdī.* – 1931. – 23. sept.
- 175 LVVA, 4814. f., 1. apr., 2578. l., 11. lp.
- 176 Turpat. – 2. apr., 2. l., 81–87. lp.
- 177 Aprēķināts pēc: LVVA, 4597. f., 5. apr., 1996. l., 1.–3. lp.
- 178 Turpat. – 8. apr., 118. l., 22.–25. lp.
- 179 Turpat. – 3. apr., 3363. l., 1.–5. lp.; 3319. l., 4.–6. lp.

6. nodaļa

LATVIJAS UN ANGLIJAS EKONOMISKĀS ATTIECĪBAS PIRMSKARA PERIODĀ (1934 – 1940)

Latvijas un Anglijas ekonomiskā politika

Jau 1933. gada vidū ekonomiskā krīze daudzās pasaules valstīs jūtami samazinājās. Šis process skāra arī Latviju. Pamazām sāka atdzīvoties rūpniecība, tirdzniecība un citas saimniecības nozares. Tomēr visvairāk ekonomiskā aktivitāte bija vērojama t.s. sterliņu bloka valstīs. Tās pēc atteikšanās no zelta standarta bija pazeminājušas savu valūtu kursu un, beidzoties krīzei, atkal atgriezās pie brīvas valūtas tirdzniecības. Anglija bija šo valstu grupā.

Sarežģītāk ar krīzes pārvarēšanu veicās tām valstīm, kuras vēl līdz 1934. gadam mēģināja saglabāt fiksētu valūtas kursu attiecībā pret zeltu. Tas nozīmēja, ka šīs valstis turpināja ierobežot savu ārējo tirdzniecību ar krīzes laika parādībām – kontingentiem, kvotām u.c. Spilgtākās šīs valstu grupas pārstāves bija Francija, Holande un Šveice. Tām bija pieskaitāma arī Latvija. Bet arī šīs valstis 1936. gadā bija spiestas atteikties no zelta standarta un sākt liberalizēt savu ārējās tirdzniecības politiku.

Arī Latvijas valdība 1936. gada 28. septembrī pieņēma lēmumu par grozījumiem valsts finansu politikā. Latvija paziņoja, ka par lata bāzi turpmāk būs nevis kaut kāds fiksēts kurss attiecībā pret zeltu, bet gan Anglijas sterliņu mārciņa. Šī soļa nepieciešamību radīja Francijas, Anglijas un ASV vienošanās par Lielbritānijas mārciņas, Amerikas dolāra un Francijas franka kursa izlīdzināšanu. Proti, notika Francijas franka pielīdzināšana angļu mārciņai un dolāram. Līdz tam Francija bija vienīgā lielvalsts, kas nebija krīzes laikā izdarījusi valūtas un naudas kursa pārkārtojumus. Anglija to bija izdarījusi 1931. gada 21. septembrī, kad atteicās no savas valūtas zelta standarta. ASV tādu pašu soli spēra 1933. gada martā.

Francija, Šveice, Holande un arī Latvija toreiz nesevoja ASV un Anglijas piemēram. Tās veidoja t.s. zelta bloku, cenšoties par katru cenu uzturēt savas naudas kursu agrākajā paritātē. Šāda finansu politika ļoti ietekmēja ārējo tirdzniecību un jo īpaši eksportu. Zelta bloka valstu preču

cenās pasaules tirgū bija augstākas un tām bija grūtāk konkurēt. Tas atnesa smagus finansiālus un tirdznieciskus zaudējumus.¹

1936. un 1937. gadā virknē Eiropas valstu bija vērojama liela ekonomiskā aktivitāte. To varēja izskaidrot gan ar pasaules tirdzniecības atdzīvošanos, gan ar valstu pastiprinātu bruņošanos un gatavošanos karam. Vispārējie procesi Eiropā un pasaulē skāra arī Latviju. To gaitu un norisi ietekmēja 1934. gada 15. maija apvērsums. Tautsaimnieks J. Blumbergs šajā sakarā izteicās, ka saimnieciskā dzīve pēc 15. maija notikumiem Latvijā bija pārveidojusies pašos pamatos. Valsts aktīvi iejaucās visās saimniecības nozarēs, tās kārtojot un regulējot. Tika dibināti dažādi valsts uzņēmumi un monopoli. Notika tautsaimniecības valstiskošana, regulēšana un pat zināma plānošana. Pazīstamais ekonomists A. Aizsilnieks to nosauca par valsts diriģētu saimniecību.²

Latvijas saimnieciskās dzīves plānveidīgumu pēc 15. maija atzina arī Kredītbankas direktors un viens no ietekmīgākajiem finansistiem – A. Bērziņš. Viņš 1937. gada 4. septembrī paziņoja, ka formāli Latvija nav pieņēmusi nedz piecgadu, nedz arī četrgadā plānus, bet plānveidīgas saimniekošanas elementu ir ļoti daudz.³ Notika arī ekonomikas latviskošana, kuras rezultātā ārvalstu kapitāls pameta Latviju. Valdība daudz runāja par nacionālo principu, par nelatviešu izspiešanu no rūpniecības un tirdzniecības. Iepriekš minētais A. Bērziņš, novērtējot šos procesus, konstatēja: “Jaunie uzņēmumi ir bijuši galvenie mūsu nacionālā principa nesēji pēdējo gadu ekonomiskā politikā vispār, jo šo jauno uzņēmumu atklāts nolūks ir bijis stiprināt latviešu uzņēmību tirdzniecībā un rūpniecībā, atdot latviešu tautai tās nodarbošanās nozares, kuras tā bija izlaidusi no savām rokām.”⁴

Kā jau tika atzīmēts, šāda K. Ulmaņa valdības politika veicināja ārvalstu kapitāla aizplūšanu no Latvijas, izņemot Anglijas kapitālu. Tā, piemēram, 1930. gadā Latvijas akciju sabiedrībās bija ieguldītas 101,8 milj. latu lielas ārvalstu investīcijas, kas 1938. gadā bija samazinājušās līdz 61,4 milj. latu. Anglijas investīcijas toties nesamazinājās. 1930. gadā tās bija 16,7 milj. latu un tikpat lielas bija arī 1938. gadā. Anglijas sīvākās konkurentes Vācijas kapitāls savukārt atstāja Latviju. Vācijas kapitālieguldījumi Latvijas akciju sabiedrībās 1930. gadā bija 21,9 milj. latu, bet 1938. gadā tie bija jau sarukuši līdz 12,2 milj. latu.

Jāatzīmē, ka arī 30. gadu otrajā pusē ekonomiskās un politiskās attiecības starp Latviju un Angliju bija relatīvi nošķirtas jomas. Politiski Latvija joprojām palika Anglijas interešu perifērijā, toties ekonomiskajās attiecībās Lielbritānija centās panākt sev aktīvāku tirdzniecības bilanci.

Kā tika minēts iepriekš, Anglija forsēja savu eksportu uz Latviju un pārējām Baltijas valstīm. Latvijai vajadzēja iepirkt noteiktu, fiksētu daudzumu britu siļķu, akmeņogļu un citu izstrādājumu. Latvija arī samazināja ievadumtas virknei britu eksportpreču (piemēram, tekstilprecēm).

Anglijas sīvākā konkurente Latvijā – Vācija savukārt īstenoja citādu politiku. Tās ekonomiskie un politiskie mērķi bija ļoti cieši saistīti. Vācija saimniecisko politiku Baltijā saistīja ar noteiktu ārpolitisko mērķu sasniegšanu. Vācija redzēja britu politisko indifерentismu attiecībā pret Baltijas valstīm un centās to izmantot savas ekonomiskās un politiskās ietekmes nostiprināšanai. Vācijas dominante Latvijas importā Lielbritāniju sāka satraukt tikai pasaules ekonomiskās krīzes gados, kad tā atklāja, ka subsidē sava konkurenta saimniecisko ekspansiju.

Situācija daudz nemainījās arī 30. gadu vidū un otrajā pusē, jo Latvijas imports no Vācijas no 20 milj. 1934. gadā pieauga līdz 100,3 milj. latu 1939. gadā. Tiesa, Anglijas aktivitāšu rezultātā apmēram divas reizes pieauga arī Latvijas imports no tās. Bet tas vairāk nekā divas reizes tomēr atpalika no Vācijas līmeņa un 1939. gadā bija tikai 39,8 milj. latu.⁵ Vācijai šādu pozitīvu bilanci tirdzniecībā ar Latviju izdevās panākt sakarā ar klīringa principu, kas tika iestrādāts abu valstu tirdzniecības līgumā. Šāds princips it kā ieviesa pilnīgu ekvivalentumu abu valstu savstarpējā tirdzniecībā. Tomēr praksē klīrings izrādījās Latvijai neizdevīgs, jo Vācija pārdeva tādas preces, kādas gribēja, nosakot bieži vien neizdevīgu cenu. Latvijai vajadzēja diezgan ilgi gaidīt, lai tā Vācijā varētu iepirkt to, ko tai vajadzēja. 1937. gadā Vācija šādā veidā bija parādā Latvijai apmēram 30 milj. latu. Bet Latvijai Vācijas agrārais tirgus bija ļoti svarīgs, un tā bija spiesta pieciest šīs neērtības.

Līdz Otrā pasaules kara sākumam Anglija diezgan pretrunīgi uzņēma Vācijas saimniecisko ekspansiju Baltijas valstīs. No vienas puses, Lielbritānija, cenšoties panākt izlīgumu ar Vāciju un realizējot tās nomierināšanas politiku, aktīvi neapkaroja Vācijas ekonomisko ietekmi Latvijā un pārējās Baltijas valstīs, kā arī Austrumeiropā kopumā. Bet, no otras puses, Anglijas Ārlietu ministrijā bija spēki, kas negribēja samierināties ar šādu situāciju. Domu par Austrumeiropas un Baltijas neatdošanu Vācijas ietekmes sfērai *Foreign Office* aizstāvēja ārlietu ministra vietnieks R. Vansitarts un Ziemeļu departamenta direktors L. Koljērs. Viņi aicināja veikt aktīvus soļus britu saimniecisko interešu aizsardzībai. 1936. gada februārī L. Koljērs sagatavoja un iesniedza valdībai speciālu memorandu, kurā pamatoja nepieciešamību nepieļaut Vācijas hegemoniju attiecīgajā

reģionā. Dokuments britu valdībā izskatīts netika, un nekāda oficiāla reakcija attiecībā uz Vācijas ekspansiju nesevoja.

Tad L. Koljērs 1936. gada jūlijā parādīja nākošo iniciatīvu. Viņš aicināja britu valdību – līdzīgi kā to darīja Vācija – slēgt ar Baltijas valstīm kliringa līgumus. Tas, pēc L. Koljēra domām, veicinātu Anglijas eksporta pieaugumu uz šī reģiona valstīm. Diemžēl Anglijas ārējās tirdzniecības ministrs V. Rensimens noraidīja arī šo priekšlikumu. Lielbritānija palika uzticīga tradicionālajai tirdzniecības politikai un nepārņēma Vācijas pieredzi. 1939. gada sākumā, kad jau skaidri bija redzami jauna kara draudi, L. Koljērs izteica britu valdības vadītājam N. Čemberlenam un ārlietu ministram E. Halifaksam priekšlikumu publiski apstiprināt Anglijas intereses Baltijas valstu un Skandināvijas tirgū. Arī šoreiz L. Koljēra balsi neviens negribēja sadzirdēt.

1938. gadā L. Koljērs zaudēja būtisku sabiedroto aktīvākas Anglijas politikas realizēšanas atbalstu Baltijā un Austrumeiropā. Viņa domubiedrs R. Vansitarts tika nomainīts ar A. Kadoganu, kas aizstāvēja provācisku politiku. A. Kadogans uzskatīja, ka Anglijas interesēs ir panākt ātrāku izlīgumu ar Vāciju un tādēļ var arī pievērt acis attiecībā uz tās ekonomisko ekspansiju attiecīgajā reģionā.⁶

Anglijas un Latvijas ekonomiskās attiecības ietekmēja arī jauna pasaules kara tuvošanās. 1938. gadā Latvija bija spiesta konstatēt, ka Anglija tai nepārdod vajadzīgajā daudzumā dzelzi, tēraudu, ogles un bruņojumu. Anglija šo atteikumu motivēja ar pašas vajadzību pieaugumu. Vēsturnieks D. Kaisers to nosauca par britu valdības kļūdu, jo tādā veidā tika novājināti potenciālie Anglijas sabiedrotie. Vācija savukārt, balstoties uz kliringa principu savu ieroču eksportam uz Austrumeiropu, ieguva tai nepieciešamās izejvielas, uzkrāja tās un tādā veidā efektīvi gatavojās karam. Britu valdības aizsardzības ministrs T. Inskips 1938. gada maijā analizējot šo Vācijas stratēģiju, ieteica arī Anglijai mainīt tās bruņošanās politiku. Premjers N. Čemberlens to nepieņēma.⁷

Latvijas ārlietu ministrs V. Munters pēc vizītēm Londonā sūdzējās K. Ulmanim, ka briti negrib uz klausīt Latvijas vēlmes. Tiešām, jau 1938. gadā Latvijai, tāpat kā citām Austrumeiropas valstīm, bija diezgan mazas izredzes iepirkt Anglijas pēdējā modeļa ieročus. Anglijas bruņojuma eksporta politika, neskatoties uz debatēm valdībā, palika iepriekšējā. Tas savukārt radīja Anglijai nopietnus šķēršļus tās konkurences cīņā ar Vāciju Austrumeiropā.

Anglijas valdībā 1938. gadā dominēja uzskats, ka Vācijas ekonomiskais potenciāls un tās stratēģisko izejvielu rezerves neļaus tai uzvarēt

ilgstošā, vairāku gadu karā. Anglija, balstoties uz britu impērijas neizmērojamajām pārtikas produktu un izejvielu rezervēm, varēja uzvarēt Vāciju, balstoties uz tās blokādes un novārdzināšanas politiku. Šāda politika kļuva par svarīgu Anglijas drošības stratēģiju. Tā paredzēja darīt visu iespējamo, lai nepieļautu Vācijas stratēģisko rezervju veidošanu. Tāpēc, sākoties Otrajam pasaules karam, Anglija centās izdarīt spiedienu uz Latviju un citām Austrumeiropas valstīm, lai tās sašaurina tirdzniecību ar Vāciju. Vācija savukārt darīja pretējo un centās panākt šo valstu pārtikas preču un izejvielu forsētu eksportu.

Arī Latvijas valdība pirmskara krīzes posmā bija spiesta domāt par nepieciešamo izejvielu un naftas produktu uzkrāšanu. Šajā sakarā Latvija vēlējās tuvoties Oslo grupai, kuru izveidoja Skandināvijas valstis kara laika ekonomisko problēmu risināšanai. Oslo grupā apvienojušās valstis kā svarīgāko uzskatīja apgādes jautājumu koordināciju. 1938. gada 30. augustā Ministru kabinets pieņēma lēmumu uzsākt sarunas ar šo grupu. Taču praksē tās izrādījās tikai iluzoras cerības.⁸

Kā liecina jau pieminētais A. Bērziņš, K. Ulmanis 1939. gada pirmajā pusē vairākkārt norādījis finansu ministram A. Valdmanim par nepieciešamību sarūpēt degvielas rezerves, taču A. Valdmanis ar izvirzīto uzdevumu nebija ticis galā. 1939. gada 1. septembrī, sākoties karam, Latvijai bija nenozīmīgas dzelzs materiālu rezerves: dzelzs sijas – 889 t; tērauds – 500 t; baltais skārds – 73 t; cinkotais skārds – 43 t. 1940. gadā bija jāieved no ārzemēm 8000 – 10 000 t dzelzs izstrādājumu.⁹

Sākoties Otrajam pasaules karam, Latvijas un Anglijas gadiem ilgi veidotie ekonomiskie sakari bija apdraudēti. Vācija bloķēja Baltijas jūru, un abu valstu tirdzniecība panīka. Latvijai radās nopietnas finansiālas problēmas. Mēģinājumi izmantot Anglijas un Latvijas kara laika saimnieciskajos sakaros kā starpniekus Skandināvijas valstis arī beidzās bez konkrētiem rezultātiem.

Bet, atgriežoties pie Anglijas un Latvijas ekonomiskajām attiecībām 30. gadu pirmajā pusē, jāatzīmē, ka tad abām valstīm aktuālākas bija citas problēmas. Svarīgākais 1934. gadā nenoliedzami bija jautājums par Rīgas pilsētas parāda atmaksu Lazardu bankai Londonā un jauna tirdzniecības līguma noslēgšanu.

Rīgas pilsētas parāds Lazardu bankai

1914. gada 10. martā cariskās Krievijas valdība deva atļauju Rīgas pilsētas pašvaldībai aizņemties naudu ārzemēs, lai uzbūvētu elektro-

staciju, ūdensvadu un modernizētu un paplašinātu kanalizācijas tīklu. Aizņēmuma noteikumos bija norādīts, ka daļa līdzekļu jāizlieto kazarmu izbūvei, pilsētas lombarda parāda atmaksai, kā arī komunālajai saimniecībai. Aizņēmuma apjoms bija 12 499 898 Krievijas rubļu, kas bija ekvivalenti 1 322 740 britu sterliņu mārciņām. Rīgas pilsēta šo aizņēmumu izdarīja Londonas bankā "*Lazard Brothers*".¹⁰

Aizdevuma procents bija 4,5 % gadā. Kopumā to vajadzēja atmaksāt 39 gados – sākot ar 1915. gada maiju. Aizņēmuma līgums paredzēja, ka 600 000 sterliņu mārciņas Rīgas pilsētai bija jāizmaksā ne vēlāk kā 1914. gada maijā, bet atlikusī daļa savukārt ne vēlāk kā 1915. gada maijā. Naudu Lazarda banka izmaksāja Krievijas rubļos pēc kursa 1 mārciņa – 9,45 Krievijas rubļi.¹¹

Saņemot kredītu Lazardu bankā 1914. gada pavasarī, Rīgas pilsēta ķērās pie paredzēto projektu realizēšanas. Visi bija apmierināti: gan pilsēta, gan banka. Bet 1914. gada augustā sākās Pirmais pasaules karš, kas izjauc paredzētos pilsētas labiekārtošanas plānus. Rīgas pilsēta arī kara laikā vēl maksāja bankai paredzētos procentus. Bet, sākoties revolūcijai un pilsoņu karam Krievijā, pārtrauca parāda atmaksu 1917. gadā.¹² Nedzēstais kapitāla atlikums bija 1 281 840 sterliņu mārciņas.

Tomēr drīz vien pēc brīvības cīņām un Latvijas valstiskuma starptautiskas atzīšanas Lazardu banka sāka atgādināt par Rīgas parāda atmaksas atjaunošanu. 1922. gadā sākās tiešas Rīgas pilsētas pašvaldības un Lazardu bankas sarunas. Rīgas pilsētas galva piekrita parāda atmaksas atjaunošanai, ja banka piešķirs jaunu aizņēmumu karā sagrautās komunālās saimniecības sakārtošanai. Sarunu rezultātā tika izstrādāts līgums, kas tajā laikā apmierināja abas puses. Tas paredzēja, ka Rīgas pilsēta atjaunos vecā parāda atmaksu ar 1923. gada 14. maiju. Puses vienojās, ka visi maksājumi jāizdara sterliņu mārciņās. Rīgas pilsēta piekrita, ka visi nokavētie maksājumi kopumā par 288 414 sterliņu mārciņām noformējami kā jauns aizņēmums ar 6 % likmi gadā. Maksājumi gan par veco, gan arī jauno aizņēmumu bija jāizdara ik mēnesi. Abu pušu akceptētais līgums paredzēja, ka parāds jādzēš līdz 1931. gada 14. maijam.¹³

Rīgas pilsētas galvas un finanšu nodaļas vadītāja akceptēto līguma projektu ar Lazardu banku nepieņēma pilsētas pašvaldība. Tā uzskatīja, ka pilsēta savām vajadzībām izmantojusi tikai daļu aizņēmuma, pārējais, sākoties Pirmajam pasaules karam, izlietots Krievijas armijas vajadzību apmierināšanai. Pēc tam kad pilsētas pašvaldība noraidīja sagatavoto līguma projektu, tiešas sarunas ar Lazardu banku uz kādu laiku pārtrūka. 20. gadu sākumā Rīgas pilsētas parāda kārtošanu bija uzņēmies arī

Latvijas valdības finansu ministrs R. Kalnings. Viņš to darīja tāpēc, lai jaunizveidotā Latvijas valsts ātrāk iegūtu finansu pasaules uzticību.

R. Kalnings, uzsākot sarunas ar Lazardu banku, apelēja pie tā, ka Rīgas pilsēta kara laikā ļoti cietusi. Ir nopietni iedragāts tās ekonomiskais potenciāls: rūpniecība un ostas. Ievērojami samazinājies arī iedzīvotāju skaits, tātad arī pilsētas ieņēmumi no nodokļiem. R. Kalnings, ņemot to vērā, ierosināja bankai dzēst visus uzkrājušos augļu procentu parākus un sākt sarunas tikai par pamatsummas atmaksu. Finansu ministrs uzskatīja, ka Lazardu bankai arī jāparāda labā griba un jāizdara pretimnākšana. Tādā gadījumā Rīgas pilsēta varētu sākt parāda atmaksu ar 1924. gada 14. maiju.

Jaunie Latvijas puses priekšlikumi ievērojami samazināja parāda summu, un Lazardu banka tos noraidīja. Bankas vadība no savas puses izteicās, ka būtu ar mieru aizņēmuma obligāciju turētājiem ieteikt atsaukties no nokavēto augļu procentu atmaksas, bet ne no aizdevuma pamatsummas samazināšanas. R. Kalninga sarunas ar banku beidzās bez jebkādiem rezultātiem.

Pēc R. Kalninga misijas Latvijas presē sākās plašas diskusijas par Rīgas pilsētas parādu. Vieni kategoriski noraidīja britu bankas prasības, uzsverot, ka nedz Rīgas pašvaldība, nedz Latvijas valsts nedrīkst uzņemties šo cara laika Krievijas parādu atmaksu. Citi savukārt uzskatīja, ka parāds pēc iespējas ātrāk jānomaksā, ka tas ir jaunās valsts goda un prestiža jautājums.¹⁴ Latvijas preses polemika atdzīvināja interesi par šo jautājumu arī Londonā. Tas tieši atsaucās uz Rīgas pilsētas parāda obligāciju vērtību Londonas biržā. To kurss sāka celties.

1925. gadā Latvijas valdība sāka domāt par liela ārējā aizņēmuma saņemšanas iespējām kādā no ārvalstu bankām. Liels šķērslis šajā gadījumā bija Rīgas pilsētas parāds. Britu presē ik pa laikam parādījās kritiski raksti, kuros bija uzsvērts, ka Rīgas pilsēta atsakās kārtot savas parād-saistības. Tika izvirzīta arī doma, ka tādos apstākļos neviena kaut cik solīda banka neuzsāks sarunas ar Latvijas valdību par jauna aizdevuma piešķiršanu. Ārlietu ministrija šādā situācijā uzdeva Latvijas sūtnim Londonā Fr. Vesmanim pārrunāt jautājumu ar Lazardu bankas vadību.

Fr. Vesmanis ziņoja, ka viņam Londonā neoficiālo sarunu rezultātā izdevies iegūt sekojošu informāciju. Bankas vadība kategoriski nepiekrīt parāda pamatsummas samazināšanai. Sarunas varētu būt tikai par kara laika procentu dzēšanu un tekošo procentu maksājumu samazināšanu. Bankas direkcija izteikusi priekšlikumu, ka Rīgas pilsētas maksātpējas jānosaka bankas atsūtītajam grāmatvedim. Latvijas sūtnis no Londonas arī ziņoja, ka R. Kalninga priekšlikums, kārtojot parādu, pielīdzināt vienu

Krievijas rubli vienam latam nav guvis atbalstu. Lazardu bankas direkcija uzskatīja, ka vienīgā izeja ir jauna parādu kārtošanas līguma noslēgšana.¹⁵

Rīgas pilsētas valde akceptēja Lazardu bankas priekšlikumus un piekrita ļaut tās speciālistiem pārbaudīt pilsētas finanses. No Londonas ieradās zvērinātais grāmatvedis Binders, kas veica pilsētas finanšu stāvokļa analīzi. Tas neuzlaboja Rīgas pilsētas pozīcijas sarunās ar banku. Zvērinātais advokāts savā slēdzienā norādīja, ka, lai gan pilsētas saimniecība karā ir cietusi, tā ir maksāspējīga. Binders apgalvoja, ka nav nekāda pamata samazināt aizdevuma pamatsummu. Viņš ierosināja Rīgas valdei paaugstināt nodokļus, tādējādi palielināt budžeta ieņēmumus un sākt parāda atmaksu Lazardu bankai.

Rīgas pilsēta noraidīja Bindera priekšlikumus, un līdz ar to arī 1925. gads neatnesa nekādus jaunus risinājumus parāda kārtošanā. Finanšu ministrija savukārt atkārtoti uzstāja Rīgas pašvaldībai meklēt kādu risinājumu. Rīgas valdes uzdevumā 1926. gada janvārī Latvijas sūtnis Londonā Fr. Vesmanis atkal uzsāka jaunas sarunas. Viņam notika pārrunas ar bankas galveno direktoru Kindersleju un tā vietniekiem Pušu un Tīzeru. Pārrunu gaitā atkal tika spriests par Bindera pārbaudes secinājumiem. Direktors Kinderslejs uzsvēra, ka Rīgas ģeogrāfiskais stāvoklis nodrošinās tai saimniecisko uzplaukumu, kas ļaus viegli nomaksāt nākotnē parādu Lazardu bankai. Bankas valde uzskatīja, ka parāda pamatsumma nav samazināma, bet tās atmaksa varētu sākties pakāpeniski pieaugošā kārtībā. Bankas direkcija izteica priekšlikumu, ka sākumā iemaksa varētu būt 15 000 mārciņu.¹⁶

Fr. Vesmanis uzsvēra, ka sarunas ar banku tomēr jārīsina Rīgai, jo tieši tās valde vislabāk pārzin situāciju. Viņš uzskatīja, ka jaunu aizņēmumu Londonā diez vai izdosies saņemt, ja netiks nokārtoti vecie parādi. Kā ļoti iespējamu Fr. Vesmanis pieļāva kara laika aizdevuma procentu svītrošanu.¹⁷

1926. gada beigās Latvijā notika kārtējā valdības maiņa. Pie varas nāca kreiso spēku koalīcija. Šajā laikā nomainījās arī Rīgas pilsētas valde, kas sagatavoja kārtējos priekšlikumus Lazardu bankai. Tie paredzēja, ka Rīgas pilsēta piekrīt atmaksāt 640 290 sterliņu mārciņu lielo parāda pamatsummu. Galīgais parādu summas aprēķins būtu iespējams tikai tad, kad būtu beigusies parāda obligāciju turētāju pieteikšanās. To izsludinātu līdz 1927. gada beigām.

Pirms četrus gadus Rīgas pilsēta piekrita maksāt augļu procentu 1,5 % gadā, nākošajos trijos gados tos palielinot līdz 2 %. Astotajā un devītajā gadā pilsēta bija ar mieru maksāt 3 %, bet, sākot ar desmito gadu,

3,5 % gadā. Parāds šādā kārtībā bija dzēšams 60 gados. Kopā ar procentiem pilsēta bija ar mieru samaksāt 665 110 sterliņu mārciņu.¹⁸

Sastādot šādu parāda atmaksas projektu, Rīgas pilsētas valde ignorēja Bindera ieteikumus. Tā arī uzskatīja, ka tikai 50 % no aizņēmuma izlietoti pilsētas komunālajai saimniecībai. Atlikusī daļa, sākoties karam, netika izmantota iepriekšparedzētajiem mērķiem. Rīgas valde arī uzsvēra, ka parāda obligāciju kurss pēc kara ir daudz zemāks nekā to izlaišanas laikā, turklāt gandrīz visām obligācijām mainījušies īpašnieki.

Arī jaunie Rīgas priekšlikumi nebija pieņemami Lazardu bankai. Tā ilgi nesniedza nekādu atbildi un tikai uz atkārtotu pieprasījumu beidzot deva izvērstu skaidrojumu. Lazardu banka paziņoja, ka turpmākās sarunas jārisina, balstoties tikai uz Bindera secinājumiem, kurš konstatēja Rīgas pilsētas maksātspējas. Skaidrojot parāda atmaksas detaļas, banka uzsvēra, ka tā piekrīt augļu procentu dzēšanai līdz 1922. gada maijam. Par laiku no 1922. gada līdz 1927. gada maijam izdodamas jaunas 4,5 % obligācijas. 1929. gadā augļu procents būtu 4 %, bet 1930. gadā un turpmāk – 4,5 %.¹⁹ Aizņēmuma dzēšana jāsāk 1932. gadā.

1927. gada augustā Rīgas valde kārtējo reizi lūdza Finanšu ministriju uzņemties starpnieka funkcijas parāda kārtošānā. Tā cerēja, ka šādā veidā izdosies paātrināt vienošanās panākšanu. Atkal tika sagatavoti priekšlikumi Lazardu bankai.

Latvija ierosināja samazināt nenomaksātā parāda atlikumu par 25 %, apmēram līdz 961 380 sterliņu mārciņām. Parāda atmaksas galīgais termiņš būtu 1978. gada maijs. Rīga arī domāja, ka aizdevuma procenti līdz vienošanās noslēgšanai nav maksājami. Aizņēmuma dzēšana sākama ne agrāk kā 10 gadus pēc vienošanās parakstīšanas ar procentu likmi 3 vai 3,5 % gadā.

Doto pilnvaru ietvaros Fr. Vesmanis nu jau kārtējo reizi uzsāka sarunas ar Lazardu banku. Tās bija ļoti smagas, jo banka negribēja piekāpties. Rīga savukārt aizbildinājās ar grūto finansiālo stāvokli un maksātnespēju. Beidzot vienošanās tika panākta. Banka piekrita pagarināt parāda atmaksu līdz 1978. gada maijam. Vienojās, ka augļu procenti jāsāk atmaksāt tikai no 1928. gada maija. Aizdevuma pamatsummas atmaksa bija jāsāk tikai pēc 10 gadiem. Šajā laikā bija jāmaksā tikai augļu procenti. Aizņēmuma procentu samazināja no 4,5 līdz 4% gadā.²⁰ Šīs vienošanās projekts Rīgas pilsētai bija izdevīgāks nekā iepriekšējās norunas.

Tā kā Latvijas valdībai bija svarīga Rīgas pilsētas parāda nokārtošana Finanšu ministrija steidzināja to akceptēt. Pilsētas valde no savas puses lūdza valdību uzņemties 25 % no visiem maksājumiem. Ministru

kabinets tam piekrita un nolēma iesniegt šo vienošanos apstiprināšanai Saeimā. Valdība arī nolēma atsavināt par labu valstij tās kazarmas, kas bija uzceltas par aizņēmuma naudu.²¹

Ministru kabineta lēmums 1927. gada novembrī tika iesniegts Saeimas budžeta komisijā, kurā tas tika akceptēts. Tālāk tas tika virzīts uz Saeimas plenārsēdi. Bet šajā laikā britu puse mainīja savu nostāju un izvirzīja jaunas pretenzijas. Lazardu banka papildus pieprasīja atlīdzību 1% apjomā no parāda atlikuma, t.i., ap 12 000 sterliņu mārciņu.

Rīgas pilsēta noraidīja šādas bankas prasības. Finanšu ministrija un sūtnis Fr. Vesmanis mēģināja glābt situāciju. Atsākās sarunas, kuru laikā banka no savām prasībām tomēr neatkāpās. Arī Rīgas pilsētas valde negāja uz kompromisu, un tā sagatavotais un kopumā izdevīgais līgums izgāzās.²²

Jebkādas jaunas sarunas starp Rīgas pilsētu un Lazardu banku uz kādu laiku tika atliktas. 1929. gadā sākās pasaules ekonomiskā krīze, kas smagi skāra arī Latvijas finanses. Bez šaubām, Latvijā neviens nedomāja par parāda atmaksu Lazardu bankai. Bet 1932. gada nogalē un 1933. gada sākumā, kad sākās Latvijas un Anglijas sarunas par abu valstu tirdzniecības līgumu, britu puse neoficiāli atkal sāka atgādināt par šo Rīgas pilsētas parādu.²³

Jau pirms tam sāka aktivizēties arī parāda jautājuma lobiji britu parlamentā. Anglijas ārlietu ministram parlamenta sēdē tika uzstādīti jautājumi par to kā valdība aizstāv britu pilsoņu intereses. Ministrs skaidroja, ka parāds gan ir neoficiāls, bet, risinot sarunas ar Latviju, par to tiks atgādināts.²⁴

1930. gada septembrī Rīgā ieradās "*Metal and Chemical Bank*" pārstāvis, kas paziņoja, ka pilnvarots runāt ar pilsētas valdi Lazardu bankas vārdā. Rīgas pilsēta noraidīja šādus priekšlikumus.²⁵

1931. gada februārī britu saimniecisko aprindu žurnālā "*The Economist*" parādījās materiāls par to, ka Viļņas pilsēta uzsākusi savu 1912. gada parādu atmaksu Londonas bankām. Žurnāls aicināja Rīgu sekot Viļņas piemēram.²⁶ Latvijas sūtniecība ziņoja, ka arī citos britu laikrakstos parādījušies līdzīga rakstura materiāli. Latvijas diplomāti kārtējo reizi atgādināja parāda nomaksas lietderību.²⁷

Vēl nopietnāk par sevi Lazardu banka atgādināja 1933. gada 24. janvārī. Latvijas tirdzniecības delegācijas vadītājs L. Ēķis Londonā saņēma bankas direktora F. Tīzera vēstuli, kurā tas norādīja, ka bez izlīguma nebūs iespējama Anglijas un Latvijas tirdzniecības līguma parakstīšana. F. Tīzers arī uzsvēra, ka tagad parāda nokārtošana Latvijai ir ļoti izdevīga.

Sakarā ar Anglijas attiešanos no zelta standarta sterliņu mārciņas vērtība bija kritusies par apmēram 30 % un par tikpat arī parāda apjoms.²⁸ Jaunu vēstuli no F. Tizera saņēma ārlietu ministrs V. Salnais 1933. gada jūlijā, kad tas Vispasaules ekonomiskās konferences laikā viesojās Londonā. Tajā banka apgalvoja, ka tā katrā laikā gatava atsākt sarunas ar Rīgas pilsētu.²⁹

Arī Latvijas prese šajā laikā sāka uzsvērt, ka Rīgas pilsētas parāda problēma beidzot jāatrisina. Bez šī jautājuma sakārtošanas Anglija varēja pieprasīt atsākt kara laika oficiālo parādu atmaksas atsākšanu. Krīzes laikā to nomaksai bija pasludināts moratorijs. Latvijas tirdzniecības delegācija Londonā no savas puses ziņoja par nepārtrauktiem britu puses mājieniem šajā sakarā. Anglijas ārlietu ministram Dž. Saimonam parlamentā kārtējo reizi nācās atbildēt uz deputātu jautājumiem par Rīgas parādu. Viņš 1933. gada novembrī šajā sakarā paziņoja, ka tā atrisināšana nav bez cerībām.³⁰ Drīz vien pēc Dž. Saimona uzstāšanās parlamentā Latvijas ārlietu ministrs V. Salnais rakstīja finansu ministram J. Annusam, ka tuvākajā laikā gribot negribot nāksies meklēt kādu risinājumu Rīgas parāda jautājumā. Viss liecināja par to, ka Latvijas valdība šoreiz bija gatava piekāpties un uzņemties saistības.³¹

Konkrētas sarunas ar Lazardu banku par parāda atmaksu sākās 1934. gada 28. jūnijā. Starpnieka lomu arī šoreiz pildīja Latvijas Ministru kabineta Finansu ministrija. Sarunas notika ļoti intensīvi, jo abas puses sen jau zināja viena otras argumentus. Latvijas pozīciju ietekmēja britu tirdzniecības delegācijas vadītāja paziņojums, ka abu valstu jaunais tirdzniecības līgums tiks parakstīts tikai tad, kad būs panākta vienošanās Rīgas parāda lietā.³²

Rīgas pilsētas valde 1934. gada jūnijā pilnvaroja valdību parakstīt līgumu ar Lazardu banku. Tā arī pieprasīja, lai Finansu ministrija uzņemās atmaksāt 25 % no visiem maksājumiem. Pilsētas nosacījumi parāda atmaksai bija sekojoši. Pēc objektīviem aprēķiniem, Rīgas pilsētas parāda apjoms bija 769 104 sterliņu mārciņas, kas bija nomaksājams 50 gadu laikā. Šīs summas atmaksa sākama vienpadsmitajā gadā pēc līguma parakstīšanas. Visas nesamaksātās augļu summas līdz vienošanās dienai dzēšamas. Augļu likme par aizņēmuma atmaksājamo daļu nedrīkst pārsniegt 3 % gadā un maksājumi sākami sestajā gadā pēc līguma stāšanās spēkā. Rīgas pilsēta arī pieprasīja tiesības izpirkt aizņēmuma obligācijas.

Angļu puse, kopumā atbalstot Rīgas pilsētas izstrādātos nosacījumus, tomēr cēla iebildumus divos jautājumos. Viņi atteicās pieņemt

noteikumus, ka procentu maksājumi sākami pēc valūtas aizliegumu atcelšanas Latvijā vai vēlākais sestajā gadā pēc vienošanās. Tika noraidīts arī Latvijas puses ieteiktais augļu procents. Briti pieprasīja ne mazāk kā 4,5, % gadā.³³ Beigu beigās Finanšu ministrija ar Rīgas pašvaldības ziņu pieņēma angļu puses prasības.

1934. gada 4. augustā Ārlietu ministrija noslēdza ar Lielbritānijas sūtni Rīgā līgumu par 1914. gada Rīgas pilsētas parāda nomaksu. Latvija apņēmas parādu atmaksāt līdz 1984. gada 15. novembrim. Parāds sastāvēja no: pamatkapitāla summas – 769 104 sterliņu mārciņām un augļiem – 1 092 890 sterliņu mārciņām. Kopējā parāda summa bija 1 861 934 mārciņas vai 28 934 454 lati. No šīs summas 15 % apņēmas atmaksāt valsts.³⁴

Noslēgtais līgums pielika punktu Rīgas pilsētas strīdam ar Lazardu banku. Galvenais ieguvums, ko panāca Rīgas pilsēta, bija pamatkapitāla summas samazināšana par 40 % (t.i., par 512 736 sterliņu mārciņām). Arī augļu norma – 4 % gadā – bija optimāla. Rīgas pilsēta arī panāca, ka tika anulēti visi līdz vienošanās dienai uzkrājušies augļu maksājumi.³⁵

Noslēgtais līgums bija visizdevīgākais no visiem agrāk aprakstītajiem projektiem. Tomēr galvenais ieguvums bija tas, ka Latvijas valdība noregulēja konfliktu ar Lazardu banku un tādā veidā stiprināja savu starptautisko prestižu pasaules finanšu aprindās. Vienošanās arī pavēra ceļu jauna Anglijas un Latvijas tirdzniecības līguma noslēgšanai, kas Latvijai bija ne mazāk svarīgi.

1934. gada tirdzniecības līgums

1932. gada beigās, drīz vien pēc Impērijas konferences Otavā, Anglijā sāka runāt par jaunu tirdzniecības līgumu slēgšanu ar ārvalstīm. 20. gados noslēgtie līgumi balstījās uz brīvā tirdzniecības principiem, bet pēc Otavas konferences Lielbritānija pievērsās protekcionismam. Tas nozīmēja sava iekšējā tirgus aizsardzību, eksporta palielināšanu un tirdzniecības bilances izlīdzināšanu ar tām valstīm, kas Anglijā vairāk ieveda, nekā izveda. Otavā tika apstiprināta arī preferenciālā sistēma, kas regulēja tirdzniecību starp Angliju un tās domīnijām. Tā paredzēja atvieglojumus Lielbritānijas tirdzniecībā ar impērijas sastāvdaļām, bet neattiecās uz ārvalstīm. Arī Latvija tika pieskaitīta ārvalstīm. Tas nozīmēja, ka Latvijas precēm tika uzlikta ievadmitas un citi ierobežojumi.

1933. gada sākumā Lielbritānijas Ārējās tirdzniecības ministrija paziņoja, ka sāks sarunas ar Skandināvijas valstīm, Argentīnu un trijām Baltijas valstīm par jaunu tirdzniecības līgumu noslēgšanu. Kopējais visām šīm nosauktajām valstīm tirdzniecībā ar Angliju bija pozitīvā bilance, proti, šīs valstis vairāk eksportēja savus ražojumus uz Angliju, nekā importēja no tās. Jau pirms sarunu sākuma Lielbritānija paziņoja, ka vēlas kāpināt savu eksportu.³⁶

Uzsākot tirdzniecības sarunas ar iepriekšnosauktajām valstīm, Anglija necentās izdarīt uz tām politisku spiedienu un panākt savas ietekmes pieaugumu. Atšķirībā no Vācijas Anglija savu ārējās tirdzniecības stratēģiju nesaistīja ar politiskiem mērķiem. Tirdzniecība un ārpolitika palika relatīvi šķirtas jomas. Anglija necentās izmantot arī kādas ekonomiskās sviras, lai nostiprinātu savu politisko ietekmi Latvijā un pārējās Baltijas valstīs. Tieši otrādi, Lielbritānija cik necik nopietni interesējās par Latvijas un Anglijas ekonomiskajām attiecībām, tajā pašā laikā indiferenti izturoties pret politiskajām attiecībām. Anglijā uzskatīja, ka Latvija neatrodas tās ārpolitisko interešu priekšplānā.

Šādā situācijā 1933. gada sākumā Latvijas valdības ārējās tirdzniecības delegācija ieradās Londonā un uzsāka sarunas par jauno tirdzniecības līgumu. Kā tika atzīmēts iepriekšējā nodaļā, sarunas bija smagas un sarežģītas. Sarunu pirmā fāze beidzās ar pagaidu vienošanās parakstīšanu 1933. gada 6. jūlijā. Gada nogalē tika iesniegts britu puses projekts jaunajam Latvijas un Anglijas tirdzniecības līgumam.

1934. gada sākumā Anglijas un Latvijas jaunais tirdzniecības līgums galvenajās līnijās bija saskaņots. Tā parakstīšanu aizkavēja Rīgas pilsētas parāds Lazardu bankai. Vienošānās šajā jautājumā tika panākta 13. jūlijā, bet parāda atmaksas līgums parakstīts 4. augustā. Pēc šo pēdējo šķēršļu likvidēšanas tika parakstīts arī Latvijas un Anglijas tirdzniecības līgums. Tas tika izdarīts Londonā 1934. gada 17. jūlijā. No Latvijas puses līgumu parakstīja sūtnis K. Zariņš, bet no Anglijas – ārējās tirdzniecības ministrs V. Rensimens un ārlietu ministrs Dž. Saimons.³⁷

Latvijas un Lielbritānijas tirdzniecības līgums kopumā balstījās uz vislielākās labvēlības principiem. Tā 1. un 2. pants noteica, ka Latvijā un Anglijā ražotajām precēm, ievedot tās abu valstu tirgos, nav jāpiemēro augstāki nodokļi vai nodevas nekā tie, kas minēti preču sarakstā.³⁸ Līgums nodrošināja Latvijas pārtikas preču relatīvi brīvu iekļūšanu britu tirgū, nomaksājot vienīgi vispārējo ievadmitu.

Līgumā īpaši tika atrunāts jautājums par Anglijas siļķu eksportu uz Latviju. 3. pantā Latvija apņēmas no 1934. gada 1. jūlija līdz 1935. gada

30. jūnijam izdot ievadatļaujas 10 000 t silķu importam. Nākošajā gadā britu silķu importam bija jāpalielinās līdz 12 500 t. 1936. gadā bija paredzēts vienoties, cik liels būs ievadamo silķu daudzums turpmāk.

Īpaši svarīgs Latvijai bija līguma 6. pants. Tajā Lielbritānija apņēmas neregulēt Latvijā ražotā bekona, šķiņķa, sviesta, olu un putnu gaļas ieviešanu savā tirgū. Bet pantā bija arī atruna, ka šāda regulēšana iespējama tad, ja rodas liels iepriekšnosaukto produktu pieplūdums. Apvienotā Karaliste arī apsoltīja, ka tādā gadījumā Latvijai tiks piešķirta taisnīga daļa no atļautajiem ārvalstu ievadumiem. Nosakot šo daļu, tiks ņemts vērā tas apjoms, ko Latvija piegādāja iepriekš.

Līgumam bija slepens protokols. Tajā bija pausta Latvijas apņemšanās palielināt importu no Anglijas un izlīdzināt tirdzniecības bilanci. Latvija apņēmas turpmāk lielākā apjomā nekā iepriekš importēt no Anglijas dzelzi un tēraudu, automobiļus, kokapstrādes un citas mašīnas, ķīmiskās rūpniecības izejvielas, farmaceitisko produkciju un citus specializētus izstrādājumus.³⁹

Latvija apņēmas ļoti būtiski kāpināt britu akmeņogļu ievadumus. Pēc līguma Latvijai ik gadus bija jāimportē 235 tūkst. t akmeņogļu, kas bija ne mazāk kā 70 % no kopimporta. Angļu akmeņogles izspieda no Latvijas Polijas ogles. Līdzīgu prasību par akmeņogļu importa palielināšanu Anglija izteica arī Igaunijai (85 % no ogļu kopimporta) un Lietuvai (70 %).⁴⁰

Latvijas un Anglijas tirdzniecības līgumam bija pievienots arī speciāls protokols. Tā 6. pants paredzēja komisijas izveidi Latvijā, kas ik mēnesi apkopo statistiskās ziņas par britu ogļu ievadumiem. Tas tikai liecināja, kādu nozīmi Anglija pievērsa ogļu eksportam uz Latviju. Gadījumā, ja Latvija nepildīja pieņemtās saistības, Anglijai bija tiesības pieprasīt paskaidrojumus un lūgt ievērot noteiktās līgumsaistības. Anglija no savas puses savukārt apņēmas piegādāt atbilstošas kvalitātes ogles, ņemot vērā Latvijas patērētāju prasības. Lielbritānijas Ogļu eksportieru federācijas priekšsēdētājs pēc līguma parakstīšanas izteicās, ka Anglija grib ilgstoši nostiprināties Latvijas ogļu un koksas tirgū.⁴¹

Abu valstu nolīgumam bija pievienoti arī konfidenciali preču saraksti. Tie paredzēja muitas atlaides vai fiksētas muitas likmes. Šīs atlaides Latvija attiecināja uz 44 no Anglijas ievadamajām precēm. Tās galvenokārt bija tekstilpreces, izejvielas tekstilrūpniecībai, dzelzs un tērauds, silķes, kā arī dažādi rūpniecības izstrādājumi. Tā, piemēram, balstoties uz šiem preču sarakstiem, Latvija apņēmas ievest no Anglijas dzelzs un tērauda izstrādājumus ne mazāk kā 9 tūkst. t gadā.⁴² Līdzīga pretimnākšana Anglijā bija garantēta 21 preču grupai no Latvijas.

Kopumā Latvijai noslēgtais tirdzniecības līgums ar Angliju bija izdevīgs. Ekonomiskās krīzes sagrautajā pasaules tirdzniecības sistēmā Latvija ar tā palīdzību bija nodrošinājusi savām precēm stabilu noieta tirgu. Vislielākās labvēlības princips, kas pēc iepriekšējās (1923. gada) vienošanās bija ierobežots un apcirpts, atkal tika fiksēts abu valstu līgumā. To apstiprināja slepenie protokoli un preču saraksti. Parakstītais līgums arī norādīja uz zināmu Anglijas ekonomisko interesi par Baltijas reģionu. Savukārt politiski Lielbritānija centās ievērot distanci. Anglijas īpatsvars Latvijas ārējā tirdzniecībā, īpaši pēc līguma stāšanās spēkā, kādu laiku pieauga.

Anglijas un Vācijas klātbūtne Latvijas ekonomikā

Jau 20. gados un 30. gadu sākumā bija vērojama Anglijas un Vācijas sāncensība par noteicošo vietu Latvijas ekonomikā. Vēsturiski Vācijai šajā ziņā bija zināmas priekšrocības. Tā bija uzkundzējusies Baltijai jau no 13. gadsimta sākuma. Anglija savukārt ienāca šajā reģionā tikai pēc Pirmā pasaules kara. Pasaules ekonomiskās krīzes beigu posmā Anglijai izdevās izcīnīt vadošās pozīcijas Latvijas ārējā tirdzniecībā, atstumjot uz neilgu laiku Vāciju uz otro vietu. Savukārt, salīdzinot abu valstu kapitāla īpatsvaru Latvijas akciju sabiedrībās, redzam, ka 30. gadu sākumā te pirmajā vietā ir Vācija. Anglija ar saviem kapitālieguldījumiem, mazliet atpaliekot, ir otrajā vietā. Līdzīga aina ir arī banku sistēmā un transportā.

30. gadu vidū un otrajā pusē Anglija un Vācija turpināja konkurēt savā starpā par līderpozīcijām Latvijas tautsaimniecībā. Bet tas jau bija sarežģītāks laiks nekā iepriekš, jo pasaulē sāka iezīmēties jauna kara draudi. Vācijas nacionālsociālistu vadonis Ā. Hitlers savā grāmatā "*Mein Kampf*" bija izteicies: "Ja mēs runājam par jaunu zemi un teritoriju Eiropā šodien, mēs varam, pirmkārt, domāt vienīgi par Krieviju un tās vasaļu robežvalstīm."⁴³ Tā kā jaunās Baltijas valstis atradās ceļā uz Krieviju, tad, bez šaubām, tās varēja kļūt par Vācijas agresijas objektu.

Latvijas sabiedrība 1933. gadā ar bažām uzņēma nacionālsociālistu uzvaru vēlēšanās un viņu nākšanu pie varas Vācijā. Ņemot vērā iepriekš teikto, bija gaidāms Vācijas spiediena pieaugums uz Latviju. Pie tam atšķirībā no Anglijas Vācijas ekonomiskie un politiskie mērķi Baltijā bija cieši saistīti. Proti, Vācija, izmantojot savas spēcīgās pozīcijas Latvijas ekonomikā, cīnījās arī par politiskās ietekmes nostiprināšanu. Anglijas un Vācijas lomu Latvijas ārējā tirdzniecībā labi parāda tabula Nr. 17.

17. tabula

**Anglijas un Vācijas loma Latvijas ārējā tirdzniecībā
1934. – 1939.***

Gads	Latvijas tirdzniecības kopapgrozī- jums (milj. latu)	Latvijas tirdzniecība ar Angliju		Latvijas tirdzniecība ar Vāciju	
		milj. latu	% no Latvijas tirdzniecības kopapgrozīju- ma	milj. latu	% no Latvijas tirdzniecības kopapgrozīju- ma
1934	180,2	51,9	29	48,4	27
1935	199,7	50,4	25	70,3	35
1936	260,2	74,4	29	89,5	34
1937	491,9	147,9	30	155,0	31
1938	454,5	139,0	31	164,7	36
1939	452,7	111,1	24	183,2	40

* Aizsilnieks A., Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – Stokholma, 1968. – 549., 785. lpp.

Vācijas loma Latvijas ārējā tirdzniecībā 30. gadu otrajā pusē nepārtraukti pieauga. 1934. gadā uz Vāciju attiecās 27 % no Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozījuma, kas 1939. gadā jau bija pieaudzis līdz 40 %. Savukārt Anglijas pozīcijas svārstījās 25–30 % robežās. Tā, piemēram, 1934. gadā uz Angliju attiecās 29 % no Latvijas ārējās tirdzniecības kopapgrozījuma, kas 1939. gadā bija samazinājies uz 24 %. Tātad abu valstu sacensībā par ietekmi Latvijas ārējā tirdzniecībā 30. gadu otrajā pusē uzvarēja Vācija. Tā atspieda Angliju atkal uz otro vietu. To varēja izskaidrot ar Vācijas aktīvāko ekonomisko politiku, vācu firmu vēsturiskajām saitēm ar šo reģionu, kā arī ar Vācijas valdības nostāju. Pirmskara periodā Vācija noslēdza ar Latviju tirdzniecības līgumu, kas bija balstīts uz klīringa principiem. Tas ļāva Vācijai ievērojamā apmērā iepirkt no Latvijas agrāro produkciju, kā arī izvērst tirdzniecisko ekspansiju.

To, cik veikli Vācija izmantoja savu ekonomisko ietekmi Latvijā noteiktu politisko mērķu sasniegšanai, parādīja 1933. gada jūnija notikumi. Šajā laikā, kā tika atzīmēts iepriekš, Latvijas sociāldemokrātu partija kopā ar dažādām ebreju organizācijām aicināja sākt Vācijas preču boikotu. Tas tika darīts, lai aizstāvētu Vācijas ebrejus no nacistu vajāšanām. Vācijas

valdības atbildes reakcija bija ļoti stingra. 12. jūnijā pasludināja Latvijas sviesta boikotu. Sākās bēdīgi slavenais Vācijas–Latvijas sviesta karš, kas turpinājās 4–5 dienas. Sviesta importa aizliegums bija liels trieciens Latvijas lauksaimniekiem. Vācijā tika pārdots apmēram 6 tūkst. t Latvijas sviesta. Tas bija vairāk nekā 38 % no sviesta kopeksporta.

Ņemot to vērā, Latvijas ārlietu ministrs V. Salnais apsolīja Vācijas ārlietu ministram fon K. Neirātam, ka viņa valdība neatbalstīs sociāldemokrātu izsludināto vācu preču boikotu. Tikai pēc šādiem oficiāliem Latvijas valdības solījumiem Vācija atcēla Latvijas sviesta importa aizliegumu. Vācija bija uzvarējusi un ne tikai sviesta karā. Viens no Ā. Hitlera tuvākajiem domubiedriem – A. Rozenbergs, kuram bija liela ietekme arī Vācijas ārpolitikā, uzsvēra, ka Latvijas un pārējo Baltijas valstu pastāvēšana ir iespējama tikai cieši saimnieciski un politiski sadarbojoties ar Vāciju.⁴⁴

Britu vēsturnieki Dž. Haidens un P. Salmons savā pētījumā arī norāda uz Vācijas ietekmes pieaugumu visu Baltijas valstu ārējā tirdzniecībā. Neskatoties uz to, ka Anglija kāpināja savu eksportu uz Baltijas valstīm 30. gadu otrajā pusē apmēram divas reizes, Vācijas pieaugums bija vēl ievērojamāks. Vienīgi Lietuvas ārējā tirdzniecībā Vācijas loma šajā laikā strauji samazinājās sakarā ar abu valstu politisko attiecību saasināšanos.⁴⁵ Vācija sāka pieprasīt Lietuvai Klaipēdas apgabalu.

Vācijas ietekme Latvijas ārējā tirdzniecībā pašā 30. gadu nogalē turpināja pieaugt. Vācija lieliski izmantoja 1935. gada 4. decembrī ar Latviju noslēgtā tirdzniecības līguma iespējas. Latvija zināmā mērā bija iekritusi, piekrītot Vācijas piedāvājumam savstarpējā tirdzniecībā norēķināties uz klīringa principiem. Pēkšņi Latvija varēja lepoties, ka tās tirdzniecības balance ar Vāciju ir aktīva. 1937. gadā eksports uz Vāciju bija 92,4 milj. latu, bet imports no tās – 62,6 milj. latu. Klīringa princips nozīmēja, ka savstarpējie norēķini var notikt tikai ar precēm. Vācija lielos daudzumos iepirka Latvijā sviestu, olas, sieru un citas lauksaimniecības preces. Lai norēķinātos, Vācija piedāvāja savus rūpniecības ražojumus par diezgan neizdevīgām, paaugstinātām cenām. Latvija šādā situācijā bija spiesta pieņemt Vācijas nosacījumus. Pretējā gadījumā tā vispār varēja palikt zaudētājos. Ņemot to vērā, 1937. gada 15. decembrī Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera pieņēma lēmumu ierobežot Latvijas preču eksportu uz Vāciju.

No vienas puses, bija paradoksāla situācija, bet, no otras puses, uz to virzīja skarbā Vācijas un Latvijas tirdzniecības attiecību realitāte. Latvija, lai nezaudētu savā preču eksportā ieguldītos līdzekļus, 1938. un

1939. gadā sāka Vācijā pat iepirkt kara materiālus. Tas bija jādara arī tāpēc, ka Latvijas galvenais sabiedrotais – Lielbritānija ieročus Latvijai nepārdeva. Anglijas Ārlietu ministrijas lēmumā par ieroču pārdošanu ārvalstīm Latvija bija tikai 13. vietā.⁴⁷

Nepalīdzot apdraudētajām Austrumeiropas valstīm, Anglija veicināja Vācijas ietekmes pieaugumu šajā reģionā un britu pozīciju novājināšanos. Kā tika atzīmēts iepriekš, no Anglijas Ārlietu ministrijas ietekmīgiem ierēdņiem vienīgi Ziemeļu departamenta direktors L. Koljērs nopietni uztvēra Vācijas ietekmes pieauguma sekas Ziemeļeiropā un Baltijas valstīs. Līdzīgās pozīcijās bija arī ārlietu ministra vietnieks R. Vansitarts. Viņi vairākkārt aicināja britu valdību realizēt Baltijā aktīvāku politiku. Pretējā gadījumā ar laiku Vācija pārveidotu trīs Baltijas valstis par saviem protektorātiem.⁴⁸ Britu valdības vadītājs N. Čemberlens un ārlietu ministrs A. Īdens savukārt par svarīgāko uzskatīja vispārējās vienošanās panākšanu ar Vāciju. Vācijas tirdzniecisko ekspansiju un politisko spiedienu, kuru rezultātā Anglijas pozīcijas Baltijas reģionā novājinājās, Lielbritānijas vadītāji šajā laikā neuztvēra kā vienu no svarīgākajām ārpolitiskajām problēmām. Latvija un pārējās Baltijas valstis 30. gadu otrajā pusē nebija Anglijas politisko interešu prioritāte.

Anglijas un Vācijas konkurenci varēja novērot arī Latvijas akciju sabiedrībās. Ekonomiskās krīzes posmā līderpozīcijās te bija Vācija, bet Lielbritānija pēc saviem investīciju apjomiem bija otrajā vietā. 30. gadu otrajā pusē situācija mainījās. Vācijas kapitālam pakāpeniski aizplūstot no Latvijas, par līderi starp ārvalstu investoriem kļuva Anglija. Situāciju šajā nozarē raksturo tabula Nr. 18.

18. tabula

**Anglijas un Vācijas kapitālieguldījumi Latvijas akciju sabiedrībās
1934. – 1938. (milj. latu)***

Gads	Anglija	Vācija
1934	16,1	23,0
1935	16,1	21,7
1936	15,4	19,3
1937	15,7	13,9
1938	16,7	12,2

* Aizsilnieks A., Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945.. – 778. lpp.

Bez Vācijas kapitāliem no Latvijas akciju sabiedrībām aizplūda arī Igaunijas, ASV un Padomju Savienības kapitāls. Toties savas pozīcijas bez Anglijas saglabāja Zviedrija un Holande. Šādos procesus var izskaidrot ar K. Ulmaņa valdības ekonomisko politiku, kas paredzēja tautsaimniecības valstiskošanu un latviskošanu. Dibinot ar valsts atbalstu jaunas akciju sabiedrības, no tām centās izskaust ārvalstu kapitālu. Situāciju labi raksturoja saimniecisko aprindu žurnāls "Economists", kurš 1937. gadā rakstīja: "Statistika rāda, ka rūpniecībā no lielo uzņēmumu ražojumu kopsummas – 205 milj. latu – latviešu lielie uzņēmumi devuši tikai 50 milj. latu, turpretim vāciešu uzņēmumi – 75 milj. latu un ebreju uzņēmumi – 73 milj. latu. Ar jaundibinātiem uzņēmumiem – Latvijas Kredītbanka, Zemnieku kredītu banka, Vairogs, Turība, Ogle, Bekona Eksports, Aldaris, Šifera fabrika..., Ādu un Vilnas Centrāle utt. – radikāli grozīts senākais stāvoklis un latviešiem ir atdots tas, kas viņiem pienākas."⁴⁹ Arī Valsts un Ministru prezidents K. Ulmanis, uzstājoties Lauksaimniecības kameras sēdē, 1937. gada 4. februārī paziņoja, ka valdība ar savu politiku veicinās "latviešu arāja un viņa dēlu" ceļu uz ražošanas un rūpniecības nozarēm.

Zināmu ārvalstu kapitāla bēgšanu veicināja arī starptautiskā stāvokļa pasliktināšanās un tuvojošies kara draudi. Visa tā rezultātā Vācijas investīcijas Latvijas akciju sabiedrībās samazinājās no 23 milj. latu 1934. gadā līdz 12,2 milj. latu 1938. gadā. Anglijas kapitālieguldījumi tajā pašā laikā mainījās nenozīmīgi: no 16,1 milj. latu 1934. gadā uz 16,7 milj. latu 1938. gadā. Tomēr apskatāmā posma beigās Anglijas investīcijas pārsniedza Vācijas ieguldījumu par 4,5 milj. latu.

Lielbritānijas un Vācijas konkurences cīņa bija redzama arī atsevišķās Latvijas rūpniecības nozarēs. Tā, piemēram, tekstilrūpniecībā pārējo ārvalstu investoru vidū vadošajās pozīcijās bija Anglija un Vācija. 1934. gadā no 13,4 milj. latu ārvalstu investīciju šajā nozarē Anglijai piederēja 5,8 milj. latu, bet Vācijai – 3,6 milj. latu, attiecīgi 43,2 % un 26,8 %. Apskatāmā perioda beigās 1938. gadā šie rādītāji Anglijai bija 7,4 milj. latu, bet Vācijai jau tikai 2,9 milj. Anglijas investīcijas apsteidza Vācijas kapitālu par 4,5 milj. latu.⁵⁰

Savukārt Latvijas ķīmiskajā rūpniecībā vadošās pozīcijās noturējās Vācija. 1934. gadā tā šajā nozarē bija ieguldījusi 3,2 milj. latu, bet Anglija tikai 0,09 milj. latu. 30. gadu nogalē situācija daudz nemainījās. Vācijai piederēja 2,5 milj. latu no šīs nozares pamatkapitāla, bet Anglijai tikai 0,4 milj. latu. Britu kapitāls bija tikai 16 % no Vācijas kapitālieguldījumu apjoma.⁵¹

Kokrūpniecība arī bija tā nozare, kur visus 30. gadus bija vērojama Anglijas un Vācijas konkurence. Līderpozīcijas šeit visu laiku piederēja

Anglijai. 1934. gadā Lielbritānija Latvijas kokrūpniecībā bija investējusi 2,3 milj. latu, kas deva nedaudz vairāk kā 40 % no visām ārvalstu investīcijām šajā nozarē. Šādu Anglijas pārsvaru pār Vāciju un citiem konkurentiem varēja izskaidrot ar Latvijas kokmateriālu tirgus ciešo saistību ar Lielbritāniju.

Vācijas investīcijas Latvijas kokrūpniecībā tiešām bija nenozīmīgas. 1934. gadā tās sasniedza tikai 0,5 milj. latu vai 21,7 % no Anglijas kapitālieguldījumiem. Apskatāmā laika posma noslēgumā Vācijas kapitālieguldījumi samazinājās līdz 0,3 milj. latu. Tas jau bija tikai 6,5 % no visām ārvalstu investīcijām šajā nozarē.⁵²

Kaut cik līdzvērtīga cīņa starp Angliju un Vāciju notika par ietekmi Latvijas tirdzniecības akciju sabiedrībās. Tas bija likumsakarīgi, jo tieši šīs divas valstis dominēja Latvijas ārējā tirdzniecībā. 1934. gadā Anglijas un Vācijas ieguldījumi šajā nozarē bija pilnīgi vienādi – 1,3 milj. latu. Laika gaitā situācija daudz nemainījās, svārstoties te par labu Anglijai, te Vācijai. 1938. gadā Vācijas kapitālieguldījumi Latvijas tirdzniecības akciju sabiedrībās bija 1,5 milj. latu, bet Anglijas – 1,1 milj. latu.

Tipiska Vācijas kapitāla aizplūšana vērojama Latvijas papīrrūpniecībā. 1934. gadā Vācijas investīcijas šajā nozarē bija 2 milj. latu, kas 1938. gadā jau samazinājās līdz 0,5 milj. Savukārt Anglija 30. gadu otrajā pusē nepārtraukti kāpināja savu ietekmi šajā nozarē. 1934. gadā tā šeit bija ieguldījusi 0,8 milj. latu, bet 1936. gadā jau sasniedza 3 milj. latu. Anglijai piederēja apmēram 40,5 % no visām ārvalstu investīcijām Latvijas papīrrūpniecībā.⁵³

Anglija un Vācija arī konkurēja Latvijas banku sistēmā. 1934. gadā Lielbritānija Latvijas komercbankās bija ieguldījusi 2,4 milj. latu. Šīs investīcijas veidoja apmēram 16,2 % no visa Latvijas komercbankās ieguldītā ārvalstu kapitāla apjoma. Vācijas klātbūtne Latvijas banku sistēmā bija vēl nenozīmīgāka. 1934. gadā tā šeit bija investējusi tikai 1,7 milj. latu. 30. gadu otrajā pusē un nogalē nekādas būtiskas svārstības ar Vācijas investīcijām nenotika. Tā, piemēram, 1938. gadā Vācijas kapitālieguldījumi Latvijas komercbankās bija 1,5 milj. latu.⁵⁴

Kopumā apskatāmajā laikā Anglija un Vācija bija vienas no galvenajām ārvalstu investorēm Latvijas tautsaimniecībā. Anglija zaudēja ekonomiskās krīzes beigu posmā iegūto pirmo vietu Latvijas ārējā tirdzniecībā. To atkal ieņēma Vācija. Savukārt Anglijai izdevās saglabāt savas līderpozīcijas Latvijas tekstilrūpniecībā, kokrūpniecībā un būtiski nostiprināties papīrrūpniecībā. Banku sistēmā nedaudz labākās pozīcijās bija Anglija.

Tirdzniecība un tranzīts

Arī 30. gadu vidū un otrajā pusē tirdzniecība bija viena no svarīgākajām Anglijas un Latvijas ekonomisko attiecību jomām. Bet tā pārdzīvoja diezgan būtiskas izmaiņas. To sākums saistāms jau ar ekonomiskās krīzes gadiem. 1931. un īt īpaši 1932. gadā Anglija atteicās no brīv-tirdzniecības un sāka ieviest muitas tarifus, kvotas un citus ierobežojumus. Šādas tendences skāra arī Latvijas un Anglijas tirdzniecību. 1934. gadā noslēgtais abu valstu tirdzniecības līgums bija tam apstiprinājums. Protekcionisms, bez šaubām, neveicināja strauju savstarpējās tirdzniecības pieaugumu. Bet Latvijai un pārējām Baltijas valstīm britu tirgus bija ļoti svarīgs, un tās pieņēma jaunus spēles noteikumus.

Pagrieziena protekcionisma politikas virzienā nozīmēja Anglijas tirdzniecības aktivizāciju tieši ar impērijā ietilpstošajām valstīm. Tirdzniecības apjoms ar tām palielinājās. Anglijas imports no domīnijām 1931. gadā bija 27 %, bet 1938. gadā jau 38,3 %. Nedaudz pieauga arī Lielbritānijas eksports impērijas ietvaros – no 43,7 % uz 48,3 %.⁵⁵ Lielbritānija arī centās uzlabot savu tirdzniecības bilanci ar Latviju un pārējām Baltijas valstīm. Apskatāmā laika posma beigās Anglijas eksports uz Latviju pieauga apmēram divas reizes – no 21,4 milj. latu 1934. gadā uz 39,8 milj. latu 1939. gadā.⁵⁶ Tomēr Anglijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta direktors L. Koljērs atzina, ka Lielbritānija ne tuvu nebija izmantojusi visas iespējas tirdzniecības paplašināšanai ar Baltijas valstīm. Viņš tajā vainoja britu Ārējās tirdzniecības ministriju un angļu tirgotāju kūtrumu un inerci.⁵⁷ Arī Anglijas tā laika valdību vadītāji R. Makdonalds, St. Boldvins un N. Čemberlens diezgan indiferenti izturējās pret Baltijas reģiona valstīm. Tāpēc 30. gadu otro pusi zināmā mērā varētu nosaukt par neizmantoto iespēju laiku abu valstu ekonomiskajās attiecībās, kaut arī Anglijai bija stabila vieta gan Latvijas ārējā tirdzniecībā, gan rūpniecībā.

Pie šādas situācijas bija vainojama arī Latvijas valdības realizētā ārējās tirdzniecības stratēģija. Finanšu ministrs L. Ēķis, to skaidrojot, uzsvēra, ka Latvija no 1934. gada 8. jūnija ir nolēmusi ieviest visu importpreču kontingēšanu. To valdība darīja, lai kontrolētu un ierobežotu importu un tādā veidā uzlabotu ārējās tirdzniecības bilanci. Likumā par valūtu un ārējo tirdzniecību 30. pants noteica, ka importējamo preču apjomu, kā arī šo preču apmaksai piešķiramo ārzemju valūtas daudzumu nosaka Valūtas komisija. Pieņemtais likums ļoti sarežģīja ārējo tirdzniecību.

Pazīstamais latviešu ekonomists A. Aizsilnieks raksta, ka 1934. gadā vien, kad tika ieviesta importa preču kontingēšana un kvotu sadalīšana,

Valūtas komisija saņēma ap 60 000 firmu pieprasījumu. Tie visi bija jāizskata un jāpieņem attiecīgi lēmumi. Tas, bez šaubām, veicināja birokrātiju, nevis ārējās tirdzniecības dinamiku.

Latvijas ārējās tirdzniecības straujāku izaugsmi bremsēja ne vien birokrātija, bet arī klīringa līgumi. No Rietumu valstīm Latvija pirmos klīringa līgumus noslēdza ar Vāciju un Franciju jau 1932. gadā. Vēlāk sekoja šāda veida līgumi ar Zviedriju, Igauniju, Padomju Savienību, Lietuvu, Ungāriju un citām valstīm. Klīringa līgums it kā nodrošināja pamatu ekvivalentas tirdzniecības nodrošināšanai ar konkrēto partnervalsti. Bet principā šie līgumi Latvijai nebija izdevīgi. Tie spieda iepirkt pat tādas preces un par tādām cenām, kas neatbilda pasaules līmenim. Ļoti pamācošs šajā sakarā bija Latvijas tirdzniecības līgums ar Vāciju. Iepriekš jau bija minēts, kādā situācijā Latvija nokļuva 1937. gadā, kad bija spiesta iepirkt Vācijā visu, ko tai piedāvāja, neskatoties uz izdevīgumu vai neizdevīgumu.

Arī Valsts prezidents K. Ulmanis atbalstīja Latvijas kursu uz autarkiju, t.i., norobežošanos no ārpasaules un orientāciju tikai uz savas produkcijas izmantošanu. Šajā sakarā 1935. gada 1. martā, atklājot lauksaimnieku nedēļu, viņš teica: "Iztiksim ar saviem ražojumiem un ne citiem, no ārienes, ja iespējams, nepirksim nekā, katrā ziņā pirksim tik maz, cik iespējams."⁵⁸

1934. gada 2. augustā valdība pieņēma likumu par importa tirdzniecību. Tas noteica speciālas licences saņemšanu importa tirdzniecībai. 1935. gadā tika saņemti 1230 pieprasījumi importa tirdzniecībai, no kuriem valdība apmierināja 949. Atļauju izsniegšana deva valsts kasei pirmajā gadā 2 milj. latu ienākumus.⁵⁹ Līdzīga sistēma tika ieviesta arī eksporta tirdzniecībā.

Latvijas tirdzniecību pozitīvā virzienā ietekmēja 1936. gada 28. septembra valdības lēmums par lata piesaistīšanu Anglijas mārciņai. Šāds solis palētināja Latvijas eksportpreces un ļāva tām sekmīgāk konkurēt ārējā tirgū. Viena angļu sterliņu mārciņa tagad tika pielīdzināta 25,22 latiem. Ņemot vērā to, ka mārciņa bija viena no pasaules ievērojamākajām valūtām, no kuras bija atkarīgas daudzu izejvielu un preču cenas, Latvija ar šādu soli tikai ieguva. Skandināvijas valstis, tāpat Igaunija un Somija, bija jau agrāk piesaistījušās sterliņu blokam. Finansu ministrs L. Ēķis šajā sakarā paziņoja, ka nepiesaistīties pasaules lielākajām valūtām pašreizējā situācijā ir pilnīgi neiespējami, jo Latvija nav izolēta sala pasaules saimniecībā.⁶⁰

Latvijas sūtniecība no Londonas arī ziņoja, ka Latvijas zelta lats britu tirgotājiem visu laiku bijis kā dadzis acīs. Tas sadārdzināja Anglijas preces

un mazināja to konkurētspējas Latvijā. Tāpēc angļu prese un saimnieciskās aprindas sevišķi silti apsveica Latvijas pievienošanos sterliņu valūtas grupai. Ar lielu gandarījumu angļi atzīmēja Latvijas ievadumtaksu tarifa pazemināšanu un valūtas restrikciju grozījumus, kas nākot par labu Lielbritānijas preču eksportam un Latvijas – Anglijas ekonomiskajām attiecībām kopumā. Latvijas sūtnis atzīmēja, ka Anglijā sevišķi tiekot apsveikts muitas tarifu pazeminājums Skotijas siļķēm.⁶¹

Valdības lēmums par lata paritātes atcelšanu veicināja strauju Latvijas ārējās tirdzniecības apjoma pieaugumu. Ja 1936. gadā Latvijas eksports bija 138,3 milj. latu, tad 1937. gadā tas bija palielinājies līdz 260,7 milj. latu. Līdzīga aina bija arī importā: no 121,9 milj. latu uz 231,2 milj. latu. Attiecīgi pieauga arī eksports uz Angliju: no 48,3 milj. latu līdz 100,1 milj. latu.⁶² Kopainu Anglijas un Latvijas ārējā tirdzniecībā raksturo tabula Nr. 19.

19. tabula

**Latvijas eksports, imports, kopapgrozījums un tirdzniecības
balance ar Angliju 1934. –1939. (milj. latu)***

Gads	Latvijas eksports uz Angliju	Latvijas imports uz Angliju	Kopapgrozī- jums	Tirdzniecības balance
1934	30,5	21,4	51,9	+9,1
1935	29,8	20,6	50,4	+9,2
1936	48,3	26,1	74,4	+22,2
1937	100,1	47,8	147,9	+52,3
1938	95,1	43,9	139,0	+51,2
1939	71,3	39,8	111,1	+31,5

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1934–1939.

Neskatoties uz Anglijas valdības veiktajiem protekcionistiskajiem pasākumiem un Latvijas ārējās tirdzniecības regulēšanu, starp abām valstīm notika aktīva tirdzniecība. 1934. gadā uz Lielbritāniju tika novirzīti 35,7 % no visas Latvijas kopeksporta vērtības, bet 1939. gadā tas bija 31,2 %. Arī Latvijas importā Anglijai bija diezgan būtiska loma. 1934. gadā tās īpatsvars importā bija 22,5 %, bet 1939. gadā jau 17,7 %.⁶³

Nenoliedzami, visus 20. un 30. gadus pastāvēja liela atšķirība īpatsvarā, kāds bija Anglijai un Latvijai to savstarpējā tirdzniecībā.

Latvijas īpatsvars Anglijas kopimporta vērtībā 1934. gadā bija tikai 0,4 %. Apskatāmajā laikā kopumā tas svārstījās 0,5–0,6 % robežās. Tātad redzams ļoti liels kontrasts: Anglija ar 35,7 % Latvijas kopeksportā un Latvija ar 0,5 % Anglijas kopimportā. Arī Latvijas importā situācija bija līdzīga. Anglija ar 22,5 % arī šeit ieņēma otro vietu. Savukārt Latvijas īpatsvars Anglijas eksportā bija tikai 0,3 %. Ar šādiem rādītājiem Latvija atradās Anglijas ārējās tirdzniecības partneru saraksta pašā lejasgalā.

Arī pārējo Baltijas valstu – Lietuvas un Igaunijas situācija maz atšķīrās no Latvijas. Tā, piemēram, 1934. gadā Lietuvas īpatsvars Anglijas eksportā bija tikai 0,3 %. Apskatāmā laika posma beigās – 1939. gadā tas bija pieaudzis līdz 0,4 %. Arī Anglijas importā Lietuvas īpatsvars bija niecīgs. Tas svārstījās 0,3–0,4 % robežās.

Vismazākais īpatsvars no visām trijām Baltijas valstīm tirdzniecībā ar Angliju bija Igaunijai. 1934. gadā uz to attiecās tikai 0,1 % no visa Anglijas eksporta vērtības. Arī Anglijas importā tās loma bija tikai 0,3 %. Vispārēju priekšstatu par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas īpatsvaru Anglijas tirdzniecībā dod tabula Nr. 20.

20. tabula

**Latvijas, Lietuvas un Igaunijas īpatsvars Anglijas
ārējā tirdzniecībā 1934. – 1939. (%)***

	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Latvijas īpatsvars Anglijas importā	0,4	0,4	0,4	0,6	0,5	0,4
Anglijas eksportā	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3
Lietuvas īpatsvars Anglijas importā	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4
Anglijas eksportā	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,3
Igaunijas īpatsvars Anglijas importā	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Anglijas eksportā	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

* *Kaiser D. Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War.*
– P. 323.

Tāpat kā iepriekšējos gados, svarīgākās preču grupas Latvijas eksportā uz Angliju bija jēlvielas un pusfabrikāti, pārtikas vielas, garšvielas un dzērieni, kā arī fabrikāti. Tā, piemēram, 1934. gadā no visa

Latvijas eksporta vērtības uz Angliju izejvielas un pusfabrikāti sastādīja 57,7 %. 30. gadu otrajā pusē saistībā ar Latvijas un Anglijas ārējās tirdzniecības likumdošanu un izmaiņām pasaules tirgū arī šajā preču grupā notika svārstības. Tās īpatsvars pat samazinājās līdz 41,9 %. Savukārt apskatāmā perioda beigās – 1939. gadā izejvielas un pusfabrikāti veidoja 59,7 % no visas Latvijas eksporta vērtības uz Angliju. Galvenās eksportpreces šajā grupā bija kokmateriāli un lini. Tā, piemēram, no kopējā Latvijas dēļu eksporta uz Angliju 1934. gadā tika novirzīti 62,0 %. 1938. gadā šis rādītājs bija 57,4 %. Anglijai piederēja izteikts monopols šī produkcijas veida eksportā no Latvijas. Uz Vāciju tika novirzīti tikai 15–18 % no šīs eksportprodukcijas. 1939. gadā dēļu eksports uz Angliju deva Latvijai 23,2 milj. latu.

Balķi toties nelielā daudzumā tika eksportēti uz Angliju. Tā, piemēram, 1934. gadā tie deva Latvijai tikai 511 tūkst. latu, kas salīdzinājumā ar dēļu eksportu bija ļoti maz. Savukārt papīrmalka šajā laikā vispār tika izvesta gandrīz vienīgi uz Vāciju (apmēram 85–90 %). Slīperu eksportā galvenais tirgus bija Anglijā. 1934. gadā tur tika pārdoti 91,6 % šīs produkcijas. 30. gadu otrajā pusē situācija mainījās ar tendenci uz samazināšanos. 1937. gadā slīperu eksports Latvijai deva 7,3 milj. latu, bet 1938. gadā jau tikai 4,5 milj. latu.

Latvija izveda uz Angliju arī kastu daļas. To pārdošana 1934. gadā ienesa 950 tūkst. latu. Sākot ar 1936. gadu, bet it īpaši 1937. gadā ieņēmumi no šī produkcijas veida eksporta strauji pieauga. 1939. gadā kastu daļu eksports deva Latvijai 7,5 milj. latu. Šādu lēcieni var izskaidrot ar pieprasījuma pieaugumu pēc šādas produkcijas, kā arī ar lata zelta standarta atcelšanu, kas uzlaboja Latvijas produkcijas konkurences spējas. Latvijas kokmateriālu eksportā uz Angliju kā atsevišķa pozīcija parādās arī stutmalka. Ieņēmumi no tās 1934. gadā ir 945 tūkst. latu. Arī šīs produkcijas veids 30. gadu beigās uzrāda tendenci pieaugt. Tā 1939. gadā stutmalka deva mazliet vairāk nekā 2 milj. latu ieņēmumu.

1935. gadā virkne Eiropas valstu: Zviedrija, Somija, Padomju Savienība, Čehoslovākija, Rumānija u.c. nodibināja starptautisku kokmateriālu eksportieru organizāciju "*European Timber Exporters Convention*". Tās mērķis bija labāk sakārtot starptautisko kokmateriālu tirgu, stabilizēt cenas un samazināt valstu konkurenci. Kartelī apvienotās valstis pat vienojās par katras valsts zāgmateriālu kvotu. 1937. gadā šajā kartelī iestājās arī Latvija. Tās kvota bija noteikta 3,2 % no plānotā apjoma. Vislielākā kvota bija piešķirta Somijai – 25,1 %. Otrajā vietā bija Padomju Savienība ar 23,7 %. 1939. gadā Latvijas kvota bija pieaugusi ļoti nedaudz

– 3,5 %. Tomēr Latvijas uzņemšana šajā kartelī liecināja, ka tā pieder pie Eiropas lielākajām kokmateriālu eksportētājām.

Lai varētu izpildīt karteļa iedalīto kvotu, Latvijas Finanšu ministrija 1937. gada 9. martā izdeva rīkojumu, ka zāģēto skuju koku un spundēto materiālu eksportam nepieciešama Valūtas komisijas atļauja.⁶⁴

Izejvielu un pusfabrikātu eksporta grupā bez kokmateriāliem zināma loma bija arī liniem. Anglija jau kopš Latvijas valsts dibināšanas bija tradicionāla tās linu pircēja. Tā, piemēram, 1934. gadā Anglija nopirka 41,9 % no visa Latvijas linu eksporta, kas 1936. gadā pat pieauga līdz 61,2 %. Šajā gadā Latvija pārdeva Anglijai 9,8 tūkstošus tonnu linu. Neskatoties uz konjunktūru un starptautiskā linu tirgus svārstībām, Anglijai visus 30 gadus bija monopolstāvoklis šajā Latvijas produkcijas veida eksportā. Latvijas linu eksportu organizēja Latvijas Linu monopols un Latvijas Linkopju centrālā biedrība.

Otrā vieta aiz Anglijas Latvijas linu eksportā bija Vācijai. Uz šo valsti attiecās apmēram 20 % no Latvijas linu kopeksporta. Savukārt trešajā vietā bija Beļģija un Luksemburga ar 8–10 %.⁶⁵

Kopainu par Latvijas eksportu uz Angliju sadalījumā pēc svarīgākajām preču grupām dod tabula Nr. 21.

21. tabula

**Svarīgākās preču grupas Latvijas eksportā uz Angliju
1934. – 1939. (%)***

Gads	Preču grupas		
	Izejvielas un pusfabrikāti	Pārtikas produkti	Gatavā produkcija
1934	57,7	28,8	13,4
1935	41,9	43,9	14,0
1936	46,7	38,9	14,2
1937	56,2	29,1	14,5
1938	42,3	22,8	34,8
1939	59,7	29,0	10,5

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1934–1939.

Pamatprodukcija Latvijas pārtikas, garšvielu un dzērienu preču grupas eksportā uz Angliju bija bekons un sviests. Tie veidoja pat vairāk nekā 90 % no šīs preču grupas vērtības. Neskatoties uz kontingentu un

kvotu sistēmu, ko paredzēja 1934. gada tirdzniecības līgums, Anglijas tirgus tomēr palika relatīvi brīvs. Kaut arī no 1932. gada Anglijas tirgū sviestam bija uzlikta ievadmuita (25 santīmi par 1 kg), Latvija centās šeit realizēt tā lielāko daļu.

Pasaules tirgum atdzimstot pēc ekonomiskās krīzes, Latvijas sviesta eksports uz Lielbritāniju arī pieauga. 1939. gadā tas vērtības izteiksmē sasniedza pat 225 % no 1930. gada līmeņa. Tā, piemēram, no 15,7 tūkst. t sviesta kopeksporta 1934. gadā Anglijas tirgū bija pārdotas 8,5 tūkst. t vai 54,1 %. Arī nākošajos gados sviesta eksports uz Angliju pieauga: 1935. – 9,9 tūkst. t; 1936. – 10,1 tūkst. t; 1937. – 10,8 tūkst. t; 1938. – 17,1 tūkst. t vai 72,7 %.⁶⁶

Līdz 1935. gadam Latvijas sviesta eksportā darbojās vairākas firmas un valdīja asa konkurence. Tas kopumā neveicināja eksportsviesta kvalitāti un tā cenas stabilitāti. Katra atsevišķa firma mēģināja individuāli ielauzties pasaules tirgū. Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma valdības ekonomiskā politika mainījās centralizācijas virzienā. Šīs pārmaiņas skāra arī sviesta ražošanas un tirdzniecības nozari. Valdība sāka realizēt plānveidīgu un saskaņotu sviesta eksporta politiku. Šajā nolūkā tika izveidota paju sabiedrība "Latvijas Centrālais sviesta eksports". Tā uzsāka savu darbību 1935. gadā. Bet 1938. gadā sviesta eksports tika nodots "Latvijas Pienšaimnieku savienības centrālajai savienībai".⁶⁷

Arī Lielbritānijā tika dibinātas speciālas akciju sabiedrības, kas organizēja Latvijas sviesta pārdošanu. 1935. gada 5. aprīlī darbību uzsāka viena no tām – "*Anglo-Baltic Produce Ltd*". Tās pamatkapitāls bija 500 tūkst. latu vai 20 tūkst. sterliņu mārciņu. Akciju sabiedrība meklēja ne vien labākos sviesta noieta tirgus Anglijā, bet arī organizēja Latvijas sviesta reklāmu.

Lielākais akciju īpašnieks nodibinātajā uzņēmumā bija "Latvijas Centrālais sviesta eksports". Neliels akciju skaits piederēja arī privātpersonām. Pēc "*Anglo-Baltic Produce Ltd*" darbības uzsākšanas Latvijas sviesta pozīcijas Anglijas tirgū pakāpeniski uzlabojās. Tas bija pirmais gadījums Anglijas un Latvijas ekonomisko attiecību vēsturē, kad Lielbritānijā uzsāka darbu firma ar Latvijas pamatkapitālu.⁶⁸ Firmas dibināšanā liela loma bija Latvijas sūtniecības Londonā padomniekam E. Zolmanim.

Tāpat kā iepriekšējos gados, arī apskatāmajā laikā Latvijas bekons lielā daudzumā tika eksportēts uz Lielbritāniju. To galvenokārt veica akciju sabiedrības "Bekona eksports" un "Konzums". Anglijā ar Latvijas bekona pārdošanu nodarbojās firmas "*L. Nielsen Lade Food Ltd*",

“Lovell and Christmas Ltd”, kā arī “Anglo Continental Produce Ltd”.⁶⁹ 1934. gadā monopoltiesības uz bekona eksportu Lielbritānijā ieguva jaundibinātā akciju sabiedrība “Bekona Eksports”, kas pārņēma “Kozuma” bekona fabriku.

Situāciju Latvijas bekona eksportā uz Angliju raksturo tabula Nr. 22.

22. tabula

Latvijas bekona eksports uz Angliju 1934. – 1939.
(tonnās un tūkst. latu)*

Gads	1934	1935	1936	1937	1938	1939
tonnas	2240	1735	1910	1930	1921	1849
tūkst. latu	2451	1835	2670	3684	3906	1200

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1934–1939.

Anglijas tirgus īpašo nozīmi Latvijas bekona eksportā apstiprina tas, ka no 2,4 tūkst. t eksportbekona 2,2 tūkst. t 1934. gadā tika pārdoti Lielbritānijā. Situācija nemainījās arī 1935. gadā, kad no 1,8 tūkst. t saražotā bekona 1,7 tūkst. t tika realizēti tieši Anglijā. Bet, sākot ar 1936. gadu, Latvijas bekons pakāpeniski aizgāja no Anglijas tirgus. Šajā gadā no 2,7 tūkst. t Anglijā pārdeva tikai 1,9 tūkst. t. Arī 1937. gadā šī tendence turpinājās, jo no 3,7 tūkst. t bekona kopapjoma britu tirgū palika tikai 1,9 tūkst. t. Paša 30. gadu nogalē Anglijā jau realizēja tikai 50 % no Latvijā saražotā bekona.⁷⁰

Latvijas bekona aiziešanu no Anglijas tirgus noteica vairāki apstākļi: Galvenais bija bekona ievadumu regulēšana britu tirgū par labu domīniju ražojumiem. Ne mazāk svarīgs faktors bija ievedmuitu uzlikšana Latvijas pārtikas precēm. Liela loma Latvijas bekona pārorientācijai uz citu valstu tirgu bija arī tā cenām Anglijā. Tā, piemēram, 1939. gadā Latvijas bekons britu tirgū maksāja mazāk kā vienu latu par kg. Latvijas bekonu sāka iepirkt Vācija un citas valstis.

Nozīmīga vieta Latvijas eksportā uz Angliju bija finierim. Tas 1934. gadā deva 86,8 % no visa Latvijas fabrikātu eksporta vērtības. Finieru eksports uz Angliju deva Latvijai šajā gadā 3,2 milj. latu. Apskatāmajā laikā finieru tirgum bija laba konjunktūra. Piemēram, finieru eksports 1937. gadā jau ienesa 8,5 milj. latu, bet 1938 – 6,2 milj. latu.

Sērkokciņu stiebrīņu eksports uz Angliju 30. gadu otrajā pusē nepārtraukti samazinājās. Ja 30. gadu sākumā Anglijā izdevās pārdot sērkokciņus par 930 tūkst. latu, tad 1939. gadā šis rādītājs bija jau tikai 58 tūkst. latu.

Līdzīgas tendences bija vērojamas arī jēlvielu eksportā papīrrūpniecībai. 1930. gadā tās deva Latvijai 716 tūkst. latu, bet 1935. gadā Anglijā izdevās pārdot šo produkciju tikai par 57 tūkst. latu.⁷¹

Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš, vērtējot abu valstu tirdzniecību un arī ekonomiskās attiecības kopumā, rakstīja uz Rīgu, ka Anglijas dati par saimnieciskām attiecībām ar Latviju reti saskan ar Latvijas datiem. Angļu puse importā no Latvijas bieži ieskaita arī tranzītu, bet eksportā uz Latviju neuzrāda tās preces, kas izvestas uz Latviju caur Vāciju. K. Zariņš konstatēja, ka abu valstu tirdzniecība pēc jaunā tirdzniecības līguma noslēgšanas un ekonomiskās krīzes seku pārvarēšanas nostiprinās. To sekmēja arī parāda jautājuma nokārtošana Lazardu bankai. Latvijas sūtnis arī atzīmēja, ka samazinājušās britu firmu sūdzības par Latvijas koktirdzniecības un sviesta tirdzniecības organizāciju. Viņš to skaidroja ar valsts ietekmes un kontroles pieaugumu šajās Latvijas eksportam tik svarīgajās nozarēs. Tas tikai liecināja, ka Latvijas svarīgāko eksportpreču kvalitāte Anglijas tirgū bija uzlabojusies.⁷²

Savukārt savādāk saimnieciskās attiecības ar Angliju vērtēja atsevišķas Latvijas valdības amatpersonas. 1935. gada augustā Tirdzniecības un rūpniecības departamenta direktors rakstīja finansu ministram L. Ēķim: "Tirdzniecības līgums ar Angliju nav attaisnojis uz to liktās cerības attiecībā uz tikpat aktīvas tirdzniecības bilances saglabāšanu kā agrāk. Angļu preces ir ļoti dārgas. Līgums nodrošina angļiem monopolu uz siļķu ieviešanu Latvijā. Tāpēc Latvija spiesta atteikties no Islandes siļķu piedāvājumiem, lai gan tās ir par 50 % lētākas nekā angļu siļķes. Turklāt Islande ir ar mieru kompensācijas kārtībā pieņemt mūsu preces. Mums būtu izdevīgāk dažus manufaktūras veidus importēt no Čehoslovākijas, PSRS vai no Vācijas nekā no Anglijas. Konkursos uz tērauda un dzelzs konstrukciju izgatavošanu.. Anglijas priekšlikumi bija mazāk izdevīgi. Anglijas ogles un kokss arī ir par 5–10 % dārgāki nekā citu zemju ogles un kokss."⁷³

Arī šim viedoklim bija liela daļa taisnības, bet Latvijai kā mazai valstij nebija pārāk lielas izvēles. Tai bija jāpiecējas par katru iespēju atrast stabilu noieta tirgu savām precēm. Un Anglijā šāds tirgus, neskatoties uz iepriekšminētajiem trūkumiem, bija. Tirgus, kurā pakāpeniski arvien vairāk atpazīna Latvijas preces.

Jāatzīmē, ka arī Anglijas puse bija neapmierināta ar abu valstu tirdzniecību pēc jaunā līguma noslēgšanas. Britu vēstniecības lietvedis Rīgā J. Tors 1936. gada 2. oktobrī ziņojumā uz Londonu rakstīja, ka jaunais līgums neattaisno britu biznesmeņu cerības. Abu valstu savstar-

pējā tirdzniecība nav īpaši paplašinājusies. Tirdzniecības bilance joprojām ir Anglijai negatīva. J. Tors ieteica britu valdībai panākt bilances izlīdzināšanu, norādot Latvijai uz Anglijas tirgus lielo nozīmi tās lauksaimniecības produktu realizācijā. Britu lietvedis ierosināja arī atgādināt Latvijas valdībai V. Muntera solījumu palielināt importu no Anglijas par 50–60 tūkst. sterliņu mārciņu gadā.⁷⁴

Britu izlūkdienesta sagatavotajā pārskatā par Latvijas ārējo un iekšējo stāvokli 1935. gadā konstatēts, ka strauji pieaudzis Vācijas īpatsvars Latvijas ārējā tirdzniecībā, bet Anglijas, neskatoties uz jauno tirdzniecības līgumu, pat nedaudz samazinājies. Tiešām, Latvijas imports no Anglijas 1934. gadā bija 21,4 milj. latu, bet 1935. gadā jau tikai 20,6 milj. latu. Tajā pašā laikā imports no Vācijas palielinājies no 23,2 milj. latu uz 37,2 milj. latu. Majors Heijs no britu izlūkdienesta puda par to savas bažas *Foreign Office* Ziemeļu departamenta direktoram L. Koljēram. Viņš uzskatīja, ka radušos stāvokli jāmaina. Zināmu optimismu Heijā ieviesa britu tirdzniecības delegācijas vizīte Latvijā 1936. gada augustā. Tās laikā Latvijas puse bija apņēmusies kāpināt importu no Anglijas.⁷⁵

Kā jau tika atzīmēts iepriekš, arī tranzītam bija diezgan liela loma Latvijas tautsaimniecības kompleksā. Šāda situācija kādu laiku turpinājās arī 30 gadu otrajā pusē. Anglija kā viens no galvenajiem Latvijas ārējās tirdzniecības partneriem nosedza relatīvi lielu daļu Latvijas tranzītpārvadājumu. No Anglijas tika sūtītas siļķes, akmeņogles, metāls, rūpniecības iekārtas un mašīnas. Savukārt uz Angliju caur Latvijas ostām gāja PSRS, Polijas, Lietuvas un daļēji arī Igaunijas sūtītās preces. Galvenokārt tās bija izejvielas un pusfabrikāti – kokmateriāli, līni, sviests, bekons, finieri u.c. Lielbritānijas lomu Latvijas tranzītpārvadājumos raksturo tabula Nr. 23.

23. tabula

**Lielbritānijas tranzītpārvadājumi cauri Latvijai
1934. – 1940. (tonnās)***

Gads	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Tranzīts no Lielbritānijas	1726	1728	1770	573	484	450
Tranzīts uz Lielbritāniju	66 642	61 631	55 301	38 040	8631	6530

* Latvijas statistiskā gada grāmata, 1934–1939.

Sākot ar 30. gadu otro pusi, Lielbritānijas loma Latvijas tranzītpārvadājumos strauji samazinājās. Tā, piemēram, 1934. gadā uz Angliju gāja tranzītkravas 66 642 t apjomā, bet 1939. gadā jau tikai 6530 t. Vēl vairāk saruka kravu apjoms, kas no Anglijas gāja cauri Latvijai uz citām valstīm: 1934. gadā no Anglijas tika nosūtītas tranzītkravas 1726 t, bet 1939. gadā jau tikai 450 t. Samazinājās arī Anglijas īpatsvars kopējos Latvijas tranzītpārvadājumos no 25,5 % – 1934. gadā uz 7,9 % – 1938. gadā. Šīs pārmaiņas pamatā varēja izskaidrot ar starptautiskā stāvokļa pasliktināšanos un valstu gatavošanos karam.

Visu 30. gadu otro pusi Latvijas imports no Anglijas uzrādīja pieauguma tendences. Tā, piemēram, 1935. gadā tas bija 20,6 milj. latu, 1936. – 26,1, 1937. – 47,8, 1938. – 43,9, bet 1939. – 39,8 milj. latu.⁷⁶ Svarīgākā preču grupa Latvijas importā no Anglijas bija jēlvielas un pusfabrikāti. Tā, piemēram, 1934. gadā to vērtība bija 12,4 milj. latu. Šī preču grupa veidoja 57,9 % no visa Latvijas kopimporta vērtības no Anglijas. Apskatāmajā laika posmā jēlvielu un pusfabrikātu īpatsvars Latvijas importā no Anglijas visu laiku palielinājās. 1936. gadā Latvija ieveda no Anglijas izejvielas par 13,4 milj. latu, 1937. – 26,1, 1938. – 25,2, 1939. – 22,7 milj. latu.

No Anglijas lielā daudzumā ieveda akmeņogles. 1934. gadā – 408 026 t; 1935. – 469 744 t; 1936. – 454 738 t; 1937. – 357 367 t; 1938. – 429 877 t.⁷⁷ Latvijai tas izmaksāja iespaidīgas summas. Tā, piemēram, 1938. gadā par importētajām akmeņoglēm no Lielbritānijas Latvija samaksāja 12,9 milj. latu. Anglijas īpatsvars Latvijas akmeņogļu importā bija ļoti liels un svārstījās 70 % robežās.

Jēlvielu un pusfabrikātu importā liela nozīme bija arī izejvielām Latvijas tekstilrūpniecībai. Tā no Anglijas tika ievesta vilna, vilnas izsukas, dažāda veida lupatas un dzijas. 1934. gadā Latvija importēja dažāda veida vilnu no Anglijas vairāk nekā 2,6 milj. latu vērtībā. 1937. gadā šis rādītājs bija pieaudzis līdz 5,7 milj. latu. Jāatzīmē, ka arī šajā preču grupā Anglijas īpatsvars bija ļoti liels un svārstījās 70–90 % robežās.⁷⁸

Arī dažāda veida lupatu imports Latvijas tekstilrūpniecībai no Anglijas 30. gadu otrajā pusē uzrādīja pieauguma tendences. Tā, piemēram, 1935. gadā šī veida izejvielas ieveda par 224 tūkst. latu, 1936. – 348 tūkst., 1937. – 839 tūkst., 1938. – 895 tūkst. latu. Anglijas īpatsvars šajā preču grupā svārstījās no 60–70 %.

Latvijas tekstilrūpniecībā plaši izmantoja arī no Anglijas ievestās dzijas. Tā, piemēram, 1934. gadā tika importētas vilnas dzijas 1,5 milj. latu vērtībā. Bet šīs produkcijas veida importā Anglijas īpatsvars nebija

tik liels kā iepriekšraksturotajiem. Uz Angliju attiecās apmēram 30 % no Latvijas vilnas dzijas kopimporta.

Otra lielākā preču grupa Latvijas importā no Anglijas bija fabrikāti. 1934. gadā tie tika ievesti: 6 milj. latu vērtībā, 1935. – 6,2, 1936. – 10,3, 1937. – 18,6, 1938. – 16,8, 1939. – 15,4 milj. latu vērtībā.

Šajā grupā liela nozīme bija dažāda veida tekstilrūpniecības izstrādājumiem. To ieviešanu Latvijā veicināja 1934. gadā noslēgtais abu valstu tirdzniecības līgums. 1934. gadā no Anglijas tika ievesti kokvilnas audumi 1,7 milj. latu vērtībā, kas 1936. gadā palielinājās līdz 2,9 milj. Lielākais kokvilnas audumu imports no Anglijas bija 1937. gadā – 4,3 milj. latu.

Latvija ieveda no Anglijas arī dažāda veida rūpniecības mašīnas un dzinējus. 1938. gadā tos iepirka par 1,7 milj. latu. Bet šajā importa grupā Anglijai nepiederēja līderpozīcijas. Tās īpatsvars bija 9–10 %.

Anglija pārdeva Latvijai arī dažāda veida metālus. Ļoti liels tās īpatsvars bija alvas piegādēs. Latvija importēja no Anglijas apmēram 60–70 % no nepieciešamā alvas daudzuma. 1937 un 1938. gadā Anglijā tika iepirkta alva vairāk nekā 830 tūkst. latu vērtībā. Arī skārda piegādēs Anglijai bija būtiska loma, bet šeit apskatāmajā laikā vērojamas lielas svārstības. Tā, piemēram, 1934. gadā Latvija importēja no Anglijas skārdus 4631 t par 1,1 milj. latu. Šajā gadā Lielbritānija nosedza 78,6 % no visām Latvijas vajadzībām. Straujš kritums skārda piegādēs Latvijai vērojams 1935. un 1936. gadā. Tad Anglija nosedza tikai 26–21,7 %. Jauns pieaugums vērojams 1938. gadā, kad Anglijas īpatsvars jau bija pieaudzis līdz 48,1 %.⁷⁹

Kopainu Latvijas importā no Anglijas rāda tabula Nr. 24.

24. tabula

**Svarīgākās preču grupas Latvijas importā no Anglijas
1934. – 1939. (tūkst. latu)***

Gads	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Jēlvielas un pusfabrikāti	12 436	12 692	13 443	26 197	25 240	22 726
Fabrikāti	6006	6203	10 375	18 675	16 800	15 400
Pārtikas vielas, garšvielas un dzērieni	2958	1705	2326	2928	1860	1674

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1934–1939.

Kā redzams no tabulas Nr. 24 skaitļiem, trešā lielākā preču grupa Latvijas importā no Anglijas bija pārtikas vielas. Te līderpozīcijas piederēja britu siļķēm. Kā tika atzīmēts jau iepriekš, strauju Lielbritānijas siļķu importu uz Latviju veicināja gan 1933. gadā noslēgtā pagaidu tirdzniecības vienošanās, gan arī 1934. gada tirdzniecības līgums. Tas paredzēja, ka Latvijai gada laikā jāiepērk Anglijā apmēram 10 000 t siļķu. Latvija iespēju robežās centās pildīt šīs saistības. 1934. gadā no Anglijas tika ievestas 8993 t siļķu, 1935. – 9876 t, 1936. – 8769 t, 1937. – 12 698 t, 1938. – 8967 t.⁸⁰

Skotijas siļķes, ko Latvija lielā daudzumā iveda no Anglijas, nebija izdevīgas cenas ziņā. Latvija maksāja par tām 20–30 % vairāk nekā starptautiskajā tirgū. Islande piedāvāja Latvijai daudz izdevīgākus siļķu pārdošanas nosacījumus, bet Latvija tos nevarēja pieņemt, jo to saistīja zināmas līgumattiecības ar Angliju. Latvija 1934. gadā par Anglijā iepirktajām siļķēm samaksāja 1,5 milj. latu, 1935. – 1,6, 1936. – 2,04, 1937. – 4,6; 1938. – 2,9 milj. latu. Anglijai bija izveidojies absolūts monopolstāvoklis Latvijas siļķu tirgū. Tā to pilnībā kontrolēja, izspiežot citas valstis. Statistiskajās atskaitēs par britu siļķu importu Latvijā figurē viens skaitlis – 100%. 1937. gadā Anglija nosedza 99,6 % no Latvijas siļķu kopimporta.

Ļoti nelielā daudzumā no Anglijas tika ievesta arī kafija un tēja, kas neparādās britu oficiālajā tirdzniecības statistikā. Tā, piemēram, 1936. gadā Latvija iveda no ārvalstīm kafiju, tēju un garšvielas tikai 0,6 milj. latu vērtībā.⁸¹

Galvenās importa preces no Anglijas 30. gadu otrajā pusē bija akmeņogles, kokss, siļķes, izejvielas tekstilrūpniecībai, dažādi metāla izstrādājumi, kokvilnas audumi un citas preces. Detalizētāku priekšstatu par Latvijas importu no Lielbritānijas dod tabula Nr. 25.

Anglijai bija ļoti liela loma Latvijas nodrošināšanā ar bruņojumu un kara materiāliem. To lielā mērā noteica vēsturiskie un politiskie apstākļi. Anglija bija tā, kas jau 1918. gadā Latvijas valsts tapšanas laikā piegādāja ieročus un kara materiālus. Šie sakari starp abām valstīm saglabājās arī turpmākajos gados. Latvija iepirka Anglijā strēlnieku ieročus, artilēriju, lidmašīnas, apvidus automobiļus un citu nepieciešamo tehniku. Tā laikā no 1922. gada līdz 1939. gadam Latvija iepirka Lielbritānijā bruņošanās piederumus par 22,8 milj. latu, tajā pašā laikā Vācijā tikai par 1,9 milj. latu. Lielākās kara materiālu piegādātājas Latvijai bez Anglijas bija arī Francija un Zviedrija.⁸²

Pasliktinoties starptautiskajam stāvoklim, Latvija lūdza Anglijai pārdot papildu bruņojumu. Sarunas par šiem jautājumiem notika V. Mun-

25. tabula

Latvijas imports no Anglijas 1934. – 1938. *

Preces	Apjoms (tonnās)						Vērtība (1000 Ls)						% no attiecīgās preces kopimporta					
	1934	1935	1936	1937	1938		1934	1935	1936	1937	1938		1934	1935	1936	1937	1938	
Sīļķes	8993	9876	8769	12 698	8967		1519	1655	2047	4628	2974		100	100	100	99,6	100	
Vilna	360	354	447	324	271		1189	969	1666	2106	1412		65,3	68,0	91,1	77,5	77,7	
Vilnas izsukas	198	239	330	328	326		793	812	1462	2350	1833		83,1	92,3	99,2	96,0	97,6	
Lupatas (dažāda veida)	307	203	290	340	500		305	224	348	839	895		61,1	49,8	58,0	72,0	62,4	
Alva (bluķos un stieņos)	59	65	46	68	65		222	224	179	435	309		66,3	64,4	71,9	70,5	67,6	
Akmeņogles	408 206	469 744	454 738	357 367	429 877		5762	6661	8420	11 876	12 950		86,6	80,3	73,4	62,2	70,0	
Kokss	10 559	28 948	18 378	39 811	19 600		202	556	562	2216	829		20,3	36,3	33,3	60,0	26,1	
Kokvilnas audumi	284	351	404	431	325		1797	2453	2969	4397	3224		45,3	58,8	63,3	51,1	44,1	
Vilna, (karsta)	169	242	242	244	318		718	893	1312	2154	2223		100	71,8	62,3	50,6	66,5	
Vilnas dzijas	228	160	96	98	126		1581	1067	762	1166	1406		34,2	33,1	24,7	27,0	60,7	
Skārds	4631	2624	1337	2958	2341		1164	627	434	1587	1242		78,6	26,0	21,7	36,3	48,1	
Mehāniskie dzinēji, rūpniecības mašīnas	328	252	377	118	270		535	492	909	891	1774		9,8	9,6	11,7	8,0	9,3	
Caurules (dzelzs un tērauda)	1233	290	335	3147	734		260	58	103	962	329		20,3	5,7	9,7	30,9	13,4	

* Latvijas statistiskā gada grāmata. 1939. – 177. lpp.

tera vizītes laikā Anglijā 1938. gada decembrī. Kaut arī tika panākta abu pušu vienošanās, reāli ieroči Latvijai netika pārdoti.⁸³ Tam bija vairāki iemesli. Pirmkārt, kā jau minēts, Anglija pati bija uzsākusi savu bruņoto spēku modernizēšanas programmu. Tās pabeigšanu plāvoja 1942.–1943. gadā. Otrkārt, Anglija negribēja pārdot Latvijai ieročus arī politisku apsvērumu dēļ. 30. gadu pašā nogalē Anglija uzskatīja, ka Latvija un pārējās Baltijas valstis drīz vien nonāks PSRS vai Vācijas ietekmē. Līdz ar to britu ieroču pārdošana Latvijai bija stratēģiski nepieņemama. Šādā situācijā Latvija 1939. gada vasarā panāca vienošanos ar Vāciju par moderna bruņojuma iepirkšanu. Vācija piekrita pārdot Latvijai 4 jūras lidmašīnas, 50 smagos un 20 vidējos apvidus automobiļus, kā arī 12 haubices. Iepirktais bruņojums izmaksāja Latvijai 5 630 500 latu. Samaksa bija jāveic daļēji caur klīringa norēķiniem, daļēji no valsts aizsardzības fonda līdzekļiem.⁸⁴

Sākoties Otrajam pasaules karam, Latvijas ārējā tirdzniecība pārdzīvoja nopietnas grūtības. Tā nespēja uzturēt eksporta– importa apjomu pirmskara līmenī. Līdz ar to ļoti smaga situācija izveidojās Latvijas rūpniecībā, jo daudzas tās nozares strādāja no ievestajām izejvielām. Sarūkot tirdzniecībai ar Angliju, strauji samazinājās kokvilnas, vilnas, dažāda veida dziju un citu izejvielu ievēdumi. Tas savukārt lika sašaurināt ražošanu. Valdība jau 1939. gada septembra vidū izsludināja vispārēju taupības režīmu.⁸⁵

Latvijas Ārlietu ministrija situāciju valsts ārējā tirdzniecībā jau kara sākumā vērtēja kā ļoti smagu. Tika izteikta pesimistiska prognoze, ka Latvijai jābūt gatavai uz karojošo valstu spiediena pieaugumu. Stāvokli neuzlaboja arī neitralitātes politika. Karojošās valstis to traktēja atšķirīgi. Anglija diezgan noteikti pieprasīja samazināt eksportu uz Vāciju. Savukārt Vācija spieda Latviju parakstīt slepenu vienošanos, ka tā kāpinās savu lauksaimniecības ražojumu eksportu. Ārlietu ministrija uzskatīja, ka šādu prasību izpilde ir Latvijas neitralitātes politikas pārkāpums. Ministrijas slepenajā pārskatā bija uzsvērts: “Neitrālas valsts tiesības nestāv augstāk kā tas faktiskais kompromisa līmenis, uz kuru nodibinās līdzsvars starp neitrālu un karotāju spēku.”⁸⁶

Angliju jau 1939. gada sākumā satrauca Vācijas saimnieciskā ofensīva Baltijas valstīs. Ārlietu ministrs E. Halifakss ieteica Tirdzniecības padomes prezidentam O. Stenlijam slēgt ar Baltijas valstīm klīringa līgumus. Tiem bija jāaizsargā britu saimnieciskās intereses. Latvija un pārējās Baltijas valstis tomēr noraidīja šādus piedāvājumus. Līdz ar to Vācijas ietekme Baltijas valstu eksportā un importā turpināja pieaugt.

1939. gada 18. februārī britu lietvedis T. Prestons no Kauņas ziņoja, ka jau iepriekšējā gadā skaidri iezīmējusies Vācijas tendence iegūt pirmo vietu Lietuvas ārējā tirdzniecībā. Aplūkojot situāciju jaunajā gadā, viņš uzsvēra, ka nav gandrīz nekādu šaubu, ka Anglija paliks aiz Vācijas.⁸⁷

Britu lietvedis V. Galliene no Tallinas informēja par līdzīgiem procesiem Igaunijas ārējā tirdzniecībā. Viņš uzsvēra, ka Vācija, lai nostiprinātos Igaunijas ārējā tirdzniecībā, pat speciāli subsidē to. Proti, par Igaunijas precēm Vācija maksāja mazliet vairāk nekā citas valstis, bet savus rūpniecības ražojumus pārdeva lētāk. V. Galliene min arī konkrētu piemēru: Vācija bija pārdevusi Igaunijai iespiedmašīnu par 4000 markām, lai gan faktiski tā maksāja 5400 markas.⁸⁸

Arī Anglijas sūtnis Latvijā Č. Orde savos ziņojumos uz Londonu pauda līdzīgas domas. 1939. gada 3. martā viņš rakstīja, ka Anglijas un Latvijas tirdzniecības apjoms samazinās, bet Vācijas pozīcijas savukārt nostiprinās. Vācija ir kļuvusi par svarīgu lauksaimniecības mašīnu, tērauda, čuguna, rūpniecības iekārtu piegādātāju Latvijai. Latvija no savas puses piegādā Vācijai sviestu, sieru, olas, kokmateriālus, finieri un citus ražojumus.⁸⁹

Britu vēsturnieki Dž. Haidens un P. Salmons uzskatīja, ka Vācija ar šādas politikas palīdzību gribēja absorbēt Baltijas valstis. Vācijas stratēģiskie plāni paredzēja pakāpenisku Eiropas valstu nonākšanu tās kontrolē. Baltijas valstis arī ietilpa šajos plānos, un tām bija paredzēta Hitlera kara mašīnas apgādātāja funkcija.⁹⁰

Anglija ar dalītām jūtām uzņēma ziņu par Latvijas un Igaunijas lēmumu parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. 1939. gada 7. jūnija līgums arī paredzēja abu Baltijas valstu lauksaimniecības ražojumu un izejvielu nepārtrauktu piegādi Vācijai. Britus satrauca tas, ka šādas piegādes Vācijai bija jāturpina arī kara gadījumā. Tas nozīmēja, ka 7. jūnija līgums nodrošināja Latvijas un Igaunijas atbalstu Vācijai stratēģisko rezervju uzkrāšanā. Anglijas rokās nebija nekādu nopietnu sviru, lai to novērstu.

Arī, sākoties karam, Angliju satrauca jau iepriekšminētās problēmas. Tā savu iespēju robežās centās traucēt Baltijas valstu tirdzniecību ar Vāciju. 1939. gada 6. septembrī Lielbritānijas Ārlietu ministrija izteica oficiālu lūgumu Igaunijas valdībai samazināt tās eksportu uz Vāciju vismaz līdz pirmskara līmenim. Tallina paskaidroja, ka tas faktiski nav iespējams, jo Vācija kontrolē Baltijas jūru un bloķē tirdzniecību ar Angliju.⁹¹

Nedaudz dienas vēlāk Anglijas sūtniecība Rīgā iesniedza Latvijas Ārlietu ministrijai memorandu par Lielbritānijas valdības cīņu pret kontrabandas tirdzniecību ar ienaidnieka valstīm. Dokumentā bija norā-

dīts, ka visu valstu kuģiem brīvprātīgi jāpakļaujas kontrolei, pretējā gadījumā to veikš piespiedu kārtā. Kontrabandas precēs bija ieskaitītas arī pārtikas vielas, kas veidoja Latvijas eksporta pamatu. Britu vēstnieks Latvijā Č. Orde arī lūdza Latvijas valdību nepaplašināt tirdzniecību ar Vāciju. Ja tas notiktu, tad Anglija būtu spiesta izvērtēt situāciju.

1939. gada septembrī Anglijas *Foreign Office* izveidoja darba grupu, kurai bija jāizstrādā ārējās tirdzniecības stratēģija un taktika kara laikam. Attiecībā uz Latviju tur bija ietvertas nostādnes nepaplašināt tirdzniecību ar Vāciju. Reāli viss notika otrādi, jo kara apstākļos tieši Vācija bija tā valsts, ar kuru bija iespējams paplašināt tirdzniecību.⁹²

1939. gada 9. septembrī Č. Orde saņēma telegrammu no Ārlietu ministrijas. Tajā bija izteikts norādījums pārrunāt ar visām trijām Baltijas valstīm jautājumu par tirdzniecības aktivizēšanu ar Angliju. Č. Ordem uzdeva noskaidrot, kas būtu jādara, lai kara apstākļos Baltijas valstu preces nokļūtu Anglijā. Tāpat britu sūtnim bija jānoskaidro, vai Baltijas valstis piekristu sūtīt savas preces uz Angliju caur Zviedriju un Somiju. Telegrammā bija uzsvērts, ka Viņa Majestātes valdība ir gatava atbalstīt Baltijas valstis un pārrunāt šos jautājumus ar Somiju un Zviedriju.⁹³

Šādas telegrammas un norādījumi sūtnim Č. Ordem vairāk gan pauda britu valdības vēlmes, nevis reālās iespējas. Kara laika apstākļos Vācija bija nobloķējusi Baltijas jūru un gremdēja Latvijas kuģus, kas veda preces uz Angliju. 28. decembrī Č. Orde nosūtīja kārtējo ziņojumu uz Londonu, ka Vācija nogremdējusi Latvijas kuģi "Atis Kronvalds", kas veda 870 t bekona un sviesta uz Angliju. Britu sūtnis rakstīja: "Es baidos, ka pēc šī gadījuma Baltijas valstis turpmāk nemēģinās eksportēt savu produkciju uz Lielbritāniju."⁹⁴

Latvijas valdība apzinājās kara laika radītās grūtības tirdzniecībā ar Angliju. Tāpēc, kaut arī Anglija bija ļoti svarīgs ārvalstu valūtas iegūšanas avots, Latvijas valdība tomēr tālākas tirdzniecības attīstības iespējas ar to vērtēja pesimistiski. Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs M. Ņukss konfidencialajā pārskatā Angliju nemaz neietvēra to valstu skaitā, ar kuru Latvijai būtu kādas noteiktas preču apmaiņas izredzes.⁹⁵ Arī Anglijas valdība kopumā apzinājās jaunās realitātes. Jo, kā ziņoja sūtnis Londonā K. Zariņš, Lielbritānija 1940. gada sākumā jau vairs nopietni neuztvēra tirdzniecību ar Latviju.

Britu sūtniecības Rīgā sekretārs ekonomiskajos jautājumos A. Hobsons 1939. gada 10. novembrī ziņoja uz *Foreign Office*, ka Latvija sagatavojusi sūtīšanai uz Angliju 250 t sviesta. A. Hobsons norādīja, ka Latvija tam izmantos Lietuvas kuģus, kas bāzējās Liepājā.⁹⁶ Bet jāatzīmē,

ka Anglija neatbalstīja šādas Latvijas centienus. Septembra vidū tā bija jau noteikusi Latvijas sviestam zemāku cenu nekā Somijas un Zviedrijas produkcijai. K. Zariņš šādu Anglijas valdības lēmumu nosauca par diskriminējošu, uzsverot, ka tas tirdzniecību ar Angliju padara gandrīz neiespējamu.

A. Hobsons no Rīgas savukārt rakstīja, ka Latvijas tirdzniecības delegācija novembrī uzturas Vācijā. Pēc sarunu pabeigšanas ar to Latvijas pārstāvji, cerams, dosies uz Angliju. Tikšanās laikā tad arī varētu mēģināt risināt abu pušu kara laika tirdzniecības problēmas. Bet to, kā jau atzīmējām, bija pietiekoši daudz.

Latvijas lauksaimniecības atašejs Londonā E. Zolmanis informēja valdību, ka Anglija atsakās dot Latvijas kuģiem apsardzi un tādā veidā veicināt abu valstu tirdzniecību. K. Zariņš savukārt rakstīja, ka briti iesaka Latvijai vest savas preces uz Norvēģijas ostu Bergenu, bet no turienes tālāk uz Angliju. Britu puse arī atteicās palīdzēt risināt tirdzniecības kuģu apdrošināšanas problēmu. Kara laikā tā bija ļoti augsta – pat līdz 200 tūkst. sterliņu mārciņu par kuģi.⁹⁷

Tā līdzās Baltijas jūras blokādei un kuģu gremdēšanai Latvijas tirdzniecība ar Angliju sadūrās arī ar citām problēmām: neizdevīgām cenām, augstām apdrošināšanas izmaksām un transporta izdevumiem. Viss tas kopā jau 1939. gada decembrī Anglijas – Latvijas tirdzniecību samazināja līdz minimumam. Situāciju vēl vairāk pasliktināja tas, ka Latvija gada nogalē atteicās sūtīt tirdzniecības delegāciju uz Londonu, jo baidījās no Vācijas pārmetumiem.

Latvija toties šajā laikā (18. oktobrī) noslēdza tirdzniecības līgumu ar Padomju Savienību, cerot tādā veidā atrisināt savas kara laika ekonomiskās problēmas. Tiešām, nepieciešamās izejvielas rūpniecībai un naftas produktus Latvija tagad varēja ievest no Padomju Savienības. Tās nebija vairs jāieved no Anglijas. Arī britu valdība nelika šķēršļus šādām tendencēm. Tieši otrādi, tā centās veicināt Latvijas un Padomju Savienības tuvināšanos. Anglija cerēja, ka tas savukārt veicinās Padomju Savienības un Vācijas saspīlējumu. Un tas gala rezultātā atbilda Lielbritānijas stratēģiskajām interesēm.

Latvija 1939. gada nogalē (15. decembrī) parakstīja kara laika tirdzniecības līgumu ar Vāciju. Tā pieprasīja no Latvijas oficiāli atteikties no tirdzniecības ar Angliju. Latvijai izdevās šo prasību noraidīt. Arī britu lietvedis Kauņā T. Prestons 20. decembrī ziņoja par līdzīgām Vācijas prasībām Lietuvas valdībai. Pēc T. Prestona apgalvojuma, Lietuvas līgums ar Vāciju pilnīgi izjauks Lietuvas – Anglijas tirdzniecību.⁹⁸

V. Munters, 29. decembrī tiekoties ar Lietuvas sūtni Rīgā P. Dailidi un Igaunijas sūtni H. Rebāni, konstatēja, ka tirdzniecība ar Angliju gribot vai negribot būs jāpārtrauc. Pat izmantojot Zviedrijas un Norvēģijas palīdzību, tā bija pārāk bīstama un neizdevīga. Vācija un PSRS šajā laikā kļuva par faktoru, kas noteica Latvijas ārējās tirdzniecības likteni.

Anglija 1940. gada sākumā gan vēl mēģināja glābt brūkošo abu valstu tirdzniecību. K. Zariņš ziņoja no Londonas, ka Anglijas valdība aicina Latviju pārrunāt abu valstu tirdznieciskās problēmas. Latvijas valdība piekrita sūtīt uz Londonu savu delegāciju. Sarunas sākās 26. februārī. No Anglijas puses tika izvirzītas divas labi zināmas prasības: Latvijas eksporta palielināšanu uz Angliju, kā arī tirdzniecības sašaurināšanu ar Vāciju.⁹⁹

Tomēr Anglija praktiski neko nevarēja izdarīt abu valstu tirdzniecības aktivizācijai. Kā tika atzīmēts iepriekš, nekādas cerības vairs neloloja arī Latvija, jo par delegācijas vadītāju bija iecelts nevis ārlietu ministrs, bet gan tikai Hipotēku bankas direktors G. Bisenieks. To apstiprināja arī Ārlietu ministrijas Baltijas nodaļas vadītājs V. Māsēns. Viņš 27. februārī rakstīja L. Sējam, ka Latvija šajās sarunās ne uz ko necerot, tās domātas tikai, lai parādītu savu labo gribu.¹⁰⁰ V. Māsēns uzskatīja, ka vienīgais praktiski risināmais jautājums Londonas sarunās būtu panākt vienošanos par Latvijas kuģu izlaišanu cauri britu kontrolpunktiem.

Latvijas sūtnim K. Zariņam 1940. gada 7. martā notika saruna ar Anglijas bankas direktoru K. Hambro. Viņš ieteica K. Zariņam domāt par Latvijas tirdzniecības ierobežošanu ar Vāciju. Kārtējo reizi tika pārrunātas arī iespējas, kā labāk nogādāt Latvijas preces uz Angliju. Tika apspriests arī jautājums par Latvijas eksportpreču sarakstiem. Balstoties uz tiem, Anglija brīvāk izlaistu Latvijas kuģus cauri saviem kontrolpunktiem. Galu galā K. Zariņš tomēr konstatēja, ka briti tirdzniecību ar Latviju vairs neuztver nopietni.¹⁰¹

Baltijas Antantes pēdējās ārlietu ministru konferences laikā 1940. gada 14. martā cita starpā tika pārrunāti arī jautājumi par tirdzniecību ar Angliju. V. Munters saņēma pārmetumus no Lietuvas kolēģa, ka Latvija nav sniegusi plašāku informāciju par tirdzniecības sarunām Londonā. V. Munters tikai apstiprināja visiem zināmo faktu, ka tirdzniecība ar Angliju kara laika apstākļos ir panīkusi pavisam. Latvijas ārlietu ministrs no savas puses ierosināja apspriest jautājumu par aizliegumu Baltijas valstu kuģiem apmeklēt Anglijas ostas. Tas tika ierosināts tāpēc, ka Vācijas kara kuģi un zemūdenes bez žēlastības gremdēja visus kuģus, kas

iebrauca britu ūdeņos. Igaunijas ārlietu ministrs A. Pīps uzskatīja, ka viņa valdība nepieņems lēmumu aizliegt igauņu kuģiem iebraukt Anglijas ostās. A. Pīps uzskatīja, ka tā ir pašu kuģa īpašnieku problēma – sūtīt vai nesūtīt savus kuģus uz bīstamo zonu. Apspriežot šo jautājumu, viss liecināja par to, ka iniciatīva te nāk no Latvijas puses. Bet to savukārt iespaidoja Vācija un PSRS, kas centās panākt šādu lēmumu.¹⁰²

Pa to laiku Lielbritānijas un Baltijas valstu tirdznieciskie sakari 1940. gada pavasarī gandrīz pilnīgi izbeidzās. To veicināja Vācijas sekmīgais uzbrukums Rietumu frontē (Dānijā, Norvēģijā), kā arī tās tālāka spiediena pieaugums pret Latviju, Lietuvu un Igauniju. Tā, piemēram, T. Prestons aprīlī ziņoja no Kauņas, ka Lietuvas valdība ir noslēgusi kara laika tirdzniecības līgumu ar Lietuvu. Tā mērķis ir pilnīgi izjaukt Lietuvas tirdzniecību ar Angliju. Līgums paredzēja tirdzniecību ar Vāciju 112 milj. litu apjomā. Tas bija klīringa līgums un darbojās līdz 1941. gada 1. janvārim.¹⁰³ T. Prestons informēja, ka Lietuvas ārlietu ministrs J. Urbišis, komentējot parakstīto līgumu ar Vāciju, apgalvoja, ka viņa valsts visiem iespējamiem līdzekļiem grib turpināt tirdzniecību ar Lielbritāniju. To neviena no pusēm neapstrīdēja. Tirdzniecību ar Angliju vēlējās turpināt arī Latvija un Igaunija. Bet 1940. gada pavasarī to praktiski jau vairs nevarēja izdarīt.

Latvijas Ārlietu ministrijas Līgumu departamenta direktors A. Kampe 1940. gada 21. jūnijā pārskatā par ārējo tirdzniecību rakstīja A. Kirhenšteinam, ka tirdzniecības ceļi uz Angliju un Franciju ir pilnīgi nogriezti. A. Kampe ieteica savam šefam analizēt šo situāciju, jo Anglijas un Francijas ietekme uz Latvijas tirdzniecību bija ļoti liela.¹⁰⁴ Arī V. Galliēne 1940. gada 13. jūlijā ziņoja britu *Foreign Office*, ka Anglijas tirdzniecība ar Igauniju ir pilnīgi pārtraukta.¹⁰⁵

1940. gada jūnijā Latvija, Lietuva un Igaunija tika okupētas un inkorporētas PSRS sastāvā. Tās beidza pastāvēt kā neatkarīgas valstis. Līdz ar to oficiāli pārtrūka arī Baltijas valstu ekonomiskās un politiskās attiecības ar Lielbritāniju.

Britu kapitāls Latvijas tautsaimniecībā

Jau iepriekšējās grāmatas nodaļās atzīmēta Lielbritānijas kapitāla būtiska klātbūtne Latvijas ekonomikā. Anglija kā viens no pasaules finansu centriem tradicionāli nodarbojās arī ar kapitāla eksportu. 30. gadu otrajā pusē, tuvojoties Otrajam pasaules karam, britu kapitāla eksports uz ārzemēm samazinājās. Tā, piemēram, 1935. gadā Lielbritānijas investī-

cijas ārvalstīs bija 1237 milj. sterliņu mārciņu, bet 1937. gadā jau samazinājās uz 1210 milj.¹⁰⁶

Šīs tendences neskāra Anglijas investīcijas Latvijas tautsaimniecībā. Uz pārējo ārvalstu investīciju samazināšanās fona Anglijas kapitālieguldījumi Latvijā nesamazinājās. Kopainu labi raksturo tabula Nr. 26.

26. tabula

**Anglijas un ārvalstu kapitāls Latvijas akciju sabiedrību
pamatkapitālā 1934. – 1940. (milj. latu un %) ***

Gads		1934	1935	1936	1937	1938
Ārvalstu kapitāls	milj. latu	89,5	87,1	71,9	74,1	61,4
	%	50,4	49,5	50,6	55,8	28,7
Lielbritānijas kapitāls	milj. latu	16,1	16,1	15,4	15,7	16,7
	%	18,0	18,5	21,4	21,2	27,2

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.

1934. gadā Latvijas akciju sabiedrībās bija investēti 89,5 milj. latu lieli ārvalstu kapitāli. Tie veidoja 50,4 % no visa akciju sabiedrību pamatkapitāla. 30. gadu nogalē ārvalstu investīcijas Latvijā bija samazinājušās jau līdz 61,4 milj. latu. Attiecīgi bija samazinājies arī to īpatsvars – 28,7 %. Savukārt Lielbritānijas kapitāls Latvijas akciju sabiedrībās 1934. gadā bija 16,1 milj. latu un tā īpatsvars attiecīgi 18,0 %. Apskatāmā perioda beigās Anglijas investīcijas Latvijā palika gandrīz nemainīgas un bija 16,7 milj. latu, bet to īpatsvars akciju sabiedrību pamatkapitālā bija pieaudzis jau līdz 27,2 %. Tas tikai liecināja par to, ka, nemainoties Anglijas kapitālieguldījumu lielumam, citu valstu investīcijas strauji samazinājās. Uz šāda fona Anglijas ietekme pieauga.

Kā tika atzīmēts iepriekš, ārvalstu kapitāla aizplūšanu no Latvijas veicināja K. Ulmaņa valdības realizētā ekonomiskā politika. Tā paredzēja nacionālā kapitāla atbalstīšanu un pat ekonomikas latviskošanu. Vācijas, Padomju Savienības, Lietuvas, Igaunijas un citu valstu kapitāls lēnām aizplūda no Latvijas. Savukārt Anglijas kapitāls savas pozīcijas nezaudēja, jo K. Ulmanis 30. gadu nogalē vēl ticēja Lielbritānijas aizstāvībai un atbalstam. Saskaņā ar šādu stratēģiju vajadzēja maksimāli veicināt Anglijas un Latvijas ekonomiskās attiecības, cerot, ka tādā veidā pieaugs arī tās politiskā interese. Anglijas investīciju saglabāšanos Latvijas tautsaimniecībā veicināja arī Latvijas rūpniecības lielā atkarība no

importētajām izejvielām. No Anglijas ievērojamā daudzumā iveda akmeņogles, koksu, kokvilnu, vilnu, metālu un citas izejvielas.

Visievērojamākie kapitālieguldījumi Anglijai bija Latvijas tekstilrūpniecībā. Tā, piemēram, 1934. gadā Lielbritānija šeit bija investējusi 5,8 milj. latu. 30. gadu otrajā pusē tie uzrādīja tālākas pieauguma tendences. Tā 1937. gadā britu kapitāls jau bija palielinājies līdz 6,3 milj. latu, bet 1938. gadā jau pat līdz 7,4 milj. latu. Līdz ar investīciju palielināšanos auga arī Lielbritānijas īpatsvars šīs nozares pamatkapitālā: no 25,0 % – 1934. gadā uz 28,5 % – 1938. gadā. Detalizētāku priekšstatu par britu investīcijām Latvijas tekstilrūpniecībā dod tabula Nr. 27.

27. tabula

**Anglijas kapitālieguldījumi Latvijas tekstilrūpniecībā
1934. – 1940. (tūkst. latu un %)***

Gads	1934	1935	1936	1937	1938
Anglijas kapitālieguldījumi (tūkst. latu)	5823	5821	5820	6381	7450
Anglijas kapitāla īpatsvars (%)	25,0	23,9	21,5	23,3	28,5

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.

Tāpat kā 30. gadu sākumā, Anglijas akcionāri kontrolēja tādus Latvijas tekstilrūpniecības uzņēmumus kā “Ilģuciema manufaktūra”, “Rīgas kokvilnas manufaktūra”, “Britānijas un Latvijas tekstils” un citus. Britu pilsoņu rokās bija šo uzņēmumu kontrolpakete. Piemēram, “Rīgas tekstilrūpniecībā” angļiem piederēja aptuveni 80 % no visām akcijām. “Ilģuciema manufaktūrā” vairāk kā 60 % no akcijām piederēja britu firmām “W. Limmer” un “P. Bennet”.

Pateicoties tieši ieinteresēto britu firmu lobijam parlamentā un valdībā, abu valstu 1934. gada tirdzniecības līguma slepenajā protokolā parādījās pretimnākšana Anglijai. Tā izpaudās gan kā muitas atlaides, gan kā kvotu piešķiršana tieši no Anglijas ievadamajām izejvielām. Latvijas tekstilrūpniecība lielā daudzumā patērēja no Lielbritānijas ievesto kokvilnu, vilnu, dažāda veida lupatas, vilnas dziju, vilnas atsukas un diegus.¹⁰⁷

Nākošā Latvijas rūpniecības nozare, kur Lielbritānijai bija nozīmīgi kapitālieguldījumi, bija kokrūpniecība. Šeit 30. gadu otrajā pusē bija vērojamas zināmas britu investīciju svārstības. Tā, piemēram, 1934. gadā Anglija Latvijas kokrūpniecībā bija ieguldījusi 2330 tūkst. latu. Nākošajā

gadā britu investīcijas samazinājās līdz 1847 tūkst. latu. Arī 1936. un 1937. gadā vērojama tālāka lejupslīde – līdz 1676 un 1654 tūkst. latu. Savukārt 1938. gadā vērojams jauns pieaugums uz 1744 tūkst. latu. Līdz ar kapitālieguldījumu apjoma svārstībām bija vērojamas izmaiņas arī britu īpatsvarā šajā nozarē – no 21,7 % 1934. gadā uz 22,4 % – 1938. gadā.¹⁰⁸

Ievērojams britu investīciju daudzums bija akciju sabiedrībās “J. Potemps”, “Vulkāns”, “Furnieris”, “Lignums”, “Prima”, kā arī “Eksportwood”, “Daugava Wood” un citās. Atsevišķās akciju sabiedrībās britu kapitāla rokās atradās 60–70 % akciju. Šīs rūpniecības nozares saistību ar Angliju nostiprināja arī tas, ka liels saražotās produkcijas daudzums tika realizēts tieši Lielbritānijas tirgū. Labs noiets Anglijā bija Latvijas finierim. 1937. gadā britu tirgū tika realizēta 22 531 t finiera par 8,5 milj. latu. Lielu daļu nepieciešamās tehnikas Latvijas kokrūpniecības uzņēmumi arī iepirka Anglijā. Finansiāli uzņēmumi sadarbojās ar britu bankām.

Anglijas kapitāla klātbūtni Latvijas kokrūpniecības akciju sabiedrībās raksturo tabula Nr. 28.

28. tabula

Anglijas kapitālieguldījumi Latvijas kokrūpniecībā

1934. – 1940. (tūkst. latu un %)*

Gads	1934	1935	1936	1937	1938
Anglijas kapitālieguldījumi (tūkst. latu)	2330	1847	1676	1654	1744
Anglijas kapitāla īpatsvars (%)	21,7	18,0	18,3	18,6	22,4

* Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.

Latvijas papīrrūpniecībā, kā jau tika atzīmēts, sīvi konkurēja britu un vācu kapitāls. 30. gadu nogalē uzvarēja Anglijas kapitāls. Piemēram, 1934. gadā Lielbritānijas pilsoņiem piederēja tikai 6 % no šīs nozares pamatkapitāliem. Briti šeit bija ieguldījuši 770 tūkst. latu. 1936. gadā Anglijas investīcijas papīrrūpniecībā pieauga līdz 3025 tūkst. latu, un tas bija jau 23,0 % no visa kopapjoma. Arī 1937. un 1938. gadā angļu investīcijas pārsniedza 2,5 milj. latu.¹⁰⁹

Pārtikas rūpniecībā britu investīcijas 30. gadu otrajā pusē pārdzīvoja ļoti lielas svārstības. 1934. gadā britu investīcijas šajā nozarē bija 1779 tūkst. latu. Nākošajā gadā tās pieauga līdz 1810 tūkst. latu. Bet, sākot ar 1936. gadu to apjoms strauji saruka. Tad šeit angļi bija ieguldījuši jau

tikai 352 tūkst. latu. Arī 1937. un 1938. gadā britu investīcijas vēl straujāk aizplūda no Latvijas. Apskatāmā perioda beigās pārtikas rūpniecībā jau bija ieguldīts tikai 10 tūkst. latu. Nevienā Latvijas rūpniecības nozarē, kur bija ieguldīts britu kapitāls, samazinājums nebija tik dramatisks. Šādas tendences varēja izskaidrot ar Latvijas valdības realizēto rūpniecības latviskošanas politiku. Pārtikas nozarē šie procesi bija visizteiktākie. Tādas akciju sabiedrības kā “Bekona eksports”, “Konzums”, “*Anglo-Baltic Produce*”, “Turība” bija latviski uzņēmumi.

Arī Latvijas tirdzniecības akciju sabiedrībās apskatāmajā laikā bija vērojama britu investīciju samazināšanās tendence. Tā, piemēram, 1934. gadā briti šajā tautsaimniecības nozarē bija ieguldījuši 1368 tūkst. latu. Tas bija apmēram 6,7 % no visa šīs nozares pamatkapitāla. Ar 1935. gadu sākas britu kapitāla aizplūde. 1936. gadā angļu ieguldījumi bija 1179 tūkst. latu, 1937. – 271 tūkst., bet 1938. gadā jau tikai 106 tūkst. latu. Britu kapitāla īpatsvars tirdzniecības akciju sabiedrībās 1938. gadā bija jau tikai 4,2 %.¹¹⁰ Arī šajā nozarē britu piederības kapitāla samazināšanos var izskaidrot ar latviešu kapitāla pastiprinātu pieplūdumu. Kā liecina oficiālā statistika, 1938. gadā tirdzniecības akciju sabiedrībās ielplūda 11,4 milj. latu latviešu kapitāla.¹¹¹

Latvijas transporta akciju sabiedrībās britu kapitāli nebija lieli. 1934. gadā tie bija tikai 474 tūkst. latu un veidoja 4,7 % no kopvērtības. Laika gaitā tie uzrādīja tālākas samazināšanās tendences. 1935. gadā britu investīcijas saruka līdz 383 tūkst., 1936. – 293 tūkst., 1937. – 271 tūkst., bet 1938. gadā, jau tikai 106 tūkst. latu.

Banku nozare, ņemot vērā Anglijas investīciju politikas īpatnības, vienmēr saistīja tās uzmanību. Kā jau minēts, Latvijas komercbankās ārvalstu kapitāls veidoja vairāk nekā 50 % no to pamatkapitāla. 1934. gadā ārzemniekiem piederēja jau 65,7 % no visa Latvijas komercbanku kapitāla. Anglija šajā gadā bija ieguldījusi Latvijas komercbankās 2390 tūkst. latu. Tas bija 10,6 % no komercbanku pamatkapitāla. 1935. gadā Anglijas ieguldījumi pieauga līdz 2851 tūkst. latu un sasniedza 12,4 % no to kopapjoma. Sākot ar 1936. gadu, britu kapitāla klātbūtne Latvijas komercbankās sāka samazināties. 1938. gadā tā jau bija 1862 tūkst. latu. Anglijas īpatsvars bija samazinājies līdz 3,4 %.¹¹² Arī šīs pārmaiņas var izskaidrot ar K. Ulmaņa realizēto Latvijas banku latviskošanas politiku. Tā, piemēram, 1936. gadā ārzemju kapitāls Latvijas bankās samazinājās no 15,3 milj. latu uz 3,4 milj. latu.¹¹³

Tomēr šajos lielo pārmaiņu laikos, neskatoties uz zināmām grūtībām, Anglijai izdevās saglabāt savas pozīcijas tradicionālajos

britu ietekmes bastionos. Viens no tādiem bija Latviešu akciju banka. Šajā bankā Anglijas "*British Overseas Bank*" piederēja vairāk nekā 90 % pamatkapitāla.¹¹⁴ Bet arī šajā bankā 30. gadu otrajā pusē notika zināmas pārmaiņas. Tā Finanšu ministrijas Banku nodaļas priekšnieks V. Gailītis 1936. gada 14. janvārī konfidencialā pārskatā Latvijas kredītbankas direktoram ziņoja, ka "... Latviešu akciju bankas stāvokli visumā vairs nevaru atzīt par tik drošu, par kādu tas agrāk skaitījās." V. Gailītis atzīmēja, ka sakarā ar agrāko gadu atsevišķām neveiksmīgām operācijām un lieliem klientu bankrotiem bankai ir radušies zaudējumi 1 083 469,88 latu apmērā.¹¹⁵ Par šo summu Latviešu akciju bankas rīcībā gan ir tās galvenās akcionāres – Londonas "*British Overseas Bank*" garantija par 992 731,10 latiem, kas eksistē jau no 1933. gada 21. marta. Diemžēl naudu par šo dokumentu banka nav redzējusi. Garantija tiek vienkārši pagarināta, nemaksājot par to pat procentus.

Latviešu akciju bankai par lielu apgrūtinājumu bija tās jaunais nams Kaļķu ielā 3/5. V. Gailītis norādīja, ka tas bankai kopā ar gruntsgabalu izmaksājis 1 715 000 latu. Nama uzturēšanas izdevumi kopā ar procentiem par obligāciju ir 130 968,81 lati. Nams atnes bankai ikgadējus zaudējumus.

V. Gailītis konstatēja, ka Latviešu akciju banka namu Kaļķu ielā 3/5 ir iekļīlājusi Overseas bankā par 44 807 sterliņu mārciņām, kas pielīdzināti 1 milj. latu. Par šo aizņēmumu Latviešu akciju banka maksā 8 % gadā. Kredīta līgumā ir bankai neizdevīga klauzula, ar kuru 1 mārciņa pielīdzināta 20 latiem. Ja mārciņas kurss celtos, tad starpība jāpiemaksā Latviešu akciju bankai.

Jāatzīmē, ka 1937. gads Latviešu akciju bankai bija vēl smagāks. Valsts saimniecības departamenta direktors J. Skujēvics ziņoja finansu ministram, ka banka cietusi zaudējumus par 1 025 000 latiem. Šis zaudējums bija radies britu mārciņas kursa pieauguma rezultātā, un tā atmaksu paredzēja iepriekš minētais kredītlīgums. J. Skujēvics atzīmēja, ka banka pagājušo gadu noslēgusi ar apmēram 19 000 latu lielu zaudējumu. Tādā veidā visi bankas zaudējumi uz 1937. gada 1. janvāri bija jau 1,88 milj. latu. Tā kā bankas pamatkapitāls ir 2 milj. latu, tad tas gandrīz pilnīgi zaudēts. Arī bankas nekustamā manta, kuras vērtība pēc bilances ir 1,5 milj. latu, ir pārāk augsta, un tās tirgus vērtību varētu pielīdzināt labākajā gadījumā 1 milj. latu.¹¹⁶

J. Skujēvics konstatēja, ka bankas stāvoklis uzlabojams vienīgi ar to, ka nekavējoties jāpalielina akciju kapitāls. Overseas banka to arī gribēja darīt, izlaižot jaunas akcijas. Bet J. Skujēvics uzsver, ka diez

vai “.. viņiem izdosies šo naudu no privātiem kapitālistiem dabūt, jo, pirmkārt, brīvu kapitālu tirgū ir maz un, otrkārt, rūgtie piedzīvojumi ar tagad likvidētām privātām bankām ir padarījuši kapitālistus visai atturīgus akciju pirkšanā.”¹¹⁷

Finansu ministrijā valdīja uzskats, ka bankas sanācijas jautājums ir jāizšķir līdz 1937. gada vasarai. Ilgāk gaidīt nav nozīmes, jo laiks bankas stāvokli nevar uzlabot, bet gan pasliktināt. Dot naudu no valsts puses šīs bankas glabāšanai nav vēlams, jo Latvijā ir pietiekoši kredītiestāžu, kas var apkalpot tiklab pilsētu, kā lauku vajadzības.

Šādas Finanšu ministrijas nostādnes kļuva zināmas bankas lielakcionāram “*British Overseas bank*”, un 1937. gada 22. februārī notika saruna starp ministru un bankas vadību. Tās laikā tika apspriesta smagā situācija Latviešu akciju bankā. Lai nomierinātu satraukto klientūru, abas puses vienojās, ka presē un radio ir jāpaziņo, ka baumas, kas Rīgā cirkulēja par Latviešu akciju bankas likvidāciju, ir bez jebkāda pamata. Finanšu ministrs sarunas noslēgumā apgalvoja, ka Latviešu akciju banka var bez bažām darboties arī turpmāk. “Angļu kapitāls mums ir ne tikvien vēlams, bet ļoti patīkams, un draudzīgai sadarbībai nekas nestāv ceļā,” uzsvēra finanšu ministrs L. Ēķis.¹¹⁸

To, cik lielu nozīmi Latvijas valdība pievērsa labu attiecību uzturēšanai ar Angliju, apstiprina arī finanšu ministra L. Ēķa vēstule “*British Overseas Bank*” galvenajam direktoram Gairdneram. Vēstule tika nosūtīta 1937. gada 23. februārī, t.i., dienu pēc sarunām Latvijas Finanšu ministrijā. Tajā L. Ēķis rakstīja: “.. man ir tas gods Jums paziņot, ka esmu priecīgs, redzot, ka ir novērsts lielākais vairums nesaprašanās un Jūs vairs neuzskatāt manas valdības politiku kā nelabvēlīgu attiecībā uz Anglijas kapitāla ieguldīšanu Latvijas bankas darījumos un Latvijas saimniecībā.”¹¹⁹

30. gadu otrajā pusē Latvijas un Anglijas ekonomiskajās attiecībās zināma vieta bija arī Latvijas parādsaistībām. Latvijas parāds Lielbritānijai, kā jau rakstīju, radās neatkarības un brīvības cīņu laikā. Anglija piegādāja Latvijai kara materiālus, pārtiku, nodrošināja latviešu strēlnieku pārvešanu no Vladivostokas dzimtenē, kā arī sniedza citus pakalpojumus. 1923. gadā Anglija sāka Latvijai pieprasīt atmaksāt šos izdevumus. Par piegādātajiem ieročiem un kara materiāliem šī summa bija – 1 985 800 sterliņu mārciņu, par strēlnieku pārvešanu – 24 240 mārciņas, par pārtiku – 9060 mārciņu.¹²⁰ Pēc ilgām un sarežģītām sarunām 1925. gada 13. augustā tika parakstīts abu pušu līgums par parāda nomaksu. Latvija apņēmas samaksāt britiem 2 300 000 sterliņu mārciņu 40 gadu laikā.

Latvijai savas parādsaistības bija jānokārto līdz 1956. gadam. Līguma parakstīšanas laikā Latvija bija jau samaksājusi Anglijai 375 000 mārciņu.

Latvija pārtrauca kara parādu atmaksu 1931. gada 31. jūlijā, kad ekonomiskās krīzes laikā tika pasludināts to nomaksas moratorijs. 30. gadu otrajā pusē Latvija kara parādu vairs nemaksāja. Situāciju Latvijas parādsaistībās ar Angliju raksturo tabula Nr. 29.

29. tabula

Latvijas parāds Anglijai 1934. – 1939. (tūkst. latu) *

Gads	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Latvijas parāds Anglijai	30 608	28 971	29 587	48 664	48 664	48 664
Latvijas valsts kopējais ārējais parāds	73 480	71 213	71 188	123 202	123 371	130 733

* Latvijas statistiskā gada grāmata. 1939. – 82. lpp.

Latvijas parāda pieaugums Anglijai 1937. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu nav saistāms ar kādiem jauniem aizņēmumiem, bet gan ar to, ka Latvija atteicās no lata zelta paritātes un pielīdzināja to angļu mārciņai. Šāds Latvijas valdības lēmums samazināja lata kursu un attiecīgi palielināja tās ārējo parādu. Anglijas īpatsvars Latvijas ārējos parādos bija nozīmīgs un apskatāmajā laikā svārstījās 37 – 40 % robežās. Latvijas valsts kopējā ārējā parāda straujo pieaugumu 1937. gadā no 71,1 milj. latu uz 123,2 milj. var izskaidrot ar iepriekšminēto lata kursa devalvāciju, kā arī ar jaunu ārējo aizņēmumu Zviedrijā Ķeguma spēkstacijas būvei.

Noslēgumā jāatzīmē, ka Anglijas un Latvijas ekonomiskās attiecības 30. gadu vidū un otrajā pusē pamatā attīstījās iepriekšējo gadu virzienos un formās. Notika aktīva tirdzniecība. Anglija palielināja savu eksportu uz Latviju, tomēr tirdzniecības balance vēl joprojām palika Latvijai izteikti pozitīva. K. Ulmaņa valdības ekonomikas latviskošanas periodā Anglija saglabāja savas pozīcijas daudzās Latvijas tautsaimniecības nozarēs. Sākoties Otrajam pasaules karam, abu valstu ekonomisko attiecību mehānisms izjuka. Pēc PSRS okupācijas sūtnis Londonā K. Zariņš cīnījās par Latvijas līdzekļu atgūšanu, kas bija iesaldēti Anglijas bankās.

Atsauces

- 1 LVVA, 6824. f., 376. apr., 111. l., 113. lp.
- 2 Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības.. – 608. lpp.
- 3 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1993. – Nr. 4.(11.) – 17. lpp.
- 4 Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības.. – 610. lpp.
- 5 Turpat. – 797. lpp.
- 6 Kaiser D. Economic Diplomacy.. – P. 170.
- 7 Turpat. – P. 183.
- 8 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība.. – 17. lpp.
- 9 Turpat. – 18. lpp.
- 10 Gailītis V. Rīgas pilsētas 1914. gada aizņēmums Anglijā // Ekonomists. – 1934. – Nr. 19. – 668. lpp.
- 11 Jaunākās Ziņas. – 1934. – 8. febr.
- 12 Turpat. – 15. martā.
- 13 Gailītis V. Rīgas pilsētas 1914. gada.. – 669. lpp.
- 14 Jaunākās Ziņas. – 1934. – 8. febr.
- 15 Gailītis V. Rīgas pilsētas 1914. gada.. – 669. lpp.
- 16 LVVA, 2927. f., 1. apr., 947. l., 15.–16. lp.
- 17 Turpat. – 16.–18. lp.
- 18 Gailītis V. Rīgas pilsētas 1914. gada.. – 670. lpp.
- 19 Turpat.
- 20 Turpat.
- 21 Jaunākās Ziņas. – 1934. – 13. janv.
- 22 Gailītis V. Rīgas pilsētas 1914. gada.. – 671. lpp.
- 23 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I. – 568. lpp.
- 24 Parliamentary Debates. House of Commons. – 1930. – May 12. – Nr. 136 – vol. 238. – P. 1440.
- 25 Brīvā Zeme. – 1930. – 20. sept.
- 26 The Economist. – 1931. – Febr. 14, P. 360.
- 27 LVVA, 4597. f., 8. apr., 18. l., 160. lp.
- 28 Turpat. – 3. apr., 330. l., 391. lp.
- 29 Turpat. – 393. lp.
- 30 Parliamentary Debates. House of Commons. – 1933. – Nov. 29. – Nr. 7. – vol. 283. – P. 852.
- 31 LVVA, 4597. f., 3. apr., 3308. l., 397. lp.
- 32 Ekonomists. – 1934. – Nr. 19. – 671. lpp.; Jaunākās Ziņas. – 1934. – 28. jūn.

- 33 *Jaunākās Ziņas*. – 1934. – 10. jūl.
- 34 LVVA, 4597. f., 3. apr., 3308. l., 397. lp.
- 35 *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 19. – 672. lp.
- 36 Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations..* – P. 90.
- 37 *Valdības Vēstnesis*. – 1934. – 25. sept.
- 38 *Commercial Agreement Between the Government of Latvia and His Majesty's Government in the United Kingdom, With Protocol*. – Rīga, 1934.
- 39 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 573. lpp.
- 40 LVVA, 1691. f., 1. apr., 804. l., 3.–6. lp.
- 41 *Valdības Vēstnesis*. – 1934. – 25. sept.
- 42 LVVA, 2570. f., 3. apr., 273. l., 9.–11. lp.
- 43 Hitler Ā. *Mein Kampf*. – München, 1939. – S. 742.
- 44 Andersons E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika I.* – 440. lpp.
- 45 Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations..* – P. 91–92.
- 46 *Turpat*. – P. 93.
- 47 Kaiser D. *Economic Diplomacy..* – P. 182.
- 48 *Turpat*. – P. 184–185.
- 49 *Ekonomists*. – 1937. – Nr. 8. – 298. lpp.
- 50 *Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata 1934–1939; Pieci gadi: 1934. 15. V.–1939.* – R, 1939.
- 51 *Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.*
- 52 *Turpat*.
- 53 *Turpat*.
- 54 *Turpat*.
- 55 Kaiser D. *Economic Diplomacy..* – P. 90.
- 56 Aizsilnieks A. *Latvijas saimniecības..* – 797. lpp.
- 57 Kaiser D. *Economic Diplomacy..* – P. 91.
- 58 *Brīvā Zeme*. – 1935. – 2. martā.
- 59 *Ekonomists*. – 1935. – Nr. 17. – 561.–563. lpp.
- 60 LVVA, 6824. f., 1. apr., 376. l., 111.–113. lp.
- 61 *Turpat*, 1691. f., 1. apr., 2517. l., 183. lp.
- 62 Aizsilnieks A. *Latvijas saimniecības..* – 793., 797. lpp.
- 63 *Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.*
- 64 Aizsilnieks A. *Latvijas saimniecības..* – 796. lpp.
- 65 *Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.*
- 66 *Turpat*.
- 67 *Ekonomists*. – 1939. – Nr. 12. – 83. lpp.
- 68 *Turpat*.
- 69 LVVA, 3641. f., 1. apr., 4. l., 64. lp.

- 70 Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.
- 71 Aprēķināts pēc: Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības.. – 795. lpp.
- 72 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I.. – 577. lpp.
- 73 Turpat.
- 74 PRO.FO. – 371., 20311. N 977/977/59.
- 75 Turpat. – 20309. N 5044/427/59.
- 76 Latvijas statistiskā gada grāmata. – 1939. – 177. lpp.
- 77 Turpat.
- 78 Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.
- 79 Turpat.
- 80 Latvijas statistiskā gada grāmata. – 1939. – 177. lpp.
- 81 Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības.. – 794. lpp.
- 82 LVVA, 1313. f., 1. apr., 132. l., 126. lp.
- 83 Zunda A. Anglija un Baltijas valstis 1939. gada samezglojumos // Izglītība. – 1990. – 28. febr.
- 84 LVVA, 6824. f., 1. apr., 66. l., 116.–117. lpp.
- 85 Jaunākās Ziņas. – 1939. – 12., 13. sept.
- 86 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1994. – Nr. 1. (12.) – 19. lpp.
- 87 PRO.FO. – 371., 23607. N 925/925/59.
- 88 Turpat. – N 960/ 960/59.
- 89 Turpat. – N 1252/961/59.
- 90 Hiden J., Salmon P. The Baltic Nations.. – P. 93–94.
- 91 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis 1939.–1940. // Izglītība. – 1992. – 19. nov.
- 92 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1993. – Nr. 4. (11.) – 21. lpp.
- 93 PRO.FO. – 371., 23609. N 4193/4193/59.
- 94 Turpat. – 23608. N 7921/1413/59.
- 95 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1993. – Nr. 4. (11.) – 21. lpp.
- 96 PRO.FO. – 371., 23607. N 6549/961/59.
- 97 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1993. – Nr. 4. (11.) – 21.–22. lpp.
- 98 PRO.FO. – 371., 24759. N 4108/172/59.
- 99 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis 1939.–1940. // Izglītība. – 1992. – 26. nov.
- 100 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1994. – Nr. 1. (12.) – 22. lpp.

- 101 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis 1939.–1940. // *Izglītība.* – 1992. – 26. nov.
- 102 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība.. – 23. lpp.
- 103 PRO.FO. – 371., 24759. N 4108/172/59.
- 104 Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība.. – 23. lpp.
- 105 PRO.FO. – 371., 24759. N 6283/293/59.
- 106 *Ekonomists.* – 1939. – Nr. 2. – 83. lpp.
- 107 Latvijas statistiskā gada grāmata. – 1939. – 177. lpp.
- 108 Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.
- 109 Turpat.
- 110 Turpat.
- 111 Latvijas statistiskā gada grāmata. – 1938. – 196. lpp.
- 112 Aprēķināts pēc: Latvijas statistiskā gada grāmata. 1934–1939.
- 113 Latvijas statistiskā gada grāmata. – 1936. – 230. lpp.
- 114 LVVA, 4814. f., 1. apr., 2509. l.
- 115 Turpat. – 1899. f., 2. apr., 3. l., 124–125. lp.
- 116 Turpat. – 4597. f., 3. apr., 286. l., 141.–142. lp.
- 117 Turpat.
- 118 Buržuāziskā Latvija imperiālistisko lielvalstu ekonomiskajā atkarībā (1919–1940) // *Dokumenti un materiāli.* – R. – 1984. – 249. lpp.
- 119 LVVA, 4597. f., 3. apr., 268. l., 30. lp.
- 120 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I. – 330. lpp.

NOBEIGUMS

30. gadi bija sarežģīts posms Eiropas valstu vēsturē. Tie saistījās ar pasaules ekonomisko krīzi un tās izraisīto haosu, starptautiskās situācijas pasliktināšanos, totalitāro un diktatorisko režīmu nostiprināšanos un jauna kara draudu pieaugumu. Visi šie procesi ietekmēja arī Latvijas un Anglijas attiecības. Apskatāmajā laika posmā hronoloģiski tās var iedalīt trijos periodos: 1. pasaules ekonomiskās krīzes gadi: 1929 – 1933; 2. priekš kara periods: 1934 – 1939; 3. Otrā pasaules kara sākums: 1939 – 1940. Katrā šajā periodā Anglijas – Latvijas attiecībām bija savas specifiskas problēmas, kā arī kopējas tendences, kas raksturīgas visiem 30. gadiem kopumā.

Aplūkojot Latvijas un Anglijas attiecības pašā 30. gadu sākumā, var konstatēt, ka ekonomiskās krīzes ietekmē būtiski mainījās abu valstu tirdzniecības politika. Brīv tirdzniecības vietā nāca protekcionisms, eksporta un importa regulēšana ar kontingentu un kvotu palīdzību, iekšējā tirgus aizsardzība ar ievadumitu krasu pacelšanu. Tomēr, neskatoties uz to, Latvijas un Anglijas tirdzniecības attiecības bija intensīvas. Uz Lielbritāniju attiecās apmēram 30–40 % no visa Latvijas eksporta un 10–15 % no importa. Ekonomiskās krīzes beigu posmā tika noslēgts jauns abu valstu tirdzniecības līgums, kas veicināja britu eksporta pieaugumu Latvijā. Tomēr Latvijas tirdzniecības bilance ar Angliju arī pēc tam bija aktīva. Visus 30. gadus Latvija eksportēja uz Angliju vairāk, nekā iveda no tās.

Salīdzinoši ļoti niecīga bija Latvijas loma Anglijas ārējā tirdzniecībā. Tā nepārsniedza pat 1 % no kopējā britu importa un eksporta apjoma.

Latvijas eksportam uz Angliju bija izteikti agrārs raksturs. Vairāk nekā 60 % no tā bija izejvielas un pusfabrikāti. Latvija lielā daudzumā iveda Anglijā kokmateriālus. Salīdzinot ar citām eksportprecēm, tiem bija relatīvi liels īpatsvars Anglijas tirgū. Latvijas kokmateriāli veidoja apmēram 3 % no visa Anglijas kokmateriālu tirgus. Latvija ieņēma šajā tirgū ceturto vietu Eiropas valstu vidū aiz PSRS, Somijas un Zviedrijas.

Diezgan būtiska loma Latvijas eksportā bija arī sviestam un bekoniem. 1932. gadā Latvija pārdeva Anglijas tirgū 8460 t sviesta. Tas veidoja vairāk nekā 20 % no kopējā Latvijas eksporta uz Angliju. Arī Latvijas lina ievadumi britu tirgū bija nozīmīgi. Pēc eksporta apjoma tā atradās aiz Polijas un Lietuvas. Lini veidoja 5–10 % no visa Latvijas eksporta vērtības uz Angliju.

Svarīgākās importa preces, ko Latvija iveda no Anglijas, bija akmeņogles un kokss. 1933. gadā no Anglijas iveda 352 967 t akmeņogļu. Tas bija apmēram 70 % no Latvijas kopējā ogļu importa. Anglijai bija monopolstāvoklis Latvijas ogļu tirgū. Pārtikas produktu importā dominēja siļķes. Tās no Anglijas iveda apmēram 10 tūkst t gadā. Arī šajā nozarē Anglijai bija monopolstāvoklis. Būtiska loma bija arī kokvilnas un vilnas importam. Nelielā daudzumā no Anglijas iveda dažādas mašīnas, dzinējus, kā arī izejvielas ķīmiskajai, papīra un kokapstrādes rūpniecībai.

Abu valstu ekonomiskajos sakaros zināma vieta bija arī britu investīcijām Latvijas tautsaimniecībā. 1933. gadā Latvijas akciju sabiedrībās Anglija bija investējusi 16,4 milj. latu. Vislielākie britu kapitālieguldījumi bija tekstilrūpniecībā. 1932. gadā te bija investēti 6,8 milj. latu, kas deva 30,8 % no visa šīs nozares pamatkapitāla. Kokrūpniecībā Anglija bija ieguldījusi 2,4 milj. latu. Tas bija apmēram 19,7 % no šīs nozares pamatkapitāla. Britu kapitāls nelielā daudzumā bija investēts arī pārtikas un papīra rūpniecībā, transportā, kā arī bankās. Bet šeit tā nozīme nebija tik liela kā iepriekšnosauktajās nozarēs.

Jau no 20. gadiem bija vērojama Anglijas un Vācijas konkurence par vadošo vietu Latvijas tautsaimniecībā. Abas šīs valstis bija Latvijas galvenās tirdzniecības partneres, to kapitālieguldījumiem bija būtiska loma dažādās ekonomikas nozarēs. 30. gadu pašā sākumā Anglijai izdevās uz īsu laiku ieņemt pirmo vietu Latvijas ārējā tirdzniecībā. Bet tad, sākot ar 1934. gadu, tā to atkal atdeva Vācijai.

Beidzoties ekonomiskajai krīzei, Latvija centās izvērst saimnieciskos sakarus ar Angliju. 1934. gadā tā parakstīja līgumu par Rīgas pilsētas mantoto cariskās Krievijas laika parāda atdošanu Lazardu bankai Londonā. Tas pavēra ceļu jauna abu valstu tirdzniecības līguma noslēgšanai. 1936. gadā Latvija iestājās sterliņu blokā, paziņojot, ka par lata bāzi turpmāk kalpos angļu sterliņu mārciņa. Anglijas un Latvijas tirdznieciskie sakari paplašinājās. 1938. gadā Latvijas tirdzniecības kopapgrozījums ar Angliju sasniedza 139 milj. latu, t.i., 30,5 %.

30. gadu otrajā pusē, neskatoties uz Latvijas valdības realizēto autarķijas un ekonomikas latviskošanas politiku, britu kapitāls savas pozīcijas šeit saglabāja un pat nostiprināja. Toties Anglijas konkurents – Vācija tās pakāpeniski zaudēja. 1938. gadā Vācijas investīcijas Latvijā bija samazinājušās no 23 milj. latu līdz 12,2 milj. latu.

Otrā pasaules kara priekšvakarā un pašā kara sākuma posmā Anglija centās bremsēt Latvijas un pārējo Baltijas valstu tirdzniecību ar Vāciju.

Lielbritānija nevēlējās, lai tās pretnieks Vācija papildinātu savas pārtikas un izejvielu rezerves uz šo valstu rēķina. Tomēr Anglija praktiski nespēja ierobežot Vācijas un Baltijas valstu saimnieciskos sakarus.

Pēc Baltijas okupācijas Angliju interesēja tās īpašumu atgūšana. Sākotnēji britu valdība pieprasīja Padomju Savienībai 5,5–6 milj. sterliņu mārciņu. Vēlāk šīs pretenzijas bija ievērojami samazinātas – līdz 3,2 milj. Anglija uz kara laiku bija rekvizējusi arī daļu Baltijas valstu kuģu (kopā 24 kuģus).

Analizējot Latvijas un Anglijas politiskās attiecības pašā 30. gadu sākumā, var konstatēt to izteiktu stagnāciju. Tās bija it kā iesaldētas, netika risināti nekādi būtiski jautājumi. Šo stāvokli daļēji varēja izskaidrot ar situāciju pašā impērijā. Šajā laikā jau bija iezīmējies tās verenības noiets. Arī domīnijas pieprasīja lielāku patstāvību attiecībās ar metropolī. Līdz ar to Anglija it kā bija vairāk aizņemta ar impērijas iekšējām problēmām. Satraukumu Lielbritānijā izsauca arī Vācijas aktivitātes. Tādējādi Austrumeiropas un Baltijas reģions bija atvirzījies britu politikas otrajā plānā. Stagnāciju Anglijas un Latvijas attiecībās veicināja arī britu sūtnis Rīgā Dž. Edisons. Viņš bija pesimistisks attiecībā uz Latvijas un pārējo Baltijas valstu nākotni.

Viena no galvenajām problēmām, ko Latvija mēģināja izvirzīt abu valstu attiecībās, bija drošības garantijas. Saspīlētajā starptautiskajā situācijā, kāda veidojās Eiropā pēc nacionālsociālistu nākšanas pie varas Vācijā un Ā. Hitlera paziņojumiem par jaunas dzīves telpas nepieciešamību vāciešiem, Latvija sāka pastiprināti meklēt papildu drošības garantijas savai pastāvēšanai. Latvija, cenšoties pārapdrošināt savu drošību, skatienus vispirms vērta demokrātiskās Lielbritānijas virzienā. Bet Anglija indiferenti izturējās pret Latvijas priekšlikumiem. Neko vairāk par diplomātiskās etiķetes ietvaros izteiktajām vispārīgajām frāzēm Latvija no Anglijas nesagaidīja. Mēģinājumi aktivizēt politisko dialogu ar Angliju cieta neveiksmi. Jaunnozīmētais britu sūtnis Latvijā H. Nečbul-Hjūdžesens uzskatīja, ka Latvijai jāatmet cerības uz Anglijas garantijām. Tiešām – pēc Lokarno līguma parakstīšanas jau ar 20. gadu vidu Anglija politiski attālinājās no Austrumeiropas un Baltijas. Šādā situācijā Latvija mēģināja pieskaņot savu ārpolitisko stratēģiju Eiropas līmeņa politikas jautājumos Anglijas un citām Rietumu demokrātisko valstu pozīcijai. Latvija tādējādi cerēja uzlabot savas pozīcijas. Bet arī tas neattaisnoja cerības, jo lielvalstis ne vienmēr rēķinājās ar mazo valstu interesēm.

Anglija no savas puses mēģināja uzlabot attiecības ar ekonomisko un politisko ietekmi atgūstošo Vāciju. Tā bija gatava noslēgt ar Vāciju

vispārējo vienošanos, kas, pēc britu domām, pamatā atrisinātu abu valstu attiecību problēmas un nomierinātu Vāciju. Britu pieņemtā Vācijas nomierināšanas politika nopietni satrauca Austrumeiropas un Baltijas valstis. Tās redzēja, ka Anglija ir gatava iet uz piekāpšanos Vācijas prasībām un atdot šo reģionu tās ietekmes sfērā.

Arī 30. gadu otrā puse iezīmējās ar starptautiskā stāvokļa tālāku pasliktināšanos un jauna kara draudu pieaugumu. Bija sācies Versaļas politiskās sistēmas sabrukums. Arī šajā situācijā Latvija vispirms vērsa skatienus Anglijas virzienā. Kā izteicās ārlietu ministrs V. Munters: "Mums jāiegūst draugus tur, kur mēs varam cerēt uz bezpartijisku labvēlību, t.i., pirmā vietā Anglijā." Bet tas, bez šaubām, bija iluzori, jo Lielbritāniju šajā laikā kaut cik nopietni interesēja Rietumeiropas aizsardzība. Mazās Baltijas valstis nebija vairs Anglijas lielās politikas priekšplānā, bet gan perifērijā. Aktīvākas Anglijas politikas nepieciešamību Baltijā aizstāvēja ārlietu ministra vietnieks R. Vansitarts un *Foreign Office* Ziemeļu departamenta direktors L. Koljērs. Viņi cēla trauksmi par Vācijas centieniem ekonomiski un politiski nostiprināties Austrumeiropā un Baltijā. L. Koljērs uzskatīja par nepareizu Anglijas valdības izvairīšanos no politiskām saistībām apskatāmajā reģionā. Tomēr L. Koljēra viedoklis neguva atbalstu.

Redzot PSRS un Vācijas aktivitātes Baltijā, arī Anglija centās ar atsevišķiem diplomātiskiem soļiem demonstrēt, ka tai nav pilnīgi vienaldzīgs Austrumeiropas un Baltijas reģiona valstu liktenis. Anglija it kā centās sēdēt uz diviem krēsliem vienlaikus: tā, no vienas puses, meklēja izlīguma ceļus ar Vāciju un demonstrēja gatavību iet uz piekāpšanos tās prasībām Austrumeiropā, bet, no otras puses, epizodiski centās izrādīt arī interesi par šī reģiona likteņiem.

1936. gada jūnijā V. Munters apmēram divas nedēļas viesojās Lielbritānijā. Vizītes laikā viņam bija sarunas ar britu augstākajiem saimnieciskajiem un politiskajiem vadītājiem. V. Munters ar britu ārlietu ministru A. Īdenu apsprieda visaptverošas drošības sistēmas izveidi Austrumeiropā, neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar Vāciju, kā arī angļu ieroču iepirkšanas jautājumu. Prese par šo vizīti rakstīja, ka Baltijas valstis atkal sākušas figurēt Anglijas lielajā politikā.

Anglijas zināmas intereses pieaugumu par Baltiju apstiprināja arī ievērojamas britu biznesmeņu delegācijas ierašanās 1936. gada augustā. Latvijā viesojās arī britu parlamentārieši deputāta A. Bosoma vadībā. Bet 1937. gada jūnijā Rīgā ieradās Anglijas ārlietu ministra vietnieks lords Plimuts. Tomēr britu aktivitāšu uzplaiksnījums attiecībā pret Baltijas

valstīm nebija saistīts ar kādu Anglijas ārpolitiskās stratēģijas maiņu. Kā bija uzsvērts *Foreign Office* 1936. gada 31. decembra memorandā, Anglijas galvenā problēma bija vispārējas vienošanās panākšana ar Vāciju.

Dokumentā bija uzsvērts, ka Anglijai ar ieročiem rokās jāaizstāv Francija, Beļģija un citas Rietumeiropas demokrātiskās valstis. Bet tajā nekas netika teikts par Austrumeiropu un Baltiju. Tas tikai kārtējo reizi liecināja, ka Anglija šeit negatavoja uzņemties kādas konkrētas saistības un ar militāru spēku aizstāvēt *status quo* reģionā. Latvijas un pārējo Baltijas valstu loma Anglijas politikā Eiropā arī 30. gadu otrajā pusē nebija palielinājusies. Tās joprojām palika Anglijas interešu perifērijā. Baltijas valstis bija salīdzinoši mazas un atradās arī pietiekami tālu no Anglijas, lai izpelnītos tās lielāku uzmanību. Tas savukārt veicināja PSRS un Vācijas spiediena pieaugumu šajā reģionā.

Kopumā ņemot, tas viss nostiprināja Latvijā pārliecību par nepieciešamību pievērsties neitralitātes politikai. 1938. gada pavasarī neitralitāti deklarēja Somija, Zviedrija, Dānija un Norvēģija, bet gada nogalē arī Igaunija un Latvija. Baltijas valstis cerēja, ka ar šādas politikas palīdzību tām izdosies izvairīties no iesaistīšanās konfliktā Vācijas vai PSRS pusē un tādā veidā saglabāt savu suverenitāti. Tomēr šādā situācijā neatbildēts palika būtisks jautājums: kas garantēs Baltijas valstu neitralitāti? Pašas Baltijas valstis, ņemot vērā to nenožīmīgos potenciālus, to reāli nespēja.

Anglijas valdības vadītāji 1939. gada pavasarī ar bažām vēroja tālāku starptautiskās situācijas saasināšanos un agresīvo valstu atklāto nekaunību. Bija pienācis laiks arī Anglijai spert kādus konkrētus soļus. Tā 1939. gada 31. martā deva drošības garantijas Polijai, aprīlī – Grieķijai un Rumānijai, bet maijā – Turcijai. Anglija sāka veidot aizsardzības fronti pret Vāciju. Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm arī gaidīja jaunas Lielbritānijas nostādnes. Bet tās nesevoja, jo Anglija arī pirmskara situācijā neplānoja konkrētu militāro vai politisko palīdzību Baltijai. Jākonstatē, ka Lielbritānijas pasludinātā garantiju politika Polijai, Rumānijai un citām valstīm no militārā viedokļa bija neveiksmīga. Bija skaidrs, ka Anglijai būtu ļoti sarežģīti ar militāro spēku iejaukties notikumu attīstībā Austrumeiropā. Garantijas vairāk bija politisks solis, ar kura palīdzību Anglija cerēja nepieļaut tālāku Vācijas uzkundzēšanos šim reģionam.

Šādā situācijā sākās PSRS, Lielbritānijas un Francijas sarunas par savstarpējas palīdzības līguma noslēgšanu. Tajās figurēja arī priekšlikums par triju lielvalstu garantijām Baltijas valstīm. Latviju ļoti uztrauca šīs slepenās sarunas. Tā baidījās, ka kļūs par darījuma objektu lielvalstu spēlē. V. Munters britu vēstniekam Latvijā Č. Ordem atklāti paziņoja, ka

Padomju Savienība droši vien izmantos šo garantiju mehānismu, lai ar savu armiju iemaršētu Baltijā. Līdz ar to Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm kategoriski uzstājās pret šīm garantijām. Savukārt PSRS, izmantojot situāciju, par katru cenu centās panākt savu priekšlikumu atbalstu. Francija principā deva piekrišanu šādām PSRS prasībām. Lielbritānija, kas arī vēlējās panākt vienošanos ar Padomju Savienību un tādējādi stiprināt savas pozīcijas pret Vāciju, tomēr nedeva oficiālu piekrišanu PSRS protekcijai Baltijā. Tomēr zināma divkosība no Anglijas puses Maskavas sarunu gaitā bija vērojama.

Otrā pasaules kara sākumā Anglijas un Latvijas attiecībās parādījās virkne jaunu problēmu. Tradicionālais, gadiem ilgi veidotais attiecību mehānisms bija nopietni apdraudēts. Kaut arī Latvijai kara apstākļos ļoti nepieciešamas bija tradicionālās britu eksportpreces – akmeņogles, kokss, naftas produkti, kokvilna, tā tomēr nespēja organizēt tirdzniecību ar Angliju iepriekšējo gadu līmenī. Vācija bloķēja Baltijas jūru, gremdēja un sagūstīja Latvijas kuģus, kas ar kravu gāja uz Angliju. Mēģinājumi organizēt tirdzniecību caur Skandināvijas valstīm arī cieta neveiksmi.

Pēc Padomju Savienības akcijām Baltijas valstīs 1940. gada jūnijā Latvijas un Anglijas attiecības strauji tuvojās noslēgumam. Anglijā Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā uzņēma bez īpaša pārsteiguma. Lielbritānijas pašas stāvoklis šajā laikā bija ļoti sarežģīts. Vācija bija sakāvusi Franciju un citas Rietumeiropas valstis. ASV vēl ieturēja neitralitāti, un Anglija faktiski bija palikusi viena pretī Vācijai. Šādā situācijā tai vairāk nekā jebkad agrāk bija nepieciešams PSRS atbalsts.

Šāds fons tad arī noteica Lielbritānijas stratēģiju attiecībā pret Padomju Savienības soļiem Baltijā. Anglija zināmā mērā nolēma saistīt Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu vai neatzīšanu ar PSRS atbalstu Lielbritānijai. Ja gadījumā PSRS izrādītu gatavību sadarboties ar Angliju pret Vāciju, tad britu valdībai bija jāizrāda gatavība atzīt PSRS soļus Baltijā par likumīgiem. Tas bija amorāli attiecībā pret Baltijas valstīm, bet stratēģiski pareizi no britu impērijas interešu viedokļa.

Tomēr 1940. gada nogalē britu valdība nāca pie atziņas, ka Baltijas valstu jautājumā optimālākais ir pieņemt ASV viedokli, t.i., neatzīt vardarbīgās pārmaiņas Baltijā par likumīgām. Anglijas pozīcija šajā jautājumā Otrā pasaules kara laikā tomēr nekad nebija tik stingra kā ASV. Tā balansēja uz PSRS akciju atzīšanas robežas.

CONCLUSION

The 1930s were a complicated period in the history of Europe. There was the global economic crisis and its resultant chaos. The international situation was deteriorating, totalitarian and dictatorial regimes were taking root, and the threat of war was emerging to an ever greater extent. All of these processes affected Latvia's relationship with England. This relationship can be divided into three distinct phases during the period which is surveyed here: the years of the global economic crisis (1929-1933); the pre-war period (1934-1939); the beginning of World War II (1939-1940). In each of these phases there were specific problems in the Latvian-British relationship, but there were also unifying trends which existed throughout the 1930s.

If we look at the relationship between Latvia and England at the very beginning of the 1930s, we find that the economic crisis fundamentally affected the trade policies of both countries. In place of free trade, policies of protectionism were elaborated. Imports and exports were regulated with the help of contingents and quotas, and domestic markets were protected through radical increases in import customs tariffs. Despite all of this, the trade relationship between Latvia and Great Britain was intensive. The United Kingdom received between 30 and 40% of Latvia's exports, and Latvia received between 10 and 15% of its imports from Britain. Toward the end of the economic crisis, a new trade agreement was signed by the two countries, and this facilitated an increase in British exports to Latvia. Latvia's trade balance with England remained positive, however, and exports exceeded imports throughout the 1930s.

Latvia's role in Britain's foreign trade structure was tiny – less than 1% of the overall volume of imports and exports.

Latvian exports to Britain were dominated by agricultural products. More than 60% of all exports were raw materials and semi-finished products. Latvia also exported a large volume of wood products to England, which conquered a relatively large share of the British market when compared to other export products. Latvian wood products made up approximately 3% of the British market for such products, and Latvia ranked 4th in the market among European countries, lagging behind only the USSR, Finland and Sweden.

Also important in Latvian exports were butter and bacon. In 1932 Latvia sold 8,460 tons of butter in the English market – more than 20% of all Latvian exports to Britain. Imports of Latvian flax were also significant in the British market. Only Poland and Lithuania exported more flax to England, and flax represented between 5 and 10% of all exports to Britain.

The most important products imported by Latvia from England were coal and coke. In 1933, Latvia imported 352,967 tons of coal from England, which represented approximately 70% of all imports of coal. Britain enjoyed a monopoly in the Latvian coal market. The import of foodstuffs was dominated by herring – approximately 10,000 tons a year from the UK. Here, too, England enjoyed a monopoly. An important role was also played by the import of cotton and wool. Smaller shares of the import structure involved machinery, engines, and raw materials for the chemicals, paper and wood processing industries.

A certain role in the economic relationship between the two countries was played by British investments in the Latvian economy. In 1933, English interests had invested 16.4 million lats in Latvian stock companies. The greatest investments went to the textiles industry – 6.8 million lats (30.8% of the sector's equity capital) in 1932. England had also invested 2.4 million lats in the wood processing industry – approximately 19.7% of the sector's equity capital. Smaller amounts of British capital were invested in the food and paper industries, transportation, as well as banks. The significance of these investments was not as great as that of investments in the aforementioned sectors of the economy.

Beginning in the 1920s, England and Germany competed to become the leading factor in the Latvian economy. The two countries were Latvia's main trade partners, and their capital investments played a significant role in several areas of the economy. At the beginning of the 1930s, England was Latvia's main trading partner for a short while, but beginning in 1934, that role was again taken over by Germany.

When the global economic crisis receded, Latvia tried to expand its trade relationship with England. In 1934, an agreement was signed to return the debt which the City of Riga had owed to the Lazard Bank since tsarist times. This paved the way for a new trade agreement between Latvia and the United Kingdom. In 1936 Latvia joined the sterling bloc, announcing that sterling would thereafter be the basis for the lats. The trade relationship between Latvia and Britain expanded. In 1938 overall trade between the two countries amounted to 139 million lats (30.5% of all trade).

In the second half of the 1930s, despite the Latvian government's autarky and its attempts to "Latvianize" the country's economy, British capital not only maintained but strengthened its positions in Latvia. Germany, England's chief competitor in this arena, lost some of its strength. In 1938 German investments in Latvia had declined from 23 million lats to 12.2 million lats.

On the eve of World War II and at the very beginning of the war, England tried to hamper trade between Germany and the Baltic states, including Latvia. London did not want its military enemy to supplement its food and raw materials reserves. England did not, however, enjoy any real success in these efforts.

After the occupation of the Baltic states, England was interested in regaining its property from the three countries. Initially the British government demanded payment of between 5.5 and 6 million pounds sterling from the Soviet government. Later the sum was reduced considerably -- to 3.2 million pounds sterling. During the war England also requisitioned 24 ships from the Baltic countries.

If we look at the political relationship between Latvia and England, we find that at the beginning of the 1930s, a period of stagnation had set in. The relationship seemed stuck, and no major issues were discussed. This was partly due to the situation which existed in the British Empire. Its supremacy was already in decline, and dominions were demanding greater autonomy from the center. England, accordingly, was preoccupied with its internal problems. Also, London was increasingly worried by developments in Germany, and Eastern Europe and the Baltic region were put on the back burner in terms of British policy. Stagnation in the relationship was also facilitated by the British ambassador to Latvia, Edison, who was pessimistic about the future of Latvia and the other Baltic states.

One of the main issues which Latvia sought to raise in the framework of its relationship with Britain was the question of security guarantees. In the tense international situation which emerged in Europe after the Nazis came to power and Hitler began to talk about the search for new *Lebensraum* for the German nation, Latvia began a more intensive search for additional guarantees of its survival. Rīga first cast its glance at the United Kingdom, but London was indifferent toward Latvia's proposals. Latvia obtained nothing more than the general phrases which were demanded by diplomatic etiquette, and all attempts to activate the political dialogue with Britain met with failure. The newly appointed British

ambassador in Latvia, **Hughe M. Knatchbull-Hugessen**, felt that Latvia had no hope of any British guarantees. In fact, ever since the signing of the Locarno agreement in the mid-1920s, Britain had been distancing itself politically from Eastern Europe and the Baltic states. Given this situation, Latvia tried to adapt its foreign policy strategy in the area of pan-European issues to the positions of England and other Western democracies. Through this, Latvia hoped to improve its own position, but that did not happen. The large countries seldom considered the interests of their small neighbours.

England, for its part, sought to improve its relationship with Germany, which was regaining economic and political strength. For a period of time London was prepared to conclude an overall agreement with Germany which, in the view of British diplomats, would normalize the relationship between the two countries and placate the Germans. These attempts were very worrisome to the countries of Eastern Europe, including the Baltic states. They understood that Britain was prepared to yield to Germany's demands, leaving the region in Berlin's sphere of interests.

In the latter half of the 1930s, the international situation deteriorated, and the threat of war loomed large. The collapse of the Versailles system had begun, and in this situation, Latvia continued to put its hopes in Britain. Foreign Minister Munters said: "We must find friends in those places where we can hope for bipartisan favor, i.e., first and foremost in England." These hopes were clearly illusory, for Great Britain was primarily interested in the defence of Western Europe. The small Baltic countries were not in the forefront of Britain's policies. There were some voices in the British Foreign Office arguing for a more active policy in the Baltic states, among them Deputy Foreign Secretary **Wansitart** and Northern Department Director **Collier**. They raised the alarm about Germany's efforts to strengthen its economic and political positions in Eastern Europe and the Baltic states. **Collier** in particular argued that it was not proper for the British government to avoid its political links in the region, but his views were not supported by others.

Still, Soviet and German activities in the Baltic region encouraged Britain to take a few diplomatic steps toward demonstrating that London was not completely indifferent to the fate of the Baltic region. In some senses England sought to straddle the fence: on the one hand it was searching for opportunities to make peace with Germany, demonstrating a willingness to yield to Berlin's demands in Eastern Europe on the other hand

there were episodic attempts to show an interest in the destinies of the region's countries.

In June 1936, Munters spent approximately two weeks in the United Kingdom, and during the visit he had talks with Britain's highest-ranking economic and political leaders. Munters and Foreign Secretary Anthony Eden discussed the possibility of establishing a universal security system in Europe, the issue of signing a non-aggression pact with Germany, and the question of British weapons purchases. Press reports in London stated that the Baltic states had again begun to figure in Britain's grand policy.

Increased British interest in the Baltic region was also indicated by the arrival of a significant delegation of British businessmen in August 1936. A delegation of British parliamentary deputies followed under the leadership of **A. Bosoms**. The deputy foreign secretary, Lord Plymouth, arrived in Rīga in June 1937. This increased flurry of British activity was not, however, linked to any change in Britain's foreign policy strategy. A memorandum from the Foreign Office on 31 December 1936 stressed that Britain's main foreign policy issue was the conclusion of an overall agreement with Germany.

The document stressed that Britain must fight to defend France, Belgium and other democracies in Western Europe, but there was nothing said about Eastern Europe and the Baltic states. This affirmed again that England had no intention of undertaking any military obligations to defend the status quo in the region. The role of Latvia and the other Baltic states in Britain's European policies did not increase in the second half of the 1930s, and the region remained in the periphery of London's interests. The Baltic states were too small and too distant from Britain to earn any increased attention. This, in turn, facilitated greater activity in the region on the part of the USSR and Germany.

All of this served to convince Latvia that its best bet was a policy of neutrality. Neutrality was declared in the spring of 1938 by Finland, Sweden, Denmark and Norway. They were followed by Lithuania and Estonia at the end of the year. The Baltic states hoped that this would help them avoid being drawn into the upcoming conflict on the side of Germany or the Soviet Union, thus preserving the sovereignty of the three countries. There was a fundamental question which remained unanswered, however: who was going to guarantee Baltic neutrality? Given their insignificant strength, the Baltic states themselves could not accomplish this.

In the spring of 1939, British government officials watched with concern as the international situation continued to deteriorate, and the aggressive countries of Europe became increasingly shameless in their pursuits. The time had come for England to take some concrete steps. On 31 March 1939 it issued security guarantees to Poland. In April it did the same for Greece and Romania and in May – for Turkey. Thus Britain began to establish a defensive front against Germany. Latvia and the other Baltic states hoped for a new approach on Britain's part, but none was forthcoming. Even given the tense situation in the pre-war period, the United Kingdom had no intention of offering concrete military or political aid to the Baltic states. What's more, Britain's announced guarantees for Poland, Romania and other countries were unsuccessful from the military standpoint. It was clear that it would be very complicated for England to become militarily involved in Eastern European processes. The guarantees were a political move with which Britain hoped to block increased German dominance over the region.

It was under these conditions that the USSR, Great Britain and France began negotiations about a mutual aid treaty. Among the issues that were discussed was the question of tripartite guarantees for the Baltic states. Latvia was most upset by the confidential talks, fearing that it would become a pawn in a game among the major powers. Munters said bluntly to British Ambassador Orde that the Soviet Union would probably use any guarantee mechanism to invade the Baltic states. Latvia and the other Baltic countries were implacably opposed to any guarantees of that type. Moscow, however, sought to gain the acceptance of the other two countries at any cost. France gave general approval to the Soviet demands, but although Britain hoped to reach agreement with the Soviet Union in strengthened opposition to Germany, London did not give official approval to Soviet guarantees of Baltic security. To a certain extent, however, Britain's approach to the negotiations was two-faced.

At the beginning of World War II, a series of new problems emerged in the relationship between England and Latvia. The traditional mechanism for these relations which had been established over the course of many years was seriously threatened. Even though Latvia urgently needed the goods which it had traditionally received from British exports – coal, coke, oil products and cotton – it could not maintain earlier levels of trade with England. Germany blockaded the Baltic Sea, sinking or capturing Latvian freighters bound for Britain. Attempts to organize trade via the Scandinavian countries failed.

After the Soviet invasion of the Baltic states in June 1940, the relationship between Latvia and England came to a rapid end. London was not particularly surprised by the incorporation of the Baltic states into the Soviet Union. Britain's own situation was most difficult. Germany had conquered France and other Western European countries, and America was still proclaiming neutrality. In fact Britain was left standing alone against Hitler's Germany, and in this situation, London needed Soviet support more urgently than ever.

This was the background against which the UK developed its attitude toward the Soviet Union's attack against the Baltic states. To a certain extent Britain decided to link its decision about recognizing or not recognizing the Soviet occupation to Moscow's support for Great Britain. If Moscow demonstrated a willingness to cooperate with England in opposition to Germany, then England might be prepared to view the Soviet Union's steps in the Baltic states as legitimate. This was immoral from the perspective of the Baltic countries, but it was proper from the viewpoint of the British Empire's strategic interests.

Toward the end of 1940, however, the British government concluded that the best option would be to follow the American lead with respect to the Baltic states, not granting recognition to the violent changes which had occurred in the region. England's position in this matter was never as strong as America's, however, and during the war London came quite close to recognizing the Soviet actions as legitimate.

1. Pielikums

Tirdzniecības nolīgums starp Latvijas valdību un
Apvienotās Karaļvalsts valdību un
tā sastāvdaļa – protokols

Londonā

1934. gada 17. jūlijā

Vēlēdamās vēl vairāk atvieglot tirdzniecību starp Latvijas republiku, no vienas puses, un Lielbritānijas un Ziemeļ-Īrijas Apvienoto Karaļvalsti, no otras puses, Latvijas valdība un Lielbritānijas un Ziemeļ-Īrijas Apvienotās Karaļvalsts valdība vienojās par sekojošo:

1. pants.

Šim nolīgumam pievienotā I sarakstā¹ pirmajā daļā uzskaitītām Apvienotā Karaļvalstī ražotām vai izgatavotām precēm, ievēdot tās Latvijā, vienalga, no kurienes, nav jāpiemēro citi vai augstāki nodokļi vai nodevas nekā tie, kas minēti sarakstā.

Šim nolīgumam pievienotā I sarakstā otrā daļā uzskaitītām precēm, kas ražotas vai izgatavotas jebkurā Britānijas kolonijā, jebkurā teritorijā zem Britānijas protektorāta vai jebkurā mandāta teritorijā, attiecībā uz kuru mandātu izpilda Apvienotās Karaļvalsts valdība, ievēdot šīs preces Latvijā, vienalga, no kurienes, nav jāpiemēro citi vai augstāki nodokļi vai nodevas nekā tie, kas minēti preču sarakstā, ja vien šāda kolonija vai teritorija bauda Latvijā vislielākās labvēlības tiesības saskaņā ar 1923. gada 22. jūnija Tirdzniecības un Kuģniecības līguma 26. vai 27. pantu.

2. pants.

Šim nolīgumam pievienotā II sarakstā² uzskaitītām Latvijā ražotām vai izgatavotām precēm, ievēdot tās Apvienotā Karaļvalstī, vienalga, no kurienes, nav jāpiemēro citi vai augstāki nodokļi vai nodevas nekā tie, kas minēti preču sarakstā.

Latvijas valdība apsvērs labvēlīgi katru Apvienotās Karaļvalsts valdības priekšlikumu par to, lai ikvienu no minētā sarakstā uzskaitītām nodevām no vērtības atvietotu visumā vai pa daļai specifiskām nodevām vai arī lai ikvienu no specifiskām nodevām atvietotu visumā vai pa daļai ar nodevām no vērtības.

3. pants.

Attiecībā uz silķēm, kas sālītas sausi vai sālījumā Apvienotā Karaļvalstī un no turienes izvestas, Latvijas valdība apņemas laikā no 1934. gada 1. jūlija līdz 1935. gada 30. jūnijam, kamēr paliek spēkā šis nolīgums, izdot ievadatļaujas šo silķu ievēšanai Latvijā iekšējam patēriņam daudzumā ne mazāk par 10 000 metriskām tonnām. Šis daudzums jāpaaugstina uz 12 500 metriskām tonnām nākošā gada periodam, un 1936. gada sākumā abas valdības apspriedīsies par silķu daudzumu, kāds ielaižams gada laikā, sākot ar 1936. gada 1. jūliju.

4. pants.

Latvijas valdība nepiemēros nekādus varbūtēji spēkā esošus ierobežojumus tādā veidā, kas kavētu piemērot I sarakstā uzskaitītos tarifa nolaidumus tām precēm, kuras ražotas vai izgatavotas Apvienotā Karaļvalstī vai 1. panta 2. rindkopā minētās teritorijās.

5. pants.

Apvienotās Karaļvalsts valdība neuzliks ievēdumiem tādus kvantitatīvus ierobežojumus, kas kavētu piemērot II sarakstā uzskaitītos tarifa nolaidumus Latvijā ražotām vai izgatavotām precēm, ja vien šī panta noteikumi neattiecas uz tādiem importa ierobežojumiem, kas izrādītos par vajadzīgiem, lai nodrošinātu lauksaimniecības ražojumu novietošanas regulēšanas plāna vai plānu kārtīgu izvešanu Apvienotā Karaļvalstī.

6. pants.

1. Bez pienākumiem, kuras Apvienotās Karaļvalsts valdība uzņemas saskaņā ar šā nolīguma 2. un 5. panta noteikumiem, viņa apņemas neregulēt Latvijā ražoto bekona un šķiņķa, sviesta, siera, olu un putnu ievēdamo daudzumu Apvienotā Karaļvalstī, ciktāl šāda regulēšana nebūtu vajadzīga, lai nodrošinātu iepriekš minēto vai līdzīgu iekšzemes ražojumu novietošanas regulēšanas plāna vai plānu kārtīgu izvešanu. Ievēdot šādu importa regulēšanu attiecībā uz visiem vai dažiem no šiem ražojumiem, būs spēkā šā panta 2. līdz 6. punkts, ciktāl tie būtu piemērojami.

2. Apvienotās Karaļvalsts valdība piešķirs Latvijai taisnīgu daļu no atļautiem ārzemju ievēdumiem, ievērojot stāvokli, kādu Latvija ieņēmusi pagātnē kā šo preču piegādātāja Apvienotās Karaļvalsts tirgum. Latvijai

piešķirs kvotas ar ne mazāk labvēlīgiem nosacījumiem kā jebkurai citai ārvalstij.

3. Apvienotās Karaļvalsts valdība neregulēs piespiedu kārtībā šo Latvijā ražoto ražojumu importējumu daudzumu Apvienotā Karaļvalstī, nedodot iepriekš Latvijas valdībai iespēju pārrunāt kvotas piešķiršanu Latvijai.

4. Ja kādā regulēšanas periodā palielinātu importējamo kopdaudzumu kādam augšminētam ražojumam, kura ieviešana Apvienotā Karaļvalstī no citām valstīm atļauta, tad Latvijai piešķirs papildu kvotas, bet, ja Latvija kādu laiku nevarētu piegādāt tādu papildu kvotu vai tās daļu, tad tas neietekmēs nelabvēlīgi augšējo (2) un (3) punktus minēto apņemšanos izpildīšanu kādā vēlākā periodā.

5. Ja kāda cita piegādātāja ārvalsts atsakās no savas kvotas vai tās daļas attiecībā uz kādu no augšminētiem ražojumiem vai zaudē tiesību uz to, tad Latvijai piešķirto kvotu paaugstinās ne mazākā samērā kā jebkurai citai ārvalstij piešķirto kvotu.

6. Kontroli pār šajā pantā minēto ražojumu eksportu no Latvijas uz Apvienoto Karaļvalsti uzticēs Latvijas valdībai, kamēr Apvienotās Karaļvalsts valdība būs pārliecināta, ka šī kontrole ir pietiekoša un saskaņota ar tajā laikā Apvienotā Karaļvalstī spēkā esošiem importa regulēšanas plānu vai plāniem.

7. pants.

Nodeva par atļaujām tirdzniecības ceļotājiem, kas apmeklē Latviju Apvienotās Karaļvalsts sabiedrību vai firmu uzdevumā, nedrīkst pārsniegt šādas summas:

15 dienām derīgai atļaujai	Ls 50
1 mēnesim derīgai atļaujai	Ls 150
1 gadam derīgai atļaujai	Ls 600

Attiecīgās nodevas papildu atļauju saņemšanai, kas dod tiesību viņu īpašniekam reprezentēt vēl citas sabiedrības vai firmas, nedrīkst pārsniegt attiecīgi 20 latu, 30 latu un 150 latu.

Tādu sabiedrību direktoriem un to vadošām personām, kā arī tādu firmu principāliem, kuras darbojas Apvienotā Karaļvalstī, atļaus, neizņemot sev tirdzniecības ceļotāja atļauju, pavadīt Latvijā dzīvojošu sabiedrības vai firmas pārstāvi, kad šis pārstāvis dodas pie klientiem pasūtījumu lietās, ja vien šis pārstāvis izpilda Latvijas likumu noteikumus.

8. pants.

1. Izņemot šā panta 2. punktā noteikto, neko šajā nolīgumā neuzskatīs par tādu, kas skar no 1923. gada 22. jūnijā Londonā parakstītā Tirdzniecības un Kuģniecības līguma izrietošās tiesības vai pienākumus; tāpat arī pirms 1936. gada 1. aprīļa neviena no līdzējām pusēm minēto līgumu neuzteiks saskaņā ar tā 28. panta noteikumiem.

2. Ja Apvienotās Karaļvalsts valdība nolemtu grozīt vispārīgo politiku attiecībā uz ārvalstu kuģniecībai piemērojamiem noteikumiem, Līdzēju valdību starpā notiks sarunas, lai atvietotu ar jauniem noteikumiem 1923. gada 22. jūnijā parakstītā Tirdzniecības un Kuģniecības līguma noteikumus, kas attiecas uz navigāciju un kuģniecību. Ja triju mēnešu laikā pēc šādu sarunu uzsākšanas nav panākta vienošanās par tādiem jauniem noteikumiem, tad Apvienotās Karaļvalsts valdībai būs tiesība uzteikt katru no minētiem 1923. g. līguma noteikumiem, un tādā kārtā uzteiktie noteikumi zaudēs savu spēku pēc 3 mēnešu notecējuma no uzteikšanas paziņojuma saņemšanas dienas.

9. pants.

Līdzējas valdības vienojas, ka ikviens strīds, kas varētu izcelties viņu starpā par jebkura šī nolīguma vai 8. pantā minētā Tirdzniecības un Kuģniecības līguma noteikumu pienācīgu iztulkojumu vai piemērošanu, uz vienas puses lūguma pamata nododams Pastāvīgās starptautiskās tiesas izlemšanai, ja vien Līdzējas valdības nav kādā sevišķā gadījumā vienojušās nodot strīdu kādai citai tiesai vai likvidēt to kādā citādā kārtībā.

Nododot kādu strīdu Pastāvīgās starptautiskās tiesas izlemšanai, jālūdz šai tiesai, ja Līdzējas valdības nenolemj citādi, lai viņa dod savu spriedumu saskaņā ar Tiesas Statūtu 29. pantā paredzēto pātrināto tiesāšanas kārtību.

10. pants.

Šajā nolīgumā nekas nav uzskatāms par tādu, kas skar tiesības vai pienākumus, kuri izriet no Rīgā 1927. gada 16. novembrī parakstītā līguma, zīmējoties uz muitas formalitātem, kas piemērojamas tirdzniecības ceļotāju paraugiem.

Londonā 1933. gada 6. jūlijā starp Latviju un Apvienoto Karaļvalsti notu apmaiņas ceļā noslēgtais tirdzniecības līgums zaudē spēku šā nolīguma spēkā stāšanās dienā.

11. pants.

Šis nolīgums ratificējams, un ratifikācijas apmaināmas Londonā, cik drīz vien iespējams.

Nolīgums stāties spēkā desmit dienas pēc ratifikāciju apmaiņas un saskaņā ar šim nolīgumam pievienotā Protokola I daļas 3. un 5. punktiem un Protokola II daļas 1. punkta noteikumiem paliks spēkā līdz 1936. gada 31. decembrim.

Ja neviena no Līdzējām valdībām sešus mēnešus pirms augšminētā datuma nebūs paziņojusi otrai valdības savu nodomu šo nolīgumu uzteikt, tas paliks spēkā līdz sešu mēnešu notecējumam no tās dienas, kad par tādu nodomu paziņots.

Šo apliecinot, apakšā parakstījušies pienācīgi šim nolūkam pilnvaroti, parakstījuši šo nolīgumu un uzspieduši tam savus zīmogus.

Izgatavots Londonā, 1934. gada 17. jūlijā, divos eksemplāros, angļu valodā.

Tulkojumu latviešu valodā izgatavos pēc iespējas drīzā laikā, un par to vienosies Līdzējas puses savā starpā.

Abus tekstus tad uzskatīs par autentiskiem visiem nolūkiem.

(Zīmoga vieta)	Kārlis Zariņš
(Zīmoga vieta)	John Simon
(Zīmoga vieta)	Walter Runciman

Valdības Vēstnesis. - 1934. - 25. sept. - Nr. 216. - 4. lpp.

1 Publicēts reizē ar tirdzniecības nolīgumu - Valdības Vēstnesis. - 1934. - 25. sept. - Nr. 216, 4.-5. lpp.

2 Publicēts reizē ar tirdzniecības nolīgumu.

PROTOKOLS

Parakstot ar šās dienas datumu apzīmēto tirdzniecības nolīgumu starp Latvijas valdību un Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotās Karaļvalsts valdību, apakšā parakstījušies, kas šim nolūkam pienācīgi pilnvaroti, deklarē, ka viņi vienojušies par šā Protokola noteikumiem, kas uzskatāms par augšminētā nolīguma sastāvdaļu.

I daļa.

1. Līdzējas valdības, kas noslēgušas tirdzniecības nolīgumu ar nolūku uzturēt un vēl tālāk atvieglot tirdzniecību starp Apvienoto Karaļvalsti un Latviju, apņemas turēt vērā tirdzniecības bilanci starp Apvienoto Karaļvalsti un Latviju, un Latvijas valdība, ievērojot apmērus, kādos Latvijas eksportējumi atrod tirgu Apvienotā Karaļvalstī, atzīst, ka šā nolīguma mērķu veicināšanai Apvienotā Karaļvalstī ražoto vai pagatavoto preču novietošana Latvijā paceļama.

Latvijas valdība necels šķēršļus Britānijas kuģniecības pastiprinātai nodarbināšanai Latvijas tirdzniecībā un ir gatava apsvērt, kas darāms, lai paceltu Britānijas kuģniecības nodarbināšanu tirdzniecībā starp Latviju un Apvienoto Karaļvalsti.

2. Sakarā ar dažu Apvienotās Karaļvalsts rūpniecību iesniegumiem Latvijas delegācijai, uz kuru pamata Latvijas importieru grupas sniegušas savas atsauksmes, Līdzējas valdības ievērojušas sekojošas pārrunas un atsauksmes:

(a) pārrunas par soli, kas sperami, lai atvieglotu Apvienotā Karaļvalstī ražoto:

dzelzs un tērauda, tirdzniecībā lietojamo motorizēto satiksmes līdzekļu, Latvijas koku apstrādāšanas rūpniecībai nepieciešamo piederumu, akmeņogļu darvas, smalko ķīmisko un farmaceitisko produktus un lauksaimniecības mašīnu pārdošanu;

(b) atsauksmes no dažiem sāls, salpetra, džutas iesaiņojamā materiāla un kreozota noņēmējiem par šo ražojumu iepirkšanu Apvienotā Karaļvalstī.

3. Latvijas valdība deklarē, ka gadījumā, ja Latvijas lauksaimniecība piedzīvotu nopietnu traucējumu vai ja Latvijas valdība atzītu, ka siļķu daudzuma pacelšana līdz 12 500 metr. tonnām, kā tas paredzēts tirdzniecības nolīguma

3. pantā, neattaisnojas ar attiecīgu Latvijas ārējās tirdzniecības bilances pieaugumu, viņa var pacelt jautājumu par šā skaitļa grozīšanu gada laikam no 1935. g. 1. jūlija līdz 1936. g. 30. jūnijam.

Apvienotās Karaļvalsts valdība deklarē, ka tādā gadījumā viņa patur tiesību izbeigt minēto līgumu, uzteicot to 3 mēnešus iepriekš, ja viņa atzīs par neiespējamu pieņemt augšminētā daudzuma samazināšanu.

Apvienotās Karaļvalsts valdība patur to pašu tiesību, ja apspriedē, kas noturama 1936. gada sākumā saskaņā ar minētā 3. panta noteikumu, neizdotos panākt apmierinošu vienošanos par siļķu daudzumu, kāds ievedams periodā, kas sākas ar 1936. gada 1. jūliju.

4. Latvijas valdība apņemas pie importa ierobežojuma piemērošanas ievērot šīs protokola daļas 1. rindkopā doto apņemšanos un nepiemēros šādus ierobežojumus par ļaunu šī nolīguma 1. panta 2. rindkopā minēto teritoriju tirdzniecībai.

5. Latvijas valdība deklarē, ka viņai nav nodoma aplikēt ar nodevām ārzemju valūtas pirkumus, kuri vajadzīgi no Apvienotās Karaļvalsts Latvijā ievesto preču apmaksai, kā arī maksājumiem par Apvienotās Karaļvalsts kuģniecības pakalpojumiem. Apvienotās Karaļvalsts valdība deklarē, ka viņa patur sev tiesību šādas nodevas uzlikšanas gadījumā izbeigt tirdzniecības nolīgumu, uzteicot to trīs mēnešus iepriekš.

II daļa.

1. Apvienotās Karaļvalsts valdībai ir tiesība katrā laikā izbeigt šo nolīgumu, uzteicot to 3 mēnešus iepriekš, ja jebkurā 12 mēnešu periodā, skaitot no tā mēneša pirmās dienas, kas seko nolīguma spēkā stāšanās datumam, un katra turpmākā gada attiecīgā datumā Apvienotā Karaļvalstī ražoto un Latvijā ievesto ogļu daudzums nesasniedz 70 % no visa Latvijas ogļu importa šajā laikā saskaņā ar Latvijas oficiālo statistiku par ogļu kopimportu un Apvienotā Karaļvalstī ražoto ogļu importu.

2. Apvienotās Karaļvalsts valdība apņemas neuzteikt nolīgumu saskaņā ar 1. punkta noteikumiem, iekams Latvijas valdībai nav dota iespēja apspriest šo lietu Apvienotā Karaļvalstī; šādām apspriedēm jāsaākas 14 dienu laikā, skaitot no datuma, kad Latvijas valdība saņēmusi attiecīgu pieprasījumu no Apvienotās Karaļvalsts valdības.

3. Nolīgums nav izbeidzams uz 1. punkta noteikumu pamata, ja laikā starp uzteikuma datumu un tā spēkā stāšanās

datumu Latvijā ievēd virs tās ogļu normas, kas tajā periodā ievēdama saskaņā ar nolīgumu, tādu Apvienotā Karaļvalstī ražoto ogļu papildu daudzumu, kas izlīdzina radušos iztrūkumu.

4. Līdzējas valdības ievēro rakstu ar šās dienas datumu, kas adresēts Latvijas delegācijas priekšsēdētājam tirdzniecības nolīguma sarunu vešanai un ko parakstījis Apvienotās Karaļvalsts ogļu rūpniecības uzdevumā Ogļu raktuvju īpašnieku centrālās padomes priekšsēdētājs un Britānijas Ogļu eksportieru federācijas priekšsēdētājs, un kurā viņi izteikuši vēlēšanos un noteiktu nodomu izpildīt Latvijas pircēju un ogļu patērētāju prasības ar visiem viņu spēkos esošiem līdzekļiem un šajā nolūkā devuši Latvijas pircējiem un patērētājiem minētā rakstā izteiktos solījumus uz cenām, labumu, rīcībā esošiem krājumiem un citiem jautājumiem. Līdzējas puses vienojas, ka Apvienotās Karaļvalsts valdības tiesība saskaņā ar šās Protokola daļas (1) punkta noteikumiem izbeigt līgumu, uzteicot to 3 mēnešus iepriekš, pakļauta nosacījumam, ka šos solījumus izpildīs.

5. Apvienotās Karaļvalsts valdībai nav tiesības uzteikt nolīgumu saskaņā ar šās Protokola daļas (1) punkta noteikumiem, ja streika vai lokauta dēļ, vai arī ledus vai citu apstākļu dēļ, kas varētu kavēt transportu no Apvienotās Karaļvalsts uz attiecīgo Latvijas ostu, nav bijis dabūjams pietiekošs Apvienotā Karaļvalstī ražoto ogļu daudzums, kāds būtu piemērots attiecīgiem Latvijas pircējiem, vai arī ja pircēji nav varējuši dabūt Apvienotā Karaļvalstī ne viņiem vajadzīgās ogles, ne arī to vietā kādu citu piemērotu atvietojumu par samērīgu cenu. Katrā tādā gadījumā, piemērojot šās Protokola daļas (1) punkta noteikumus, attiecīgus izņēmuma atskaitījumus taisīs tiem ogļu daudzumiem, ko citur iepirks minētie Latvijas pircēji iztrūkstošo ogļu atvietošanai. Tāpat, piemērojot šās Protokola daļas (1) punkta noteikumus, Latvijā būs atļauts nepatērēt ogles sakarā ar ilgstošiem streikiem vai lokautiem tajās Latvijas rūpniecības nozarēs, kurās izlieto lielos daudzumos Apvienotās Karaļvalsts ogles. Uz šo punktu pamatotos izņēmumu atskaitījumus pielaidīs vienīgi (a) uz vienošanās pamata starp Latvijas komisiju, kas ieceļama saskaņā ar šās Protokola daļas (6) punkta noteikumiem, un Apvienotās Karaļvalsts valdības Raktuvju departamentu vai arī (b), ja tāda vienošanās nenotiek, saskaņā ar Līdzēju valdību sarunām un lēmumiem.

6. Tūlīn pēc nolīguma spēkā stāšanās Latvijā iecels komisiju sekojošiem nolūkiem:

- (a) lai ik mēnešus iesniegtu Apvienotās Karaļvalsts valdības Raktuvju departamentam oficiālus Latvijas valdības attiecīgā iestādē sastādītus statistiskus datus par ogļu kopimportu Latvijā un par Apvienotā Karaļvalstī ražoto ogļu importu Latvijā; šādi statistiski dati iesniedzami divu mēnešu laikā, skaitot no tā mēneša beigām, uz kuru tie attiecas;
- (b) lai izlemtu Apvienotā Karaļvalstī ražoto ogļu pircēju un Latvijas patērētāju sūdzības attiecībā uz cenu, labumu, piegādi un citiem līdzīgiem jautājumiem, ciktāl šādas sūdzības attiecas uz jautājumiem, attiecībā uz kuriem Apvienotās Karaļvalsts ogļu rūpniecība devusi kādus solījumus;
- (c) lai apspriestu jautājumus, kas izriet no šās Protokola daļas (5) punkta noteikumiem;
- (d) lai sazinātos vajadzības gadījumos ar Apvienotās Karaļvalsts Raktuvju departamentu par jautājumiem, kas izriet no augšējām (b) un (c) rindkopām.

7. Tā kā Līdzējas valdības cer, ka Apvienotā Karaļvalsts paturēs arī turpmāk savu pašreizējo daļu Latvijas koksas tirgū, viņas apspriedīsies, ja rastos vajadzība, nolūkā šo stāvokli uzturēt.

III daļa.

1. Apvienotās Karaļvalsts valdība cer, ka lauksaimniecības ražojumu importa regulēšanu Apvienotā Karaļvalstī, ja tāda izrādītos vajadzīga, varēs panākt labprātīgas sadarbības ceļā starp Apvienotās Karaļvalsts valdību, no vienas puses, un to valstu valdībām, no otras puses, kuras šādus ražojumus piegādā Apvienotai Karaļvalstij, un Apvienotās Karaļvalsts valdība no savas puses centīsies panākt, lai jebkura regulēšana, ko piemēro Latvijas lauksaimniecības ražojumu importam Apvienotā Karaļvalstī, notiktu šādā kārtā.

2. Visās sarunās, kas notiktu ar piegādātājām ārvalstīm attiecībā uz tādu labprātīgu sadarbību, Apvienotās Karaļvalsts valdība darīs visu iespējamo, lai nodrošinātu pienācīgas vērtības piegriešanu sviesta eksporta tirdzniecības sevišķai nozīmei priekš Latvijas un šās tirdzniecības ievērojamam pieaugumam ar Apvienoto Karaļvalsti pēdējos gados.

3. Apvienotās Karaļvalsts valdība atzīst, ka, stingri piemērojot nolīguma 6. pantā izteiktos principus, rezultātā rastos ļoti nopietns Latvijas sviesta importa samazinājums.

Tādēļ gadījumā, ja ievestu sviesta importa regulēšanu piespiedu kārtībā, viņa ir gatava piešķirt Latvijai papildu kvotu, paaugstinot visu Latvijas kvotu līdz tādām apmēram, kas līdzinās ne vairāk kā 3 % no piegādātājām ārvalstīm sākumā piešķirto kvotu kopsummas vai kas līdzinās 113 000 centneriem, raugoties pēc tam, kas izrādītos vairāk, ja pārējās piegādātājas ārvalstis būtu ar mieru atteikties no savām varbūtējām tiesībām uz viņām piešķirto kvotu attiecīgiem paaugstinājumiem.

Apvienotās Karaļvalsts valdība apņemas no savas puses pielikt visas pūles šajā virzienā.

4. Tirdzniecības nolīgumā un šajā Protokolā ar vārdu "ārvalsts" attiecībās pret Apvienoto Karaļvalsti ir jāsaprot valsts, kas nepieder pie teritorijām, kuras atrodas zem Viņa Majestātes Lielbritānijas, Īrijas un Britānijas Aizjūras Domīniju Karaļa, Indijas Keizara suverenitātes vai zem Viņa Majestātes suverenitātes, protektorāta vai mandāta; un ar vārdiem "ārzemju imports" jāsaprot ievedumi no šādi definētām ārvalstīm.

Izgatavots Londonā, 1934. gada 17. jūlijā, divos eksemplāros, angļu valodā.

Tulkojumu latviešu valodā izgatavos pēc iespējas drīzā laikā un par to vienosies Līdzējas puses savā starpā.

Abus tekstus tad uzskatīs par autentiskiem visiem nolūkiem.

Kārlis Zariņš

John Simon

Walter Runciman

Valdības Vēstnesis. - 1934. - 25. sept. - Nr. 216. - 4.-5. lpp.

2. Pielikums

**Valsts kancelejas rīkojums par ārkārtējām
pilnvarām Kārlim Zariņam - Latvijas sūtnim Londonā**

Valsts kanceleja
1940. g. 18. maijā
No. 48.

Slepens

Rīga, Valdemāra ielā 3, 4. dz.

Ārlietu ministra kungam,

Valsts kanceleja paziņo, ka Ministru kabinets š. g.
17. maija sēdē nolēma:

1) gadījumā, ja kara apstākļu dēļ vairs nebūtu iespējams sazināties ar Latvijas diplomātiskām un konsulārām pārstāvībām Vakareirokā, piešķirt ārkārtējās pilnvaras Latvijas sūtnim Londonā Kārlim Zariņam.

2) Pilnvaru spēkā stāšanās momentu nosaka ārlietu ministrs, dodot attiecīgo rīkojumu sūtnim Londonā, kurā norāda, kādas pārstāvības pakļautas ārkārtējām pilnvarām.

3) Ja tehnisku apstākļu dēļ ārlietu ministram nav iespējams savu rīkojumu paziņot sūtnim Londonā, tad pēdējam piešķirtās ārkārtējās pilnvaras stājas spēkā automātiski. Sūtnis Londonā par to pārliecinās ar attiecīgu telegrāfisku pieprasījumu ārlietu ministram un, nesaņemot atbildi divdesmit četru stundu laikā, rīkojas uz ārkārtējo pilnvaru pamata līdz tam brīdim, kad atkal nodibinās sakari ar ārlietu ministru.

4) Sūtnim Londonā Kārlim Zariņam piešķirtās ārkārtējās pilnvaras attiecas uz visām Latvijas diplomātiskām un konsulārām pārstāvībām, izņemot sekojošās valstīs: Igaunijā, Lietuvā, Somijā, Zviedrijā, Vācijā un Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.

5) Ja sūtnis Kārlis Zariņš, viņa ārkārtējām pilnvarām spēkā esot, nomirtu vai zaudētu rīcības brīvību, ar šo lēmumu piešķirtās ārkārtējās pilnvaras pāriet uz Latvijas sūtni Amerikas Savienotās Valstīs Alfredu Bilmani.

6) Ārkārtējās pilnvaras dod tiesību:

- a) aizstāvēt pēc labākās apziņas Latvijas intereses visās valstīs, izņemot Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību;
- b) dot šai nolūkā saistošus rīkojumus visām Latvijas pārstāvībām, izņemot augšā minētās valstis;
- c) rīkoties ar visiem valsts līdzekļiem, kustamo un nekustamo mantu, kas ir minēto pārstāvību rīcībā;
- d) pagaidām atstādināt no amata sūtņus, kā arī atcelt un pārcelt visus pārējos pārstāvību darbiniekus;
- e) likvidēt pārstāvības, izņemot sūtniecību Amerikas Savienotās Valstīs;
- f) nozīmēt delegātus apspriedēm un konferencēm;
- g) ārkārtējos apstākļos, kas kavētu šo pilnvaru izlietošanu, nodot tās sūtnim Alfredam Bīlmanim.

(paraksts) R. Bulsons

(R. Bulsons)

Valsts kancelejas direktora v. i.

(paraksts) B. Roze

(B. Roze)

Nodaļas vadītāja v.

Noraksta pareizību apliecinu: (paraksts)

(T. Anševics)

Administratīvā departamenta direktors

3. Pielikums

K. Zariņa, Latvijas Republikas sūtņa Londonā,
Memorands Lielbritānijas ārlietu ministram
lordam Halifaksam (Halifax)

Noraksts

Latvijas sūtniecība,
Londonā,
1940. g. 23. jūlijā.

Nr. 4366.

My Lord,

Viens no galvenajiem Latvijas mērķiem kopš viņas neatkarības pasludināšanas 1918. gadā ir bijis attīstīt labas un sirsnīgas attiecības ar visām valstīm un sevišķi ar tās tuvākajiem kaimiņiem, to vidū vispirmām kārtām P.S.R.S. Lai to panāktu, tad starp abām valstīm bez 1920. g. mierlīguma noslēgti vēl vairāki svarīgi līgumi, kā neuzbrukšanas līgums, līgums par uzbrucēja definīciju un daži citi, pie kam visbeidzot 1939. g. 5. oktobrī parakstīts līgums par savstarpēju palīdzību, kura 5. pants saka: „Šī pakta iedzīvināšana nekādā veidā nedrīkst ietekmēt līgumslēdzēju suverēnās tiesības, it sevišķi valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāros spēkus.”

Latvija no savas puses palikusi cieši uzticīga saviem solījumiem. Tomēr 15. jūnijā Padomju valdība iesniedza Latvijai jaunus tālejošus pieprasījumus par sava Latvijā novietotā karaspēka palielināšanu un par valdības maiņu un pilnīgi okupēja visu Latviju. Pašu par sevi vienas valsts pieprasījumu mainīt valdību otrā valstī nevar uzlūkot citādi kā par suverenitātes laušanu, un šai gadījumā lauza Latvijas suverenitāte, ko P.S.R.S. bija svinīgi solījusies ievērot.

Šīs prasības bija pamatotas uz pārmetuma, ka Latvijai ar Igauniju bijusi 1923. g. slēgta militārā alianse, pret kuru gan netika celti iebildumi tad, kad noslēdza 1939. g. 5. oktobra paktu par savstarpējo palīdzību. Tālāk pārmeta, ka Latvija gatavojusi militāru aliansi ar Lietuvu un, iespējams, pat ar Somiju, kas, kā man zināms, ir pilnīgi nepatiesi.

14. un 15. jūlijā izdarīja Latvijas parlamenta vēlēšanas. Paziņojums par vēlēšanām deva tikai 10 dienas

laika to sagatavošanai, un vienīgā organizācija, kas varēja būt gatava, bija latviešu komunistu partija, kas tika legalizēta tikai jūnijā. Tās centrs bija ārzemēs, un tā vienmēr tikusi vadīta no ārzemēm. Vēlēšanas izdarīja zem draudiem, stipru ārvalsts bruņotu spēku klātienē un augsta padomju ierēdņa, tautas komisāru padomes viceprezidenta Višinska uzraudzībā, kas bija izdarījis vairākus publiskus paziņojumus, izsacīdams savus ieskatus par Latvijas iekšējām lietām. Arī šis fakts jāuzskata par suverenitātes laušanu.

Jaunā, padomju prasību rezultātā Latvijā nodibinātā valdība vienā no savām pēdējām deklarācijām, sekojot padomju prasībām, nosauc sevi par Padomju Latvijas valdību, ar to skaidri norādīdama, ka tā sevi par tādu uzskata jau kopš tās eksistences pirmās dienas. Daudzas eksaltētas padevības vēstis nosūtītas Staļinam, Kaļiņinam un citiem augstiem padomju ierēdņiem.

Visus šos nevar uzskatīt par brīvas un neatkarīgas valdības aktiem, nedz arī uzlūkot nesenās vēlēšanas par tautas brīvas gribas izteikumu. Gluži pretēji: tie jāuzskata par tādiem, kas izdarīti zem spiediena, jo tie notikuši sveša karaspēka un augstu svešas valdības ierēdņu klātienē. Bez citiem faktiem to apliecina jaunā parlamenta P.S.R. Savienībai un sarkanarmijai izteiktā pateicības deklarācija.

Tādā veidā izvēlētais parlaments pieņem rezolūciju pievienoties Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai. Latvijas 1920. g. Satversme, kas savā būtībā vēl bija spēkā un kuras vārdā, kā tiks rādīts, šīs vēlēšanas esot izdarītas, parlamentam šādas tiesības nedod. Satversmes pirmais pants saka: "Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika," un šo pantu var grozīt tikai tautas nobalsošana.

Latvijas tauta ir sīksti un varonīgi cīnījusies par savu neatkarību arī pret Padomju Krievijas karaspēku. Neatkarības cīņu gars vienmēr ir bijis dzīvs, un katrs bezpartejisks vērotājs tāpēc zinās, ka nav iespējams stāvoklis, kurā latvieši no savas brīvas gribas upurētu grūti izcīnīto un dārgi loloto neatkarību.

Ievērojot visu augšā sacīto, es, kā neatkarīgās Latvijas valdības pārstāvis, kas pēc prezidenta Kvieša izvēles akreditēts Londonā 1933. g. un kopš 1936. g. pārstāvu prezidentu Ulmani, ko 1940. g. 19. jūlijā patvarīgi atcēla no amata, laipni lūdzu Viņa Majestātes valdību uzskatīt šīs nesenās pārmaiņas Latvijā kā notikušas zem

spaidiem un atļaujos izteikt cerību, ka Viņa Majestātes valdība saprātīs manu stāvokli un neatzīs Latvijas inkorporāciju P.S.R.S.

Lūdzu Jūs pieņemt manas visaugstākās cieņas apliecinājumu,

(paraksts) *Kārlis Zariņš*,
sūtnis.

Personu rādītājs

A

Aizsilnieks A.	139, 169, 171, 176, 190, 192, 195, 222, 223, 224
Andersons E.	9, 14, 30, 32, 33, 34, 51, 52, 68, 95, 96, 97, 98, 110, 111, 120, 121, 170, 171, 222, 223, 224, 225
Annus J.	135, 185
Anševics T.	250
Arnstein W.	95

B

Balodis A.	18, 21
Balodis J.	59
Bangerskis R.	111
Bartū L.	43, 84
Batlers R.	92, 117
Beks J.	84, 85
Benets P.	158
Bergs A.	65
Berķis Kr.	70, 71, 110
Berklijs K.	105
Berts A.	41, 65, 67, 94
Bērziņš A.	51, 79, 94, 176, 179
Bīlmanis Alfreds	112, 249, 250
Binders	182, 183
Bisenieks G.	213
Bīverbruks lords	126
Bļodnieks A.	39
Blumbergs J.	176
Boils admirālis	105
Boldvins Stenlijs	7, 24, 35, 48, 49, 55, 68, 126, 128, 195
Bonds Br.	52, 54, 95
Bosoms Alfrēds	39, 41, 46, 72, 78, 94, 131, 136, 236
Breitšeijs R.	17

Briāns A.	19, 20, 21, 22, 35
Bulsons R.	113, 250

C, Č

Celmiņš H.	20, 22
Čemberlena Ida	70
Čemberlens Nevils	10, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 77, 80, 82, 84, 89, 92, 93, 112, 178, 192, 195
Čemberlens O.	35
Čērčils Vinstons (<i>Churchill W.</i>)	11, 24, 26, 27, 33, 93, 102, 105, 106, 107, 112, 113, 119, 120
Cielēns, F.	35, 45

D

Dailidi, P.	213
-------------	-----

E

Edisons (<i>Addison</i>) Džozefs	14, 17, 228, 234
Edisons V.	158
Edmonds K.	131
Eduards VIII (<i>Prince Edward</i>)	54, 55, 67
Ēķis Ludvigs	18, 23, 24, 31, 38, 64, 65, 127, 130, 134, 166, 184, 195, 196, 203, 220
Elizabete karaliene (<i>Elizabeth II</i>)	71
Emerī L.	93, 112

F

Feldmanis Inesis	32, 51, 52, 98, 99, 120
Feldmanis J.	20, 21, 23, 25, 26
Flandēns P.	30

G

Gailītis V.	169, 219, 222
Galliens V.	88, 92, 93, 94, 104, 109, 110, 111, 210, 214
Georgs V (<i>George V</i>)	54, 55
Georgs VI (<i>George VI</i>)	55, 67, 70, 71, 72, 82
Gibs Aleksandrs	64

Gorodetsky G.	121
Grants A.	129, 170
Gregorijs Dž.	6
Grīnbergs T.	60
Grosvalds O.	29, 31, 166
Grundhers V.	79

H

Haidens Dž.	100, 101, 124, 191, 210
Halders Fr.	92
Halifakss (<i>Halifax</i>) Eduards	10, 69, 76, 77, 78, 80, 82, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 101, 112, 115, 116, 117, 120, 178, 209, 251
Halls V.	158
Hambro K.	213
Harkorts-Smits Sesils	94
Hartmanis ģenerālis	77
Heijs majors	66, 204
Hendersons Arturs	22, 24, 25, 26
Hiden J.	32, 120, 169, 223, 224
Hinkkanen-Lievonon M. L.	32
Hitlers Ā.	49, 59, 60, 79, 80, 93, 189, 191, 223, 228
Hjūdžs T.	116
Hobsons A.	211, 212
Hors S.	10, 49, 60, 66, 67, 68, 69
Huvers G.	165

I

Īdens Antonijs (<i>Eden Anthony</i>)	26, 56, 61, 62, 63, 68, 69, 71, 75, 76, 77, 93, 120, 192, 229, 236
Īgenbergs E.	79
Inskips Tomass	70, 178

K

Kāasiks M.	88
Kacens A.	134
Kadogans (<i>Cadogan</i>) A.	10, 70, 77, 82, 98, 101, 178
Kaisers D.	95, 96, 97, 178, 198, 222, 223

Kaļiņins M.	252
Kallass O.	40
Kalniņa A.	7
Kalnings R.	181
Kampe A.	214
Kanaris V.	92
Kaņeps	110
Kenards H.	84
Kerenskijs A.	104
Kerzons lords	6
Kinderslejs	182
Kirhenšteins A.	115, 214
Kolifers D.	18
Koljērs (<i>Collier</i>) Lourens	41, 42, 43, 44, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 66, 69, 71, 74, 78, 82, 109, 114, 115, 117, 119, 137, 177, 178, 192, 195, 204, 229, 235
Kolvils Dž.	131
Krieviņš K.	168
Kripss Stefords	114, 118
Krustpilnieks J.	172
Kviesis A.	18, 59, 60, 252

L

Laidoners J.	58, 110
Lēbe P.	17
Leskels D.	104
Levis O.	148
Loid-Džordžs Deivids	5
Loids (<i>Lloyd</i>) T.	15, 32, 33, 169, 170
Lozoraitis St.	58, 66, 67, 80, 112

M

Maiskis I.	88, 116, 118, 119
Makdonalds Ramzejs	15, 16, 18, 23, 38, 46, 48, 128, 130, 195
Mannerheims maršals	87
Māsēns V.	81, 213
Medlicott W.	51, 52

Meierovics Zigfrīds Anna	5
Meitlends A.	41
Mekillops D.	116, 118
Molotovs V.	73, 103
Monsons E.	49, 63, 71, 74
Moreins J.	172, 173
Morisons H.	112
Munters Vilhelms	9, 28, 42, 43, 49, 50, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 67, 70, 71, 73, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 87, 89, 91, 93, 104, 110, 112, 114, 119, 166, 178, 204, 207, 213, 229, 230, 235, 236, 237
Musolīni B.	59

N, N

Nečbul-Hjūdžesens

Hjū Montgomerijs

(*Knatchbull-Hugessen*

Hughe M.)

9, 17, 18, 19, 25, 39, 44, 45, 130,
133, 136, 137, 228, 235

Neirāts fon K.

191

Ņukšs M.

211

Nureks M.

101

O

O'Meilijs, Ovens

123

Orde Čārlzs Viljams

74, 77, 81, 83, 87, 88, 89, 91, 101,
103, 106, 107, 108, 109, 110, 113,
210, 211, 230, 237

Ozoliņš T.

110

P

Paunds Dadlijs

105

Pīps A.

214

Pīps E.

68, 80

Plimuts (*Plymouth*) lords

72, 73, 229, 236

Porter B.

95, 97

Preiss H.

163

Prestons T.

106, 113, 210, 212, 214

Purgailis J.	168
Pušs	182

R

Račinskis E.	85, 101
Rebāni H.	213
Reiters, T.	78, 79
Rensimens Valters	71, 136, 137, 178, 187
Riekstiņš J.	166
Rotermīrs lords	126
Rotšilds (<i>Rothschild</i>) J.	53, 95
Rouch G.	51
Roze B.	250
Rozenbergs A.	191
Runciman Walter	243, 248

S

Saimons Džons	10, 27, 28, 38, 47, 48, 136, 137, 185, 187
Salmons P.	32, 100, 101, 120, 124, 169, 191, 210, 223, 224
Salnais Voldemārs	27, 37, 39, 135, 136, 185, 191
Sandlers R.	71, 73
Sēja L.	38, 39, 128, 129, 131, 165, 166, 169, 213
Selters K.	80, 92
Seton-Watson R. W.	95
Sīds V.	90, 91
Sidzikausks V.	40
Simon John	243, 248
Simpsons Vollisa	55, 67
Sitons-Vetsons R.	53
Skujēvics J.	219
Skujenieks M.	59
Skurbe A.	18
Smetona A.	114
Šmits	91
Staļins J.	73, 109, 252
Stenlijs O.	82, 209

Stranga Aivars	32, 51, 52, 84, 86, 98, 99, 101, 102, 103, 120, 222, 224, 225
Strangs V.	70
Štrēzemans G.	35
Šūmanis V.	29, 30

T

Teilors (<i>Taylor</i>) A.	14, 32, 37, 48, 49, 51, 52, 97
Tīzers F.	182, 184, 185
Tornhills K.	162
Tors J.	58, 203, 204
Trants J.	59
Tripjē Ž.	30, 93

U

Uijerta L.	110
Ulmanis Kārlis	23, 30, 45, 53, 59, 60, 61, 63, 65, 82, 83, 102, 108, 109, 110, 111, 111, 112, 120, 128, 138, 150, 176, 178, 179, 193, 196, 215, 218, 221, 252
Urbišis J.	214

V

Valdmanis A.	111, 179
Vanags P.	139
Vansitarts (<i>Wansitart</i>) R.	42, 67, 69, 70, 88, 137, 177, 178, 192, 235
Varslavāns A.	32, 171
Vats (<i>Watt</i>) D.	49, 52
Vekefilds bīskaps	60
Vesmanis Fr.	8, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 39, 181, 182, 183, 184
Vills V.	134
Vinters E.	29
Vīnzarājs N.	81
Virsis M.	32, 98, 99, 120
Vitvels (<i>Whitwell</i>) Dž.	53, 54, 76, 95, 97
Vogts B.	40
Voits O.	21

Volters Dž.	41
Vons Dž.	7

Z

Zariņa, H.	79, 94
Zariņš Kārlis	8, 11, 25, 27, 30, 39, 40, 41, 42, 43, 49, 50, 51, 72, 74, 78, 79, 90, 91, 94, 104, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 117, 119, 130, 166, 187, 203, 211, 212, 213, 221, 243, 248, 249, 251, 253
Zemīte L.	33, 34
Zolmanis E.	127, 201, 212
Zunda Antonijs	52, 98, 99, 121, 122, 171, 224, 225

Ž

Ždanova A.	91
------------	----

SATURS

IEVADS	5
--------------	---

1. nodaļa

LATVIJAS UN LIELBRITĀNIJAS POLITISKO ATTIECĪBU STAGNĀCIJA (1929 – 1932)

Stagnācijas priekšnoteikumi	13
Drošības garantijas	15
Paneiropas plāns	19
Vispasaules Atbrūpošanās konference	22
Dialogs ar Franciju	28

2. nodaļa

BRITU NACIONĀLĀS VALDĪBAS EIROPAS POLITIKA UN LATVIJA (1933 – 1935)

Jaunās vēsmas Eiropā	35
Attiecību intensifikācijas mēģinājumi	38
Anglijas indiferentisms	42
Rietumu demokrātisko valstu vienotās frontes ilūzijas	46
Politiskās tuvināšanās mīta zudums	48

3. nodaļa

KARA PRIEKŠVAKARĀ (1936 – 1939)

Starptautiskā stāvokļa pasliktināšanās Austrumeiropā	53
Britu laipošanas politika	55
Iekšpolitiskie procesi Latvijā un Anglijā	59
V. Munters Londonā	61
Britu biznesmeņu viesošānās	63

Anglija ceļā uz vispārējo vienošanos ar Vāciju	66
V. Muntera un lorda Plimuta vizītes	70
Britu sūtņa nomaīņa Rīgā un jaunas iezīmes ierobežotās atbildības politikā	74
Latvijas neitralitātes politika	79
Jaunas Anglijas un Latvijas sarunas	81
Polijas un Lielbritānijas savstarpējās palīdzības līgums un Latvija ...	84
Anglija un Baltijas garantiju jautājums triju lielvalstu sarunās Maskavā	86
1939. gada notikumu atbaisis	93

4. nodaļa

ANGLIJAS POLITIKA BALTIJĀ UN LATVIJA OTRĀ PASAULES KARA SĀKUMA POSMĀ (1939 – 1940)

Anglijas – Polijas 1939. gada 25. augusta līgums	100
Latvijas neitralitātes politika kara apstākļos un Anglija	102
PSRS soļi Baltijā un Anglijas nostādnēs	103
Č. Ordes ziņojumi	107
K. Ulmaņa runas atskaņas	109
Attiecību noslēgums	111
Īpašuma problēmas	115
Baltijas aneksija un Anglija	118

5. nodaļa

LATVIJAS UN ANGLIJAS EKONOMISKĀS ATTIECĪBAS (1929 – 1933)

Vispārējās tendences	123
Pāreja uz protekcionismu	126
Sarunas par jauno tirdzniecības līgumu	132
Anglijas un Vācijas konkurences faktors Latvijas ekonomikā	137
Latvijas un Anglijas tirdzniecības struktūra	139
Latvijas eksports uz Angliju	143
Latvijas imports no Anglijas	151
Tranzīts	153
Britu kapitāls Latvijas rūpniecībā un transportā	156
Latvijas ārējie parādi un Anglija	164
Anglija un Latvijas finanses	167

6. nodaļa

LATVIJAS UN ANGLIJAS EKONOMISKĀS ATTIECĪBAS PIRMASKARA PERIODĀ (1934 – 1940)

Latvijas un Anglijas ekonomiskā politika	175
Rīgas pilsētas parāds Lazardu bankai	179
1934. gada tirdzniecības līgums	186
Anglijas un Vācijas klātbūtne Latvijas ekonomikā	189
Tirdzniecība un tranzīts	195
Britu kapitāls Latvijas tautsaimniecībā	214
NOBEIGUMS	226
CONCLUSION	232

PIELIKUMI

1. Tirdzniecības nolīgums starp Latvijas valdību un Apvienotās Karalvalsts valdību un tā sastāvdaļa – protokols	239
2. Valsts kancelejas rīkojums par ārkārtējām pilnvarām Kārlim Zariņam – Latvijas sūtnim Londonā	249
3. K. Zariņa, Latvijas Republikas sūtņa Londonā, Memorands Lielbritānijas ārlietu ministram lordam Halifaksam (<i>Halifax</i>)	251
Personu rādītājs	254

CONTENTS

Introduction	5
---------------------------	----------

Chapter 1: Stagnation in the political relationship between Latvia and Great Britain (1929-1932)

The preconditions for stagnation	13
Security guarantees	15
The Pan-European plan	19
The global disarmament conference	22
Dialogue with France	28

Chapter 2: Latvia and the European policies of the British national government (1933-1935)

New breezes in Europe	35
Attempts to intensify the relationship	38
Indifference on the part of England	42
The illusions of the unified front of Western democracies	46
Loss of the myth of political rapprochement	48

Chapter 3: On the eve of the war (1936-1939)

Deterioration of the international situation in Eastern Europe	53
Britain's policy of avoidance	55
Domestic political processes in Latvia and England	59
Munters in London	61
Agreement by British businessmen	63

England on the road to an overall agreement with Germany	66
Visits by Munters and Lord Plymouth	70
Replacement of the British ambassador to Rīga and new elements in the policy of limited liability	74
Latvia's policy of neutrality	79
New negotiations between England Latvia	81
Latvia and the possible mutual assistance treaty between Poland and Great Britain	84
England and the issue of Baltic guarantees in talks among the three major powers in Moscow	86
Echoes of the events of 1939	93

Chapter 4: Britain's Baltic policy and Latvia at the beginning of World War II (1939-1940)

The 25 August 1939 agreement between England and Poland	100
Latvia's neutrality policy under conditions of war	102
Soviet efforts in the Baltic region and England's position concerning same	103
Pronouncements by Orde	107
Echoes of Kārlis Ulmanis' address	109
Conclusion of the relationship	111
Property issues	115
England and the Baltic annexation	118

Chapter 5: Economic relations between Latvia and England (1929-1933)

General trends	123
The move toward protectionism	126
Negotiations about a new trade agreement	132
The factor of the British-German conference in Latvia's economy .	137
The structure of trade between Latvia and England	139
Latvian exports to England	143
Latvian imports from England	151
Transit	153
British capital in Latvian industry and transport	156
Latvia's foreign debt and England	164
England and Latvia's finances	167

Chapter 6: The economic relationship between Latvia and England in the pre-war period (1934-1940)

The economic policies of Latvia and England	175
The debt owed by the City of Rīga to Bank Lazard	179
The 1934 trade agreement	186
The presence of Britain and Germany in Latvia's economy	189
Trade and transit	195
British capital in the Latvian economy	214
Conclusion	226
Summary in English	232

Appendices

1. The trade agreement between the Latvian government and the government of the United Kingdom and the protocol attached to same	239
2. An order from the government chancellery concerning emergency authority for the Latvian ambassador to London, K. Zariņš	249
3. A memorandum from the Latvian ambassador to London, Zariņš, to the British Foreign Ministry	251
Index of persons	254

Chapter 6: The economic relationship between Latvia and
England in the pre-war period (1934-1940) 170
The economic policies of Latvia and England - attempt to reform and
The debt owed by the City of Riga to Bank Latvia 172
The 1934 trade agreement 180
The presentation of Latvia and Germany in Latvia's economy and the
Trade and transit 182
British capital in the Latvian economy 192
Conclusion 222
Summary in English 232

Chapter 4: Latvia's foreign policy and the
1940-1941 period

1. The trade agreement between the Latvian government and the
government of the United Kingdom and the protocol
Latvia's relations with the United Kingdom 170
2. An order from the government chancellery concerning emergency
authority for the Latvian ambassador to London K. Valdemars
3. A memorandum from the Latvian ambassador to London
Notes to the British Foreign Ministry - information about the situation
Property issues 172
Index of persons 172

Chapter 5: Economic relations between Latvia and England
(1919-1939)

General introduction 172
The move toward economic independence 172
Negotiations about a new trade agreement 172
The factor 172
The structure 172
Latvian exports to England 172
Latvian imports from England 172
Transit 172
British capital 172

Antonijs Zunda
Latvijas un Lielbritānijas attiecības 1930 – 1940
Realitāte un ilūzijas

Formāts 60x90/16; 16,75 fiz. iespiedl. Pasūt. nr. 203.
Iespiests: Publiskā a/s "Poligrāfists", K.Valdemāra iela 6, Rīga, LV-1010.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRIS

2.50

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0304037370

Antonijs Zunda

Dr. hist., Docents.

*Dzimis 1947. gada
16. septembrī.*

*Beidzis Latvijas
Universitātes Vēstures
un filozofijas fakultāti.
Stażējies Maskavas un
Londonas univer-
sitātēs. Pēta Latvijas
un Lielbritānijas
attiecību jautājumus
1930. gados.
Vairāku grāmatu,
mācību līdzekļu un
rakstu autors.*

*Grāmatā aplūkotas Latvijas un
Lielbritānijas ekonomiskās un
politiskās attiecības 1930.
gados. Anglija šajā laikā bija
viens no galvenajiem Latvijas
ekonomisko attiecību
partneriem. Liela daļa tās
eksporta un importa bija
saistīta tieši ar Angliju. Sīvākais
britu konkurents Latvijā bija
Vācija. Latvija centās darīt visu,
lai intensificētu ekonomiskās
un politiskās attiecības ar
Lielbritāniju. Pieaugot jauna
kara draudiem un kaimiņu
lielvalstu spiedienam pret
Baltijas valstīm, Latvija cerēja
saņemt no Lielbritānijas
drošības garantijas. Diemžēl
Anglijas 30. gadu stratēģija
neparedzēja kādu konkrētu
politisku vai militāru saistību
uzņemšanos. Līdz ar to
Anglijas attieksme pret PSRS
akcijām Baltijā 1939. - 1940.
gadā bija diezgan indifferenta.
V. Čērčils to skaidroja kā britu
interesēm atbilstošu, kas galu
galā novedīs pie PSRS un
Vācijas sadursmes. Anglija
tomēr nekad
neatzina PSRS soļus Baltijā
par likumīgiem.*